6590

ТОДОР ЗЛАТЕВ

БЪЛГАРСКИТЕ ГРАДОВЕ ПО Р. ДУНАВ ПРЕЗ ЕПОХАТА НА ВЪЗРАЖДАНЕТО

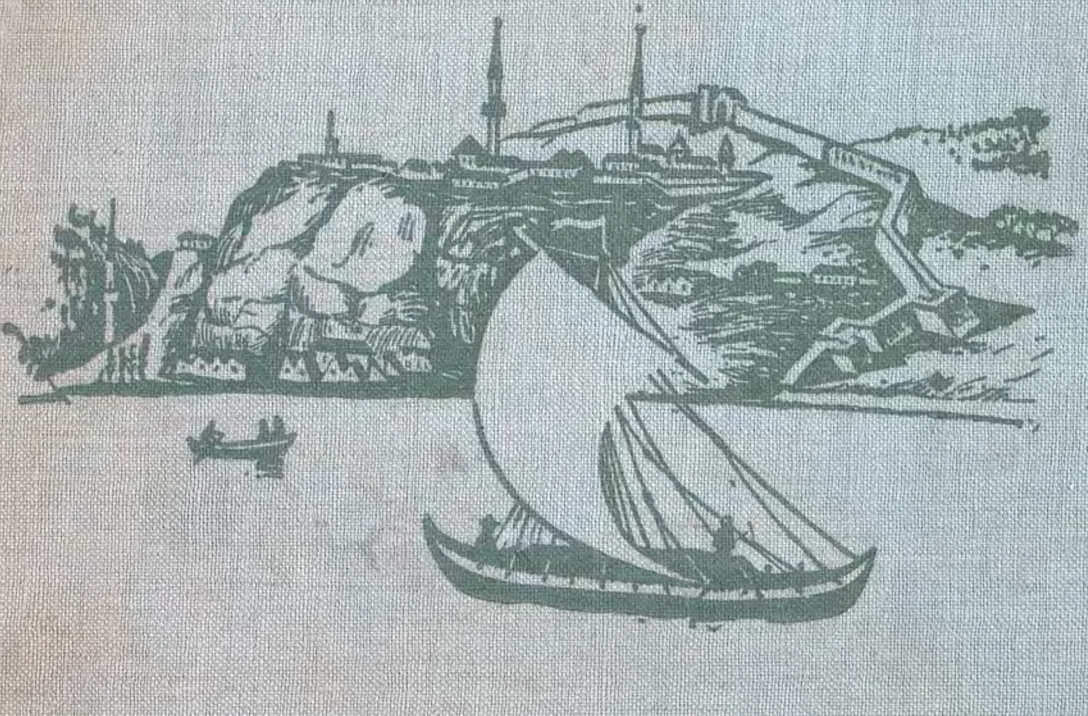

ТЕХНИКА

Проф. Т. ЗЛАТЕВ | БЪЛГАРСКИТЕ ГРАДОВЕ ПО Р. ДУНАВ
ПРЕЗ ЕПОХАТА НА ВЪЗРАЖДАНЕТО

Проф. арх. ТОДОР ЗЛАТЕВ

БЪЛГАРСКА НАЦИОНАЛНА АРХИТЕКТУРА

КНИГА ЧЕТВЪРТА

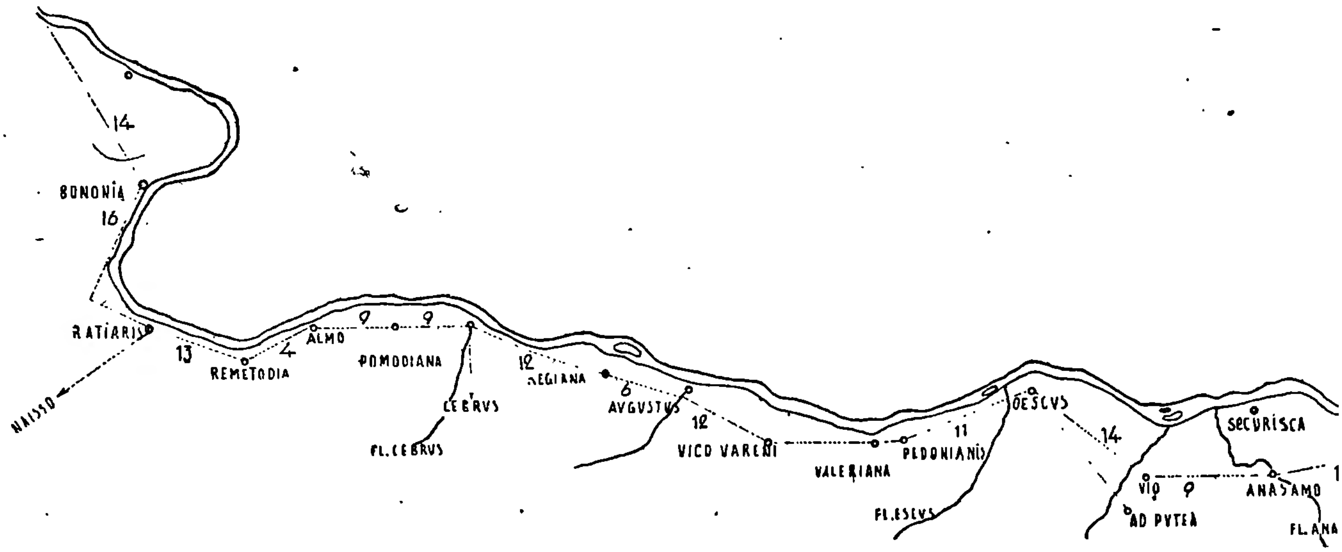
14
BONONIA
16
RATIARIS
NAISSO
13
REMETODIA
4
ALMO
9
9
POMODIANA
CEBRVS
FL.CEBRVS
12
AEGIANA
6
AVGVSTVS
12
VICO VARENI
VALERIANA
PEDONIANIS
11
OESCVS
FL.ESCVS
14
SECURISCA
VIO
9
AD PVTEA
ANASAMO
FL.ANA

Обр. 1. Карта на разположение

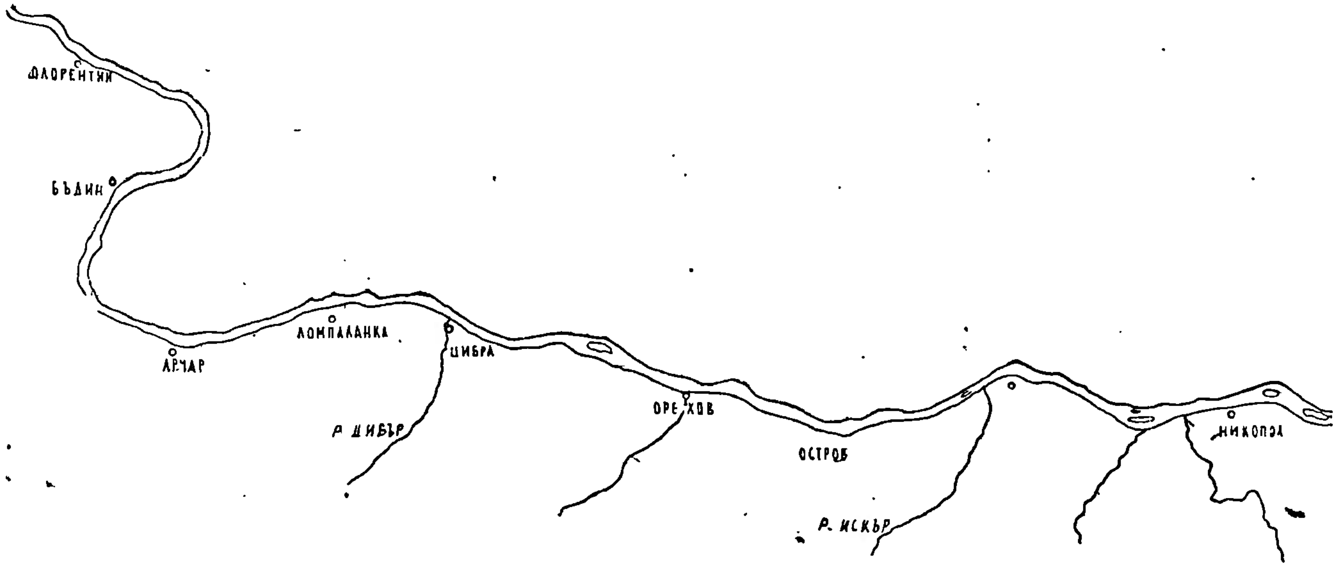
ФЛОРЕНТИН
ВЪДИН
АРЧАР
ЛОМПАЛАНКА
ЦИБРА
Р. ЦИБЪР
ОРЕХОВ
ОСТРОВ
Р. ИСКЪР
НИКОПОЛ

Обр. 2. Карта на разположението на се

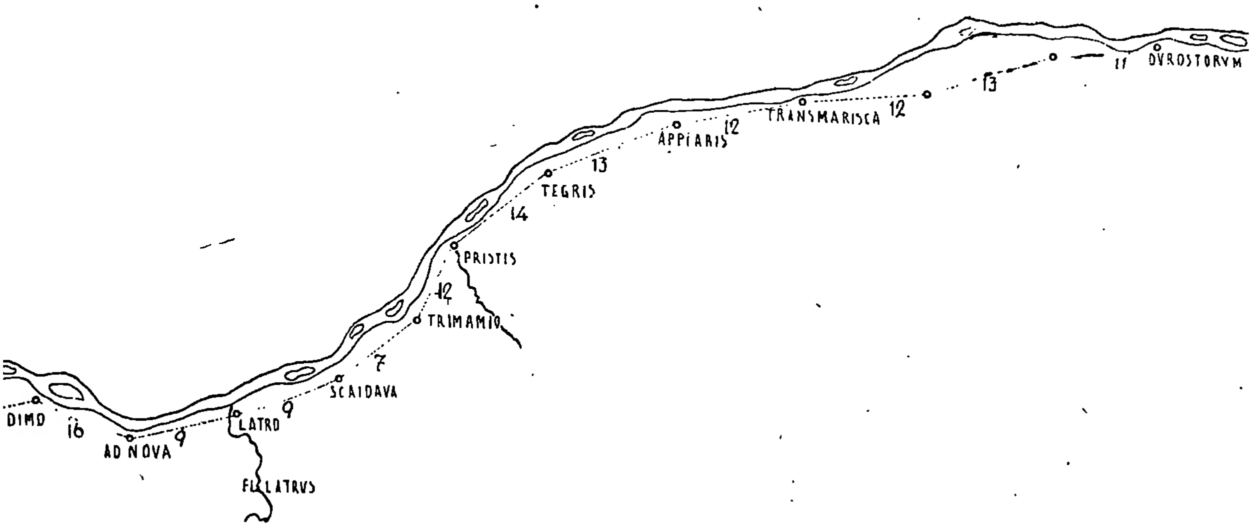
DIMO
16
AD NOVA
9
LATRO
FL. LATRVS
9
SCAIDAVA
7
TRIMAMIO
12
PRISTIS
14
TEGRIS
13
APPIARIS
12
TRANSMARISCA
12
13
11
DVROSTORVM

римските селища по Дунав

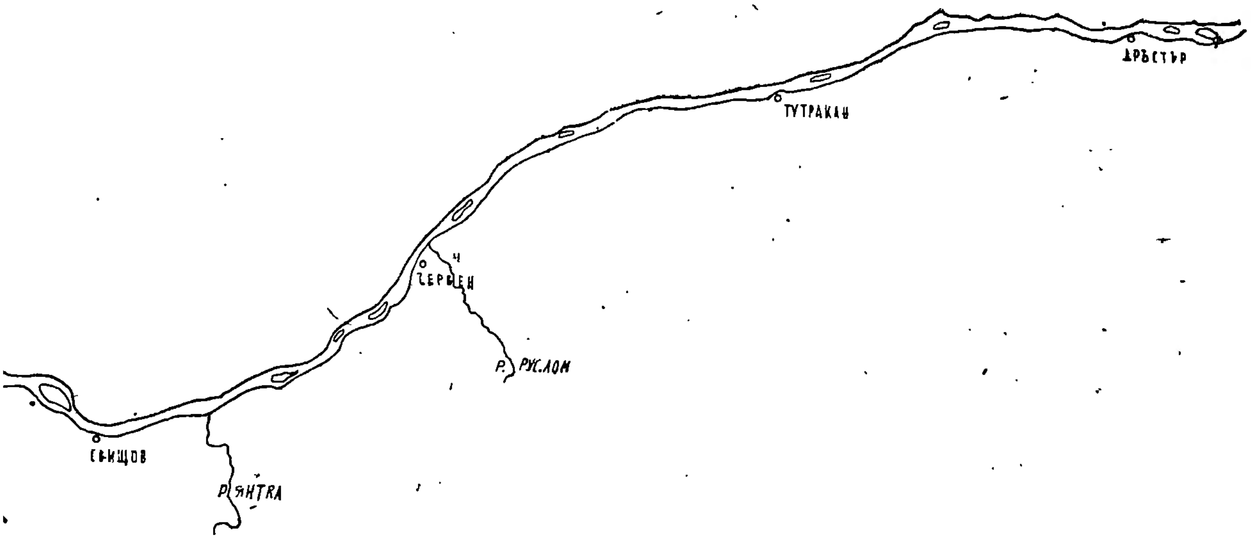
СВИЩОВ
Р. ЯНТРА
ЧЕРВЕН
Р. РУС.ЛОМ
ТУТРАКАН
ДРЪСТЪР

та по Дунав през средните векове

Проф. арх. ТОДОР ЗЛАТЕВ

БЪЛГАРСКИТЕ ГРАДОВЕ ПО Р. ДУНАВ ПРЕЗ ЕПОХАТА НА ВЪЗРАЖДАНЕТО

ДЪРЖАВНО ИЗДАТЕЛСТВО „ТЕХНИКА“
СОФИЯ * 1962

0 6990

В книгата са разгледани монографиите на градоустройството и архитектурата на осем дунавски града.

Изложено е историческото минало на градовете, което обуславя оформяването на архитектурния им образ през Възраждането.

Направен е градоустройствен разбор на всеки град. Разгледани са уличната мрежа и други градоустройствени елементи, оформени в тесните рамки на градските крепостни стени, както и закономерностите, произтичащи от пристанищата и хинтерланда.

Архитектурните проблеми са изяснени в светлината на специфичната за тези градове обстановка: преобладаващото турско население и присъствието на постоянните и големи турски гарнизони до последните дни преди Освобождението.

Застъпени са по-подробно обществените сгради от времето на двамата големи общественици Осман Пазвантоглу и Митхад паша.

Книгата е илюстрирана предимно с градски планове и непубликувани досега изгледи на дунавските градове и на техните окологрaдски стени и крепости и с изгледи, рисувани от чужденци-художници.

Тя е допълнение към излязлата през 1955 г. книга „Българският град през епохата на Възраждането“.

УН. Б ОТЕКА
ИНВ. 7863
1962
3 85
б-ка история
инв. № 16341

19-000000581

ОТ СЪЩИЯ АВТОР

БЪЛГАРСКАТА КЪЩА В СВОЯ АРХИТЕКТОНИЧЕН И КУЛТУРНО-ИСТОРИЧЕСКИ РАЗВОЙ. Кн. I. Селска къща. София, Придворна печатница, 1930. VIII. 179 стр. с ил.

БЪЛГАРСКАТА КЪЩА В СВОЯ АРХИТЕКТОНИЧЕН И КУЛТУРНО-ИСТОРИЧЕСКИ РАЗВОЙ. Кн. 2. Градска къща. София, Печатарска кооперация „Едисон“, 1937. 208 стр. с ил.

СЕЛСКОСТОПАНСКИ СГРАДИ. Записки, София, Печат. „Политехника“, 1946. 170 стр. с ил. (циклостил)

БЪЛГАРСКА БИТОВА АРХИТЕКТУРА. Кн. I. София, издание на фонда „Научни цели“ при Държавната политехника, 1948. 259 стр. с ил. (Държавна политехника 41).

СЕЛСКОСТОПАНСКИ СГРАДИ. София, „Наука и изкуство“, 1950, 211 стр. с ил.

БЪЛГАРСКИЯТ ГРАД ПРЕЗ ЕПОХАТА НА ВЪЗРАЖДАНЕТО. София, „Наука и изкуство“, 1955. 184 стр. с ил. и едно прил. (Българска национална архитектура, кн. 1)

БЪЛГАРСКАТА КЪЩА ПРЕЗ ЕПОХАТА НА ВЪЗРАЖДАНЕТО. София „Наука и изкуство“. 1955. 320 стр. с ил. (Българска национална архитектура, кн. 2).

ПРОСТРАНСТВОТО В БЪЛГАРСКАТА ВЪЗРОЖДЕНСКА АРХИТЕКТУРА София, „Наука и изкуство“. 126 стр. с ил. (Българска национална архитектура, кн. 3).

ПРЕДГОВОР

С книга IV от серията „Българска национална архитектура“ авторът смята, че попълва част от празнините, които съществуват в първата книга от тази трилогия — „Българският град през епохата на Възраждането“.

Тъй като укрепените дунавски градове по нашия бряг се различават в много отношения от градовете във вътрешността на страната, разглеждането им едновременно не беше удобно. Характерът на материалите и по-специално на засниманията на градоустройствените и архитектурните обекти налагаше и по-различен метод на работа с тях.

Формата и редът, по които авторът е изложил тук материала, са също различни от тези, по които са разгледани останалите градове у нас през Възраждането. Авторът е на мнение, че монографичното изследване на всеки един от осемте дунавски града е много по-удобно. Тези градове имат много общи неща помежду си, но те имат и индивидуални особености, които при монографичното описание могат да се дадат по-изчерпателно.

Изследването на дунавските градове се отнася до две основни страни на архитектурното творчество: градското им устройство и архитектурното им оформяване. На тях главно е спряно вниманието. Историческата страна е поставена на второ място. Разглеждат се само онези моменти от миналото на съответния град, които са оказали непосредствено въздействие върху развитието на архитектурата му.

Авторът е ползувал освен посочената литература също и стари гравюри и панорамни изгледи, работени от различни художници в началото на XIX в. Много елементи в дунавските градове, неспоменати в пътеписите на авторите, могат да се видят в тези гравюри.

За някои градове, например Свищов, са използувани непубликувани досега снимки на града и части от него, които се намериха в архива на Felix Kanitz (архивен отдел при БАН).

Друг начин за установяване образа на спомената само сграда е аналогията, която авторът прави с подобни сгради, строени по същото време и за същата цел в други градове на страната.

В живота на дунавските градове през Възраждането две лица са играли важна роля — Пазвантоглу (в началото на XIX в.) и Митхад паша (в края на Възраждането).

Онези архитектурни паметници, които произхождат от времето на тези двама управници, имат за нас само „музейна“ стойност, защото целият този строеж е добит не като резултат на културно развитие. По тези съображения паметниците от това време се разглеждат само като чисто пространствени тела и форми, съдействуващи за оформянето на града, улицата, площада.

При тези градове се среща един отдавна изчезнал елемент на средновековния град — фортификационната им система и отчасти околоградската крепостна стена. Поради големия интерес, който са представлявали в миналото тези градове, дадени са по-голям брой гравюри за почти всички дунавски градове. Гравюрите са работени в началото на XIX в. с поглед откъм Дунав и представят образите на градовете така, както те са изглеждали в края на Ранното и в началото на Късното Възраждане.

София, 1959 г.

Проф. Тодор Златев

ВЪВЕДЕНИЕ

До първия век преди н. е. земите между Дунав, Морава и Черно море, населявани с римляни, нямали постоянна граница. Земите покрай Дунав се пазели от траките. След въстанието на траките през 25 г. от н. е. император Клавдий наложил римската власт на полуострова, построил редица крепости по десния бряг на Дунав и поставил на постоянна квартира в тях римски легиони. Така областта Мизия била запазена от нападения от север.

Мизия била поделена административно на две части: Горна и Долна. Граница между двете била р. Лом. Долна Мизия заемала източната част от р. Лом до Понтуса с главен град Сердика, а Горна Мизия — земите на запад от р. Лом. Главен град на Горна Мизия бил Ratiaris.

Легионите били елитни римски войски и се попълвали с войници от Италия. Те били разквартирувани по големите и по-важни крепости, а в малките селища, кастелите и станциите, били настанявани спомагателни войски, набирани от местното население.

С течение на времето дунавските укрепени лагери и крепости се разраснали в населени пунктове, а по-късно някои от тях се превърнали в градове. Настанените в крепостите легиони оставали постоянно в тях и не били изместени, дори когато римляните заели Дакия. При император Марк Аврели (270 г. от н. е.), когато римската власт в Дакия станала неудържима, римските войски и римските преселници били изтеглени от градовете на Дакия и били заселени в Мизия, в селищата по десния дунавски бряг. Така тези селища добили още по-голямо значение. Дунавската укрепена линия образувала северната граница на римската империя и била през цялото време за нея главна граница.(1)

Голям римски военен път, който започвал от Виена и минавал по десния дунавски бряг, достигал до устието на Дунав на Понтуса. Този път пресичал всички крепости, които лежали на брега на реката. От него в Мизия се отклонявали пътищата: от *Ratiaris* към *Naisco* (Ниш) и по-нататък към Македония и от *Oescus* (според някои автори от Секуриска) на юг за Ловеч и през Хемус за Тракия.

По стратегични и военни съображения разстоянията между отделните крепости, кастели и станции били малки — равнявали се на еднодневен преход. Тези разстояния се изменяли от 9—10 до 16—20 км (обр. 1).

През втората половина на III и през IV в., когато настъпил продължителен мир в тази част на империята, някои от укрепените селища и крепости се развили в цветущи градове.

Преди да се появят римляните на Дунав, в селищата на Долна Мизия се налагало елинско влияние от близките градове на Черноморието, в които като колонии на гръцките градове в Мала Азия се развивала елинска култура.

В Горна Мизия, отдалечена във вътрешността на полуострова, това влияние не съществувало; тук траките запазили своята самобитност. Те бързо попаднали под римско влияние: легионите били не само материална сила, която стояла на границата, но били и проводници на римско влияние предимно в градовете. Римляните, като се настанили в областта, не попречили на елинското влияние. Те даже съдействували за неговото разпространяване, а и самите те били под негово влияние.

Под такова римско-византийско влияние градовете по Дунав разцъфтявали особено много през III и IV в. В тях се развила търговията и занаятите. Създал се културен живот. Отворени били училища, в които се изучавали гръцките и римските писатели и поети. Много епиграми по надгробни паметници от това време свидетелстват за опити да се съчинява стихотворна писмена реч. Един такъв паметник вероятно от малко по-ново време е епитафията на римлянина Фронтон, посветена на починалата му жена. Надписът е изрязан върху каменна плоча, сега взидана върху чешмата на Елия в Никопол.(9)

Развила се скулптурата. Много статуи, копия на известните големи произведения на гръцки и римски скулптури, красели обществените и частните домове и сгради. Митнически чиновници стояли в някои от тези градове и събирали данъци върху влизащите в областта стоки.

Заедно с храмовете, посветени на култовете на различните секти на езическите богове, в градовете се разпространявало вече и християнството, което се появило на полуострова. То се насаждало от секти, от които най-голямо влияние имало Арианството. Епископът на *Durostorum* — Авксенти, и този на *Ratiaris* — Палади, били знаменити писатели — защитници на Арианството.

Така по Дунав израснали градове, които съществували до IV в., когато мирът в областта бил нарушен от нахлулите от север хуни, сармати и славяни.

Вероятно същата картина на градовете по Дунав се запазила през времето и на Византия.

През периода на българското царство тя се променила: някои от старите градове изчезнали и се основали други. Изчезнали *Ratiaris* и *Oescus*, а се появили Бъдин (върху старата *Bononiae*) и Червен, близо до стария *Novae* (обр. 2).

С идването си на Балканския полуостров турците разрушили всички крепости, през които минали. След разбиването им обаче при Виена (в средата на XVII в.) те отстъпили обратно на изток и били заставени да възстановят крепостите, които разрушили, и да издигнат нови. С това настъпил и нов етап в развитието на дунавските градове.

След събитията, които станали в Турската империя през периода преди нашето Възраждане, пристанищата на дунавските градове започнали да се посещават от параходите на Австрия в резултат на създадените търговски връзки със Средна Европа.

До 1810 г. повечето от дунавските градове по нашия бряг имали градски стени и крепости. По това време русите разрушили крепостите и градските стени на Силистра, Русчук и Никопол.

Във връзка с административната организация на територията покрай Дунав и свързаните с това промени, които турската власт правила, центърът на санджака се местил ту в един, ту в друг град. До 1829 г. Силистра бил седалище на управителя на големия силистренски санджак, а след Кримската война то се преместило във Видин. В последните десетилетия преди Освобождението Русе станал център на новооформения Тунавилает. Успоредно с тези промени настъпили и промени в стопанския живот и в архитектурния вид на градовете.

В дунавските укрепени градове като отбранителни пунктове на северната граница на Турската империя имало големи и постоянни гарнизони, голям брой граждански, административни и верски представители, както и преобладаващ брой турско население. Това им придавало доминиращ турски характер, което се отразило много дълбоко върху архитектурата — главно на обществените сгради.

ГЛАВА ПЪРВА

МОНОГРАФИИ

УНИВЕРСИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА СОФИЯ

I. ВИДИН

1. ИСТОРИЧЕСКИ БЕЛЕЖКИ

Видин произлязъл от старата римска крепост Бонония, основана през втората половина на I в. от н. е. Твърде вероятно е днешната кула „Баба Вида“ да е била построена по-късно върху основите на същата крепост. Резултатите от досега направените проучвания обаче върху този въпрос все още не могат да потвърдят това предположение.

Видин се споменава за първи път под името Бъдин в XII в., когато бил завладян от византийците. По-късно (към края на XIII и началото на XIV в.) той бил за кратко време владение на маджарския крал Людвик Анжу. След смъртта на цар Иван Александър бил столица на т. нар. Видинско царство на Иван Страцимир, който още през 1388 г. станал васал на султана и отворил вратите на крепостта на един турски гарнизон. Когато българите използували последната възможност за отхвърляне на турското иго — похода на унгарския крал Сигизмунд срещу турците, видинци първи „отворили вратите на града пред кръстоносната армия и прогонили турския гарнизон“. След разбиването на Сигизмунд от турците при Никопол Баязид обсадил Видин и го превзел окончателно в края на 1396 г.

През XVII в. австрийците владели кратко време града. Те правили известни допълнения в цитаделата, а може би и промени в крепостта.

За възрожденския Видин особено значение имал късният период на епохата и специално времето, през което Осман Пазвантоглу владял града и околията.

През различните периоди на своето богато историческо минало Видин бил първостепенна отбранителна крепост. Това се дължало на подходящото му положение на р. Дунав, която представлявала естествено укрепена линия с високия си бряг.

Сигурният, евтин и лек воден път, който Дунав предлагал, улеснявал връзките на града с Централна и Западна Европа. Тези връзки се засилили особено много към 1834 г., когато австрийските параходи започнали да го използуват като пристанище. Това оказало силно влияние както върху стопанския живот на града и неговата много богата и плодородна околност, така и на неговия културен живот.

2. ГРАДОУСТРОЙСТВО

Преди падането на българската държава под турско иго Видин бил събран непосредствено около „Баба Вида“ (обр. 3 и 4).

През епохата на Възраждането, както и днес, той се състоял от две части: стара част — „Калето“, простираща се на юг от „Баба Вида“ покрай Дунав и предградието, и нова част — вън от крепостните стени, които ограждали стария град „Вароша“. В австрийския план на града от 1730 г. (обр. 5)

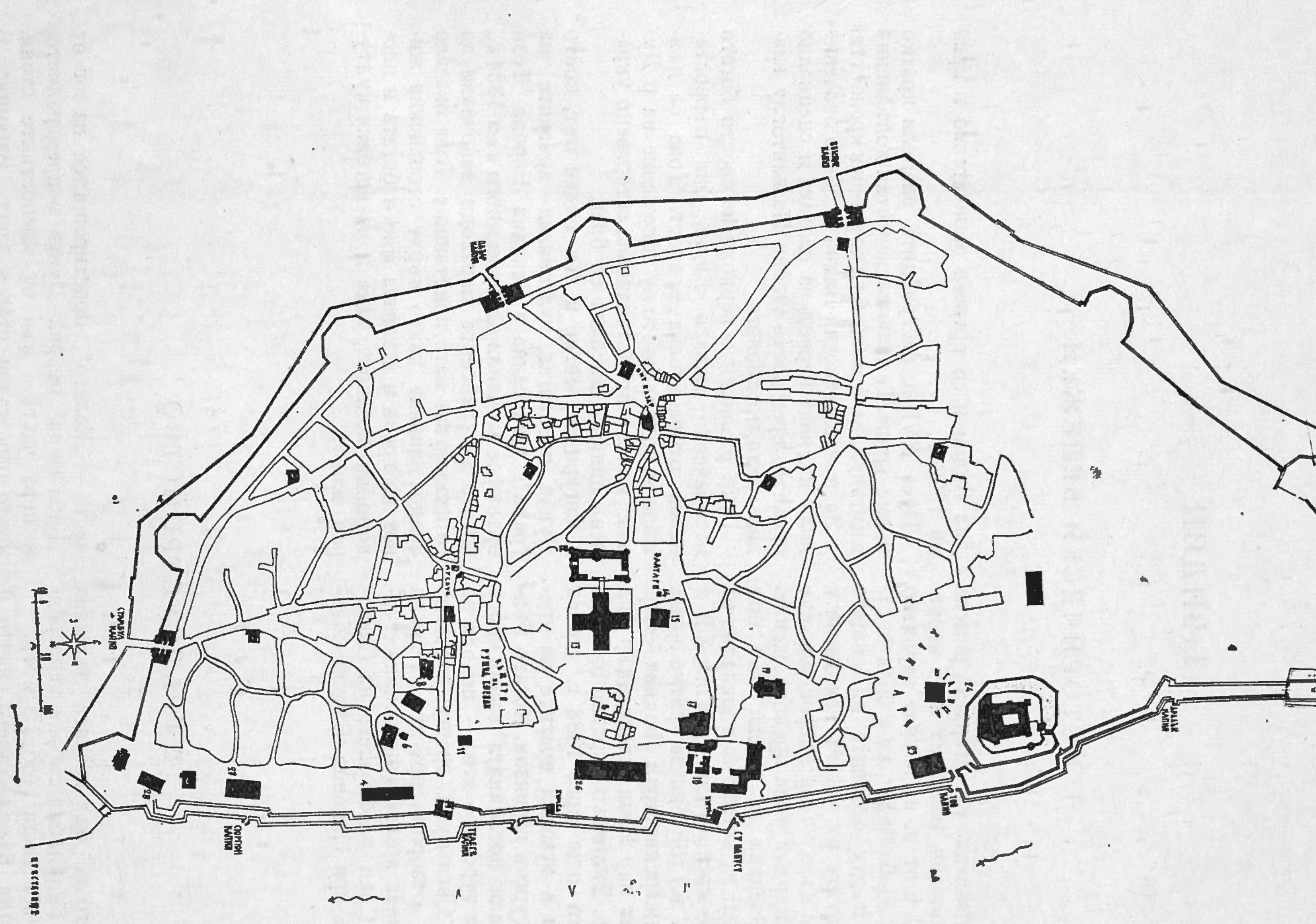
Стамбул капия
4
5
6
7
8
11
13
14
15
17
19
23
24
26
27
28

Обр. 4. План на „Калето" през Възраждането (реставрация)

4 — Кавалерийска казарма, 5 — джамия „Пазвантоглу", 6 — Библиотеката, 7 — църква „Пантелеймон", 8— църква св. „Петка", 10 — Мослука, 11 — старата поща, 12 — работил. към затвора, 13 — Кръстатата казарма, 14 — Часов. кула, 15— Барутен склад, 17 — Баня, 19 — Синагога, 23—Харем на Хюсеин паша, 24 — „Баба Вида", 26 — Конакът, 27 — Арсенала, 28— Болница

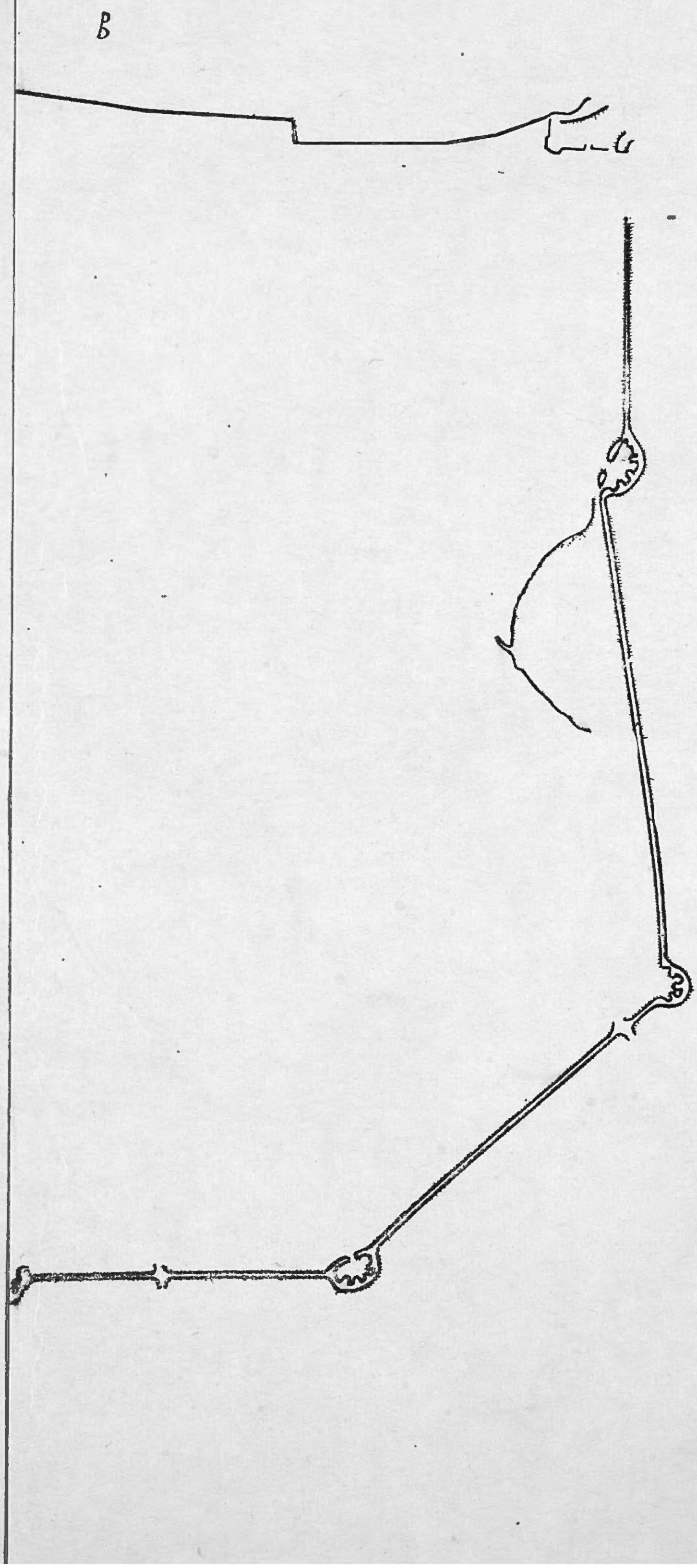

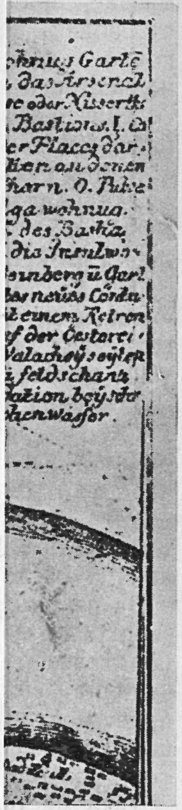
ohnus Garte
das Arsenal
e oder Kisserths
Bastions I.
er Placez dar
lien an denen
harn. O. Pulv
ga wohnung
des Basti
die Inneltw
enberg u. Garl
das neues Corda
einen Retron
f der Oesterrei
Valachey seyt
feldschanz
ation bey
chenwasser

или в хармо-
ощ на дунав-
крепителните

от градския
към реката.
бил построен
совидно пов-
редата на въ-
очка на силу-
жно от ста-
), където се
тоглу, а по-
ге триетажни

виждан най-
от юг и спи-
ият брой ми-
пирани така,
града, гледани
ил подчертан
щи се верти-
ло тази част

ът на града
амбул капия.
трално офор-

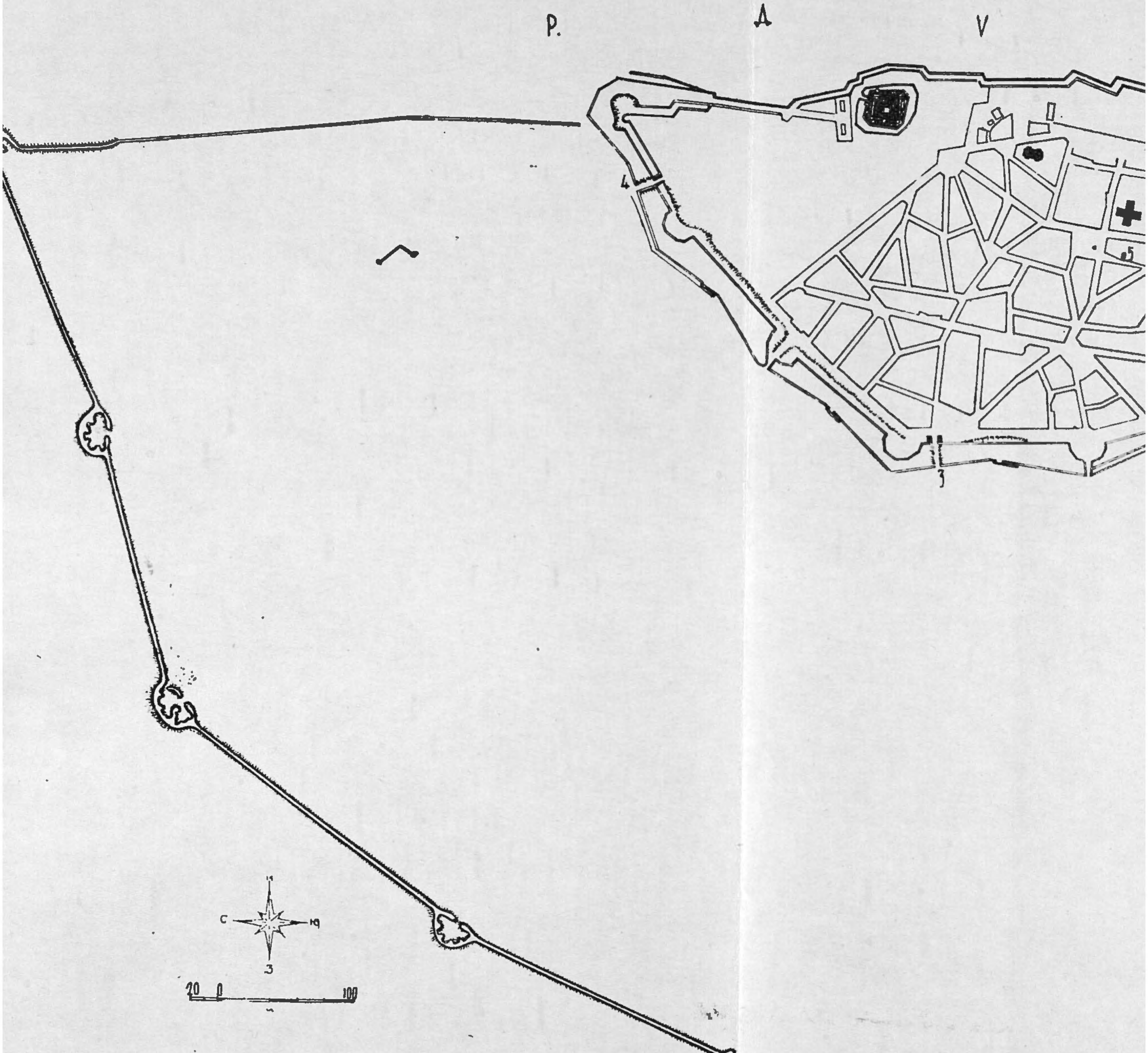
Р.
Д
V
4
5
3
И
С
Ю
З
20
0
100

Обр. 3. План на гр. Видин през Възра

1 — Стамбул капия, 2 — Пазар капия, 3 — Боклук

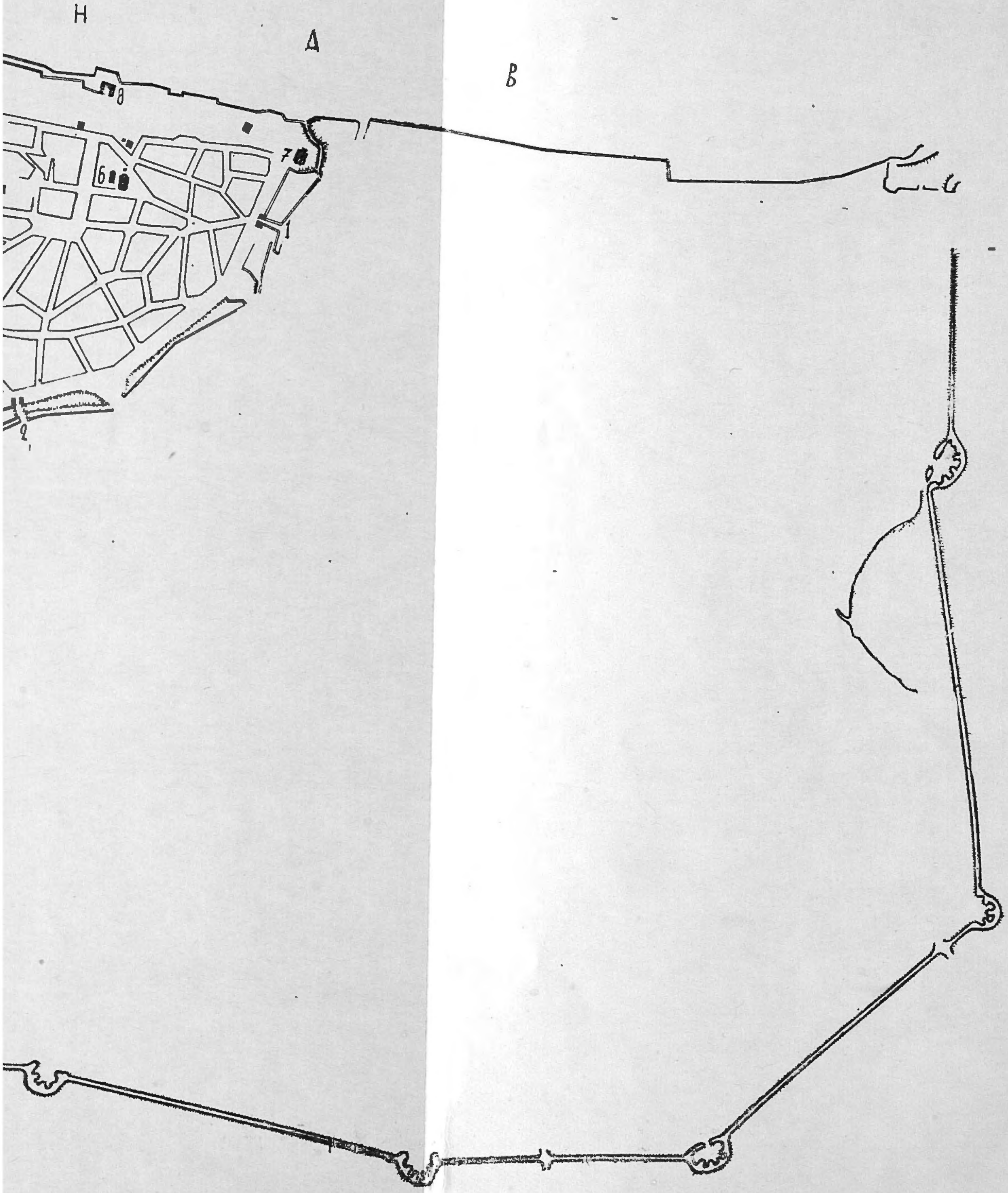

ждането

капия, 4 — Флорин капия.

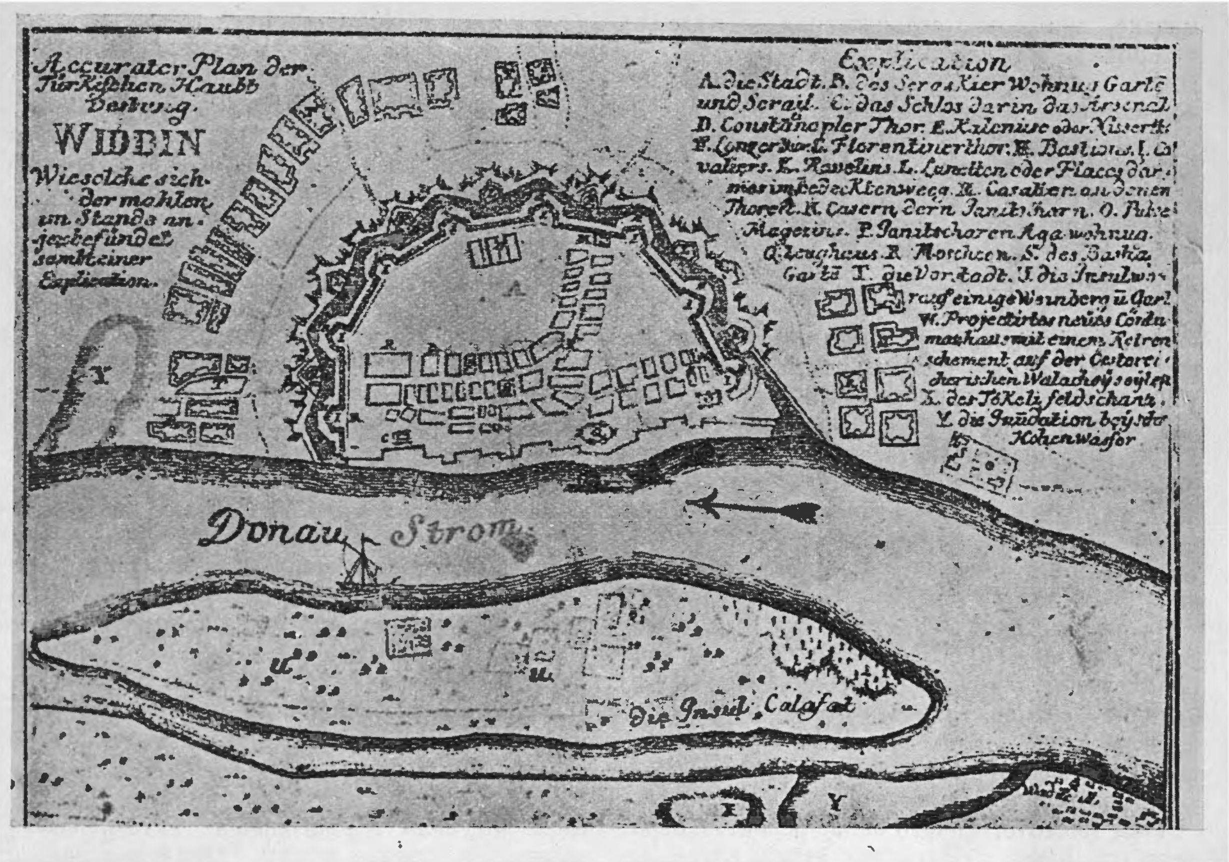
Accurater Plan der Türkischen Haubt Vestung.
WIDDIN
Wie solche sich der mahlen im Stande an jezo befindet samt einer Explication.
Explication
A. die Stadt. B. des Seraskier Wohnung Garte und Serail. C. das Schlos darin das Arsenal.
D. Constantinopler Thor. E. Kalenuse oder Kissert.
F. Lanzer thor. G. Florentiner thor. H. Bastions. I. Cavaliers. K. Ravelins. L. Lunetten oder Places d'armes im bedeckten weeg. M. Casatien an denen Thoren. N. Casern der'n Janitscharn. O. Pulver Magazins. P. Janitscharen Aga wohnung.
Q. Zeughaus. R. Moscheen. S. des Bascha Garten T. die Vorstadt. U. die Insul worauf einige Weinberg u. Gart.
W. Projectirtes neues Cordu mathaus mit einem Retrenchement auf der Oesterreichischen Walachey seyten
X. des Tökeli feldschanz.
Y. die Inundation bey dem Hohenwasser
Donau Strom
Die Insul Calafat

Обр. 5. Гр. Видин. План на града от 1730 г.

е посочена джамията Акбунар, местността „Кумбаир“ и др. като части на новия град. Въобще през Възраждането в „Калето“ се намирали почти всички обществени сгради, които съществували във Видин.(³)

Поради особеното положение на Видин неговият силуетен образ се възприема от две различни положения, които дават две съществено различаващи се силуетни форми. Градът се вижда откъм Дунав и откъм сушата, когато се пътува с влак или по шосе.

Силуетът откъм Дунав се характеризира с плоско, едва забележимо пирамидообразно оформяне, какъвто е и профилът на самия терен, върху който е изграден вътрешният град. Върху така очертания профил се налагат вертикалните тела на джамиите (през Възраждането те били тридесет и две) и кулата на градския часовник. Минаретата били пръснати по дължината на целия силует. Силуетите на две високи сгради сочили мястото на центъра във вътрешния град: триетажния конак на Рашид ефенди и корпуса на „Баба Вида“, а може би и парната военна мелница на юг от „Баба Вида“. Спокойствието в силуетното очертание се създавало от доминиращия нисък строеж на жилищните постройки, които били в хармония с хоризонталната водна площ на дунавските води, до които опирали укрепителните стени на брега.

Запазени са няколко гравюри от градския изглед, работени с поглед откъм реката. Възвишението, върху което бил построен старият град, имало слабо терасовидно повдигане от периферията към средата на вътрешния град. Най-високата точка на силуета се намирала на мястото, южно от стария затвор (Кръстатата казарма), където се намирал и конакът на Пазвантоглу, а по-късно били построени високите триетажни сгради на Рашид ефенди.

Откъм сушата градът бил виждан най-много от шосето, което идвало от юг и спирало при Стамбул капия. Големият брой минарета в стария град били групирани така, че в панорамата и силуета на града, гледани от Стамбул капия, центърът бил подчертан със сравнително гъсто издигащи се вертикални акценти. Това подчертавало тази част на вътрешния град.

Най-характерен бил силуетът на града (откъм сушата), гледан от Стамбул капия. Погледът срещал слабо амфитеатрално оформяване, при което старият град се отделял от новия посредством крепостната стена, която прорязвала града. Това деление се подчертавало и с различната гъстота на населението в двете части, както и с различния брой вертикални елементи.

В перспективния образ на града, гледан откъм континента, хоризонталната площ на дунавските води не се включвала. Гледката от стамбулския път разкривала интересна картина: старият град — плътно застроен в южната си половина над крепостните стени, извисявал гъстите стройни тела на минаретата, докато извънкрепостната част с редки изключения била ниска и по-рядко застроена.

Едно от предимствата, които имал панорамният изглед на Видин, гледан откъм Дунав, е отражението на бреговата част във водите на реката. Без съмнение това обстоятелство обогатявало и уплътнявало панорамния му изглед.

За оформяването на града през вековете са играли роля много причини от стопанско-политически и друг характер. Немалка роля за общия силует, уличната мрежа и градските пространства са изиграли пейзажните особености и конфигурацията на терена, върху който е разположен Видин.

Така мястото, където била крепостта, оградено от Дунав и блатистия терен, се свързвало като полуостров с хинтерланда откъм южната си страна. Оттук влизало шосето от вътрешността на страната в града. На този характер на терена, пригоден за лесна и ефикасна отбрана, се дължало построяването на римската крепост. Същите тези качества били важни фактори за образуване както на формата на уличната мрежа, така и на формата на селището.

Съществено влияние за оформянето на градската улична мрежа оказала крепостната стена с нейните четири порти: Стамбул капия, Пазар капия (4) (или „Лонджа"), Боклук капия и Флорентин капу, през която влизал в града пътят от с. Флорентин.

От четирите порти на крепостната стена започвали главните улични артерии в крепостта — продължение на междуградските пътища, идващи от хинтерланда (обр. 6).

Главният вход в града откъм сушата е пътят от юг, който влиза през най-важната градска порта — Стамбул капия.

В „Калето" (в крепостта) се развили два вида улици: едни, които следвали хоризонталите на терена с насоченост от юг към север, и други (напречни), които свързвали първите. Напречните улици имали посока почти изток—запад.

По-важни артерии за градската мрежа били улиците с посока юг—север. Най-главната улица в „Калето" през време на Възраждането била тази, която започвала непосредствено от Стамбул капия и завършвала в голямото улично кръстовище Мослука.

В първата половина на тази улица, веднага след влизането в „Калето", се отклонявала друга надясно. Тя водила към дунавския бряг, където била оформена сполучлива архитектурна група от обществени сгради.

Успоредно на главната улица и на запад от нея минавала втора, която се развивала също както първата по хоризонталите на терена. Тя започвала от Стамбул капия и водила към градския площад-чаршия, т. нар. Битпазар, или Неготинската чаршия и продължавала на север по посока на Флорентинската капия.

Две напречно поставени улици, които пресичат описаните по-горе главни улици, започвали от Пазар капия. Южната минавала през Мослука и свършвала при архитектурната група, в която спирала улицата, отделяща се вдясно от главната.

Втората напречна улица започвала също от Пазар капия с посока на изток, минавала през Неготинската чаршия и продължавала право към Дунав.

В така образувания уличен полигон се оформили и улици в диагонална посока, които свързвали горните четири главни артерии на „Калето". Те очертавали търговската част на града.

Образуването на уличната мрежа в предградието вън от крепостта било в органична зависимост от крепостната стена, предимно от трите порти: Стамбул капия, Пазар капия и Боклук капия. Те били възлови точки, към които се насочвали улиците. Това било напълно естествено, тъй като през Възраждането Видин се представлявал от селището в крепостта, в която се намирали с много малки изключения почти всички обществени сгради. Последицата от това е тази, че в уличната мрежа на предградието се създали известни неудобства и непрегледност, които съществуват и днес. Схемата на улиците на Видин особено ясно се очертала и изяснила след първата половина на 17 в., когато крепостната стена около вътрешния град била напълно завършена и портите в нея били окончателно фиксирани.

На оформяването на улиците било отделено голямо внимание и грижи през Възраждането и по-специално през времето, когато във Видин управлявал Осман Пазвантоглу.

Уличното кръстовище, образувано при отклонението на улицата, насочена към Пазвантовата джамия, от главната улица създало сполучлив перспективен поглед в първата ѝ половина (обр. 6). На това отклонение се раз-

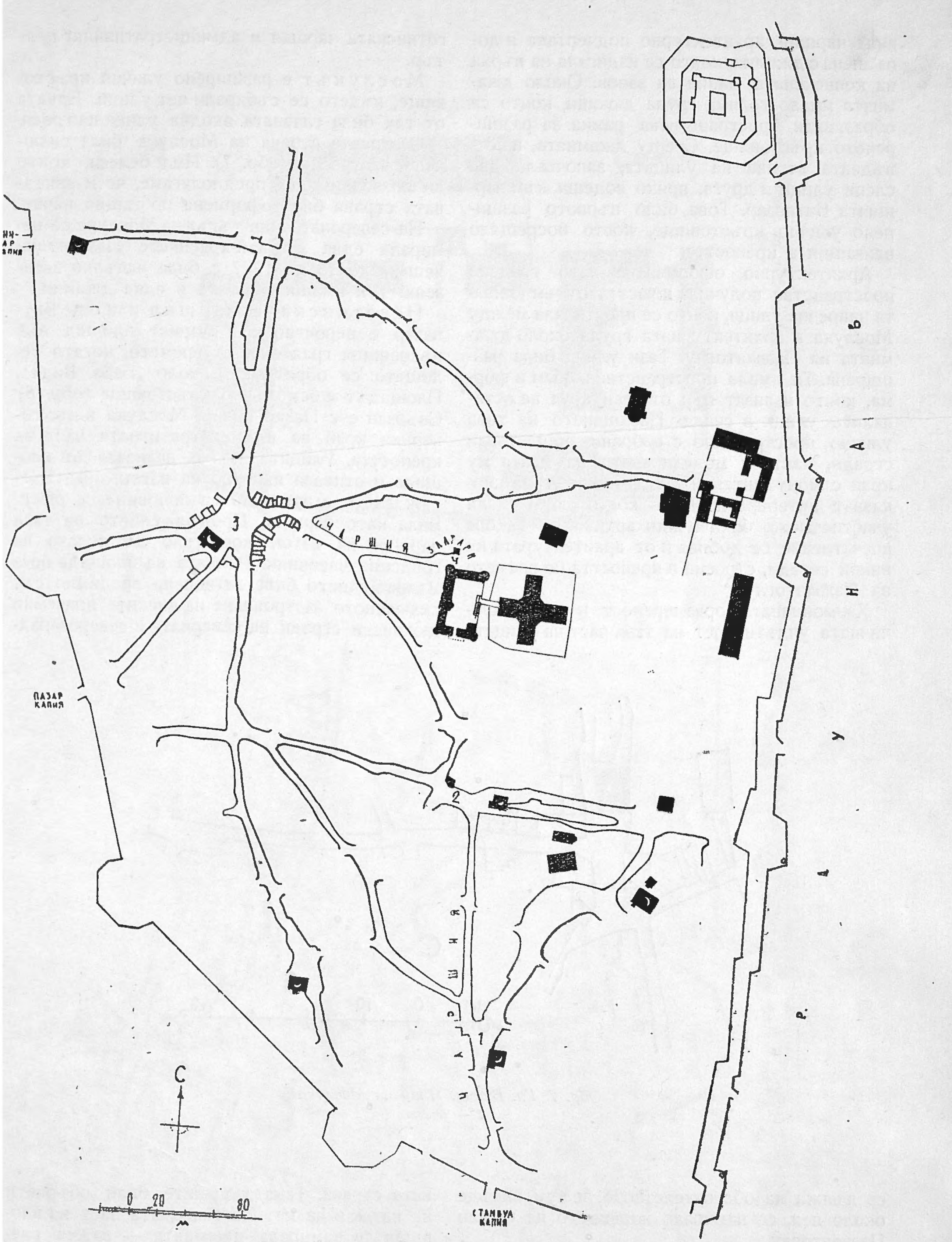
НИ-
АР
ПИЯ
ПАЗАР КАПИЯ
3
ЧАРШИЯ
ЗЛАТАРИ
Ч
2
1
ЧАРШИЯ
С
0 20 80
м
СТАМБУЛ КАПИЯ
Р. ДУНАВ

Обр. 6. Гр. Видин. Главните артерии на градската улична мрежа през Възраждането

1 — Кръстовище при Стамбул капия, 2 — Мослука, 3 — Неготинската чаршия (бит пазар)

вила чаршия, архитектурно подчертана и допълнена с джамия, която се издигала на върха на конвексната линия на завоя. Около джамията имало голяма група дюкяни, които са образували пространствена рамка за разширеното кръстовище. Срещу джамията, на отвъдната страна на улицата, започвали две слепи улици и друга, пряко водеща към чаршията Битпазар. Това било първото разширено улично кръстовище, което посрещало влизащия в крепостта.

Архитектурно оформяване като градско пространство получила и частта откъм южната напречна улица, която се простирала между Мослука и архитектурната група около джамията на Пазвантоглу. Тази улица била разширена. Тя имала пространствен обем и форма, които излизат вън от стандарта на останалите улици в града. Насищането на това улично пространство с избрани обществени сгради, както и моделирането на двата му края с монументални обществени сгради показват интерпретиране, в което са вземали участие може би и чужди архитекти. Такова впечатление се добива и от архитектурата на някои сгради, строени в крепостта по времето на Пазвантоглу.

Хармоничната оразмереност и архитектоничната уплътненост на тази част на улицата се дължи на обстоятелството, че тук, някъде около нея, се намирало жилището на Осман Пазвантоглу.

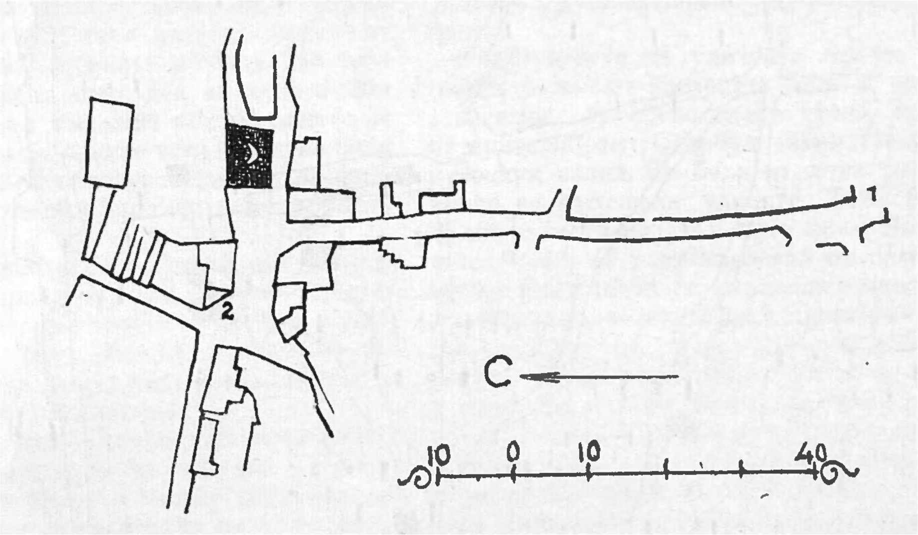

Обр. 7. Гр. Видин. План на Мослука
2 — Чешма

Главните, исторически оформили се обществени места на Видин са Мослукът, Неготинската чаршия и административният център.

Мослукът е разширено улично кръстовище, където се събирали пет улици. Едната от тях била главната входна улица на града.

Северната страна на Мослука била сключено застроена (обр. 7). Има белези, които ни позволяват да предполагаме, че и западната страна била оформена по същия начин.

На североизточния(1) ъгъл на Мослука се намирала една от най-красивите Пазвантови чешми, която до 1927 г. била напълно запазена. Тук имало кафенета и една джамия.

Неготинската чаршия или още Битпазар е вероятно най-старият площад във вътрешния град още от времето, когато селището се образувало около „Баба Вида“. Площадът е осмолъчно кръстовище (обр. 8). Свързан е с Пазар капия, Мослука и със северния край на административната част на крепостта. Улицата, която излизала от площада и отивала направо на изток, през Възраждането в предната си половина се оформила като чаршия. Продължението на тази чаршия на изток достигало до кулата на градския часовник. Рамката на площада през Възраждането била затворена предимно със сключеното застрояване на ниските приземни дюкянски сгради на северната и северозападната страна. Така дюкяните били обърнати на изток и на юг. На западната част на площада се намирала джамията — важен елемент в градоустройственото оформяване на турския град.

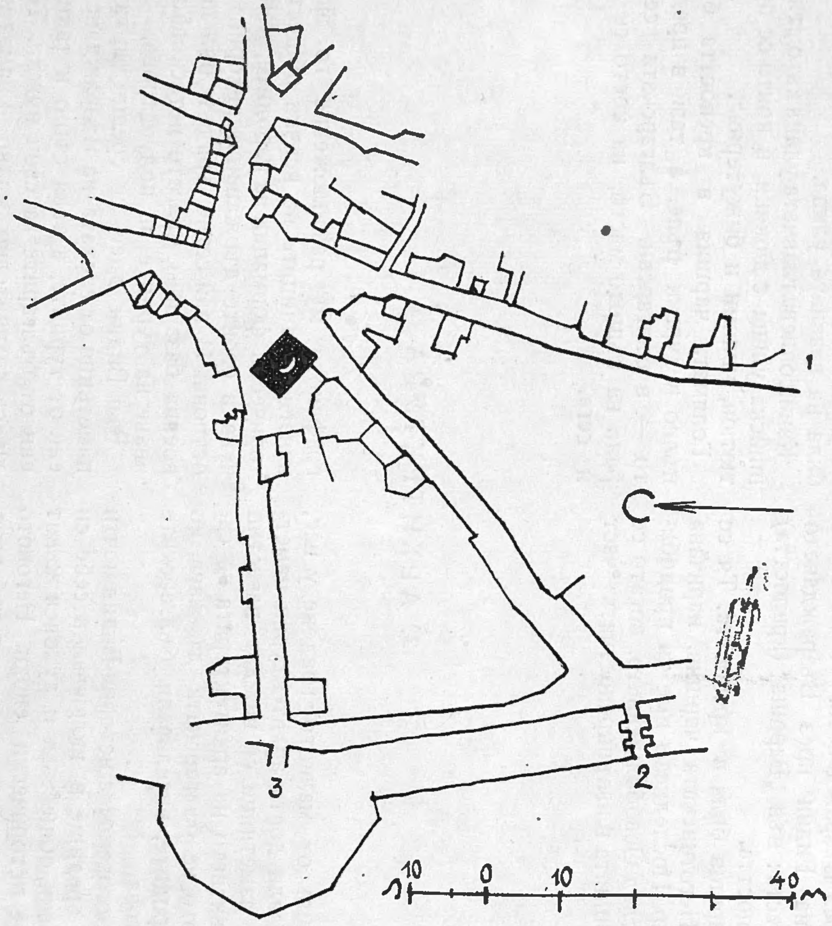
1
2
3
С
10
0
10
40 м

Обр. 8. Гр. Видин. План на старата Неготинска чаршия

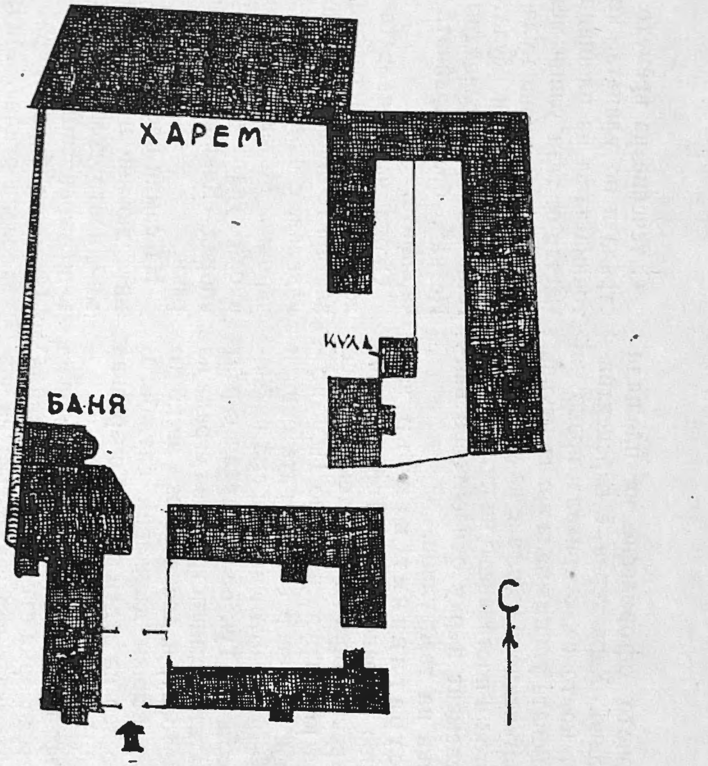
ХАРЕМ
КУЛА
БАНЯ
С

Обр. 9. Гр. Видин. План на харема на Хюсеин паша

Архитектурното оформяване на площада било сполучливо. Характерна е перспективната картина, която се откривала право на изток. Чаршийската улица имала архитектурна стойност с постепенното издигане на уличното платно на изток и поставянето на кулата като завършващ елемент върху относително найвисоката точка на тази улица.

Административният център заемал сполучливо избрано място. Той се намирал на дунавския бряг и архитектурно се оформявал на юг с групата около Пазвантовата джамия и на север със старата баня и с постройките източно от нея (харема на Хюсеин паша, обр. 9). Тук се намирали сараят и продълговатата административна сграда на Осман Пазвантоглу, в двата етажа на която били събрани всички държавни служби. В поглед към север на заден план се очертавал силуетът на „Баба Вида“.

Така центърът на вътрешния град получил почти квадратна форма със следните граници: на изток Дунав, на север завършъка на чаршийската улица, на която бил и часовникът, площада, Мослука и Пазвантовата джамия. В този район се намирали редица постройки, появили се през Възраждането.

Чаршията на Видин през Възраждането била на две места: във „Вароша“ (крепостта) и вън от крепостта.

Главната чаршия била в крепостта. Тя се намирала на Неготинската чаршия, наричана още Битпазар. Последното име тя придобила по-късно, след Освобождението, когато се развила и чаршията в извънкрепостната част на града.

С течение на времето чаршията се разпростряла и по улицата, която излизала от източния ъгъл на площада в посока на изток. Частта от тази улица между площада и градската часовникова кула била заета от чаршийските дюкяни. Кулата на часовника, издигаща се северозападно от църквата „Св. Петка“, била крайната източна граница на чаршията.

Около часовниковата кула били разположени дюкяните и работилниците предимно на златарите-цинцари, майстори на филигранови изделия, с които била известна видинската чаршия. Магазинчетата им били групирани около кулата — ниски приземни сгради, които според Каниц приличали по-скоро на бараки.

На самия площад срещу сключено застроените дюкяни и работилници се издигала джамия, която доминирала с обема и формата си в пространството на площада — чаршията. Джамията била с пиримидален покрив върху квадратна основа. Минарето ѝ подчертавало площада и било пандан на втория вертикален акцент — часовниковата кула, поставена на другия край на чаршията.

В крепостта имало и втора чаршия. Тя била на главната улица.

Каниц описва главната улица като „тясна чаршийска улица с дюкяни, в които се продават тютюн, килими и бижутерия“.

Голямата чаршия в крепостта била напълно в турски ръце, а тази в предградието — в български. Българската се намирала на същото място, на което се намира и сега.

3. АРХИТЕКТУРА

Видин е един от малкото градове у нас, които са запазили доста архитектурни паметници. В тези паметници се виждат известни етапи от развитието на архитектурата не само от началото на българската държава, но още и от народите, населявали българските земи преди това.

В своята многовековна история Видин почти винаги бил средище и включвал в себе си богат стопански, обществен и духовен живот на различните исторически епохи. Неговото местоположение на брега на голямата река, която протича почти през целия европейски континент, го правело важен търговски и военен път през всички времена. При това географското му разположение го включвало винаги в границите на всички обществено-исторически формации на народите, които образували своите държавни територии на полуострова. И най-сетне градът бил постоянна военна база през дългото петвековно престояване на турците на полуострова.

Във Видин днес се срещат архитектурни паметници от епохата на Възраждането, строени от турците, а така също и такива, строени от българите за свои нужди. Тези сгради са сравнително малко. Грамадният брой запазени сгради, строени през времето на Пазвантоглу, фактически определяли архитектурата на града и неговия характер.

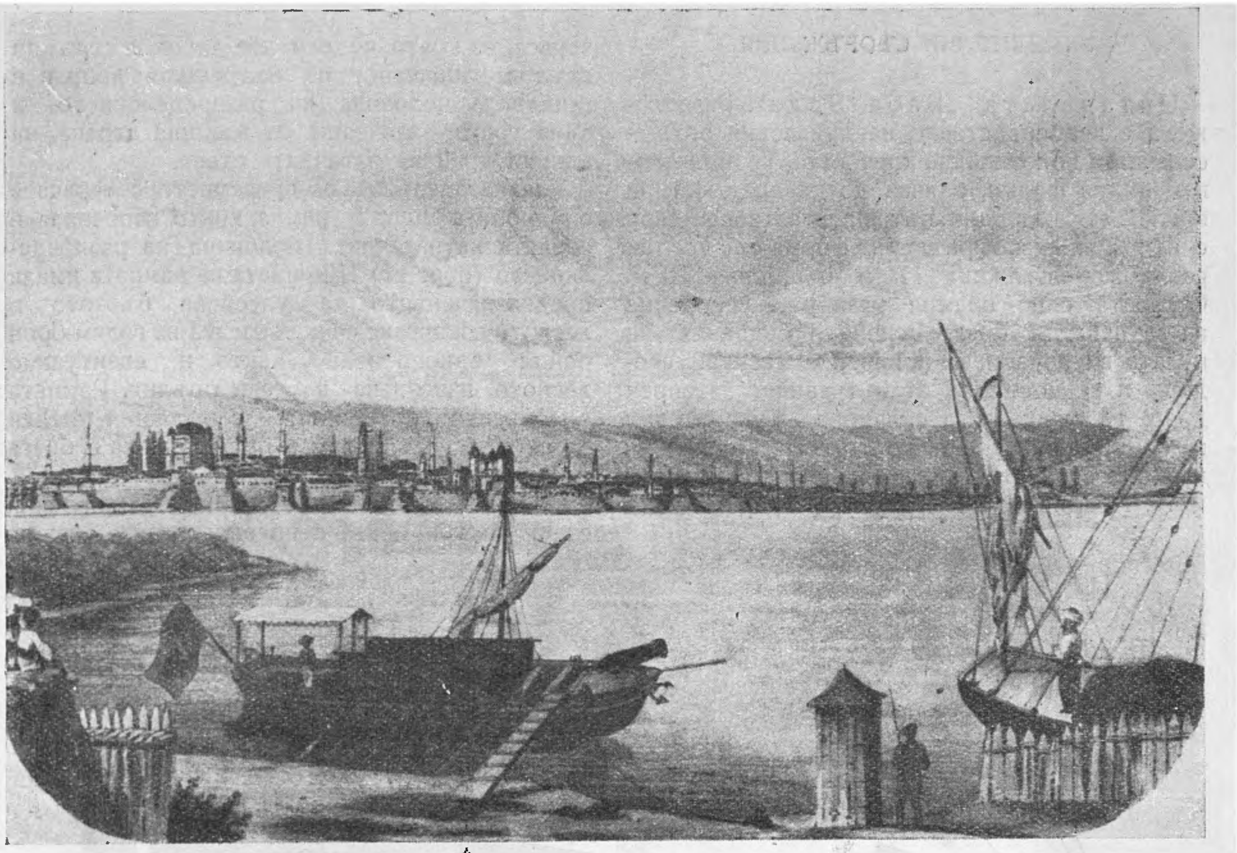

Обр. 10. Панорамен изглед на Видин (по гравюра от неизвестен автор, вероятно от началото на XIX в.)

Да говорим за архитектурата на Видин от епохата на Възраждането, значи да говорим за строителната дейност на Осман Пазвантоглу през тринадесетгодишното му управление на града и околията. Тази дейност известният пътешественик Каниц характеризира така: „Пазвантоглу съединява в себе си рядка енергия и много голяма естествена надареност. До известна степен европейската физиономия на Видин, отваряне на нови улици, много монументални сгради, между които хубавата Пазвантоглу джамия с медресе и библиотека, и други хуманитарни уредби в града са негова заслуга“ (5).

За неговите широки политически амбиции били необходими връзки с някои от държавите на средна Европа. С тези връзки се обясняват влиянията, намерили отражение не само в неговата политика, но и в архитектурата на Видин. Влиянията ясно се виждат в някои сгради от това време: Кръстатата казарма, Парната мелница, някои елементи в крепостната стена, прокарване на улици и др. Знае се, че във Видин са работили френски, австрийски и полски инженери.

Паметниците, строени от турци, представляват интерес не само поради своя архитектурен характер, но и поради реда и времето на тяхното появяване. Това са предимно постройки от епохата на Възраждането.

Известно е, че новите архитектурни форми и пространствени концепции през Възрожденската епоха се зараждат по-напред в жилището и след това се пренасят в сградите от обществен характер.

В архитектурата на Видин този процес е обратен. Новите архитектурни течения се появяват по-напред в обществените сгради от края на XVIII и началото на XIX в., напр. в Старата поща, Кръстатата казарма, Парната мелница, Пазвантовата джамия и др.

Причината за това е в събитията, които ставали в турската империя в края на XVIII в. и които засягали гр. Видин и неговата област. Владичеството на Пазвантоглу в тази част от империята оказало влияние и на архитектурата на града. Той стимулирал строителството на обществени сгради. С това едноличният диктатор се стремял да утвърди своята независима от Цариградския султан власт.

УКРЕПИТЕЛНИ СЪОРЪЖЕНИЯ

Цитаделата „Баба Вида“. Разположена е непосредствено на дунавския бряг, в северната половина на крепостта. Тя има трапецовидна форма, близка до квадрат. Четири крила затварят един вътрешен затворен двор с неправилна четириъгълна форма със средни размери — дължина 17 м и ширина 10 м. Страната с по-големия размер е успоредна на дунавския бряг. Всички помещения на кулата са приземни, покрити с масивни сводове, и са достъпни от вътрешния затворен двор. Те служели за складове на хранителни и бойни припаси. Някои от тях (в южния край на сградата) били жилища на защитниците. Покривът на замъка е оформен като тераса, за която водели две тесни и стръмни стълби, започващи от вътрешния двор и в западната половина на разпределението, и една трета, започваща от външна страна, на южния край на източната стена.

Главната връзка на приземието с терасата е удобната широка рампа, която започвала в средата на източната половина на разпределението (обр. 11). Ширината на рампата имала предназначението да улеснява бързото и лесното изкачване към терасата на голям брой бойци едновременно, както и евентуално лесното извозване на леки оръдия. Рампата е свързана с вътрешния и с източния преден двор. Това осигурявало пряка връзка с брега на реката, до която се слизало при Топ капия.

Над нивото на терасата се издигат напречни стени на три места с посока изток — запад.

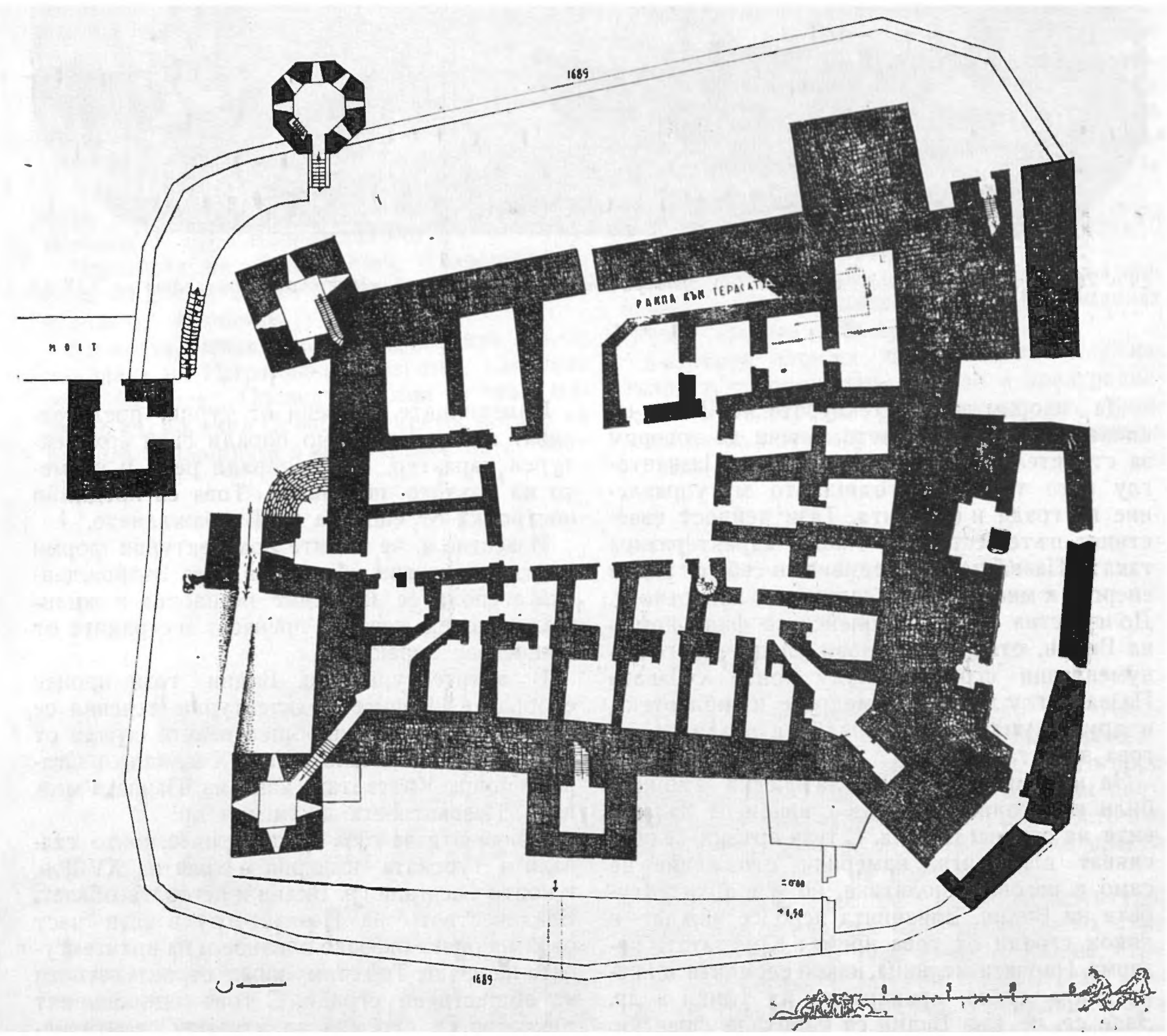

Обр. 11. Гр. Видин. „Баба вида“ — план на приземието

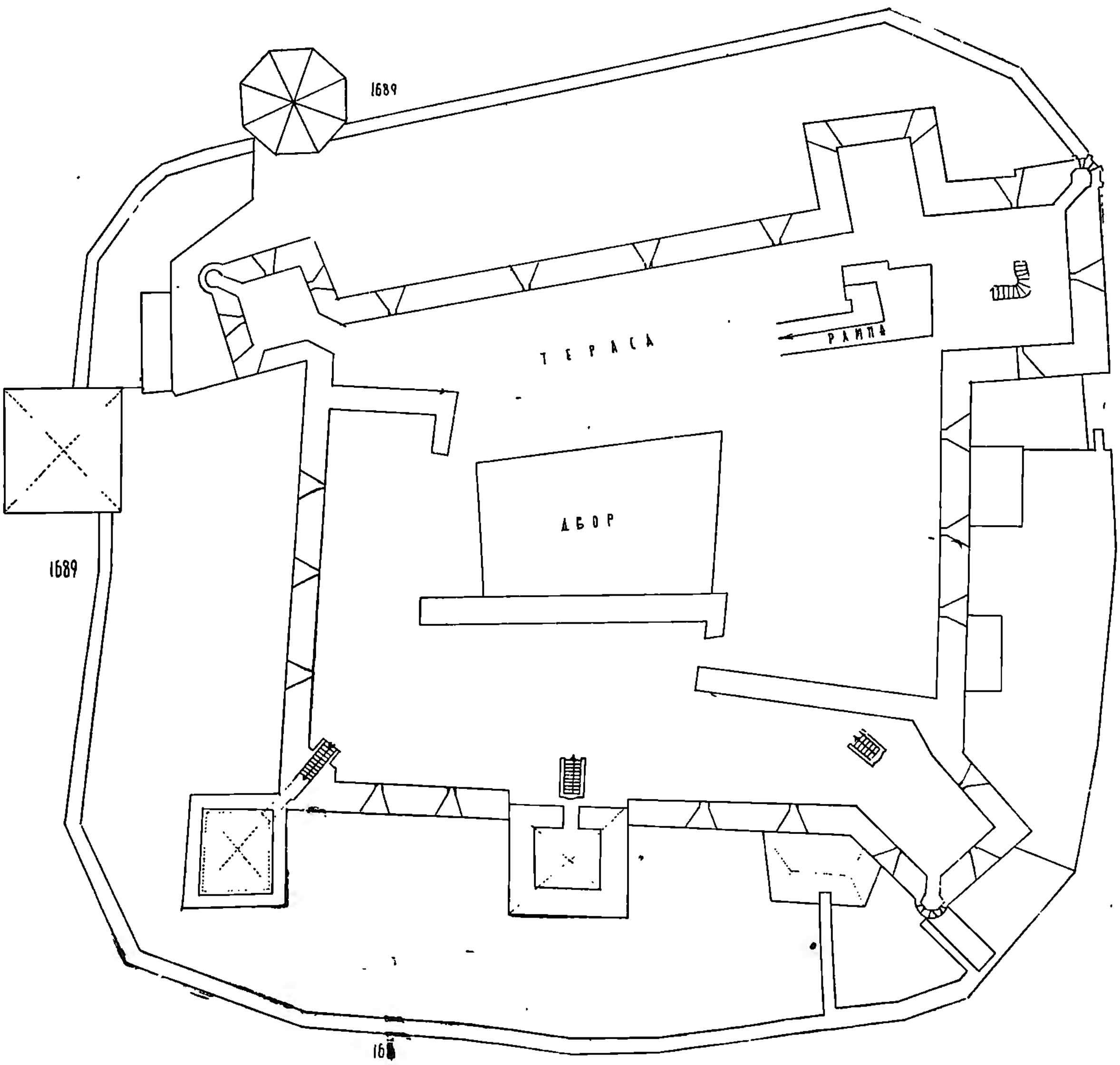

Обр. 12. Гр. Видин. „Баба Вида“ — план на терасата

Те служели вероятно за прикритие на бойците на терасата (обр. 12) На всеки ъгъл се издигала по една малка наблюдателница. Една от тях съществува и сега.

По-късно външните стени на цитаделата били продължени над покривната тераса като висок парапет. В него били оставени бойници — амбразури, които се отваряли конусообразно навън. С това била нарушена първата форма на крепостта.

Помещението за бойците в кулата е разположено на южната страна на постройката. То представлява продълговато пространство с две кръстовидни дълбоки ниши на вътрешната стена. Това помещение няма връзка с вътрешния затворен двор и в него се влиза направо от южния околовръстен двор отвън.

Цитаделата има четири кули. Две от тях са на западната стена на крепостта и една на север от тялото на замъка. Те имат квадратно сечение и са покрити с пирамидален покрив. В приземието на северната кула е развит главният вход на цитаделата. Четвъртата кула, построена по-късно от австрийците, е осмоъгълна върху квадратна основа. Тя е отделена от замъка на изток от него и стъпва непосредствено на източната дворна оградна стена. Горната осмостенна част на тази кула е с много отвори — прозорци, които показват, че оттук са наблюдавани реката и отсрещния румънски бряг

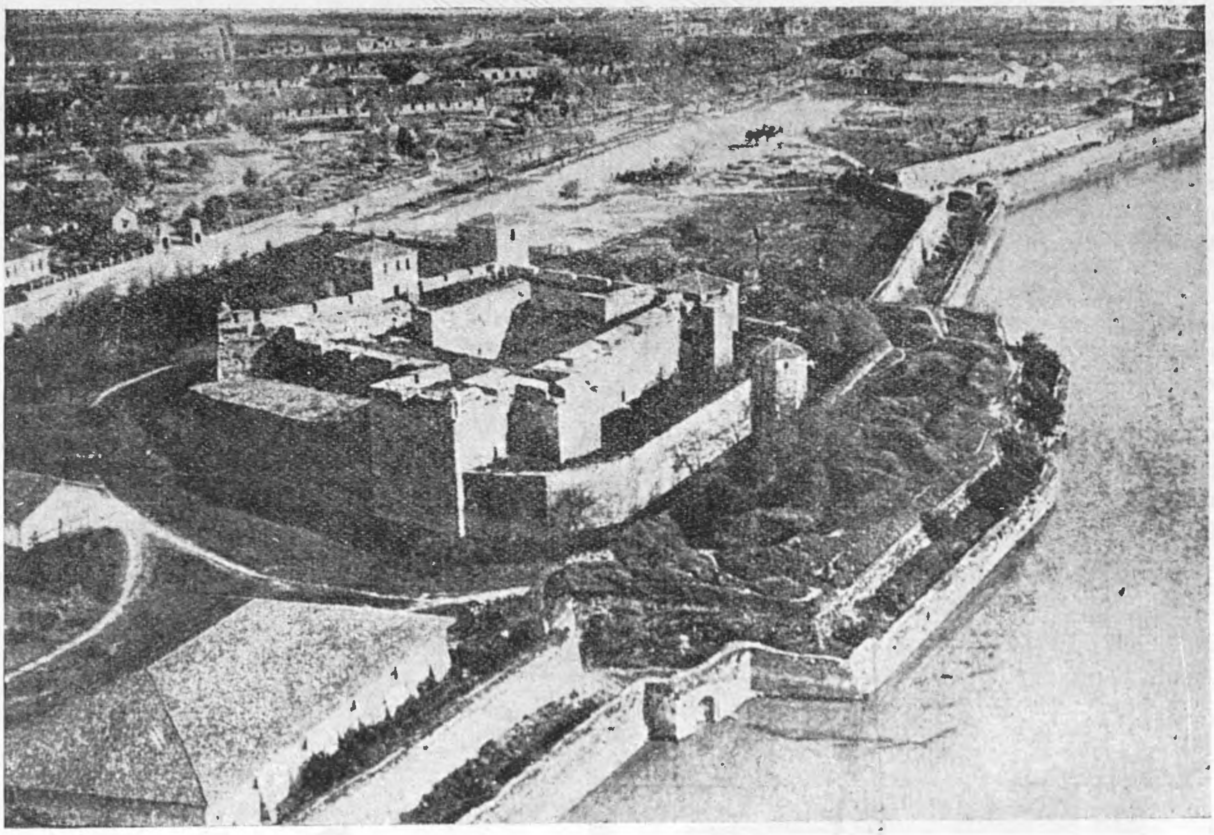

Обр. 13. Гр. Видин. Панорамен изглед

През 1689 г. австрийците построили към цитаделата ниска брустверна стена, обикаляща замъка (обр. 11). Между тази стена и замъка се оформил тесен околовръстен двор. На южната страна този двор се прекъсва от спалното помещение за бойците. Новата стена е по-ниска.

Едновременно със стената са построени входната кула и наблюдателната осмоъгълна кула. С това към цитаделата се образувала нова отбранителна линия, която засилила отбранителната й способност откъм сушата.

За създаване на по-удобни позиции за бойците по южната и по източната страна на новопостроената стена бил повдигнат подът на част от новия външен двор с около 1,50 м. Това дало възможност да се направи тунелен проход от външния южен двор до окопа, който обикалял външната страна на новата външна стена.

В изпълнението на стените на старата част на цитаделата се виждат белези, каквито намираме в турските строежи. Това личи особено много в югозападния ъгъл на цитаделата — в ъгловата кула, двата ъгъла на която са оформени от обработени камъни, а останалата част — от обикновен кариерен или речен необработен камък. Същият начин на оформяване на ъглите в каменната зидария виждаме и в останалите места на постройката (обр. 14 и 15).

В градежа на стените е употребено и дървото като щурцове над някои отвори за врати, което напомня строителната практика при месемврийските църкви. В приземието на свободно стоящата наблюдателна кула има островърхи, готически прозорци. Всичко това показва, че през различните времена на постройката са правени пристроявания, поправки и промени. От кога датира първото построяване на кулата и дали има в нея нещо останало от старите римляни, не е изяснено още.

Цялата постройка е изградена само от камък на кал и на места на варо-пясъчен разтвор. Според Каниц камъните за изграждане на стените са вземани от старите укрепления при Флорентин и Курвин град.

От двете гравюри на обр. 16 и 17, които дава Каниц, рисувани през годините на неговото идване в България, т. е. 1860—1870, се

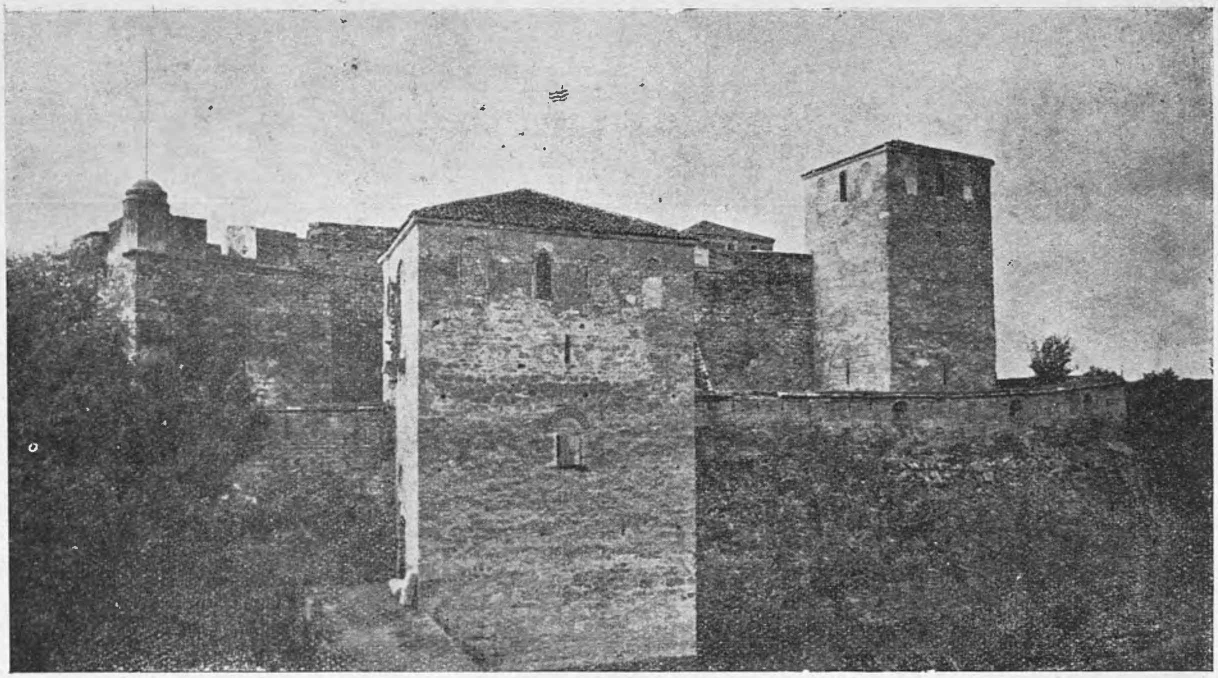

Обр. 14. Гр. Видин. Входът в цитаделата, сегашно състояние

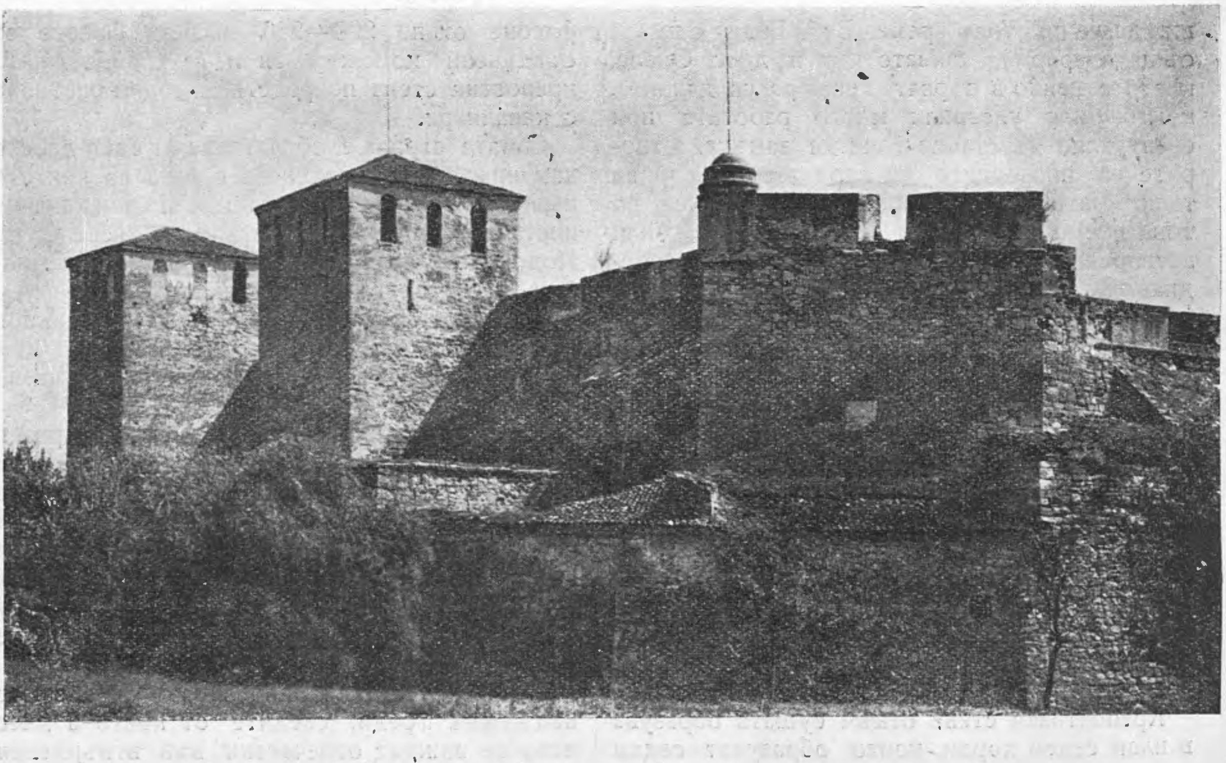

Обр. 15. Гр. Видин. „Баба Вида“ — поглед от югозапад, сегашно състояние

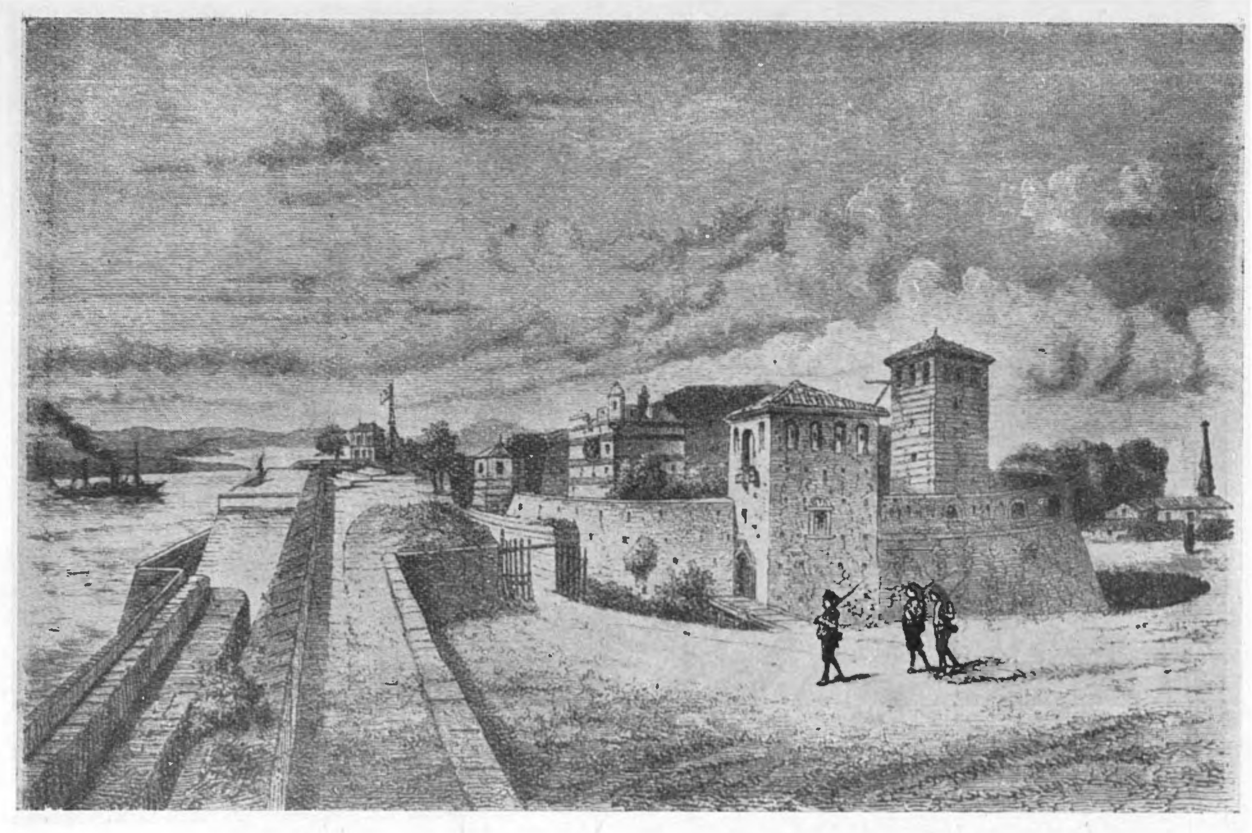

Обр. 16. Гр. Видин. Входът и цитаделата на „Баба Вида“, гравюра от Каниц

вижда, че по това време „Баба Вида“ е имала същата форма, каквато има и днес. Онова, което е ценно в първата гравюра, са данните, които биха улеснили много работата при евентуално възстановяване на замъка. Отворите на прозорците на входната кула и на тази, която се намира надясно от нея, по това време не са били зазидани. Те са били затворени по-късно: наскоро преди Освободителната война или след нея.

От гравюрата на обр. 14 се вижда, че ъгловите бойници на терасата по това време били четири на брой. Сега е запазена само тази на североизточния ъгъл, а от югозападния ъгъл са запазени само следи. От същата гравюра се вижда, че частта от града, непосредствено около „Баба Вида“, била плътно застроена.

Крепостна стена.(6) Към сушата тя има форма на полукръг, опиращ двата си края на дунавския бряг. Разстоянието между двата края е около 2 км. Частта на оградата, която минава по брега на реката, има кремалиерно оформяване, а тази откъм сушата — бастионно.

Крепостната стена откъм сушата образува в план седем хорди, които образуват седем фасове от по 200—250 м. Тези фасове са съединени помежду си и с крайбрежната крепостна стена посредством седем бастиона с кавалиери.

Самата ограда е образувана от една дебела каменна стена, външната страна на която е изработена от обработени правоъгълни камъни, поставени на варов разтвор с тясна фуга. Подобна техника на каменна зидария се наблюдава и в старите джамии.

Лицевата страна на стената има наклон към вътрешността 1:12. На всеки 20 до 30 м на вътрешната страна на стената са поставени контрафорси.

Каменната стена, облицовка на ескарпа и на контраескарпа, била зидана с дървени сантрачи. От тях са останали гнездата, в които са лежали напречно поставените дървени гредички, минаващи през дебелината на зида. Тези дупки са разположени в шест хоризонтални реда — на 80 до 90 см разстояние помежду им. Всички те показват местата на дървените сантрачи.

Напречните греди били здраво скрепени с надлъжни греди, следите от които и днес ясно се виждат отпечатани във втвърдения

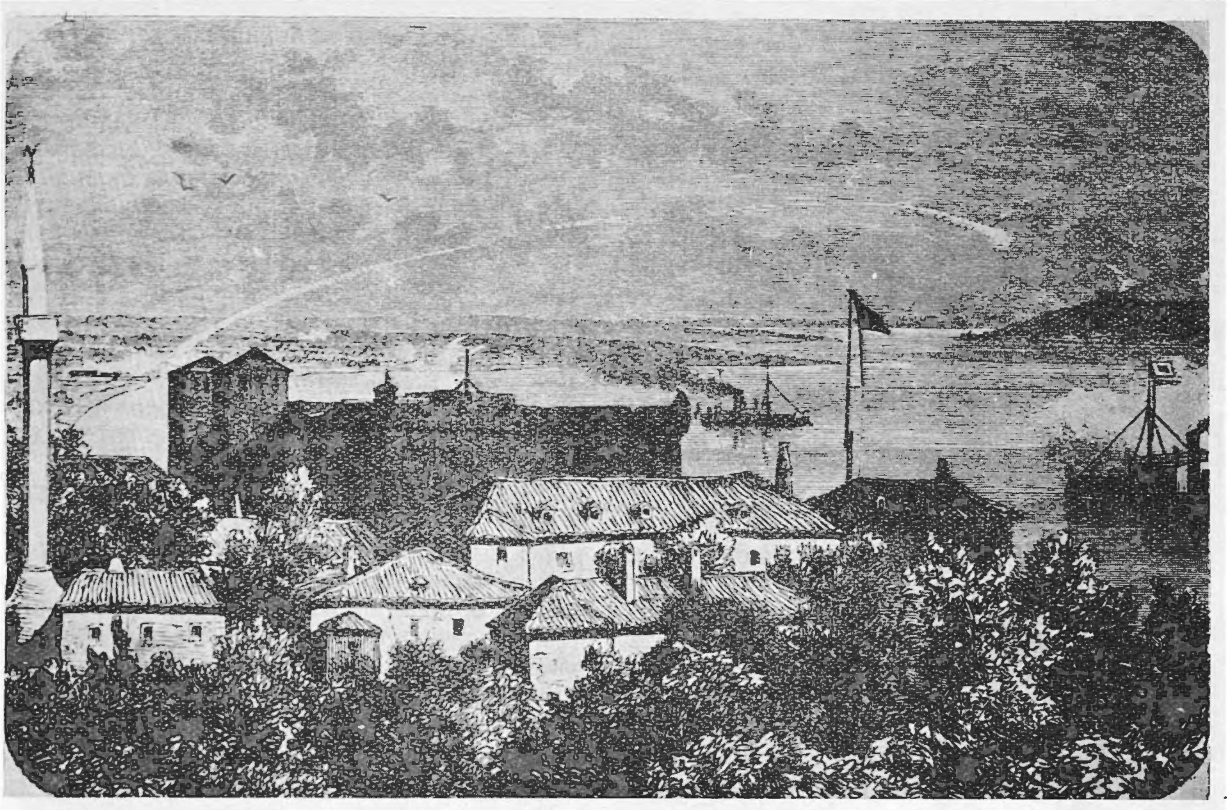

Обр. 17. Гр. Видин. Панорамен изглед на „Баба Вида“

хоросан на зидарията. Тези греди, които сега са изпадали, са свързвали лицевите чела на късите напречни гредички и заедно с тях образували скарата на целия сантрач.

Този начин на зидане с камък се среща у нас в сгради от Възраждането, а може би и от по-ранно време. Много често бил прилаган в приземната каменна зидария на жилищните сгради по тепетата на гр. Пловдив.

Вътрешният склон на бруствера бил облечен с камък.

Ровът около стената бил широк 18 м и дълбок 5—6 м. В него се слизало по каменна стълба, изградена в контраескарпа. Той се пълнил с вода от Дунав при северния бастион. Дъното на рова при Стамбул капия било постлано с каменни плочи, тъй като тук било пристанището на дунавската флотилия.

При контраескарпа имало покрит път, широк 3—4 м.

Всички мостове при портите били дървени и подвижни.

Контраескарпът не бил успореден с ескарпа, а се отдалечавал заради бастионите, като образувал по този начин звезда.

Мостовете при портите били пазени с оръдия, които стреляли през амбразури. По цялата дължина на стената към сушата били оформени

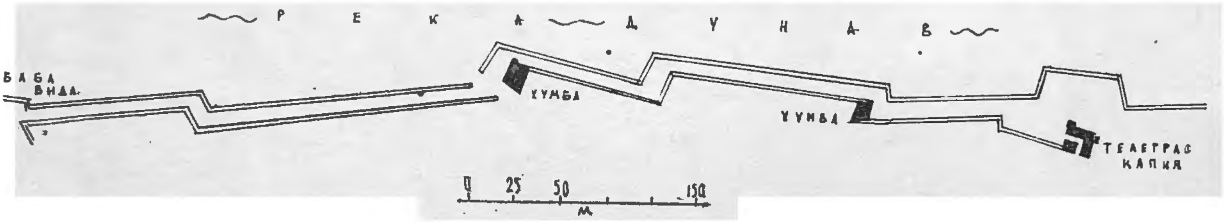

Обр. 18. Гр. Видин. План на част от крепостната стена по брега на реката

4 равнини с три прави сектора — всички свързани помежду си с покрит път.

Стената по брега на Дунав следвала движението на речния бряг (обр. 18). Ерозивното действие на водата и ледовете било отстранено чрез дъбови пилоти при завоите на брега. Бреговата стена се състояла от две успоредни каменни стени, дебели 2,5—3 м, с кремалиерно оформяване. Дългите колена на кремалиерите имали дължини от 50 до 100 м, а късите — по 10—15 м. Всяка стена е образувана от две други, дебели по 70 см, като междината между тях е запълнена с пръст. Стената към реката се наричала „Спасителна" или „Александровска". Тя е изградена от грубо издялани четвъртити камъни. Вътрешната стена е облицована с обработен камък и наклон 1:12. И върху двете стени са изградени парапети за пехотна стрелба. Парапетът на вътрешната стена е по-висок от този на външната, за да може и от двете стени да се стреля едновременно. В ъглите на кремалиерите имало малки кулички за наблюдение и за часовои. В същата стена имало каземати за подслон на бойците или за погреби, две от които са запазени досега.

На стената към реката имало шест врати: Аралък капия, Топ капия, Сарай капия, Су капусу, Телеграф и Сюргюн капия. С изключение на Топ капия всички останали били разположени на късите колена на кремалиерите, за да не бъдат изложени на директен изстрел. Вратите представлявали засводени проходи в стената, заемащи цялата чупка, с една или две малки наблюдателници. Проходите били прави. Само Телеграф капия имала формата на буква Г и каземати.

Изходите представлявали засводени пътеки, които стигали до границата на ниските води на Дунав и били прикрити откъм реката с дебела каменна стена против директни изстрели.

Във вътрешната стена били образувани конусообразни засводени ниши с мазгали за стрелба, обърнати с отвора си към вътрешността на крепостта, откъдето се обстрелвала външната стена, в случай че последната е била завзета от нападателя. Такива ниши и сега са запазени между Топ капия и Су капусу.

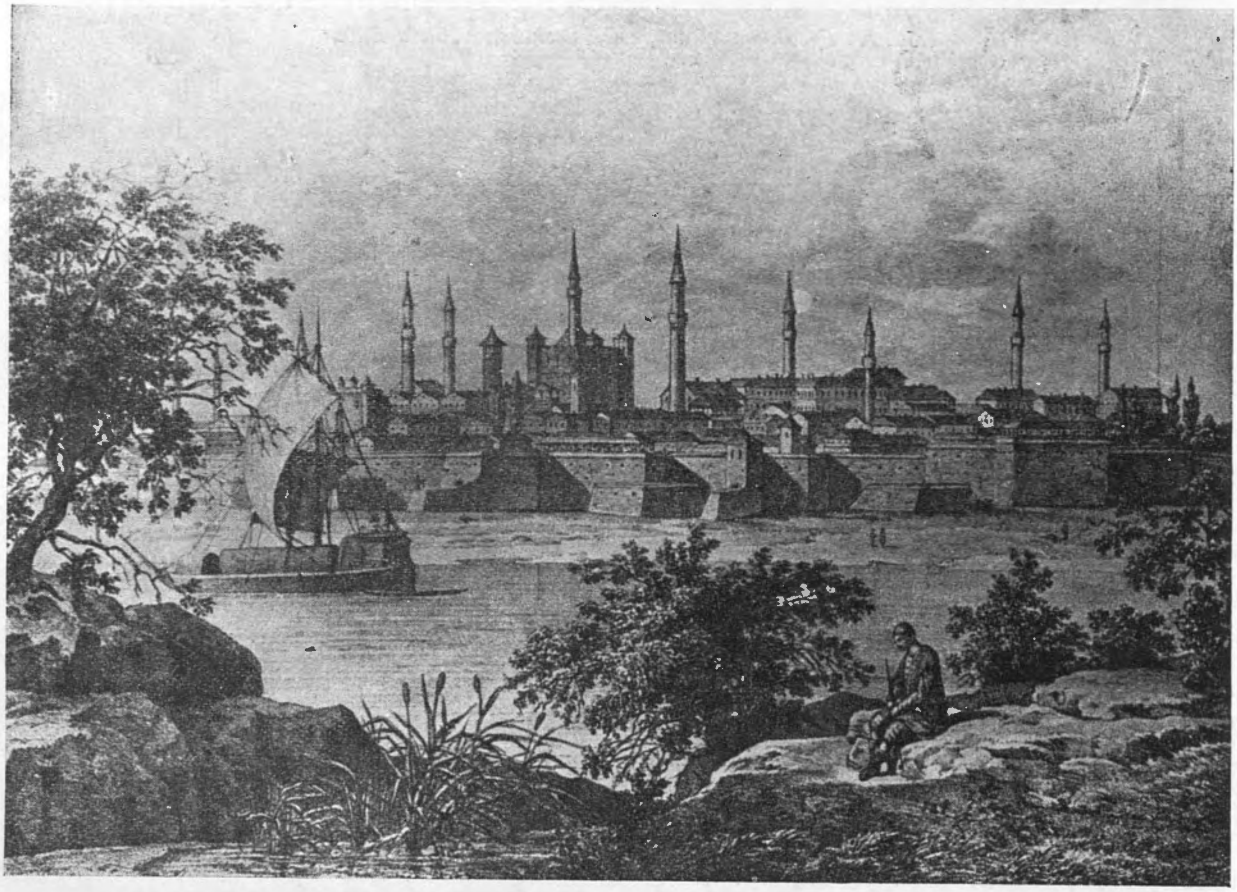

Обр. 19. Панорамен изглед на Видин (по гравюра на неизвестен автор, вероятно от началото на XIX в.)

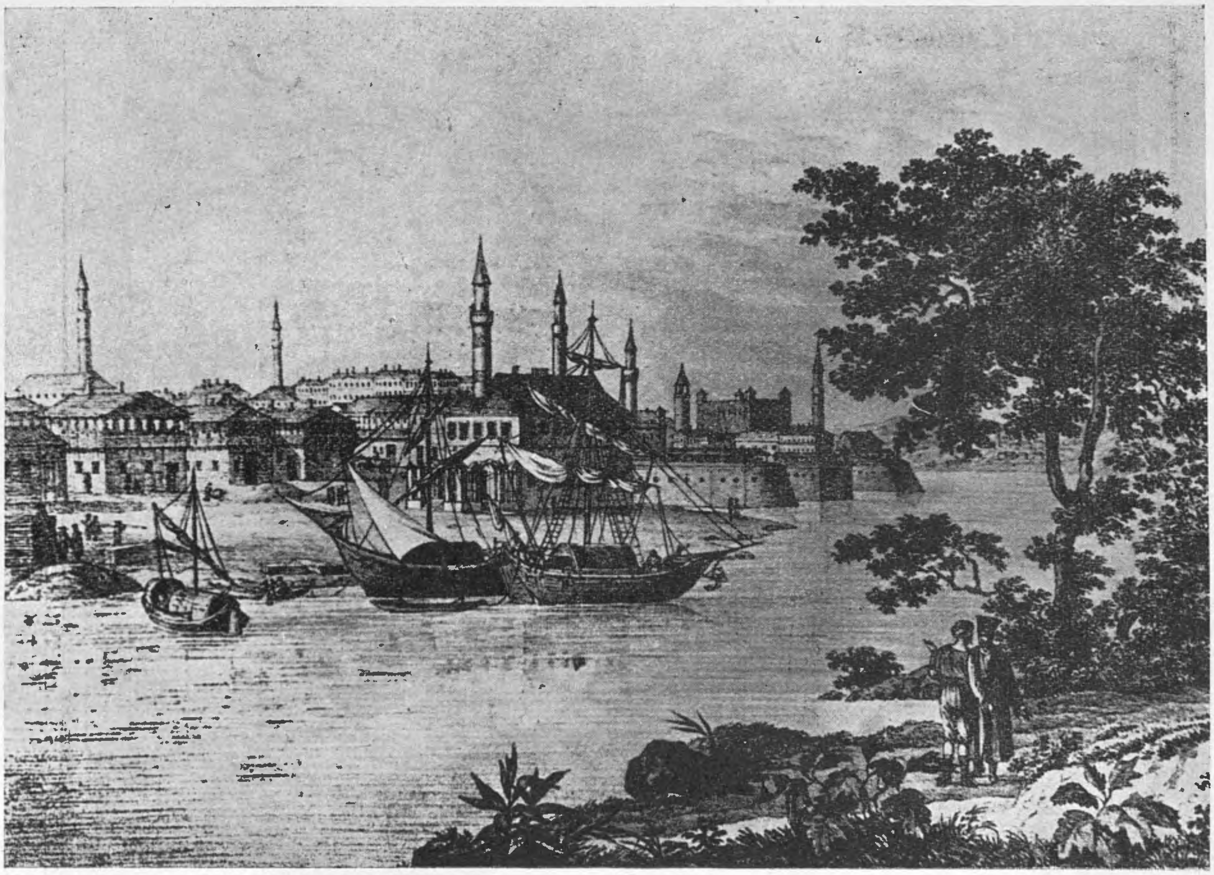

Обр. 20. Панорамен изглед на Видин (по гравюра на неизвестен автор, вероятно от началото на XIX в.)

Формата на стената откъм брега е дадена много ясно в две от приложените гравюри на обр. 19 и 20. Те ни представят как е изглеждала тази стена в началото на Възраждането (по всяка вероятност към 1820—1830 г).

В гравюрата на обр. 18 стената се вижда по цялата брегова линия. Непосредствено до високата сграда, която се издига, в задния план на картината се виждат два от изходите, които водят към реката.

По-детайлно устройството на тази стена е показано в гравюрата на обр. 19. Тук още по-ясно се виждат споменатите по-горе изходи. Пред всеки отвор продължава масивна, изградена от каменна зидария кейова площадка. Забелязват се още несвързани със стената квадратни платформи във форма на пресечени четиристранни пирамиди. Две от тях се виждат ясно, а третата е полузакрита от платното на кораба в левия край на картината. Подобни платформи се виждат и в гравюрата на обр. 18 на Русенския дунавски бряг.

На гравюрата (обр. 19) се вижда южният край на крайбрежната стена, където е търговското пристанище. В силуета на града който се очертава, личи в дясната половина на гравюрата корпусът на „Баба Вида“ с четири ъглови бойници върху терасата. В гравюрата на Каниц (обр. 15) са показани само два от тях. В лявата половина се вижда корпусът на голяма постройка. Възможно е това да е била високата триетажна сграда на Рашид ефенди, в която се предполага, че се е намирало жилището на Пазвантоглу (д-р Бончев).

Стените били градени под ръководството на главния областен архитект Мустафа ага. Това се установява от два запазени каменни надписа. В единия от тях се казва, че той бил „изкусен в геометрията“ и че „планът му бил плод на голяма опитност“. Другият надпис говори, че за тези постройки той бил произведен в чин паша и назначен губернатор на самите крепости. Според тези надписи постройките били завършени в продъл-

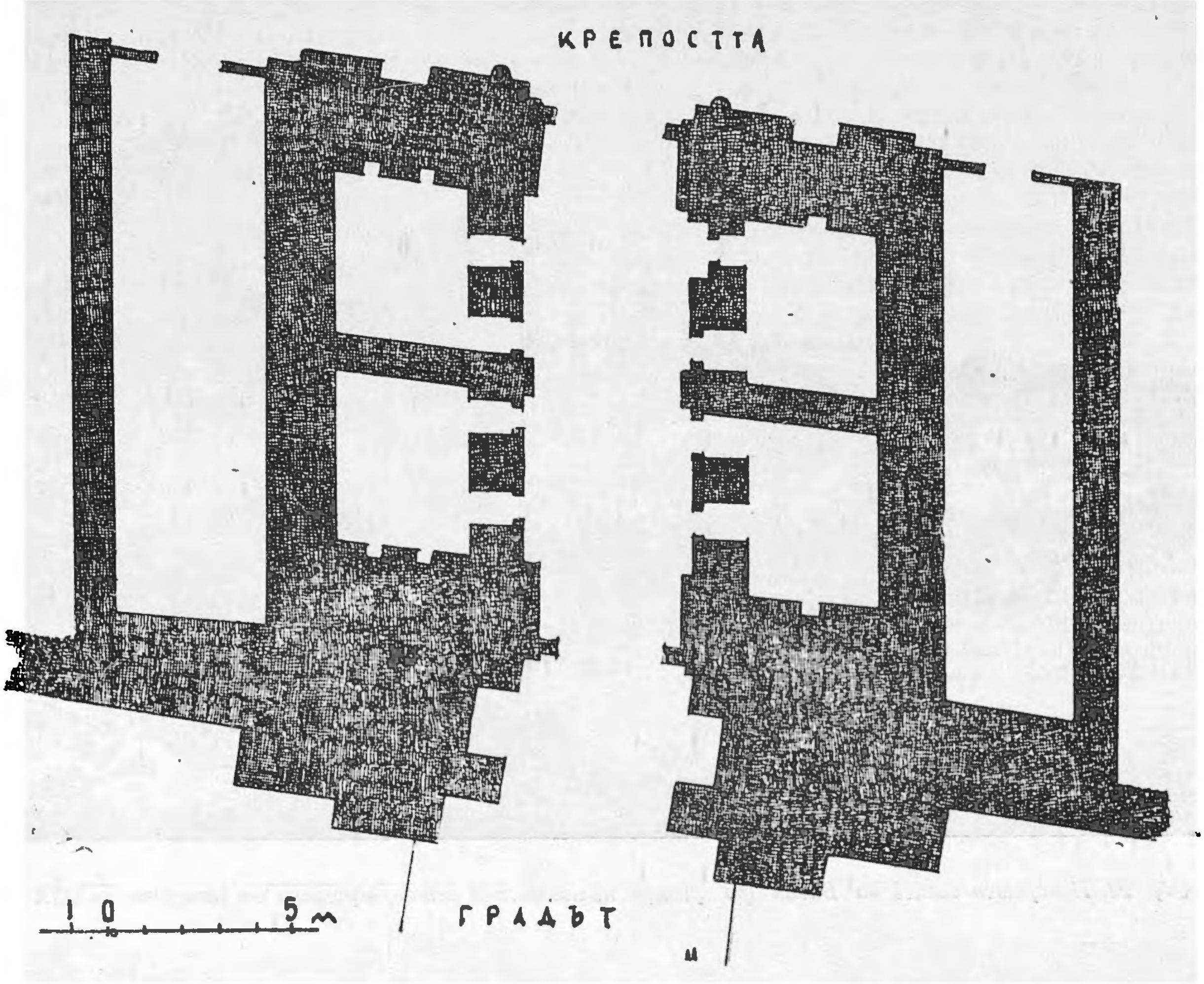

Обр. 21. Гр. Видин. План на Стамбул капия

жителен период от време — от 1122 до 1136 г. по Егира, което по наше леточисление съответствува на 1704—1718 г. Най-напред били издигнати стените откъм сушата, а след това откъм Дунав.

От надписите не може да се разбере дали тези стени са изградени за първи път или са ремонтирани.

На всички порти откъм сушата имало взидани каменни плочи с надписи, от които би могло да се добият сведения за изграждането на стената. Тези каменни надписи обаче били взети в 1878 г. от румънските войски и пренесени в Румъния, като бил оставен само този върху Пазар капия.

Градски порти. На стената към сушата имало четири порти, през които се влизало в крепостта: Стамбул капия (обр. 21, 22), Пазар капия (обр. 23, 24, 25, 26), Боклук капия, наричана още Еничер капия (обр. 27, 28) и Флорентинската порта, която турците назовавали Флорин капу (обр. 29).

На стената откъм брега на реката били изградени пет порти: Аралък капия, Топ капу, Су капусу, Телеграф капия (обр. 30, 31 и 32) и Сюргюн капия.

От тези порти архитектурна стойност за градския образ имали само Стамбул капия, Пазар капия, Боклук капия и отчасти Телеграф капия. Останалите порти били само пропускателни пунктове за влизане и излизане във и от крепостта без особена архитектурна изработка.

Първите три порти имат една и съща схема: прав подлез, засводен отгоре с масивен цилиндричен свод. Телеграф капия се отличава от първите по това, че втората половина на подлеза завива под прав ъгъл, успоредно на реката. Това е направено с цел да се предотвратят преките удари при обстрелване.

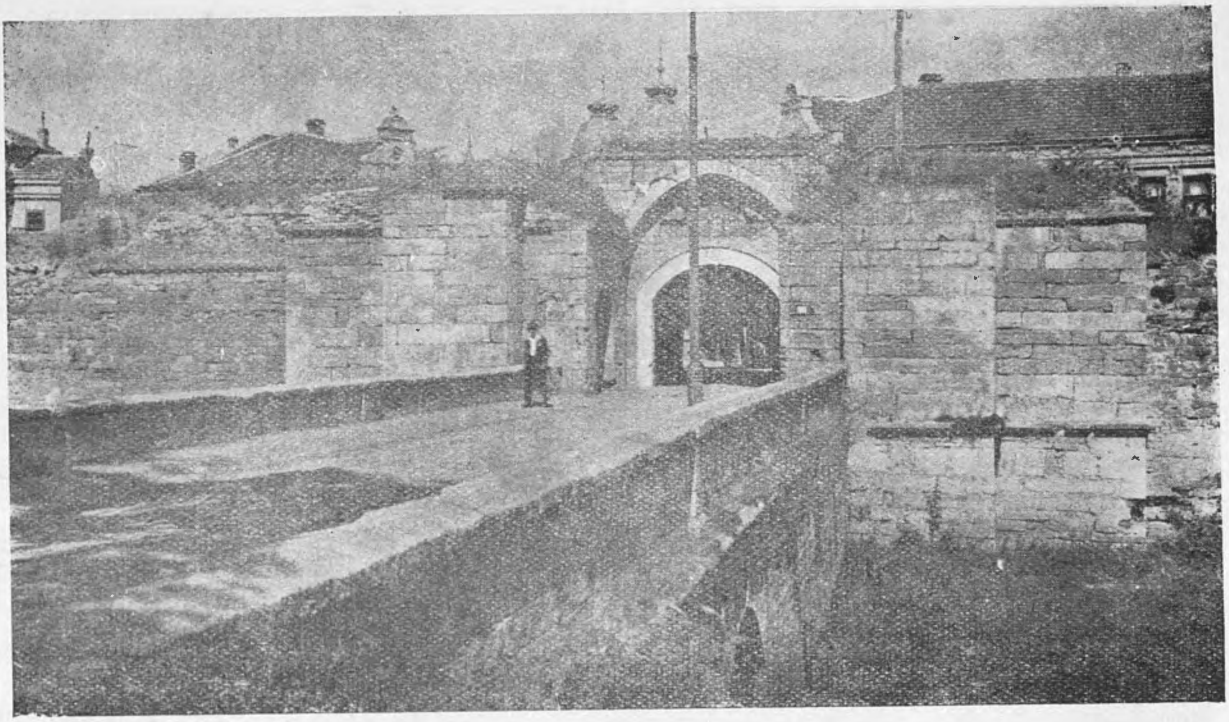

Обр. 22. Гр. Видин. Изглед на Стамбул капия

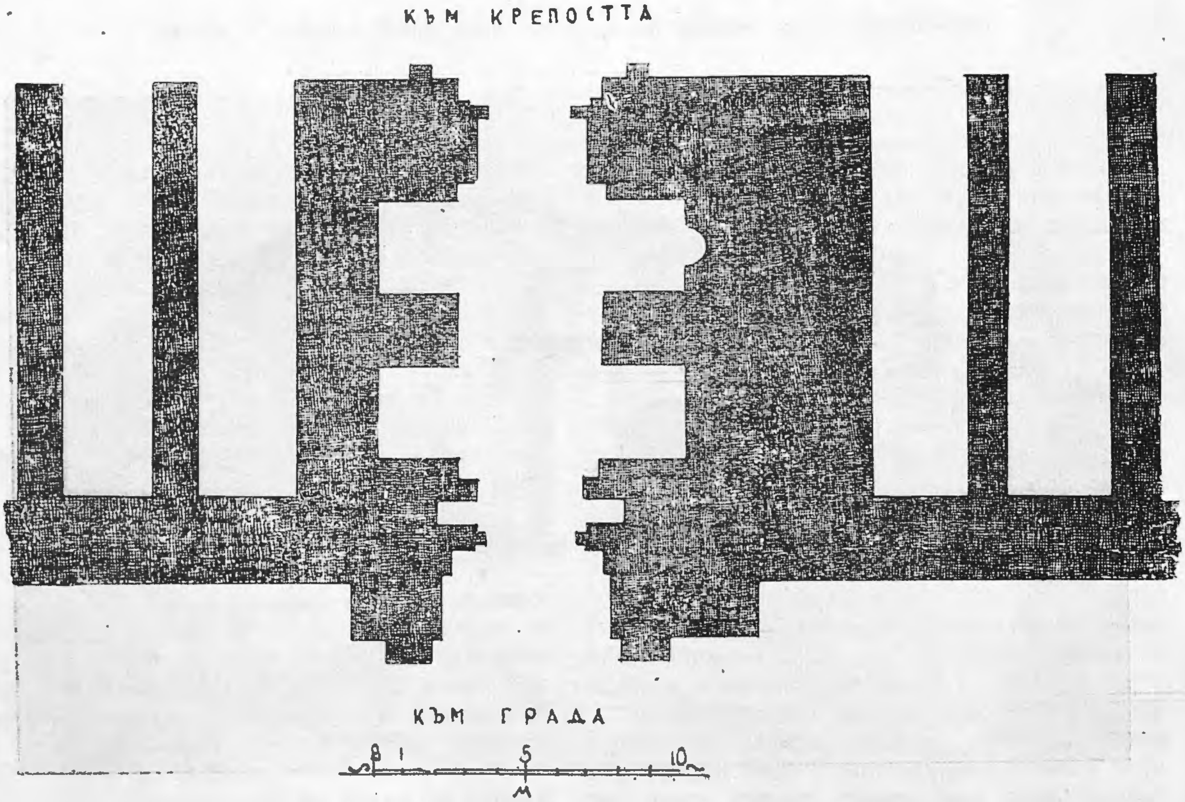
КЪМ КРЕПОСТТА
КЪМ ГРАДА
0 1
5
10
м

Обр. 23. План на Пазар капия

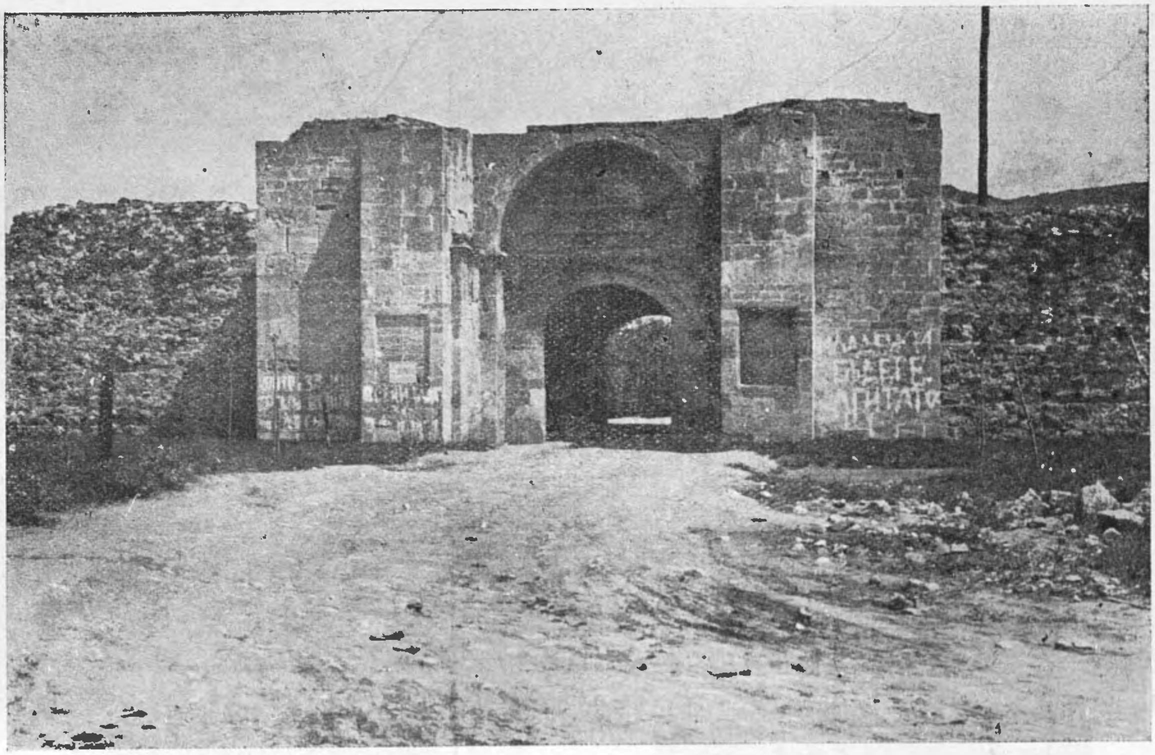

Обр. 24. Гр. Видин. Пазар капия — изглед откъм крепостта

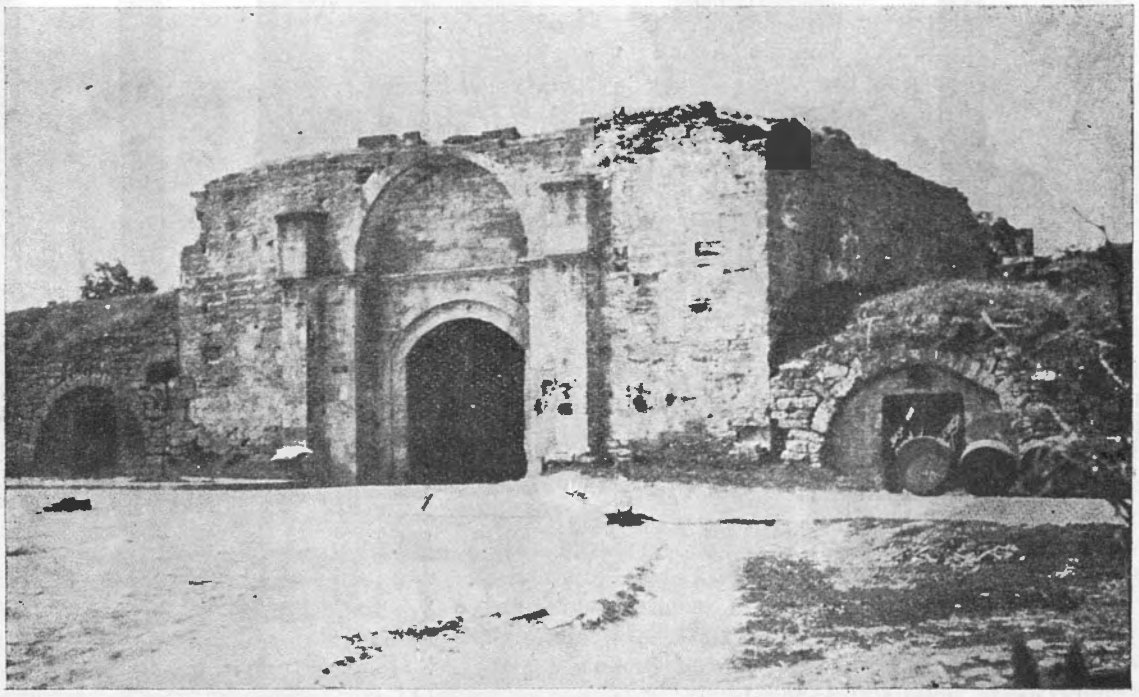

Обр. 25. Гр. Видин. Пазар капия — изглед от външната страна

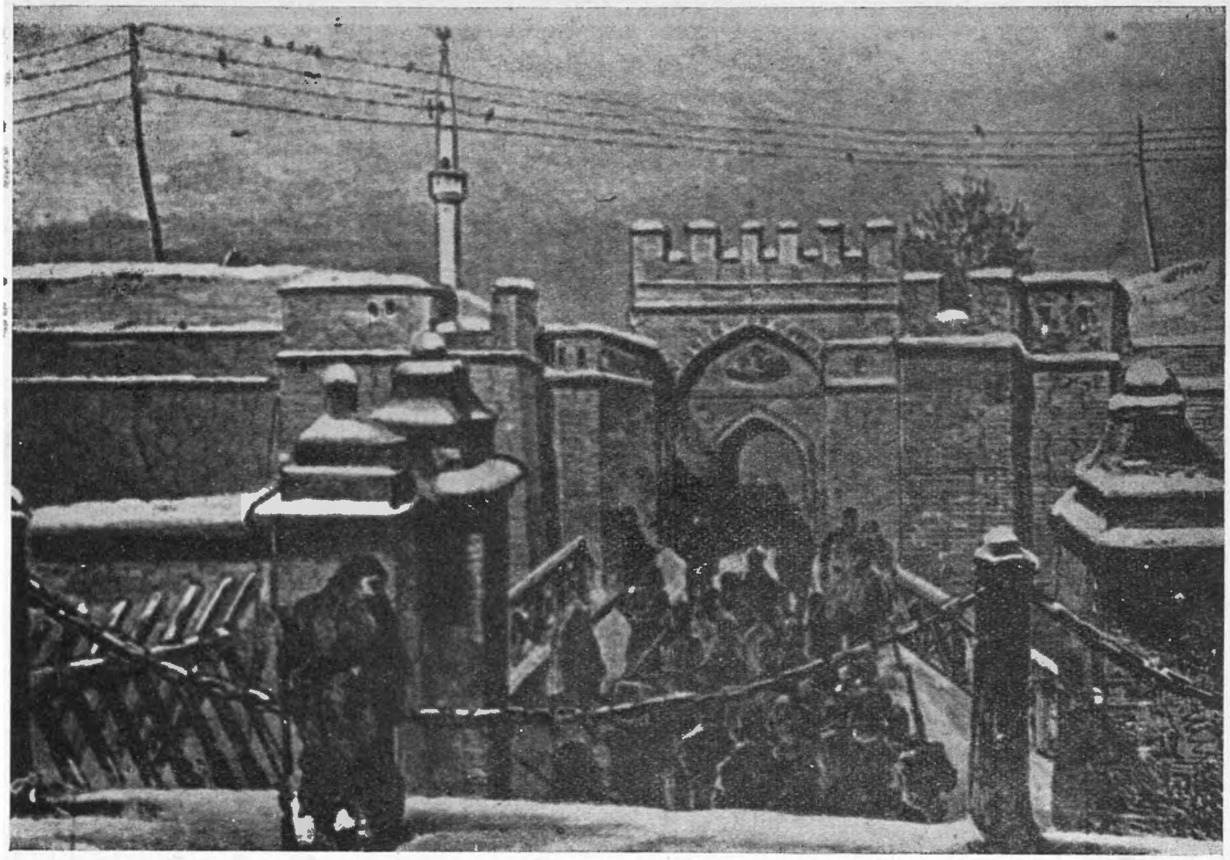

Обр. 26. Гр. Видин. Пазар капия — изглед от времето на Освобождението

Двата отвора на подлезите се затваряли с двукрили врати. Външните врати при Стамбул капия, Пазар капия и Боклук капия били разположени в дълбоки ниши, фланкирани от двете страни с дебели масивни пилони. Те имали предназначение на бойници, от които защитниците на портата отбивали нападения непосредствено към портата в случаите, когато неприятелят премине рова и се озове до самата порта. Вътрешните порти били поставени наравно с плоскостта на фасадната стена на портата. Те били архитектурно подчертани само с ризалити.

Самитѐ врати били двукрили и изработени от здрави дъбови талпи, дебели около 15 см. Те били обковани с плоски, ковани железни ленти (шини), прикрепени хоризонтално и възсядащи се една върху друга. Заковани били с дебели, ковани (цигански) гвоздеи с широки декоративни шапки, върховете на които били подковани (перчимени) по вътрешната страна на вратите.

И трите подлеза имат от двете си страни по две дълбоки ниши — места, в които се прикривали пазачите или бойците-защитници на портата. В една от тези ниши на всяка порта има изградено огнище, в което се палел огън.

Вляво и вдясно от подлезите има по две дълбоки тъмни помещения (каземати), където се съхранявали бойните припаси. В тях се влизало откъм крепостта.

Пред всяка порта (с изключение на Телеграф капия) имало дървен мост, който свързвал портата с отвъдния бряг на рова. Мостът могъл да се вдига и да приляга в изправено положение върху вратата. Ширината на рова на това място се намалявала, за да се получи по-лек мост.

Ширината на подлезите и при трите порти била еднаква — 4,5 м, а дължината на Стамбул капия — 13,50 м, на Пазар капия — 16,00 м и на Боклук капия — 14,50 м.

Архитектурното оформяване и на трите порти при тяхната еднаква пространствена композиция било също еднакво. Всички порти имат строго симетрична композиция: централна част с две равностойни крила.

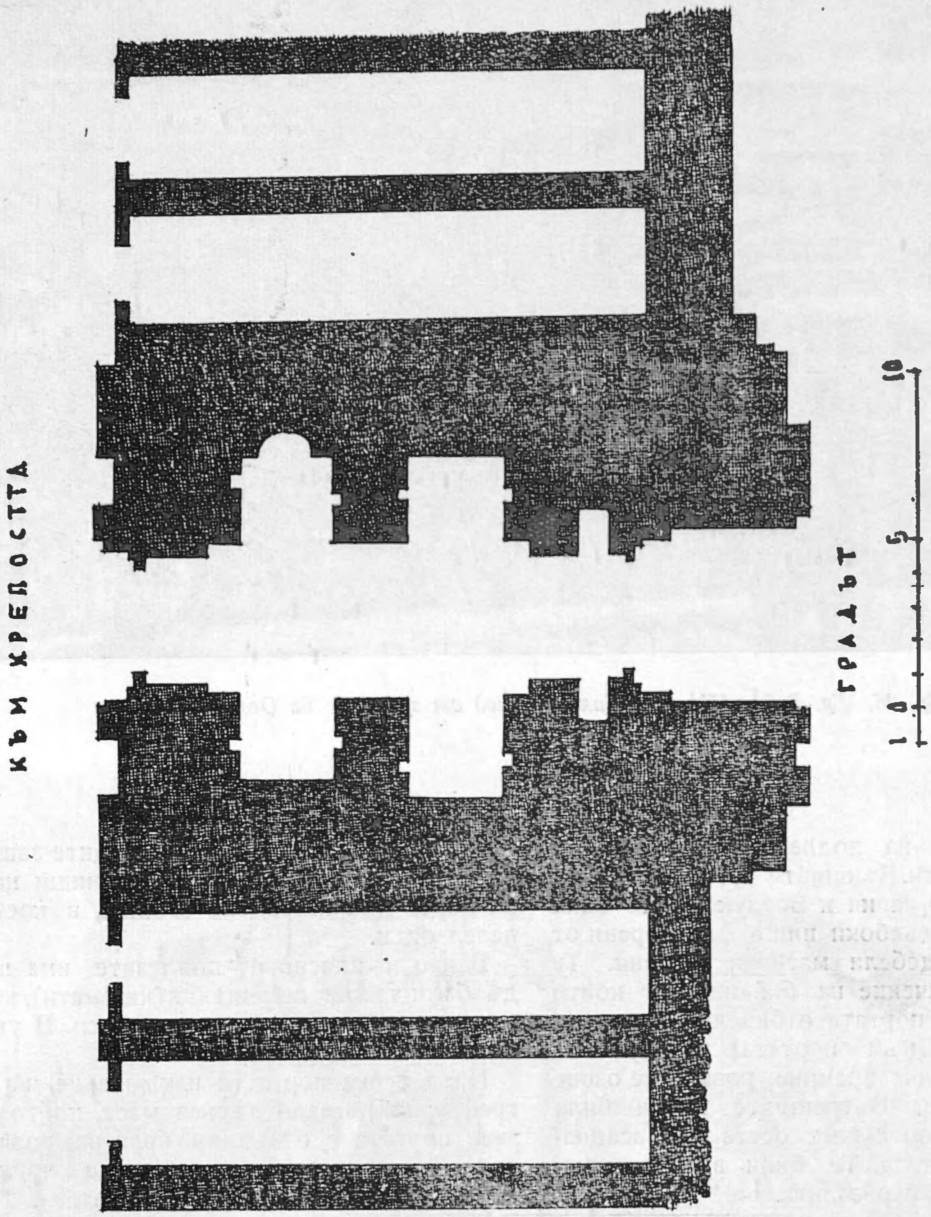
КЪМ КРЕПОСТТА
ГРАДЪТ
1 0 5 10 м

Обр. 27. Гр. Видин. Боклук капия — план

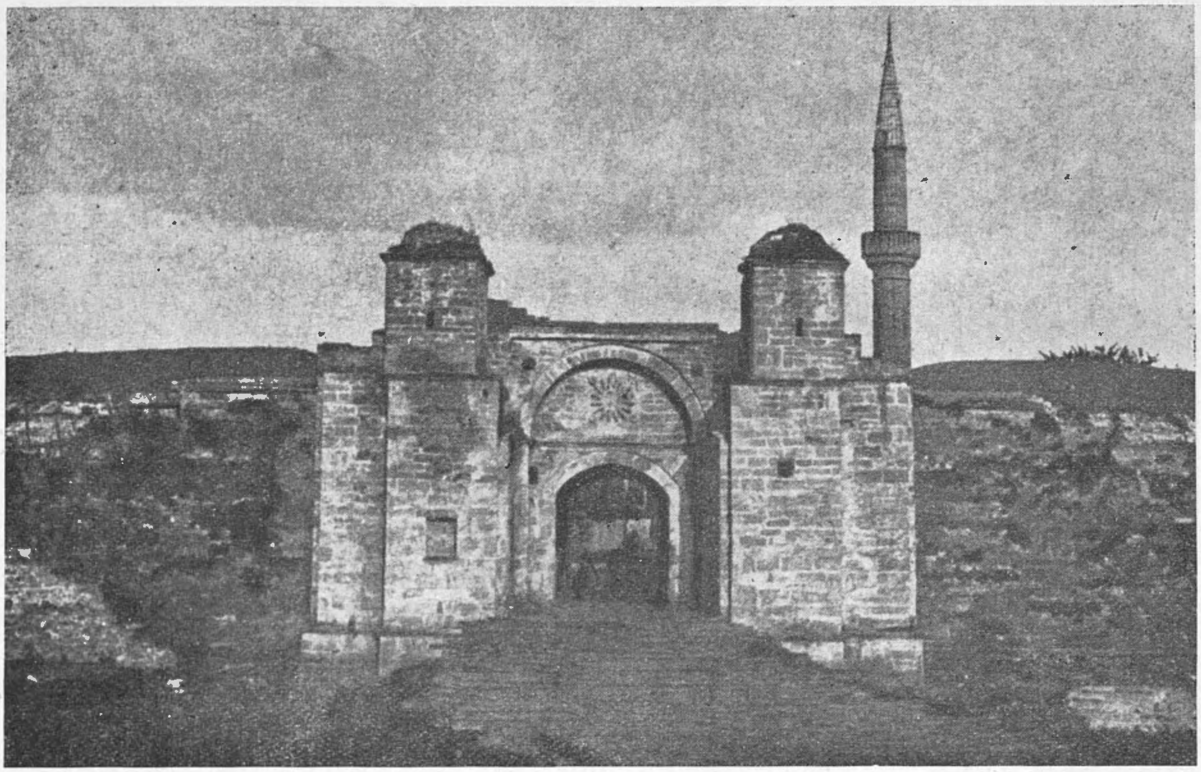

Обр. 28. Гр. Видин. Боклук капия — изглед откъм страната на града

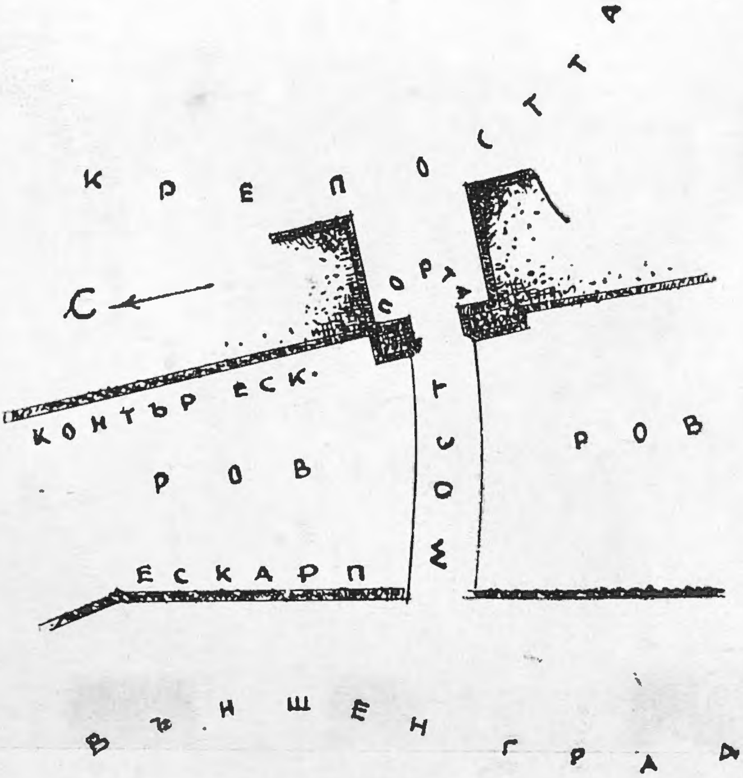
КРЕПОСТТА
С
ПОРТА
КОНТЪР ЕСК.
РОВ
МОСТ
РОВ
ЕСКАРП
ВЪНШЕН ГРАД

Обр. 29. Гр. Видин. Ситуационен план на Флорентинската порта

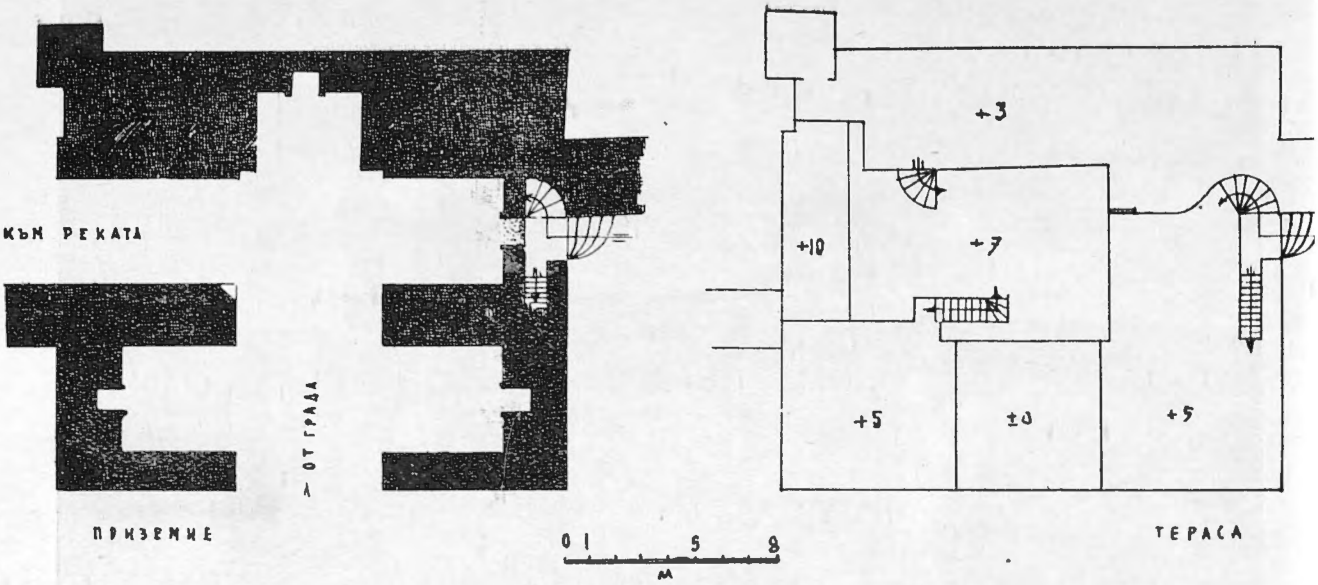
КЪМ РЕКАТА
ОТ ГРАДА
ПРИЗЕМИЕ
+3
+10
+7
+5
±0
+5
ТЕРАСА
0 1 5 8
м

Обр. 30. Гр. Видин. Телеграф капия — план

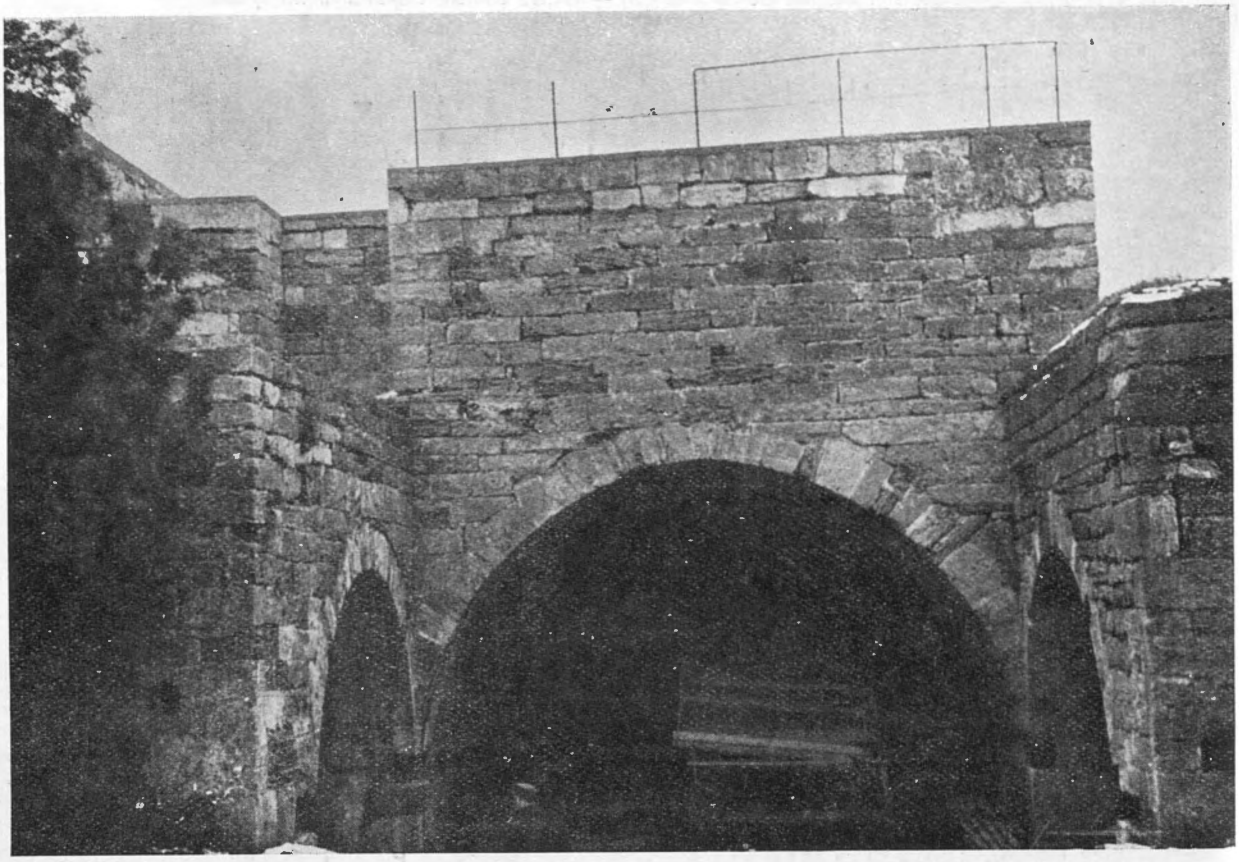

Обр. 31. Гр. Видин. Телеграф капия — изглед откъм крепостта

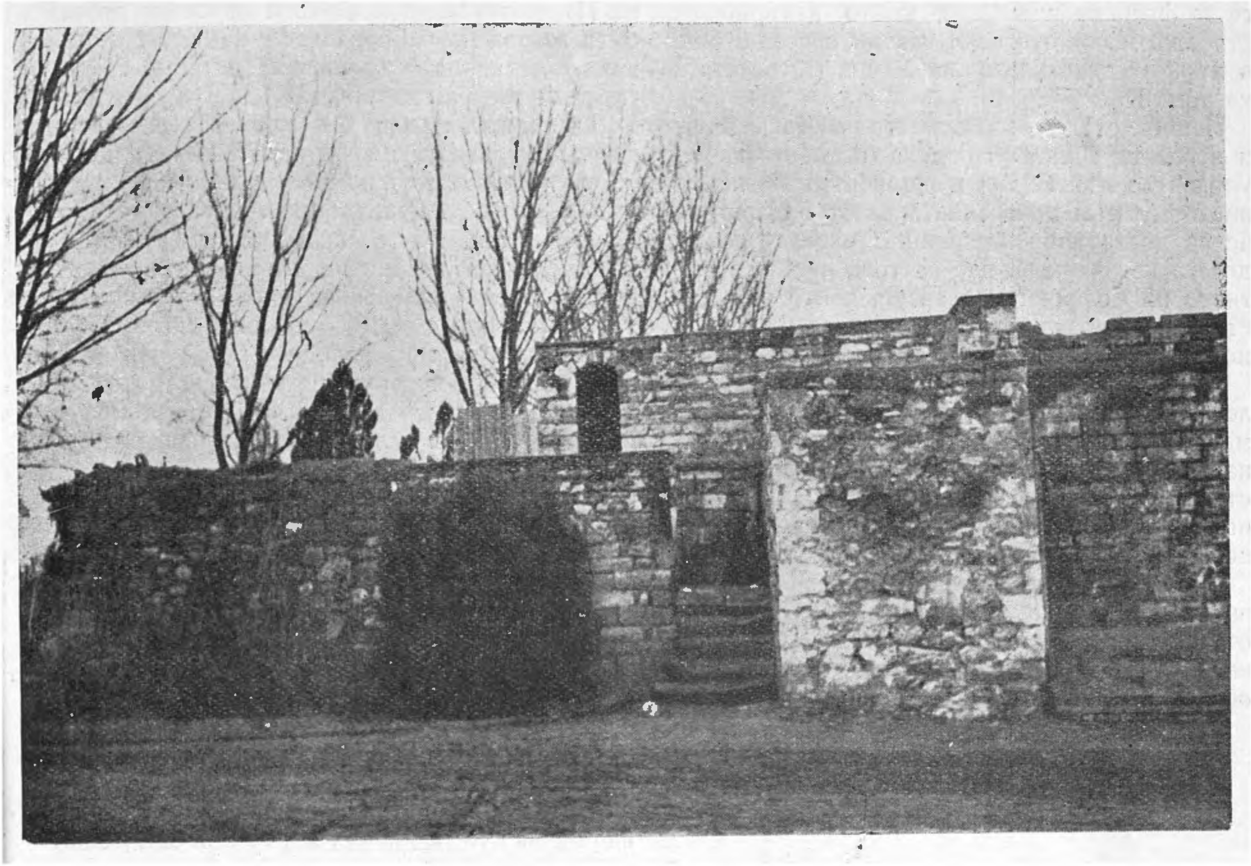

Обр. 32. Гр. Видин. Телеграф капия — изглед откъм крепостта

Архитектурно е подчертан центърът, който особено много е подсилен във външната фасада — тази откъм рова. Това подчертаване е получено с дълбоката предвходна ниша, самия отвор на вратата с полукръгъл горен праг и обхващащата го най-външна рамка, издигаща се на височина по цялото поле на средното тяло. И тази най-външна рамка завършва с полукръг, леко заострен във върха в характера на Арабската архитектура. Изключение от това прави обрамчването при Боклук капия, където полукръгът е пълен.

Средното тяло на портите надвишава по височина двете крила. При Пазар капия средната част завършвала с пет отвора за стрелба. Как са завършвали в горната си част портите, не е известно.

Зидарията им е каменна, с хоризонтална редова фуга. Отделните камъни са обработени грижливо както по лицевата страна, така и по фугите. Фугите са много тесни, характерен белег за турските монументални сгради по нашите земи.

Профилировката на каменната фасада е сведена до минимум: само в полето на полукръглите фронтони над външните врати е изработен скромен орнамент, изсечен в камъка.

Към укрепителната система на града принадлежат и двата форта — „Кушбаир“ и „Газибаир“, с които външната укрепителна линия опира с двата си края на дунавския бряг. Те са построени в 1839 г. от Хюсеин паша.

ОБЩЕСТВЕНИ СГРАДИ

Архитектурното минало на гр. Видин се характеризира с бележити и ценни паметници. От особено значение са сградите, строени през годините на владичеството на известния турски феодал Пазвантоглу.

Има основания да се приеме, че Пазвантоглу имал връзки с Франция и че те са били по-широки през времето на Наполеона. Знае се за френски инженери, които извършвали строежи на обществени сгради в града още в първото десетилетие на XIX в. (Кръстатата казарма).

Нашите сведения за времето на Пазвантоглу и неговата дейност и дела като независим управител във Видин и околността и отношението му към централната власт в Цариград не са достатъчно изяснени. Единствен важен досега източник за нас за това време е житието на Софрони Врачански, който го представя едностранчиво само като бунтар и носител на ужас и разрушение.

Пазвантоглу не е обикновен разбойник, а логичен резултат, изразяващ един съществен момент в поврата на събитията в историята на затъващата турска империя: началото на събитията, които завършиха 80—100 години по-късно — вълнението за свобода на почти всички поробени от турците народи.

Втора личност, играла голяма роля в развитието на архитектурата в града, е един от управителите на тази област след Пазвантоглу — Хюсеин паша, който управлявал областта трети поред след Пазвантоглу.

Джамии

През Възраждането във Видин имало 28 джамии, а според някои автори 32. По-голямата част от тях се намирали в крепостта, а останалите във външния град. Всички джамии били от групата на гражданските. Те имали четиристранен покрив с билна линия поради това, че предверието им било надстроено и тази част на постройката се включвала под един общ покрив с молитвения салон. От всички градски джамии само една била „солак“ (на която минарето лежало на лявата страна от входа при влизане в джамията).

Пред всяка джамия се образувала разширена площ от улично кръстовище, към което бил ориентиран нейният вход. Почти всички джамии имали форма на паралелепипед с четирискатен покрив, покрит с едноулучни стари керемиди.

Преддверието било отворено с аркади (джамията на Пазвантоглу) или напълно затворено, с фасада, наподобяваща фасадата на молитвения салон (джамията на Мустафа паша).

Молитвеният салон се осветявал с прозорци, разположени в два реда по трите страни на пространството.

Стените им били изградени от камък на кал или на варов разтвор, отвън измазани с варов разтвор. Изключение правела джамията на Пазвантоглу, чиято челна фасадна стена била изградена от обработен камък, а останалите стени на молитвения салон — с фугирана каменна зидария.

Джамията на Осман Пазвантоглу. Построена е в края на XVIII в. Тя не е от групата на султанските джамии. Покривът ѝ не е оформен с обшито с куршум кубе. Въпреки това тя е високохудожествена и монументална постройка. Корпусът е оформен само от молитвения салон, вътрешните размери на който са 13,65 на 10,45 м (обр. 33). В предната част на салона е образуван балкон, който се вмъква в пространството на помещението като мобил, подчертава монументалността на салона и дава представа за обема на последния.

В малката, но кокетна и с издържани пропорции джамия композицията строго и органически е свързана около симетричната ос, по която се редят открита входна стълбищна площадка, повдигната с шест стъпала над дворното ниво, и отворена отстрани триосна аркада, закриваща главния вход към молитвения салон. По установена турска строителна традиция голямото пространство на салона се разкрива през ниския балкон, който заема входната му страна. Разкриващото се пространство на салона има визионна форма на куб, изникнал върху приблизително квадратна площ.

Архитектурният ефект в композицията на вътрешното пространство е в степенуваното засилване на елементите на симетричната ос, която е едновременно и визионна. Втори фактор за монументалното въздействие на молитвения салон е големият контраст в мащабите на салона и останалите елементи, наредени по оста.

Цялата композиция е грижливо изчистена от излишни елементи и сведена до чисто конструктивно необходимото, с което се достигнало до ясна пространствена форма, разкриваща конструкцията. Това голямо качество на турските джамии не е актив на турската архитектура. То е наследено от византийските строежи, които турците добре усвоили от монументалните византийски църкви в Цариград.

Стълбата за балкона и входът в минарето са сполучливо отстранени от зрителното поле на салона. Техният дребен мащаб, разбита форма и нехармониращи линии с тези на пространството, в което се поставят, биха нарушили тържественото мълчание на спокойното пространство. Влизането в спиралната стълба е от балкона, а стълбата за балкона е скрита в стенен долап, намиращ се в лявото отделение на подбалконната част и покрай външната стена.

Трите стени на салона и таванът му са гладки, нарушени само от прозоречните отвори по стените. Те са разположени на два етажа, по шест на всяка стена. Дървеният таван е също спокоен и гладък. Единствен мимбарът, който спира и подчертава симетричната ос на пространството и на цялата пространствена композиция на джамията, има по-раздвижен обем.

Грижата, с която е отстранено участието на излишни тела и елементи в композицията на вътрешните пространства, особено в молитвения салон, се наблюдава и при оформянето на външната архитектура на постройката (обр. 34 и 35). Входната аркада е опростена, монументална и ясно изразява конструкцията, на която е основана нейната форма: три дъговидно покрити отвора, средният от които е

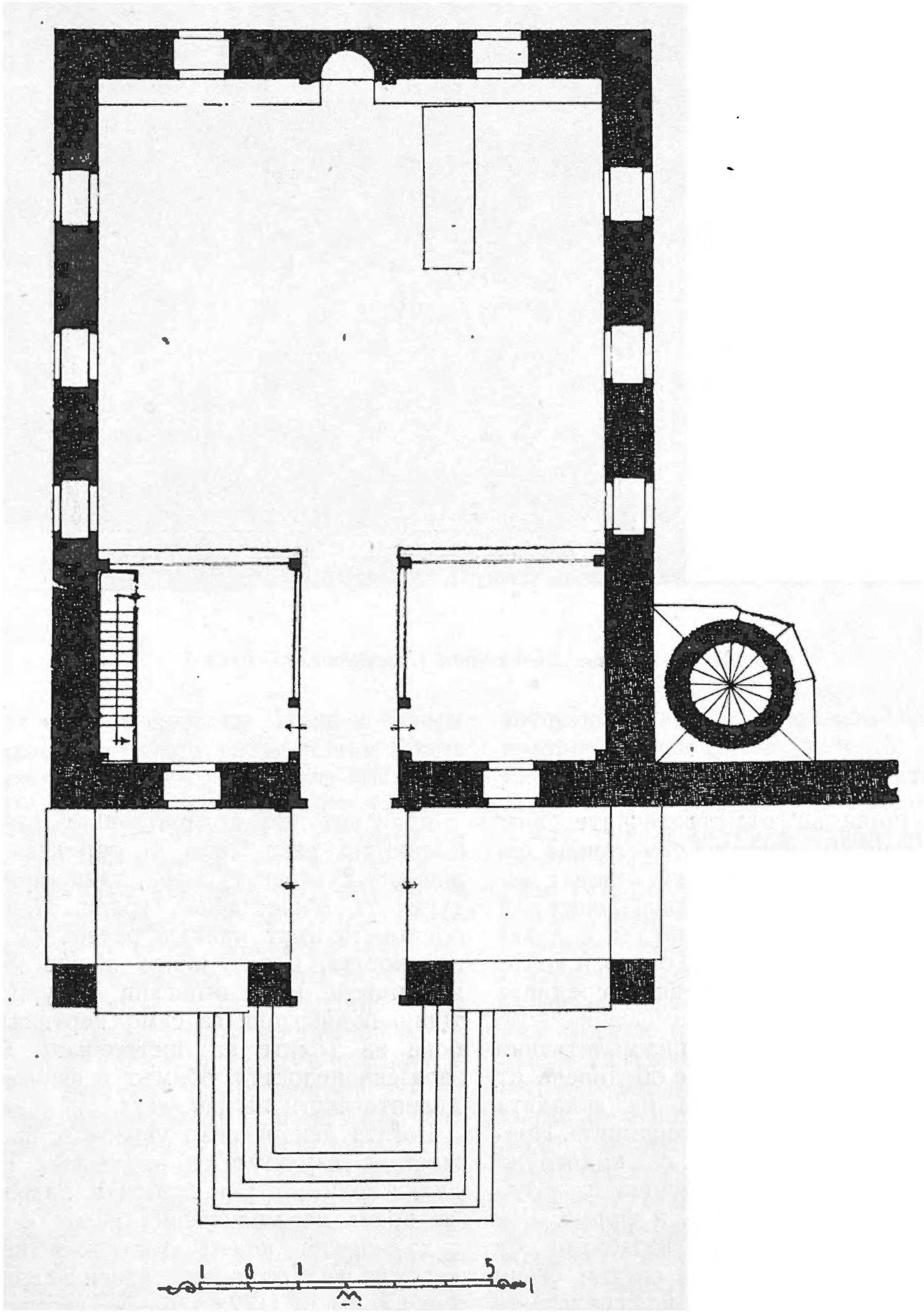

Обр. 33. Гр. Видин. Джамията Пазвантоглу — план

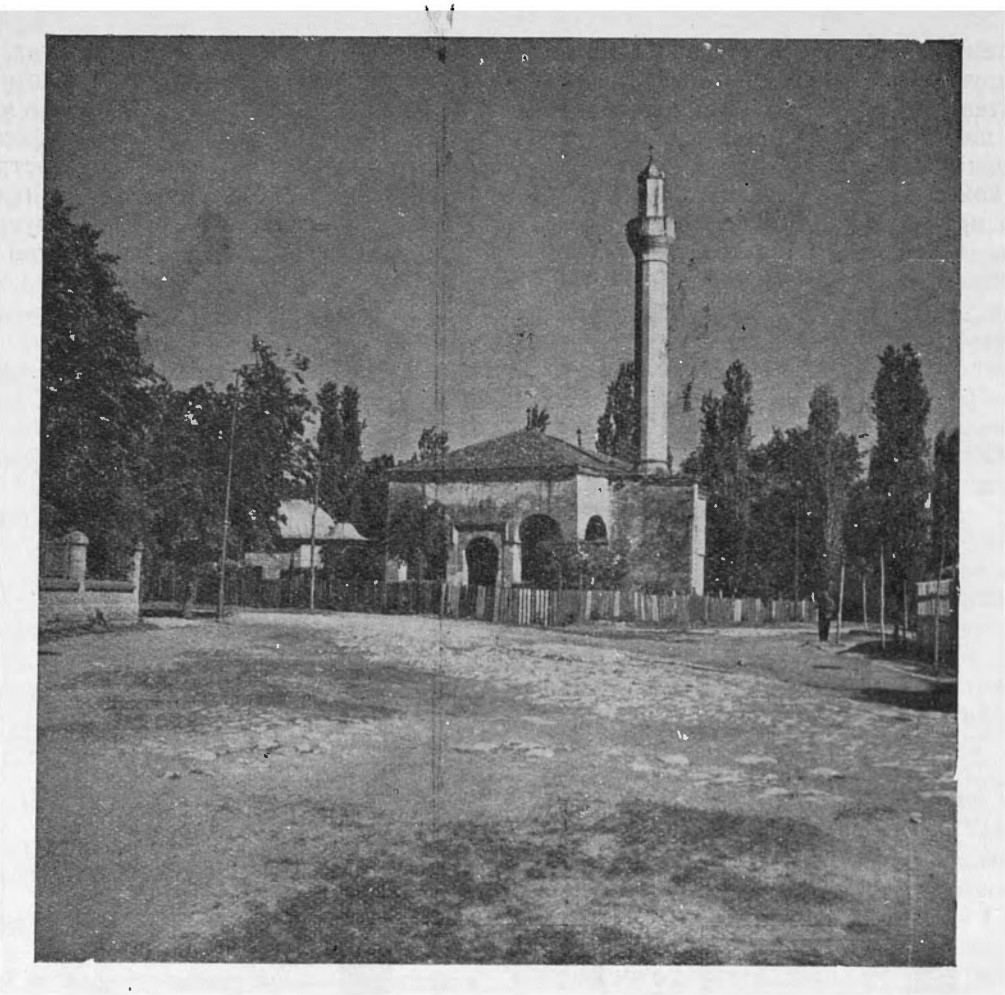

Обр. 34. Гр. Видин. Джамията Пазвантоглу— изглед

по-тесен и по-нисък от страничните два, своеобразно маркира главната симетрична ос. Импостите на страничните арки извиват нагоре и се събират в хоризонтална линия над средната. По такъв начин те заедно с двата стълба оформяват правоъгълен отвор, в който е вмъкната арката, и подчертават средната ос на фасадата.

Аркадата е включена в тялото на молитвения салон и със същата височина е обединена от покрива. Петте големи отвора на аркадата определят лицевата фасада на джамията. Прозорците на молитвения салон са подредени в два реда и са напълно подчинени на отворите на аркадата по големина и форма. Лек конвексно-конкавен корниз, изработен от камък, завършва вертикалните гладки стени на четирите фасади. Силуетът на сградата се оформява от спокойните плоскости на четирискатния покрив с хоризонтална билна линия.

Архитектурно декоративният характер на фасадната разработка се определя от сладникавия султански барок, така характерен за турските обществени сгради. Приложените орнаменти имат плитък релеф, не разбиват плоскостта, върху която лежат и действуват повече като изписани фигури. Декоративно подчертани са само вертикалните ръбове на ъглите на постройката. С това са запазени целостта, обемът и формата на отделните части на фасадата.

Богата декоративна украса с висохудожествен характер се наблюдава върху отделни архитектурни елементи. Главната входна врата на молитвения салон е оформена с дърворезба, която по композиция и детайл напомня декоративните украси в сарая на Султан Селим III (1772 г.) и не се среща по това време на други места по българските земи. Дърворезбата е много близка на орна-

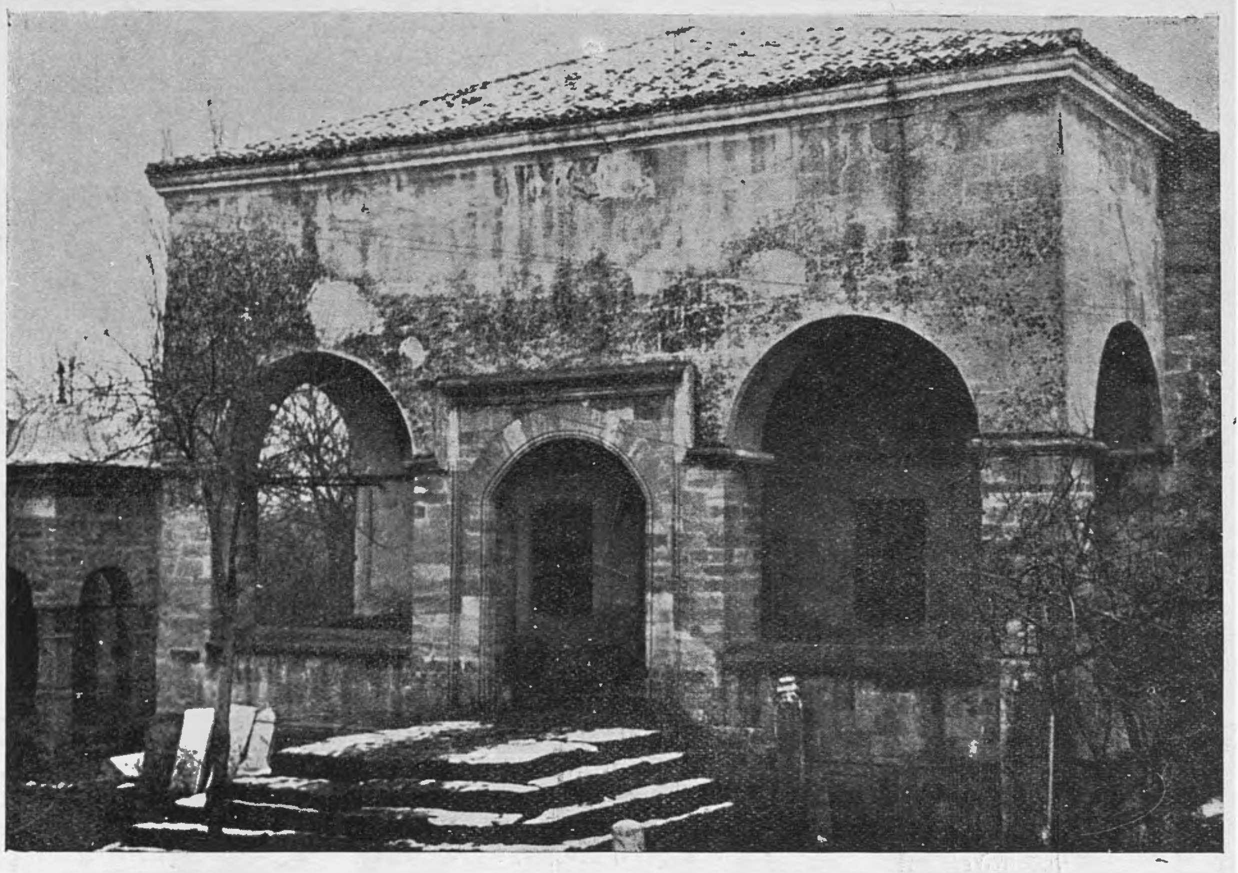

Обр. 35. Гр. Видин. Джамията Пазвантоглу — главният вход с аркадата

ментите от късния френски барок и говори за проникване на чужди влияния във Видин през владичеството на Пазвантоглу (обр. 36).

Минарето на джамията е неделим елемент в общия силует на сградата и неговото изграждане било подчинено на стремежа да се съгласува с общия характер на сградата. То представлява колона, правилно пропорционална в отделните ѝ части. Балконът представлява капител, завършващ тялото, в което е поместено стълбището, като надзидът над балкона почти се загубва в общия образ на минарето (обр. 37). В този дух е решен и покривът — кюляхът на минарето: тук не е приложена класическата форма на покрива на минаретата — конусът, който срещаме почти винаги в минаретата на джамиите у нас. При разглеждания случай е изградена ниска, почти (перспективно гледано) изчезваща форма. В резултат на всичко това минарето действува като вертикално, монолитно тяло, израстващо от спокойния корпус на молитвения салон. Може би липсата на купол в покрива на главното тяло на молитвения салон е заставила майсторът да възприеме тази форма, като го опростява по същия начин, по който е опростил и формата на самата джамия.

Все с цел да се обедини композицията, частта, върху която стъпва минарето и която е твърде несъобразена както с високото цилиндрично тяло на минарето, така и със строгата спокойна форма на корпуса на главното тяло на джамията, е закрита с гладка стена, издигната на височина с главния корниз на постройката. Така, гледана откъм главната фасада, джамията изглежда напълно завършена, а минарето изниква спонтанно от основната маса на постройката. Цялата постройка говори за високохудожествено чувство и умение на автора да вижда и да чувствува пространството. Поради тези ѝ качества джамията е един от най-добрите архитектурни паметници, останали по нашите земи от тази епоха.

Неделима част от ансамбъла на джамията е стоящата на север от нея малка постройка на **Библиотеката**, т. нар. „Китабха-

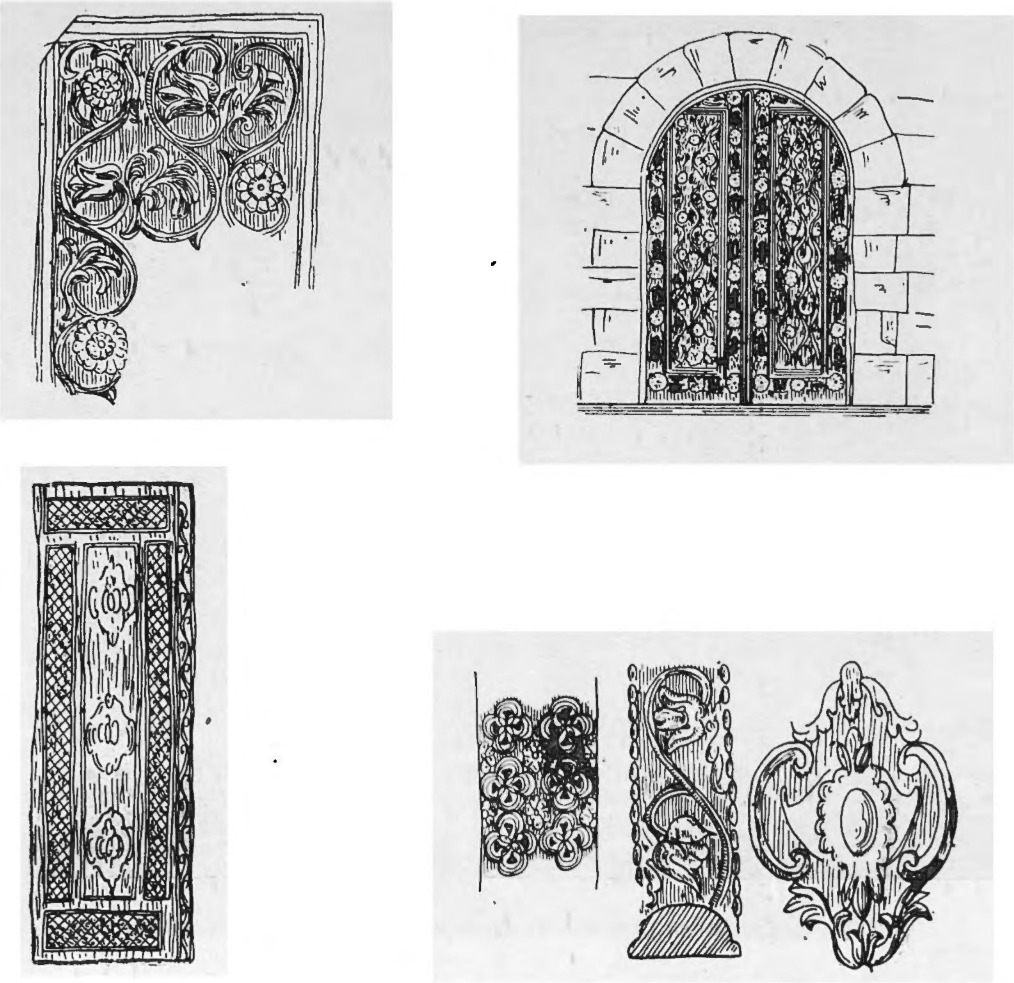

Обр. 36. Гр. Видин. Детайли от вратата на Пазвантовата джамия

не“. Тя е построена по същото време, когато е строена и джамията. Представлява малка постройка с квадратна форма. В единственото пространство се влиза през малка порта, покрита на височина със самата сграда с малък купол, покрит отвън с олово.

Пространството, което израства над квадратния план, преминава в кръг чрез пандативи в четирите ъгъла. Четирите пандатива имат по-особена форма и конструкция, наложена от поставените в четирите ъгъла пиластри.

Библиотеката е централна постройка с две напречно поставени симетрични оси, по които се нареждат трите прозореца и входната врата. От тяхната пресечна точка се издига вертикална ос, която извежда във върха на купола (обр. 38).

Гледан отвън, куполът се вписва в квадрата на външните стени. Пандативите не са изразени в четирите ъгъла, поради което покривката, идваща от купола, е разтеглена на тези места (обр. 39).

Дервишката джамия или Мустафа паша джамия. Тази джамия е строена през XVIII в. И през Възраждането е стояла на разширено улично кръстовище, както сега. Югоизточно от нея се издигал старият кервансарай.

Подобно на Пазвантовата Дервишката джамия има форма на паралелепипед. Преддверието е включено заедно с молитвения салон под един общ четирискатен покрив с било. То е надстроено и образуваният така етаж по цялата западна фасада е оформен като еркер.

Външните стени са дебели 90 см и имат дървени сантрачи, минаващи през цялата им дебелина. Каменната зидария е на разтвор от кал и изпълнява едновременно ролята на пълнеж между дървения скелет и материал, участвуващ в конструкцията. Тази система на изграждане на стени се среща и в българските паметници. По този начин били изградени стените на ескарпа и контраескарпа във Видин. Това може да се види и днес в запазените части от тези стени при Флорентинската порта.

Молитвеният салон има почти квадратна форма. Той се осветява от прозорци, разположени в два етажа Пространствената композиция е симетрична. Главният вход лежи в оста на симетрията и е свързан с шест стъпала и свободна, открито лежаща предвходна площадка (обр. 40).

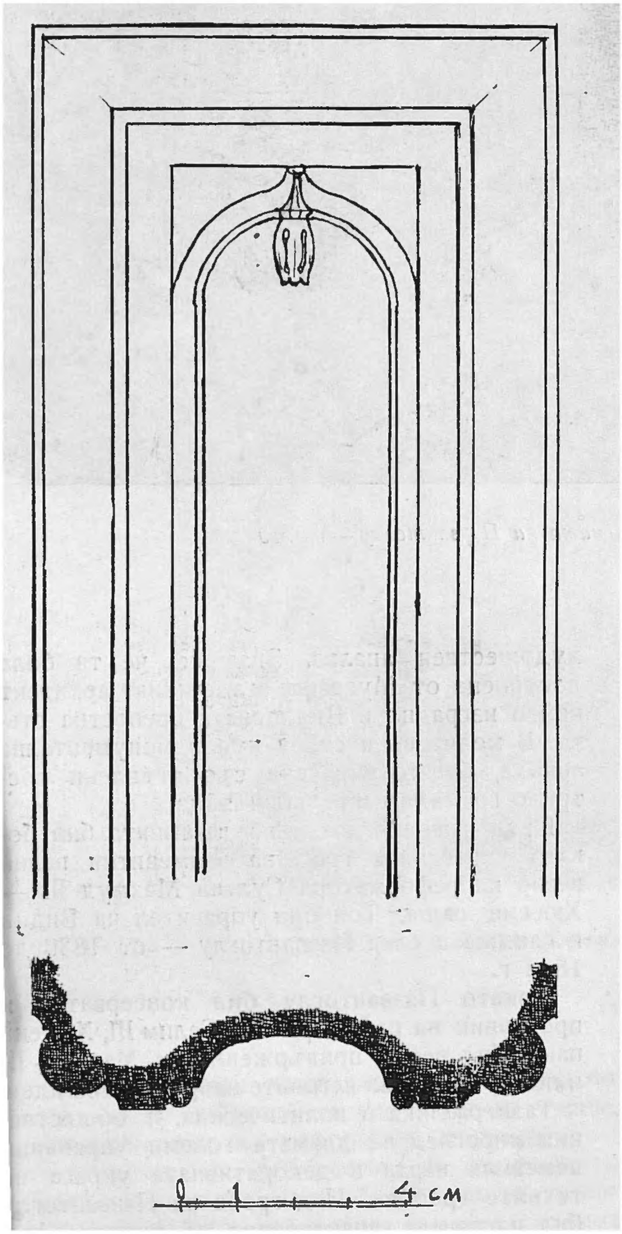

Обр. 37. Гр. Видин. Джамията Пазвантоглу — оформяване на челната фасада на постамента на минарето

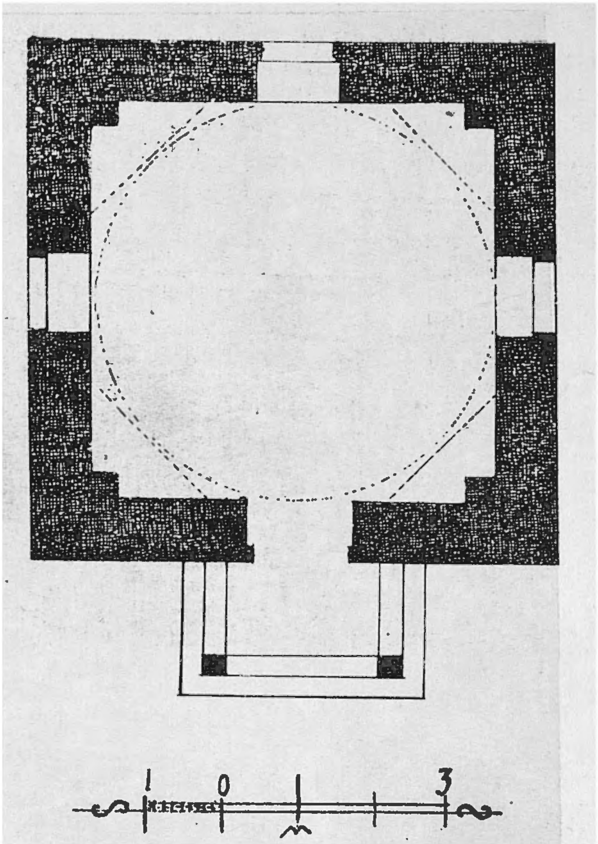

Обр. 38. Гр. Видин. Библиотеката на Пазвантоглу — план

Минарето е поставено надясно от входа (обр. 41). Изградено е от тухли на варо-пясъчен разтвор. Викалото го разделя много несполучливо на две части, несъоразмерени добре една спрямо друга. При това кюляхът е прекомерно висок и още повече разкъсва вертикалното тяло. Всичко това определя джамията като архитектурен паметник без художествени качества.

В двора на джамията е гробът на Осман Пазвантоглу, ограден с каменни плочи, богато орнаментирани с плитка профилировка (обр. 42). На мястото на главата е поставен каменен стълб с изрязан върху него надпис на арабски език. Най-горе завършва с моделиран фес. На другия край на гроба е поставен също стълб, но по-малък и опростен. Над гроба имало смокиново дърво, гъстата и зелена корона на което отчасти го закривала.

Джамията Ахмед ага. Между изчезналите джамии във Видин най-голяма и най-представителна била тази на Ахмед ага. Данните за нейното устройство са твърде оскъдни и не позволяват по-обстоен архитектурно-

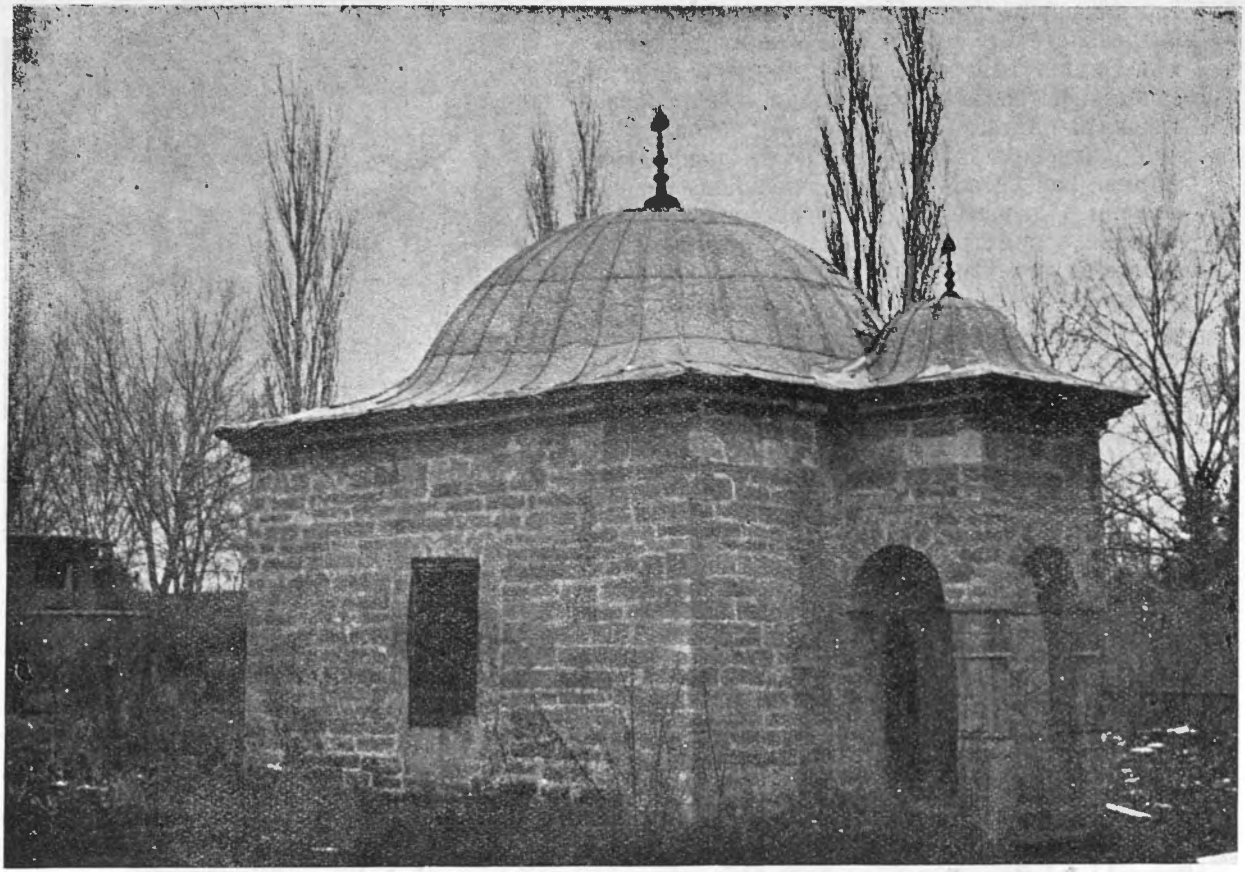

Обр. 39. Гр. Видин. Библиотеката на Пазвантоглу — изглед

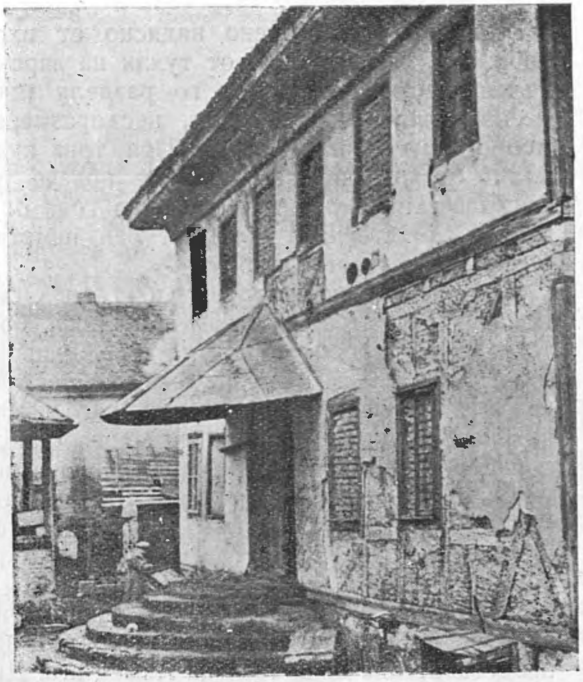

Обр. 40. Гр. Видин. Джамията Мустафа паша — главен вход

художествен анализ. Знае се, че тя била построена от Мустафа ага, същият архитект който изградил и Видинската крепостна стена. В молитвения салон имало монументална аркада, богато украсена със стъклени люстри с грамадни щраусови яйца.

Пред главния вход на джамията бил богато украсеният гроб на знаменития велик везир на реформатора Султан Махмуд II — Хюсеин паша. Той бил управител на Видин и санджака след Пазвантоглу — от 1836 до 1862 г.

Докато Пазвантоглу бил консерватор и противник на реформите на Селим III, Хюсеин паша бил верен привърженик на Махмуд II и поддръжник на неговите напредничави идеи.

Тази разлика в политическия и обществения мироглед на двамата големи управници намерила израз в декоративната украса на техните гробове. Над гроба на Пазвантоглу бил поставен характерният за турците фес, а на гроба на Хюсеин имало художествено изработена желязна решетка, издигаща се нагоре във форма на павилион за запазване на гроба от повреди.

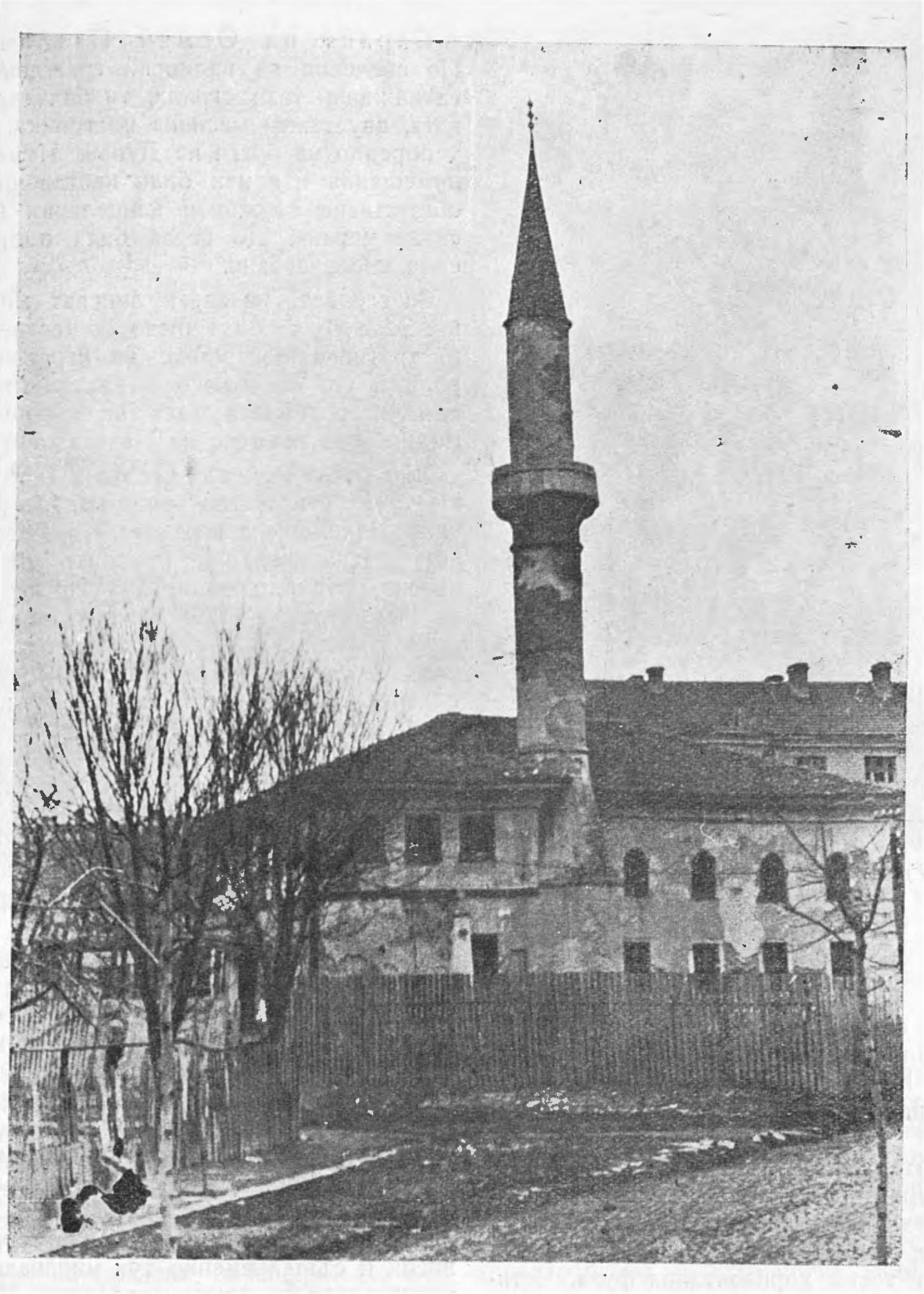

Обр. 41. Гр. Видин. Джамията Мустафа паша — изглед

Според Каниц изживяващите се борби по това време в Турция между младите турци, привърженици на реформите, и старите — противници на реформите, се изразило в оформяването на надгробните камъни и начина на тяхната декорация: каменният стълб с надпис и фес бил запазен като стара традиция за старотурците, докато тюрбето било възприето от привържениците на реформите.

Гробницата на Хюсеин, оценена като високохудожествено произведение, била пренесена в Цариград още преди последната Руско-турска война.

Гробницата на Садедин бей. Намира се във външния град, в двора на новата болница. Тя е малка каменна сграда с квадратна основа и куполовиден покрив, покрит с едноулучни керемиди (обр. 43). На южната стена отвън се издава малка апсида,

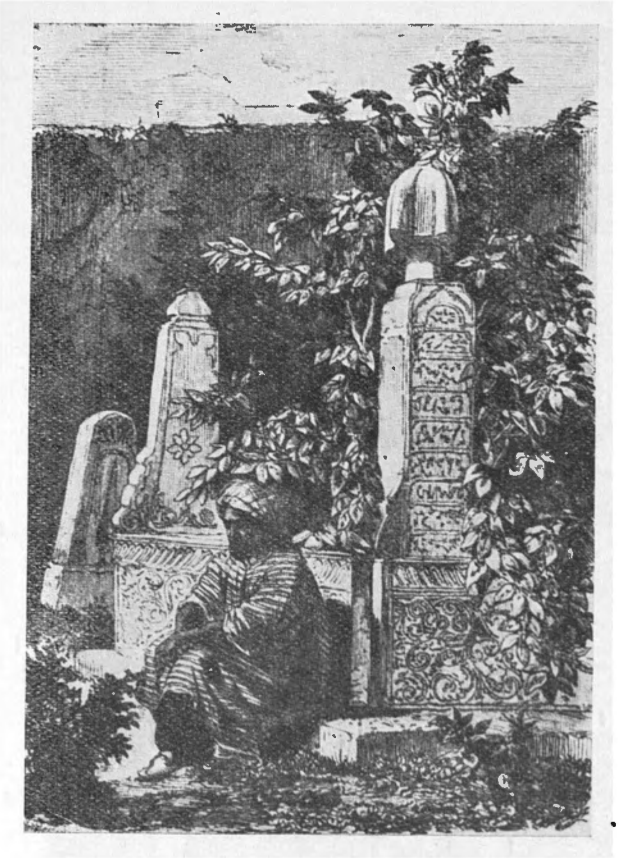

Обр. 42. Гр. Видин. Гробът на Пазвантоглу в двора на джамията Мустафа паша

образувана от михраба на гробницата. Гробът е разположен в средата на малката квадратна площ на пода на помещението. Входът е на северната стена и лежи в ос с михраба от срещуположната стена.

Гробницата е характерна турска сграда, каквито турците са строили по нашите земи през времето на Селим III. Стените отвън са каменни, изградени от обработени камъни с много тясна хоризонтална фуга. Четирите ъгъла са оформени с тънки, стройни, тричетвърти „вградени“ декоративни колонки, които не достигат до главния корниз, а спират на около 50 см под него. От тази точка ъгълът се допълва до прав и ръбът спира под главния корниз с конкавно-конвексен профил, сполучливо пропорциониран и добре оразмерен съобразно с височината на постройката. Декоративно разработване на четирите ъгъла отвън видяхме и във фасадата на Пазвантовата джамия. Тази форма се среща и в работите на майстор Никола Фичев: във фасадата на църквата „Св. Троица“ в Свищов, в устоите на моста при Бяла и др.

Сараят на Осман Пазвантоглу. По сведения на видински граждани, които са виждали тази сграда, тя била продълговата, двуетажна масивна постройка, лежаща успоредно на брега на Дунав. Имала много помещения и в нея били настанени всички обществени служби и канцеларии на градската управа. До сарая била построена и една масивна баня.

За сградата на сарая липсват много данни. Знае се, че била чисто обществено-административна постройка. Тя играела голяма роля в уплътняването на архитектурата на административната част на възрожденския Видин през времето на Пазвантоглу.

Жилището на Осман Пазвантоглу. Не е известно точно мястото, където била разположена сградата. Съществуват непотвърдени сведения, от които могат да се правят предположения. Така Иречек съобщава, че когато в 1798 г. капудан-паша Хюсеин обсадил Видин, Пазвантоглу „от балкона на своя дворец, откъдето наблюдавал с далекоглед движенията на неприятеля, отговорил гордо на Хюсеиновия пратеник . . .“ От това следва, че жилището се намирало на повдигнат терен, за да може от балкона да се вижда околността на града. От друга страна, се знае, че жилището било близо до Дунав. Същият автср на друго място приема, че Кръстатата казарма била първият сарай на пашата.

Д-р Бончев (7), добър познавач на гр. Видин и неговата история, определя мястото на сарая също на най-високото място на града. Според него това място е непосредствено на западната страна на новопостроената сграда на винарското училище. Тук някога се издигала сградата на богатия Раис ефенди, която била триетажна и имала 36 стаи. Според Бончев това бил и самият сарай на Пазвантоглу. Тя се намирала близо до дунавския бряг. Този терен е най-висок и същевременно тук минавала най-широката градска улица, свързваща Мослука с архитектурната група от обществени сгради — джамията на Пазвантоглу и сградите около нея.

Каниц също твърди, че сараят бил близо до дунавския бряг, но и той приема, че Кръстатата казарма била жилището на Пазвантоглу.

Кервансараят. Намирал се вън от крепостта, в квартала, непосредствено на източната страна на който днес е разположена Мустафа паша джамия. Имал триъгълна форма с вътрешен двор. Дворът бил затворен и в него се влизало през три порти, разположени в трите ъгъла.

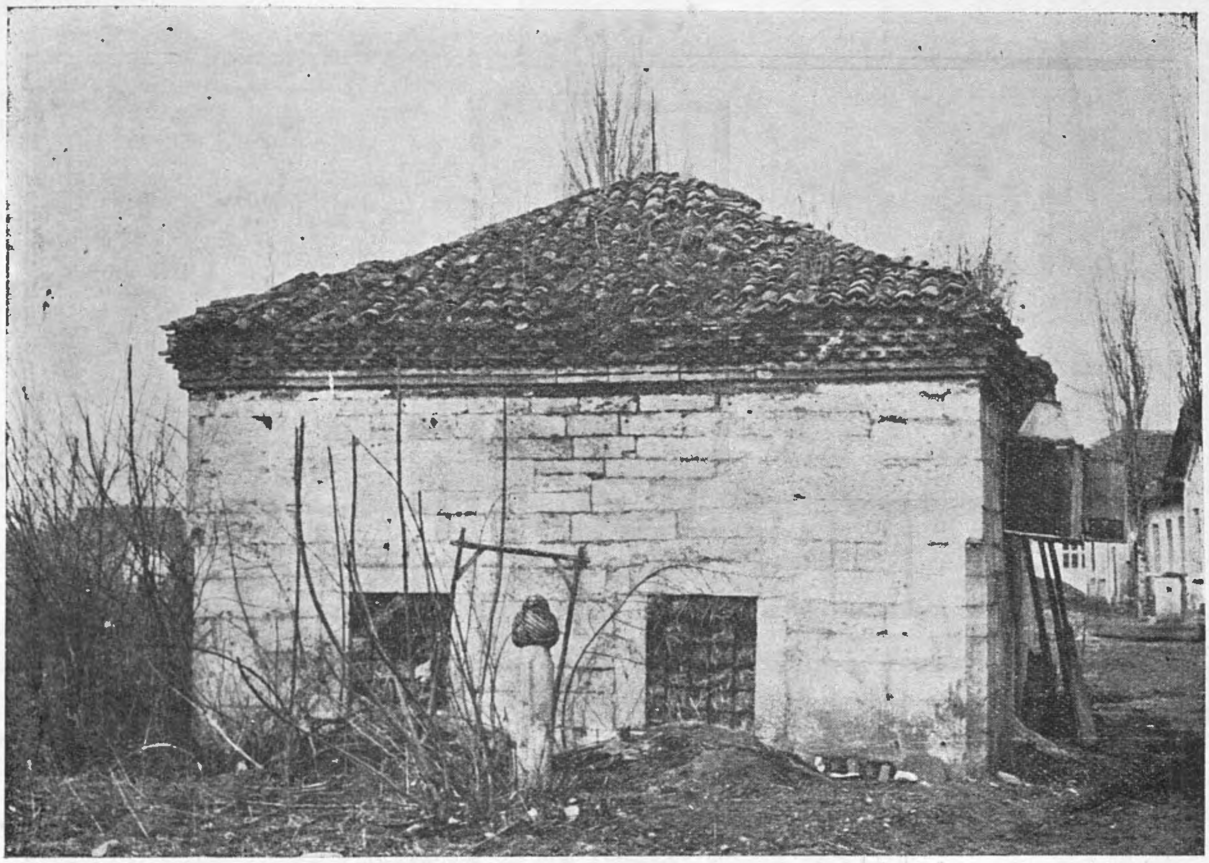

Обр. 43. Гр. Видин. Гробницата на Садедин

Как изглеждала постройката, няма сведения. По непроверени данни тя имала форма и архитектурен характер, подобен на онези, които турците строили във вътрешността на страната: пловдивския куршум хан и др.

Кръстатата казарма. Кръстатата казарма е построена в 1801 г. и според д-р Бончев по плановете на френски инженери. По негово мнение тя била строена за затвор. Според Иречек, който възприема мнението на Каниц, тя била жилище на Осман Пазвантоглу, а след това служила за казарма на еничарските войски във Видин, за затвор и др.

Сградата е двуетажна: приземието е заето отчасти със стопански и складови помещения, а етажът отчасти с жилищни помещения. В план има форма на византийски кръст с четири еднакво дълги крила (обр. 44). Всяко крило в етажа има по един среден надлъжен коридор, от двете страни на който се редят помещения. Там, където се събират четирите крила, се образува квадратен вестибюл с притъпени ъгли. Четирите дървени колони, разположени във форма на квадрат, стъпват свободно пред притъпените ъгли и носят тавана на вестибюла. Той се осветлява от четири прозореца, разположени по диагоналите на квадрата и на стените, които свързват отделните крила.

Вътрешното разпределение на сградата е преустроявано и променяно няколко пъти съобразно с новите изисквания, които трябвало да задоволят новите служби. Ето защо, твърде малко е известно първото разпределение. Запазени са обаче външните и вътрешните стени, които затварят надлъжните коридори, колоните в осмостенния вестибюл и стената, която отделя в коридора на източното крило малката стаичка. Разделителните стени са често измествани.

Главният вход бил вероятно запазеният днес вход в ъгъла, образуван от северното и източното крило. Втори вход може би бил този между северното и западното крило. Не могат да се посочат със сигурност други входове, водещи направо в отделните крила.

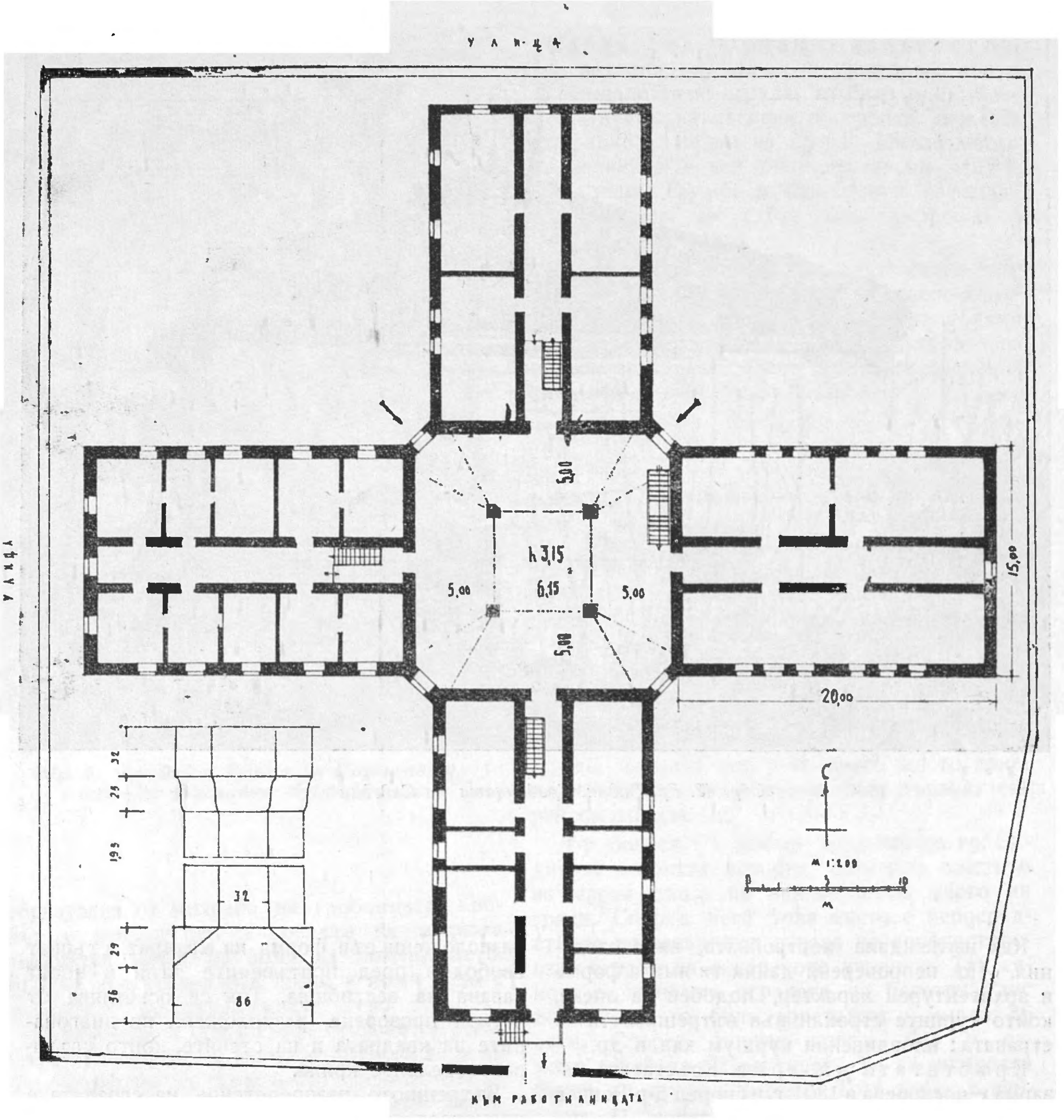
УЛИЦА
УЛИЦА
5,00
h 3,15
6,15
5,00
5,00
5,00
15,00
20,00
32
29
199
32
29
56
86
С
М 1:200
0
5
10
м
КЪМ РАБОТИЛНИЦАТА

Обр. 44. Гр. Видин. Кръстатата казарма — план

Стълбите, които свързвали двата етажа, също били преустройвани многократно и сега е трудно да се определи тяхното първо положение.

Стените в приземието и етажа са изградени от камък и тухли на варо-пясъчен разтвор. Външните стени на приземието са дебели от 90 до 100 см, а вътрешните — 75 см; в етажа външните — 75 см, а вътрешните — 60 см.

Композицията на Кръстатата казарма е много специфична и тя навежда на редица аналогии и сравнения.

У нас се срещат вестибюли във форма на кръст, които на пръв поглед биха дали повод за търсене на прилика с формата на

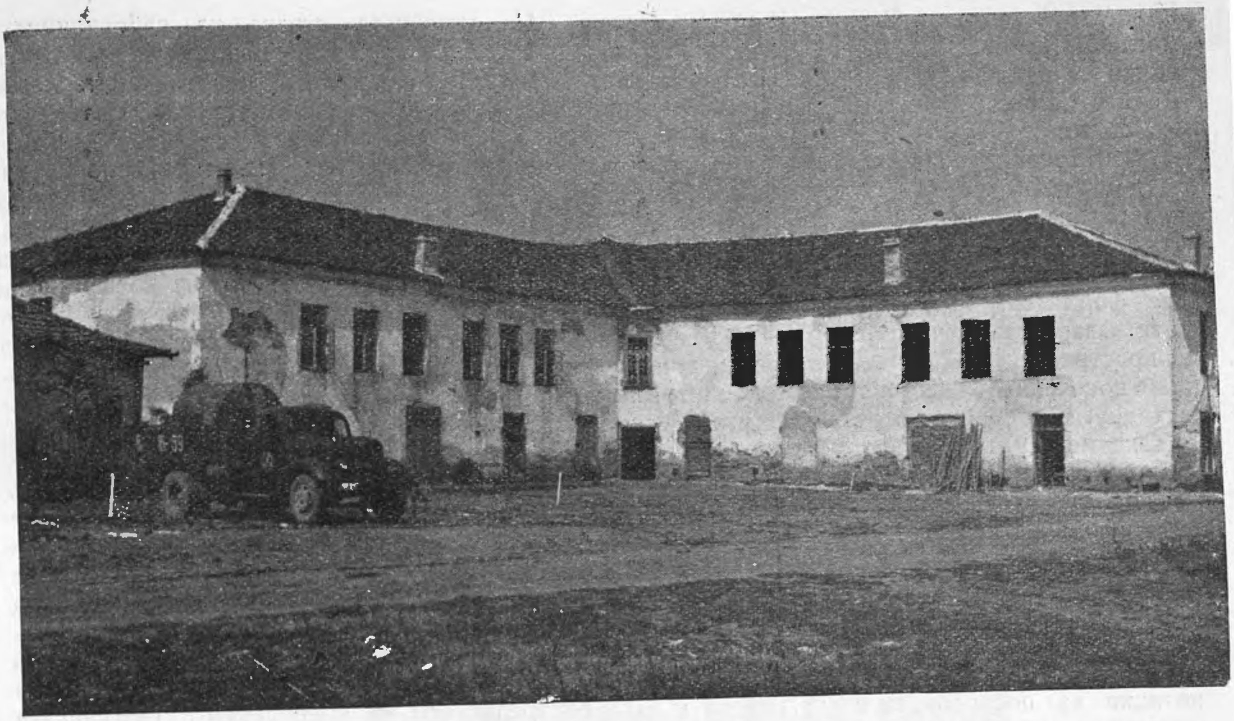

Обр. 15. Гр. Видин. Кръстатата казарма — изглед

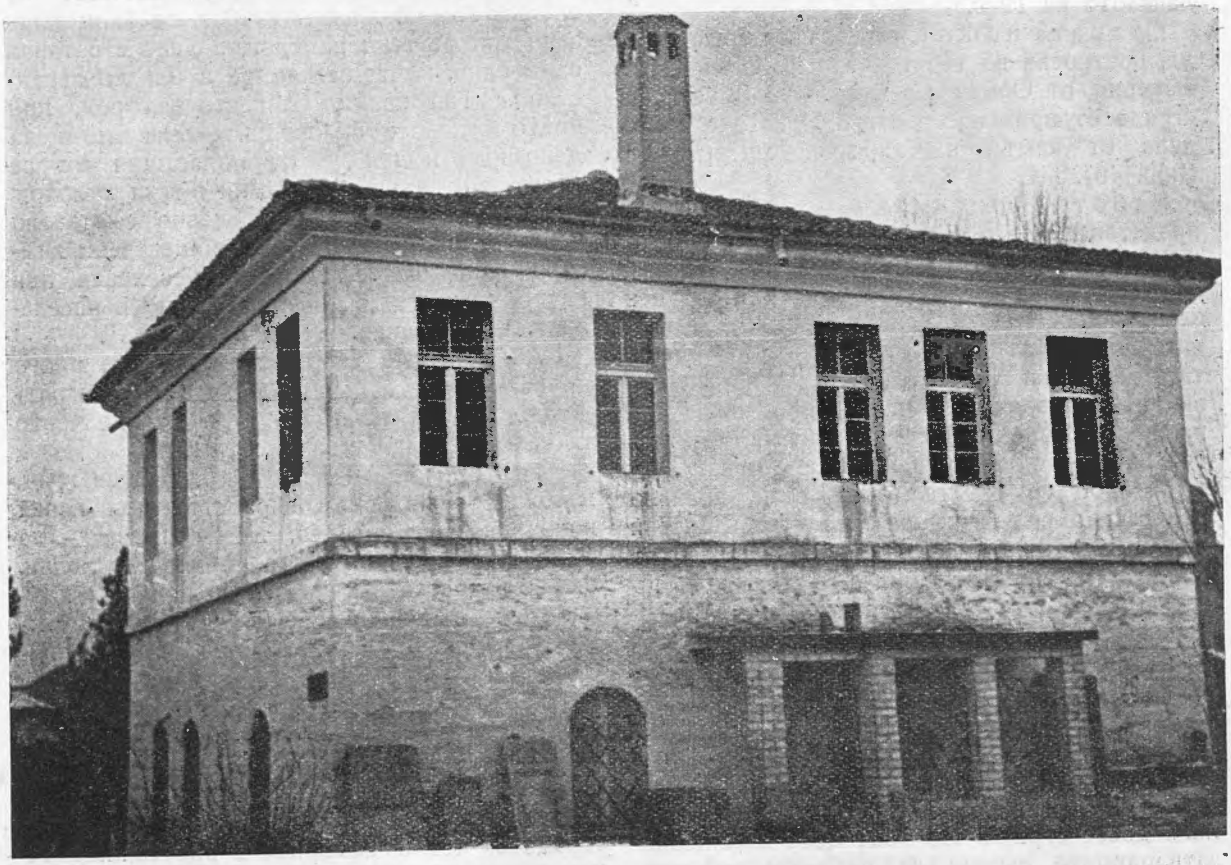

Обр. 46. Гр. Видин. Старата поща — изглед

кръстатата казарма. В това отношение биха могли да се посочат много примери. Достатъчни са най-известните: къщата на малкия Арие в Самоков и къщата на Петко Таков в Устово.

Тази прилика обаче не бива да се приема за достатъчна, за да се търси праобраза на квадратния вестибюл в нашата къща от Кръстатата казарма. От гледна точка на архитектурно пространствената композиция тези две форми са коренно различни. В Кръстатата казарма кръстът е отразен във външната пространствена форма на сградата, докато при посочените две къщи и подобните на тях други примери посочената органическа връзка между вътрешното разпределение и външната форма липсва. В първия случай вестибюлът е образуващ фактор на конвексната форма на сградата, докато при втория той се включва в правилните фигури: квадрат и правоъгълник. А това са съществени и диаметрално различни интерпретации, които идват от две съвършено различни концепции.

Разпределението и пространствената композиция на постройката е оригинална и издава чуждоземни влияния (обр. 45). Тази форма на разпределението показва чужди идеи, непознати за архитектурата у нас в началото на 19 в.

Старата поща е първата пощенска сграда, построена на територията на Османската империя от Осман Пазвантоглу. Двуетажна сграда от приземие и етаж. Цялата е изградена от камък на варо-пясъчен разтвор (обр. 46).

Работилницата към затвора. Тя представлявала масивна сграда, оформена от четири тела, които затваряли правоъгълен вътрешен затворен двор. Този архитектурен комплекс се издигал на около 10 м от челната фасада на западното крило на Кръстатата казарма. По източната, западната и южната страна на правоъгълника се редели работните помещения. В двора имало директен вход — подлез на южната страна. Над този вход се издигали две стаи, еркерно надвесващи се над отвора. Стълбата към тези две помещения била достъпна направо от подлезното пространство и се развивала по всяка вероятност в дебелинаата на стената. На източната страна дворът се ограждал от високи каменни стени. На четирите ъгъла на комплекса се издигали наблюдателни кулички, в които непрекъснато пазели военни постове.

От етажа на южното крило на Кръстатата казарма започвал дървен мост на нивото на пода и преминавал над улицата, която отделяла двете сгради. По този мост извеждали затворниците сутрин на работа в работилниците и вечер ги връщали обратно.

На източната страна на работилницата имало баня, която обслужвала затворниците.

В южното крило на работилницата попадала старата църква „Св. Петка“, която била използувана за ковачница.

Работилницата била същевременно и училище, в което затворниците изучавали занаят през времето на излежаване на наказанията.

След 1878 г. в работилницата се настанила болница до построяването на нова сграда във външния град. През 1924 г. целият комплекс бил разрушен. От него е запазена само църквата „Св. Петка“. На мястото на разрушената работилница днес е направена сградата на гимназията.

Парната мелница и хамбарите. Парната мелница била масивна триетажна сграда, построена близо до кулата „Баба Вида“ със средства на преселниците (мухаджирихандджак), дошли в града от Австро-Унгария след разбиване на турците в XVI в. при Виена, за нуждите на гарнизона на крепостта и на гражданите. Била разрушена през Освободителната война 1877—1878 г. при обстрелването на крепостта от румънската артилерия от румънския бряг.

Около нея били построени масивни хамбари, където бил събиран десятъкът от околните села. Докъм 1920 г. са били запазени три от тези хамбари, а днес е останал само един, който се намира в близко съседство с Топ капия. Съществувал ред, при който селяните от околните села могли да депозират и повече от полагащия им се десятък от зърнените храни в тези хамбари, срещу което получавали редовно съответно количество брашно. Тези обществени хамбари снабдявали населението с храна при неурожайни години, а естествено и населението при обсада на града.

Обществени хамбари се срещат и на много други места в страната (Ломско, Белоградчишко, Кнежа, София и др.). Твърде често те са имали грамадна вместимост.

За Видин като крепостен граничен град, изложен винаги на опасността при всяка война да бъде обсаден, тази система — да бъде запасен с по-голямо количество храни, била първостепенна грижа. Мелницата и хамбарите към нея образували голям архитектурен комплекс заедно с „Баба Вида“ и пристанището. Мелницата с голямата си триетажна височина се включвала в силуета на града, особено при гледане откъм реката. Сградите на хамбарите, около десетина на брой, били масивни постройки. Вероятно тяхната архитектурна форма била еднаква със сградите, които намираме в пристанищните и в другите дунавски градове — Оряхово, Силистра, Свищов и др.

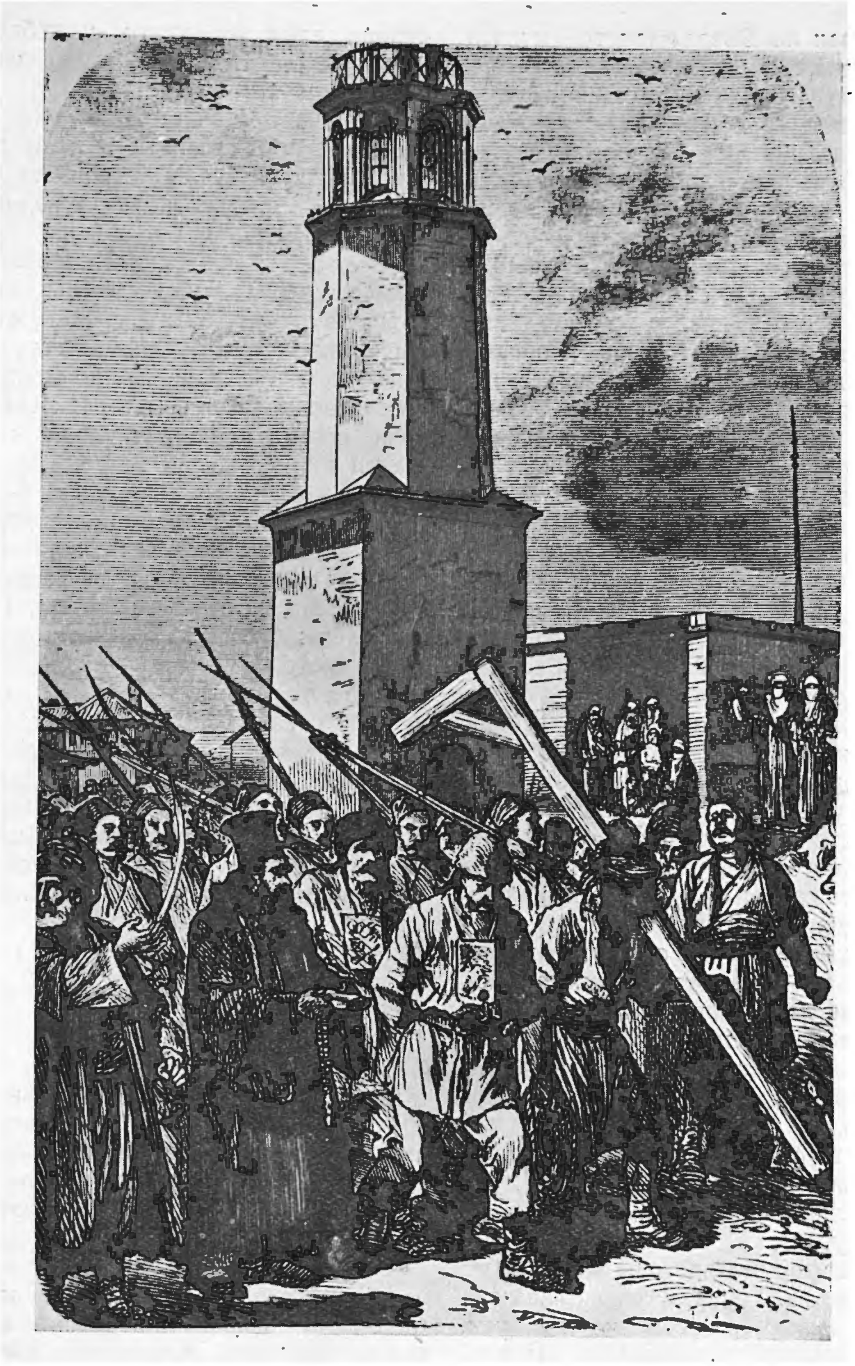

Обр. 47. Гр. Видин. Кулата на градския часовник — изглед

Сградите били изработени с масивни каменни стени на варо-пясъчен разтвор и свободна фугировка отвън. Покривът бил седловиден, с масивен холкелов главен корниз, характерен за епохата преди Възраждането.

Северозападно и не много далеч от „Баба Вида" се намира стара земна постройка от средните векове с две зали — склад на дубровнишките търговци. Известна е сега в града под името „Венециански склад".

Кулата на градския часовник. Часовниковата кула се издигала близо до църквата „Св. Петка" и на запад от нея. В началото тя била дървена постройка с форма на „грамаден фабричен комин" според сравнението, което дава Каниц в пътеписа си.

По-късно, в края на Възраждането, кулата била преизградена с каменна зидария (обр. 47). Тя ограничавала чаршията от северната ѝ страна. Около нея се притискали сключено заострени малки приземни постройки, почти бараки, в които се намирали работилниците и дюкянчетата на известните по онова време видински златари — цинцари, които изработвали от ковано злато, както и от сребро, различни украшения: пръстени, гривни, пафти, цигарлъци и др. Техните филигранови сребърни украшения били търсени и високо ценени и от чужденците.

За формата на кулата се съди от оскъдните сведения, които Каниц дава в пътеписа си, и от гравюрата на Видин. По композиция тя напомня часовниковата кула в Шумен с тази разлика, че кулата във Видин завършва с двуетажна надстройка и е сравнително по-богато разработена.

Както Видин, така и Шумен били важни центрове в отбранителната система на северната граница и в тях имало военни гарнизони. Без съмнение връзките по тази линия между двата града били доста близки и обяснимо е влиянието, което по-рано построената кула в един от тях оказала на архитектурата на кулата в другия град.

Градоустройствено часовниковата кула била разположена много сполучливо. Тя стояла високо в северния край на Неготинската чаршия или по-право на минаващата през чаршията улица, която идвала от Пазар капия и се отправяла на север от чаршията. Подобно поставяне на часовника виждаме и в Самоковската абаджийска чаршия. Часовниковата кула във Видин имала важно място в оформянето на силуета на града, гледан от хинтерланда.

Барутният склад. Барутният склад се намирал близо до часовниковата кула в двора на училището „Найчо Цанов". Тази сграда участвувала в една архитектурна група, която се формирала североизточно от Кръстатата казарма. Групата била съставена от Кръстатата казарма, Часовниковата кула, Барутния склад и работилницата при затвора. В една гравюра на Каниц (В I 25) на заден план е скицирана част от тази група, вероятно югозападният ъгъл на барутния склад. Ако се приеме за точен рисунъкът на Каниц, трябва да приемем, че тази постройка била толкова близо до часовниковата кула, че хвърляла своята сянка върху нея. Постройката била масивна, изградена от камък.

Цухлев, който лично виждал сградата, я описва като „скъпо подземно каменно и засводено помещение". Погребът имал четвъртита форма на плана си, разделен вътрешно на два реда малки помещения, отделени едно от друго с дебели каменни стени. Цялата сграда била построена от твърд камък.

Вътрешността на сградата била осветявана с „тесни продълговати чупени прозорци за слабо осветление". Постройката била затрупана с дебел пласт пръст и над нея — наредени керемиди.

Входът бил на южната страна, а от север била защитена от висок землен насип. Около сградата отвън бил изграден открит коридор, „широк около един метър, с подземен канал за отвеждане на подпочвената вода (вероятно дренаж — авт.) и метеорна вода". Тази сграда била разрушена от военните власти в 1927 г.

Държавната военна болница се намирала наблизо до сегашната сграда на електрическата централа. Тя била масивна постройка, стените на която били изградени от камък. Съдържала приземие и етаж. Имала монументален характер. Разрушена е след Освобождението.

Кавалерийската казарма била голяма сграда от приземие и етаж. Намирала се на брега на Дунав, непосредствено зад джамията на Пазвантоглу. Етажът служел за спални помещения на кавалеристите, а в приземието били конюшните. Била изградена от камък. Разрушена е веднага след Освобождението, като мястото ѝ било включено в парка.

Чешми

От постройките, строени във Видин през времето на Пазвантоглу, голямо значение имат обществените чешми. Както по брой, така и по своята архитектурна стойност те заемат важно място в архитектурата на този град.

Чешмите са допринасяли извънредно много за архитектурното оформяне на Видин. Те били построявани предимно във вътрешността на града, където през времето на Пазвантоглу бил центърът на Видин.

Представляват интерес както техният архитектурен образ и форма, така и ситуирането им на улиците, уличните кръстовища и площадите. Чешмите били винаги сключено застроени във фронтовата линия на квартала — обърнати към кръстовището, предимно по ъглите. Самостоятелно разположени чешми във Видин от това време досега не са известни.

Пазвантовите чешми са едри архитектурни тела с размери и обеми, равни на обикновените приземни сгради, и се включвали в редицата на последните. По този начин те участвували в общия силует на застроения блок.

Това особено благоприятно се отразявало върху архитектурното оформяване на улицата, която добивала завършена форма.

Чешмите следователно са действували със своя обем. Чешмите-павилиони са поставяни на самия ъгъл на сключено застроения квартален блок и се включвали в архитектурната рамка на кръстовището. От друга страна, големите отвори във фасадата на павилиона са давали възможност пространството на кръстовището да проникне в тях и оптически да увеличи своя обем. Това е създало необходимия преход между архитектурата на жилищната улица към тази на кръстовището, което става нещо повече от обикновено улично кръстовище. Така и самият квартал се свързвал както с кръстовището, така и с терена.

На второ място следва значението на чешмата, произтичащо от декоративната и стилната характерност на нейната интерпретация. Фасадните плоскости имат богато декоративна разработка с плитка орнаментална резба-арабеска. Вследствие на това бледите хвърлени сенки са почти незабележими, не разбиват формата й, а дават известна разновидност, при която се избягва монотонността на едноцветната гладка площ. Така плоскостите не изгубват своето въздействие и тялото напълно запазва своята пространствена форма.

При първото си посещение на Видин в 1883 г. Иречек вижда позлатяването на някои орнаментални фигури в арабеската и накратко отбелязва: „ . . а ла Делхи“.

До нас са достигнали образите на две чешми: чешмата на Мослука и чешмата при Дервишката джамия. И двете сега не съществуват.

От времето на Пазвантоглу са останали два мослука. Дунавската вода се наливала в големи каменни корита, а отдолу имало ледница, за да я изстудява лятно време. Единият мослук се намира на ул. Борисова по пътя за Кръстатата казарма, а другият — до Дервишката джамия (джамията с гроба на Пазвантоглу).

Чешмата на Мослука. Намирала се на северозападния притъпен ъгъл на Мослука на Пазвантоглу (обр. 48). Била разрушена към 1927—1928 г. Отделни камъни от нейния градеж са запазени. При тази форма на мястото, на което била поставена, чешмата имала три фасадни плоскости: един център, широко притъпяващ ъгъла, и две крила от двете страни. На всяка от последните две имало широк отвор — врата с дъгообразен завършък. Двата чучура на чешмата били поста-

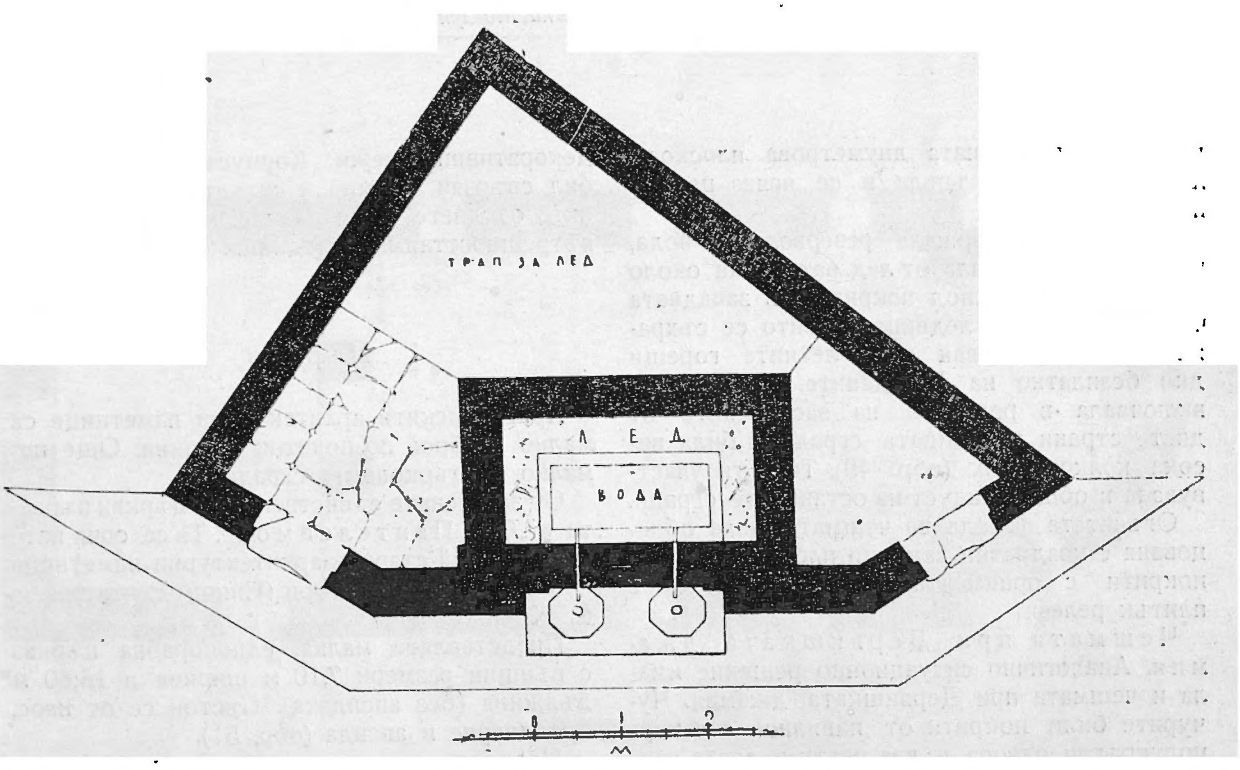

Обр. 48. Гр. Видин. Чешмата на Мослука — план

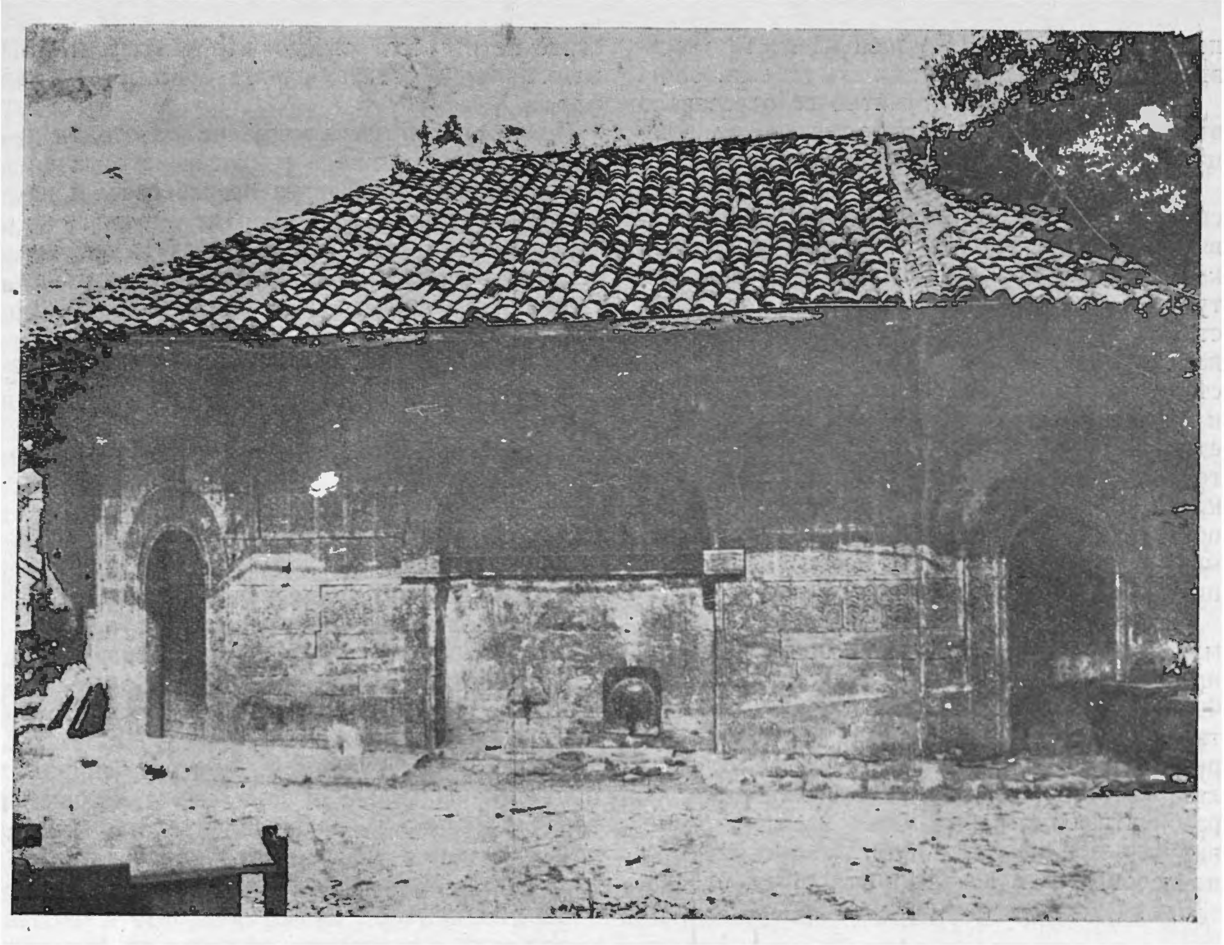

Обр. 49. Гр. Видин. Чешмата на Мослука — изглед

вени върху средната двуметрова плоскост, която притъпява ъгъла и се явява център на композицията.

Чешмата съдържала резервоар за вода, която се изстудявала от лед, натрупван около него. Освен това под покрива и в западната част се намирала ледница, в която се съхранявал лед, раздаван през летните горещи дни безплатно на гражданите. Чешмата се включвала в редицата на застроените от двете страни на улицата сгради и била висока колкото тях (обр. 49). Така тя участвувала в общия силует на останалите сгради.

Огънатата фасада на чешмата била облицована с квадратни каменни плочи, грижливо покрити с орнаментни фигури-арабески с плитък релеф.

Чешмата при Дервишката джамия. Аналогично ситуационно решение имала и чешмата при Дервишката джамия. Чучурите били покрити от павилион с четири полукръгли отвора и две врати в двата края (обр. 50). Отворите били затваряни с железни декоративни мрежи. Корпусът на чешмата бил свързан обемно и силуетно с пристроените от двете му страни сгради. И тук във вътрешността имало ледница.

Църкви

Християнските архитектурни паметници са малко на брой по понятни причини. Още по-малко са църковните сгради.

От запазените единствено две църкви първата е „Св. Пантелеймон“. Тя се сочи като един от най-старите архитектурни паметници на Видин. Някои автори (Ников) смятат, че е от XII в.

Представлява малка, еднокорабна църква с външни размери 7,10 м ширина и 15,60 м дължина (без апсидата). Състои се от наос, преддверие и апсида (обр. 51).

Църквата е вкопана в земята на дълбочина 1,40 м. Денивелацията между терена и пода е

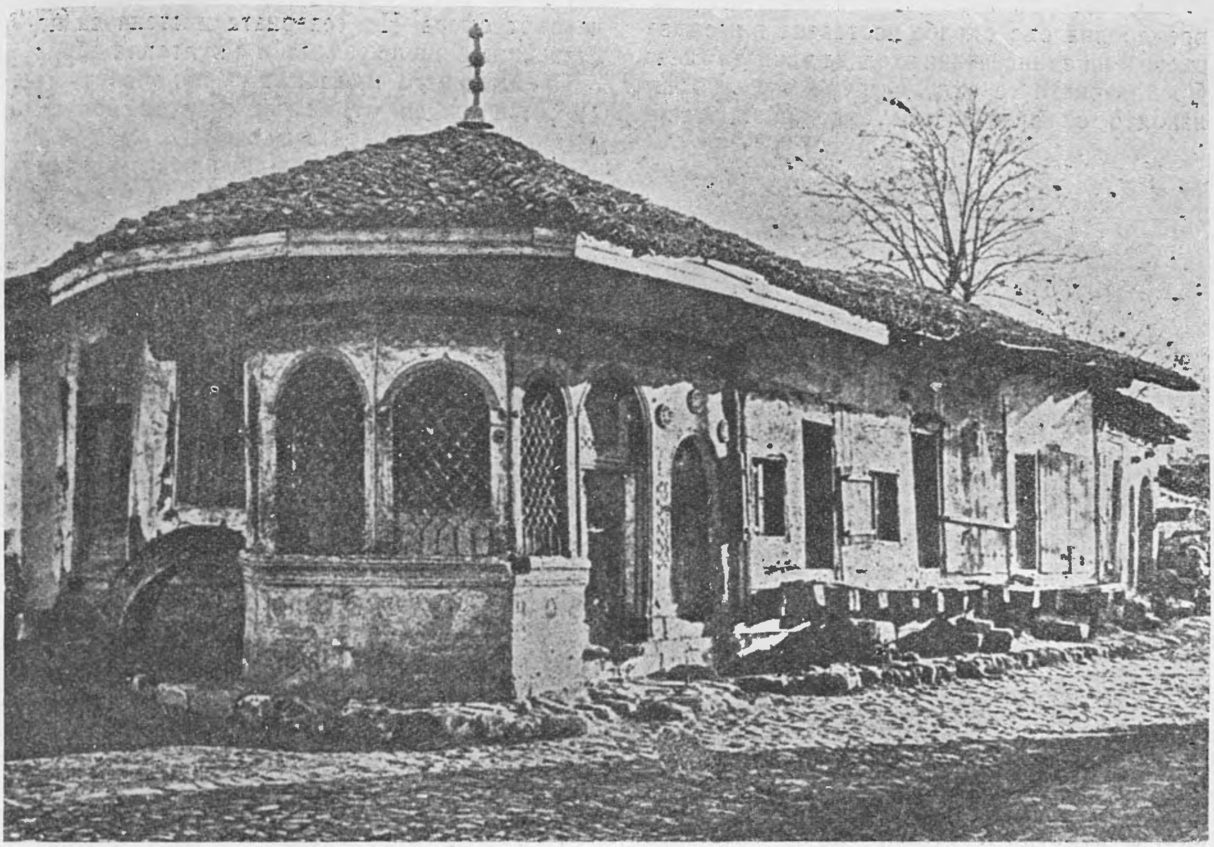

Обр. 50. Гр. Видин. Чешмата при Дервиш джамия — изглед

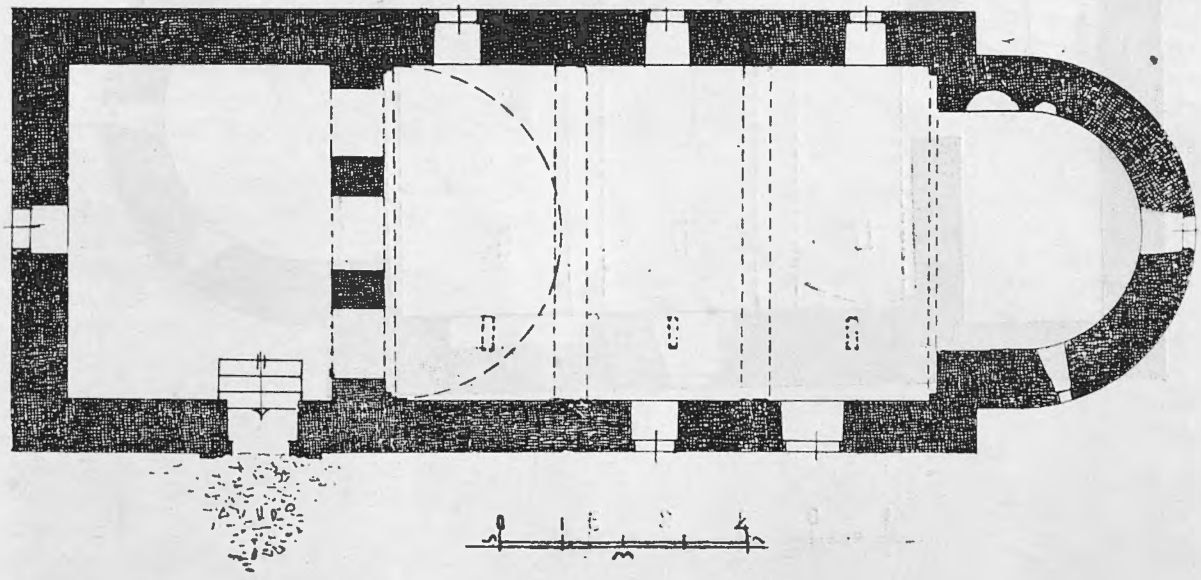

Обр. 51. Гр. Видин. Църквата „Св. Пантелеймон“ — план

преодоляна със стълба, поставена в преддверието и на единствения вход на южната стена. Преддверието се отделя от наоса чрез стена, на която са изрязани три арковидни отвора.

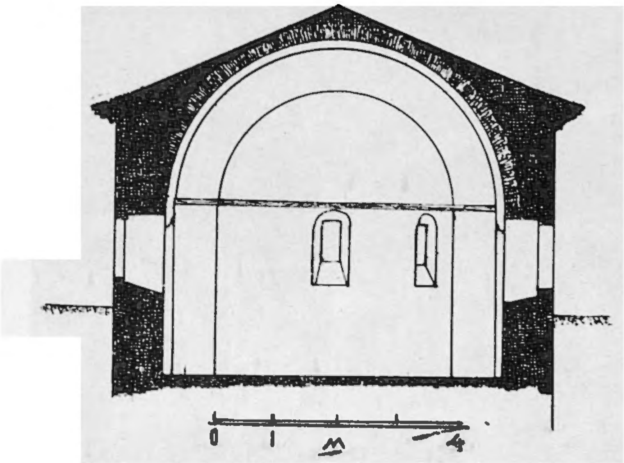

Обр. 52. Гр. Видин. Църквата „Св. Пантелеймон" — напречен разрез

Наосът има правоъгълна форма с размери 5,50 на 9,00 м и на изток завършва с полукръгла отвътре и отвън, силно издължена по-тясна от наоса апсида. Тя е покрита с четвърт сфера. На северната ѝ стена са поставени две ниши, свързани с култовия обряд.

Преддверието и наосът са покрити с масивен, изграден от камък и тухли полуцилиндричен свод, петата на който е на 2,70 м височина от пода, а най-високата му точка е на 5,50 м (обр. 52). В границите на наоса сводът се дели на три полета от две напречно поставени поясни арки, които са широки 50 см и излизат навън 18 см. Точно в техните оси са поставени дървени хоризонтални греди, които играят ролята на обтегачи и поемат хоризонталните сили на сводовата конструкция. На южната страна на свода, в ос на полетата, са отворени три малки прозорчета, които допълват осветлението, получено от 5-те прозореца на надлъжните стени.

Характерна особеност на вътрешното пространство на църквата „Св. Пантелеймон" е съотношението между ширината на наоса и неговата височина — точно 1:1. С други думи, напречният разрез по вътрешните контури се вписва в квадрат със страна 5,50 м.

Покривът на сградата е седловиден и обхваща наоса и преддверието. Стените завършват с корниз, изработен от камък и четири реда тухли, които образуват в отстъп троен зъборез. Този профил е характерен за корнизите у нас за времето преди Възраждането, но се среща и в турските постройки.

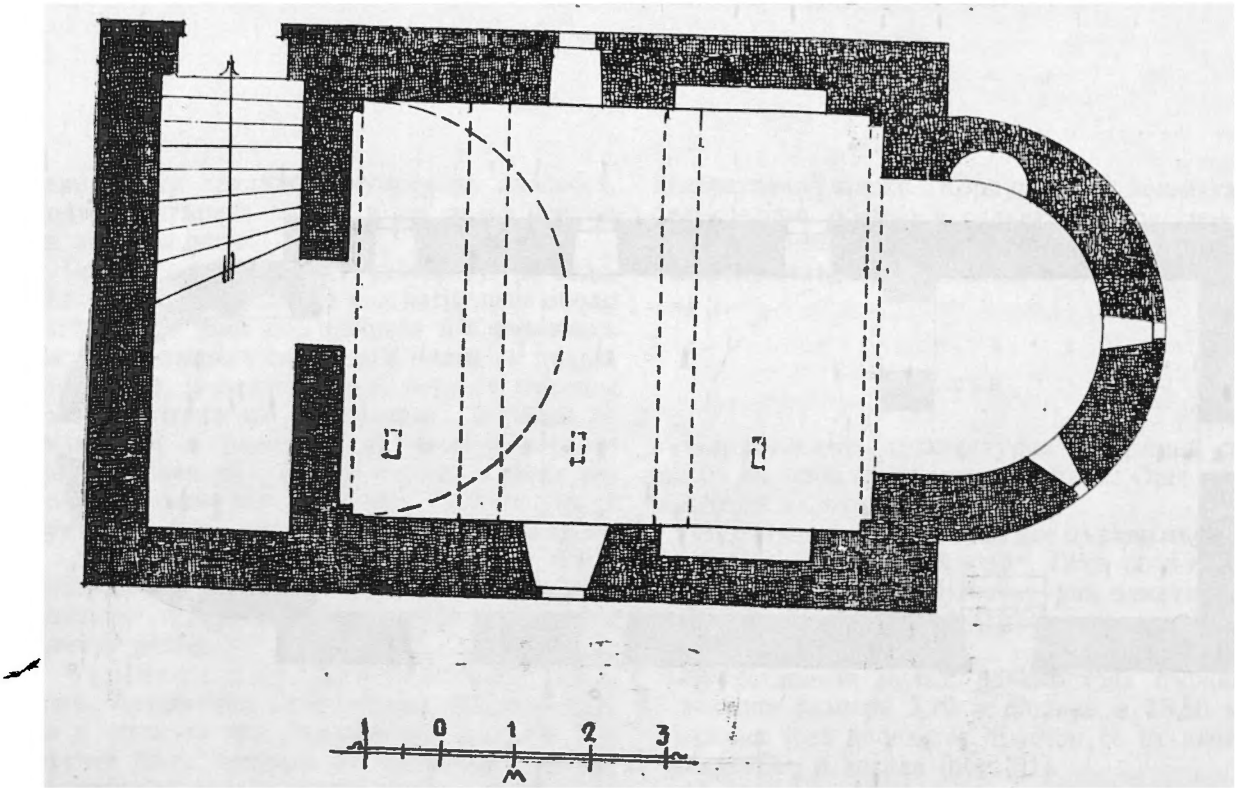

Обр. 53. Гр. Видин. Църквата „Св. Петка" — план

По вътрешните стени и тавана на наоса личат останки от стар стенопис, който според съществуващия надпис е от 1633 г. В притвора е изписан образът на „Св. Роман Български“ от Видинско, ученик на Теодоси Търновски.

Църквата била катедрален храм на видинските митрополити през XV—XVIII в. През 1797 г. тя била оградена със стена, висока 4 м, и била построена камбанария над дворните порти. Към нея имало килийно училище, разрушено през 1926 г.

В началото на XVIII в. на южната страна на църквата била пристроена друга сграда, малко по-дълга от съществуващата и пригодена за църква под името „Св. Никола Нови“. По-късно тя била разрушена заедно с каменната сграда и камбанарията.

„Св. Петка“ е другата останала от миналото църква във Видин. Тя е построена през XVII в. Намира се срещу Кръстатата казарма и през Възраждането била включена към работилницата при затвора и използувана за ковачница (обр. 53).

Тя е също малка, еднокорабна църква и по своето разпределение, обемно изграждане и абсолютни размери почти повтаря разгледаната по-горе църква „Св. Пантелеймон“. Като нея тя също е вкопана в земята, има притвор и наосът има почти същите размери — 5,50 на 7,00 м; засводена е с масивен полуцилиндричен свод с прехвърлителни поясни арки (50 см широки и 18 см издадени навън) и прозорчета на южната страна на свода; апсидата е също полукръгла отвътре и отвън и силно издължена.

Единствените различия се състоят в поплиткото преддверие на „Св. Петка“, по-късия наос и нишите в надлъжните стени — зародиш на напречен кораб.

Стените на църквата са изписани с избледнели стенописи. Над вратата на преддверието за наоса има надпис на български език, който говори за възобновяване на стенописите като дарение на влашкия войвода Матей Бесараба (1633—1654 г.)

Голямото сходство между разгледаните две църкви, изтъкнато по-горе, сериозно оспорва датирането им от две различни епохи — първата от XII в., а втората от XVII в. Очевидно те са строени по едно и също време и първата е оказала влияние на втората. По-приемливо е да произхождат от XVI—XVII в. В подкрепа на това предположение е и фактът, че и двете са вкопани в земята — прийом, който се прилагал през турското иго поради исканията на турските власти църквите в никакъв случай да не съперничат с големината си на джамиите.

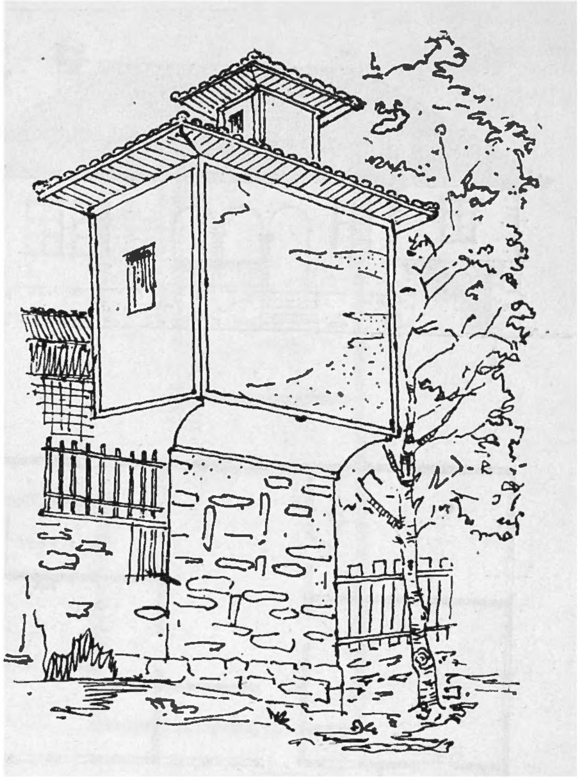

Обр. 54. Гр. Видин. Караулното помещение на сарая на Осман паша

ЖИЛИЩНА АРХИТЕКТУРА

Видин се намира в района на нашата западна къща. И днес даже къщата в близките и в по-далечните видински села ясно и точно е запазила характера на западната къща както в разпределението, така и във фасадното и в силуетното оформяване. Един такъв типичен пример е обр. 55 — къща от с. Ново село, Видинско.

Без съмнение западната къща е образувала в миналото основния архитектурен характер и на гр. Видин. И днес след продължителен културен живот на града и големите исторически и стопански условия, които са действували върху оформяването на отделния гражданин, чието обществено съзнание се променяло и еволюирало, тази стара, традиционна архитектура на къщата все още е запазена, макар и все по-рядко срещана в града.

Към средата на първата половина на XIX в. се виждат вече влияния от народната къща на Средна Европа. От 1834 г. австрийските търговски параходи започват да посещават дунавските пристанища, а покрай създадените стопански връзки се поставя началото и на

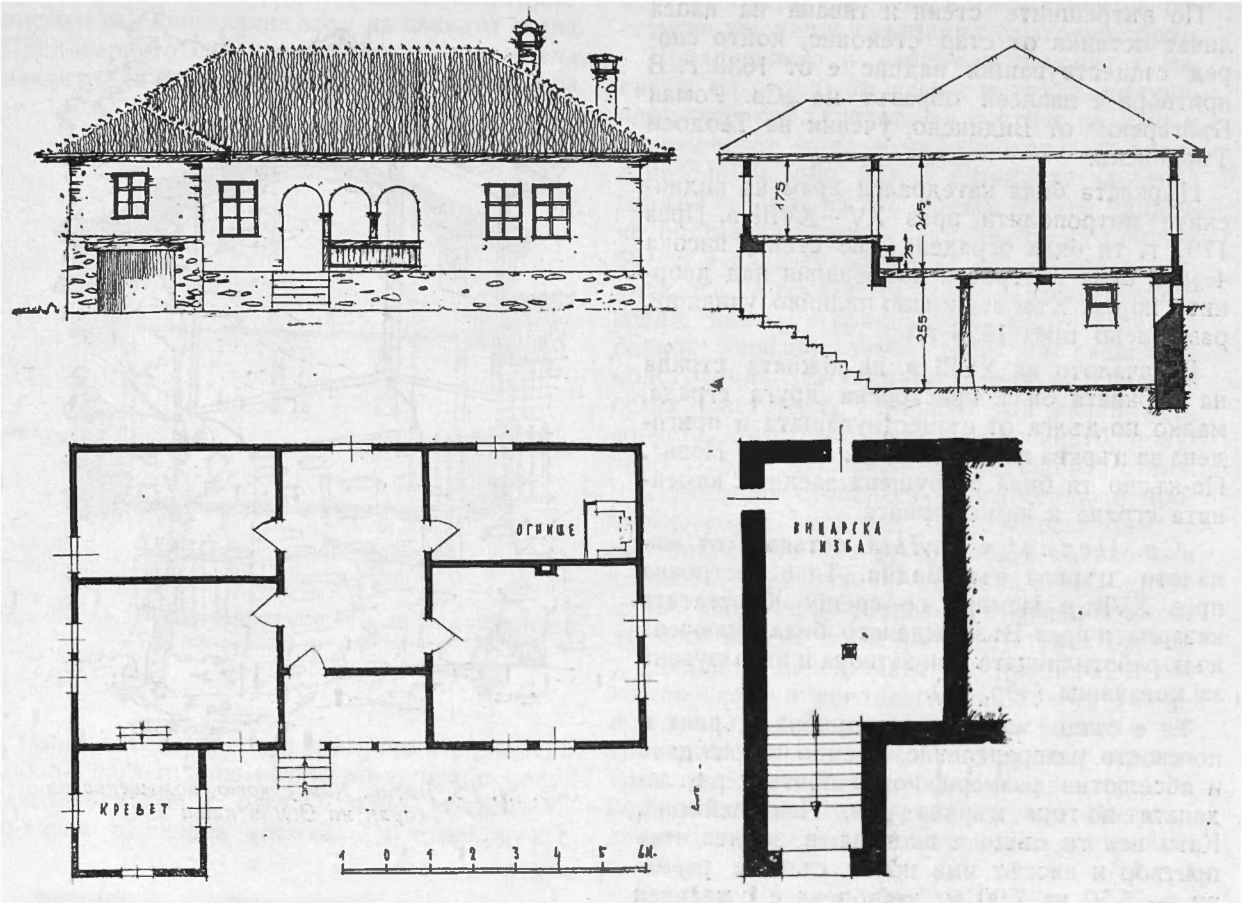

Обр. 55. Гр. Видин. Видинско, с. Ново село. Къща — план

културното влияние, намерило отражение в развитието на къщата във Видин.

Пръв етап на това развитие е появата на затворената народна къща, а след това и на затворената къща със силна тенденция към симетрия — типа на пловдивската къща.

Жилища от типа на пловдивската къща се появили особено много в северозападната част на новия град през втората половина на Възраждането, когато Сами паша премахнал забраната на своя предшественик Хюсеин паша от 1862 г., с която строежът на къщи в тази част на града бил забранен по хигиенни съображения. Действително тази част на терена била много влажна и често се заливала от малката река Тополовица — приток на Дунав.

Като представители на тази къща могат да се посочат къщата на Каменов и къщата на Ангелов (обр. 56 и 57). Къщата на Ангелов е с приземие и етаж. В нейното разпределение се чувствува силната тенденция към симетрия, по-ясно и резултатно постигната във фасадното ѝ оформяване. В разпределението обаче са запазени още много елементи на старата архитектурна традиция на нашата народна къща. Това се вижда в приземието, в мястото на етажната стълба и в компромисното оформяване на етажния вестибюл (8).

От направения опит за реставриране ситуационното разположение на обществените сгради в крепостта през Възраждането се забелязва, че са били оформени архитектурни групи. Те са следните:

Около цитаделата „Баба Вида“: Военната парна мелница, по-големият брой масивни хамбари, свързани функционално и архитектурно с Топ капия на речния бряг, и старият турски склад, запазен и днес.

Около Кръстатата казарма: Затворът, Кулата на градския часовник и Барутният склад. Тази група била в близко съседство с центъра — Битпазар. В нея влизала и църквата „Св. Петка“.

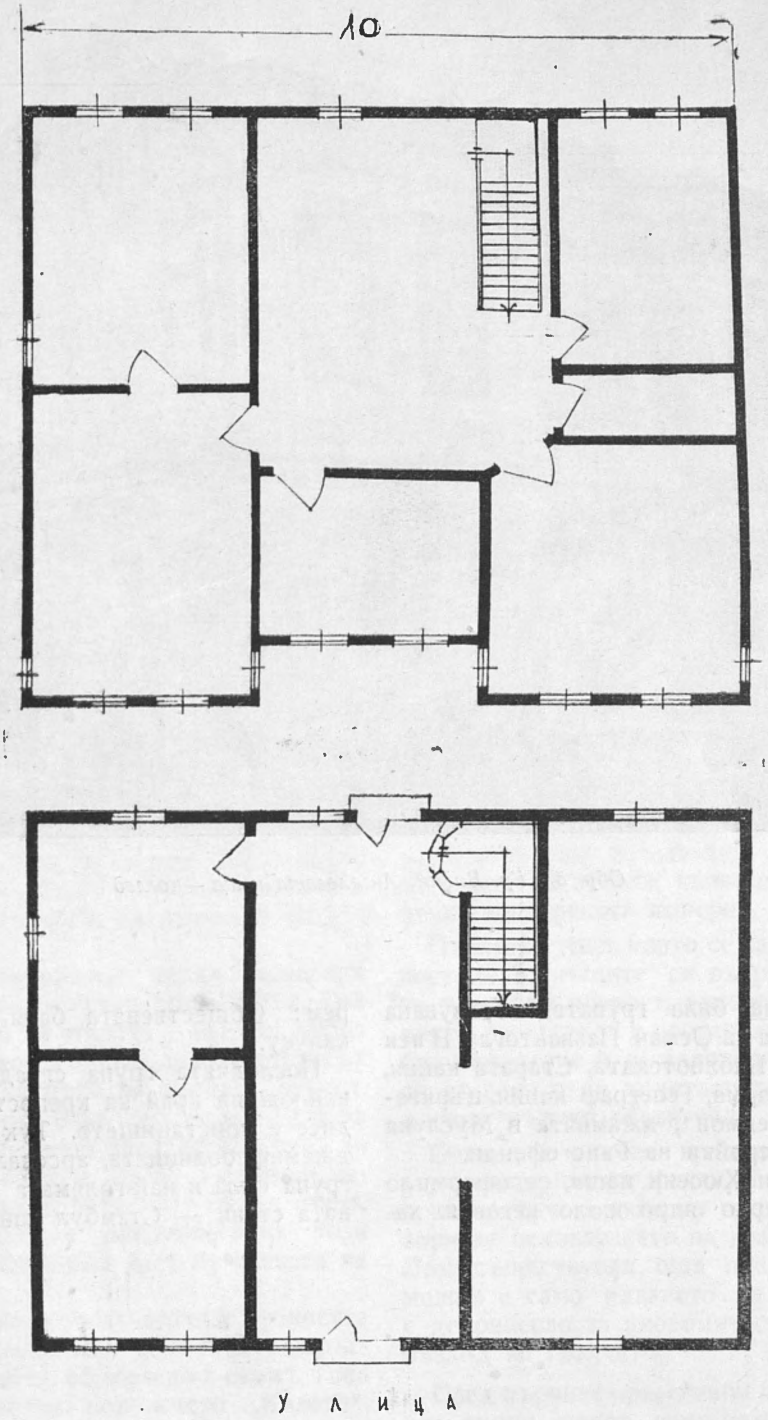
10
у л и ц а
0
1
4
m

Обр. 56. Гр. Видин. Ангеловата къща — план

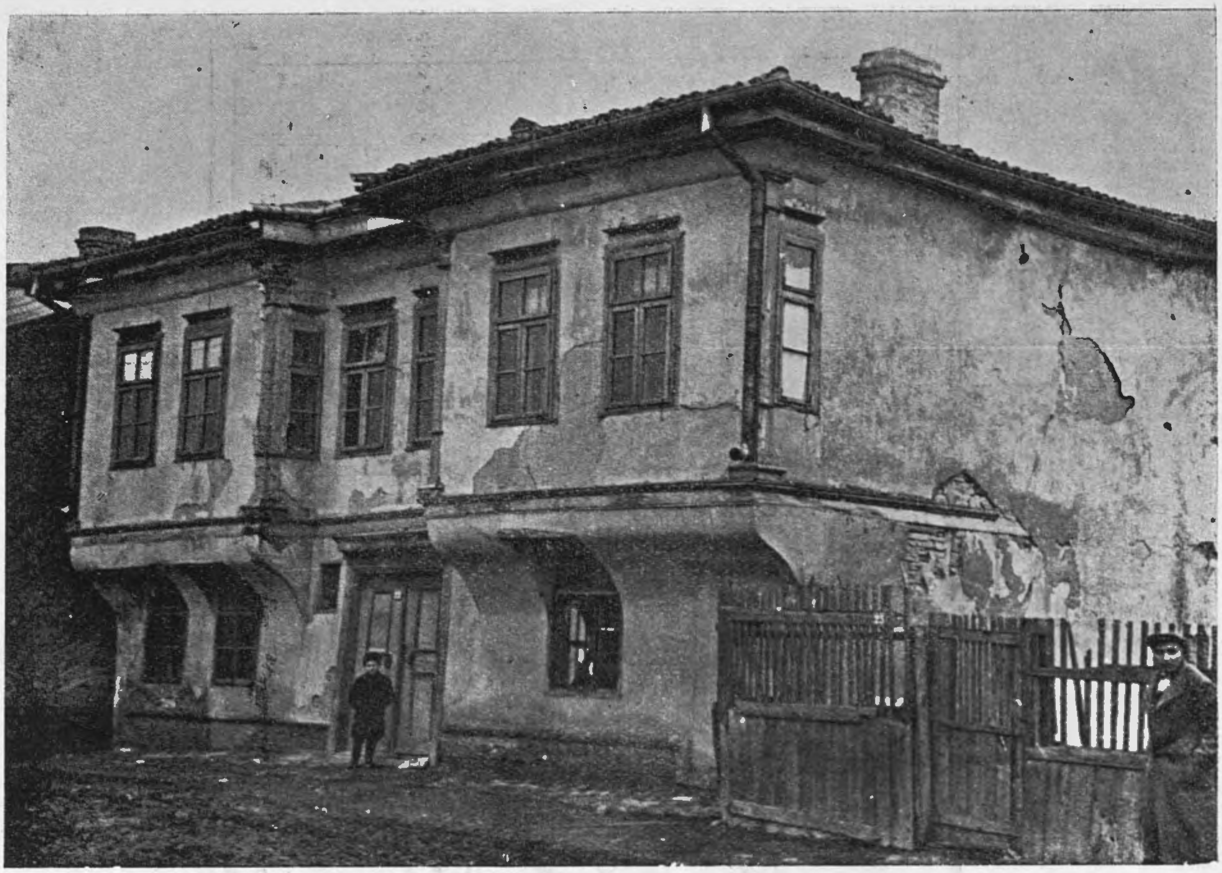

Обр. 57. Гр. Видин. Ангеловата къща — поглед

Най-уплътнена била групата, образувана около джамията на Осман Пазвантоғлу. В нея се включвали: Библиотеката, Старата капия, Кръстатата казарма, Телеграф капия, църквата „Св. Пантелеймон“, джамията в Муслука и високите постройки на Раис ефенди.

По-късно, при Хюсеин паша, се оформило едно архитектурно ядро около неговия харем: Обществената баня и Конакът Су капусу.

Последната група сгради се уплътнили в най-южния край на крепостта — там, където днес е пристанището. Тук били дунавската джамия, болницата, арсеналът. Близо до тази група била и най-голямата порта на крепостната стена — Стамбул капия.

II. ЛОМ-ПАЛАНКА

(Лом)

1. ИСТОРИЧЕСКИ БЕЛЕЖКИ

Градът Лом, наричан през Възраждането Лом-паланка, е образуван върху мястото на римската крепост Алмо или Алмус. Крепостта възникнала през II в. от н. е. Тя била разрушена през времето на великото преселение на народите, а след това възстановена от Юстиниян. След това била пак разрушавана и наново възстановявана. Особено много пострадала крепостта при нахлуването на хуните през IV в.

Останки от тази крепост видял Каниц при първото му идване в града през 1860 г. Той определя мястото на старата Almo или Almus така: „На мястото, където лежи чифликът на Махмуд бей, на ръба на долната тераса, наричана „Кървагач баир“, по десния бряг на р. Лом, срещу днешния град, приближена до Дунав ...“ Тогава той видял смъкната надолу по брега стара, зидана от камък стена, подмита от водата, и предполага, че този зидан откъснат блок бил част от стената на крепостта.

Д. Маринов описва остатъците от крепостта и нейното положение през 1884 г. като „кръгло издигнато място, обиколено с окоп“. Това място било известно под името „Калето“.

Крепостта Лом съществувала и през втората половина на XIII в. Тя се споменава в грамота № 30 на унгарския крал Владислав IV, издадена в 1286 г. на братята Никола и Марцел(9). Знае се, че Лом бил епископско седалище по същото време и бил завладян от унгарците през войната, която те водили с България през 1261 г.

Съществува предание за основаването на гр. Лом от турци-изселници от Темишвар (Унгария) в 1689 г.(10). След поражението на турската войска при Виена в 1683 г. и след като се сключил Карловацкият мир в 1689 г. между Австрия и Турция, Маджарско и Трансилвания били откъснати от Турция и завладени от Австрия. Като резултат от това започнали масови изселвания на турци от тези области към земите, които останали във владение на турската империя.

Първите турци, които се населили в гр. Лом, построили къщите си вътре в развалините на римската крепост, наречена от тях „Кале“, която разчистили и поправили. Поминъкът им бил земеделие и за задоволяване на нуждите си от земя те си поделили терена в ломската долина, където образували чифлици.

Очевидно в това предание се съдържат верни исторически факти. То не може да се приеме обаче в тази му част, където се говори за основаването на града. Като селище Лом съществувал още преди 1689 г. Възможно е само идването на изселниците да е допринесло за икономическия и културния възход на градчето.

След първите преселници придошли и други, все турци, които напускали владените от Австрия области. Когато Калето се застроило, започнало построяването на къщи вън от него. Така се образували две нови махали вън от крепостта: днешните Чаршийска махала и Варошка махала.

По-късно в Лом придошли и българи от околните села. Някои от тях се заселили във Варошката махала, а други заедно с новоприиждащите турци образували нови махали в турските чифлици, където започнали да строят къщи и обикновено приемали имената на собствениците на тези чифлици.

Новите махали били в началото твърде отдалечени една от друга и разделени с гори, тъй като целият терен бил залесен.

2. ГРАДОУСТРОЙСТВО

През Възраждането Лом имал характер по-скоро на паланка, отколкото на град. Той имал смесено стопанство: земеделско полевъдно или животновъдно, което било застъпено предимно от турците-заселници, и занаятчийско, създадено от българите пришълци.

Паланката била оформена от три основни части: „Калето“ (запустелите развалини от римския Almus и стария град), двете махали вън от крепостта — „Чаршийската“ и „Вароша“, и Новите махали. Всяка махала била обиколена с окоп.

Калето било гъсто населено и също обиколено с окоп, през който чрез две врата се влизало в него. Едната врата се намирала при Шадравана, а втората — при Конака. Мястото, където се поселили първите турци, Каниц отбелязва, че имало фронт 190 м.

Втората част, състояща се от двете първи образувани махали вън от Калето, била на същото място, където тези махали се намират и днес. Тази част била център на паланката. Тя била оградена с окоп, който напълно я отделял от останалите махали.

Третата част на селището образували Новите махали. Окопите, които ги ограждали поотделно, към 1822 г. били попълнени, изравнени и махалите постепенно се обединили в едно.

Това положение било запазено до около 1840 г. След тази дата селището започнало да се преобразява. Окопите около Новите махали напълно изчезнали. На главния път — днешната главна улица на гр. Лом, се построили дюкяни, тъй като тези вътре във „Вароша“ (стария град) станали недостатъчни за нарасналото селище.

Отворили се ханове в Голямата махала, която по-рано била чифлик на един от първите заселници, Муртез байрактар.

Според Д. Маринов през Възраждането в Лом имало десет махали, някои от които носили следните имена: Черковната махала — бивш чифлик на Кара Мустафа; Камарашката махала — чифлик на Яхъ Калфа; Ханската махала — чифлик на Муртез байрактар; Орачката махала — чифлик на Мурат бег (Муратов чифлик); Борушката махала — чифлик на Хасан ага от Паракин и др.

От 1850 до 1860 г. селището окончателно се заселило и запазило този си образ до Освобождението.

След Освобождението един руски капитан, назначен за началник на околията, прокарал днешната главна улица. Тя започвала от пристанището и се насочвала направо на юг. Нови улици били прокарани, стари изправени и т. н. При това благоустрояване старият типичен образ на паланката напълно се изгубил.

3. АРХИТЕКТУРА

Обществените сгради, които в действителност определят архитектурния образ на селището, имали чисто турски характер. Почти всички те били строени от богати турци и за тяхна сметка. За съжаление липсват снимки, от които може да се съди за архитектурата им, както и сведения за техния брой. По писмени данни, спомени на местни жители и предания обаче се знае, че били изградени много обществени сгради. Такива били: Часовниковата кула, построена като дарение от една богата кадъна—Инджили ханъм, дошла в селището от Унгария.

Тази ханъма наредила да се изработи калдъръмена настилка, първа в селището по времето, когато бил построен и часовникът.

Друг турчин, Исмаил ага, построил хубава чешма в чаршията и баня близо до чарший-

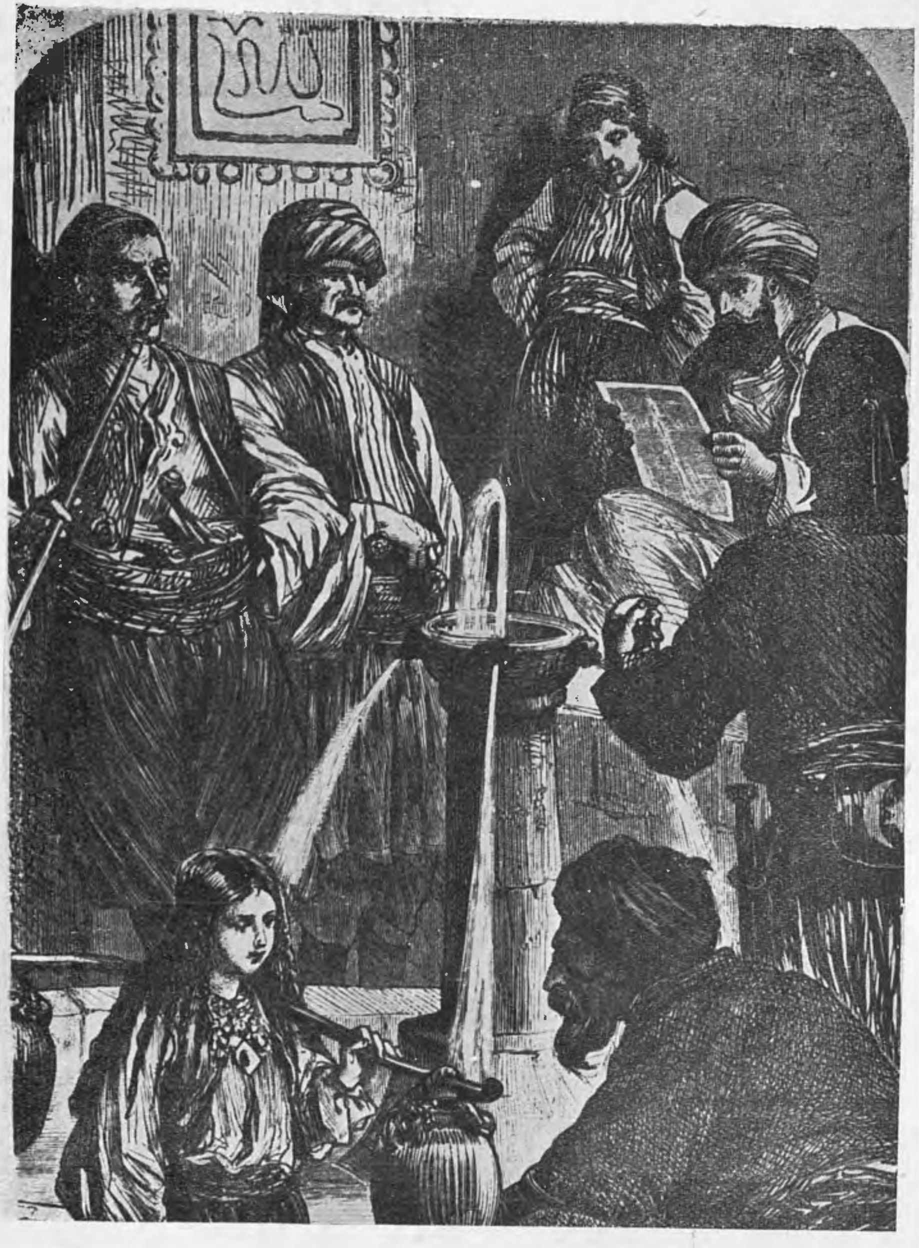

Обр. 58. Гр. Лом-паланка. Шадраван чешма — изглед

ската джамия. Има предание (по Каниц), че джамията била построена от дервиш Мустафа паша, наричан още Силихтар, който не е живял в Лом. Той опълномощил Тахир ага — царски касапбашия, да прегледа мястото за строеж в града. Идвайки в Лом, от своя страна той натоварил хаджи Ахмед ага да построи сградите.

Така все по този път на благотворителност били построени джамии, медресета, чешми, хамами др. (обр. 58).

За да се поддържат построените обществени сгради, необходимите за това суми се получавали от наема на други сгради, издигнати от същите дарители. Това била стара турска традиция, прилагана и в други градове, където живеели турци.

За поддържане на часовника и калдъръма Инджили ханъм построила дюкяни, кафенета и фурна, които се намирали в квартала Старата Камаршия срещу някогашните рибарски дюкяни. Така се появили и обществени сгради с чисто утилитарен и битов характер, а едновременно с това и улиците, специално тези на чаршията, добили уплътнен архитектурен обем.

В 1822 г. бил направен окопът, който ограждал първите две стари махали: Чаршийската и Варошката. Едновременно с това било укрепено Калето. Окопът имал дълбочина около 10 м и ширина около 5—6 м. Укреплението било извършено от Емин паша, тъй като Лом се смятал от турците за предна позиция на Видинската крепост. Така се оформил „Старият град“, който обхващал горните две махали. В него се влизало през пет порти.

III. ОРЯХОВО

1. ИСТОРИЧЕСКИ БЕЛЕЖКИ

Град Оряхово лежи на брега на Дунав на около пет километра източно от устието на р. Огоста. Произходът и основаването на Оряхово не са известни. Около града, в местността „Фунията“, има следи от голямо селище от II—V в. от н. е. В лозята западно от града има следи от малко селище, а на „Марков баир“, на мястото на т. нар. „Мензиля“, има следи от старобългарски лагер.

На хълма към северозапад са запазени останки от крепост, наречена „Камакът“ (обр. 59). Приема се, че това е крепостта на стария „Орехов“, опожарен в 1396 г. от унгарците. Градежът носи белезите на строителството от XIV в.

Името на Оряхово се среща за първи път в грамотата, издадена от унгарския крал Стефан V на бан Григория, който през времето на Владислав IV (1272—1290) заслужил във войната срещу България през 1266 г. (¹¹).

Преди падането на България под турско иго Оряхово представлявал значителна крепост. От „История на България“, том I, се вижда, че той бил завладян през 1396 г. от кръстоносните войски, водени от Унгарския крал Сигизмунд.

След окончателното установяване на турците по българските земи и през цялото робство Оряхово продължавал своето съществуване, но изглежда, че западнал твърде много като стопански и културен център. За него се споменава, че бил завладяван последователно през 1594 г. и 1598 г. от войските на

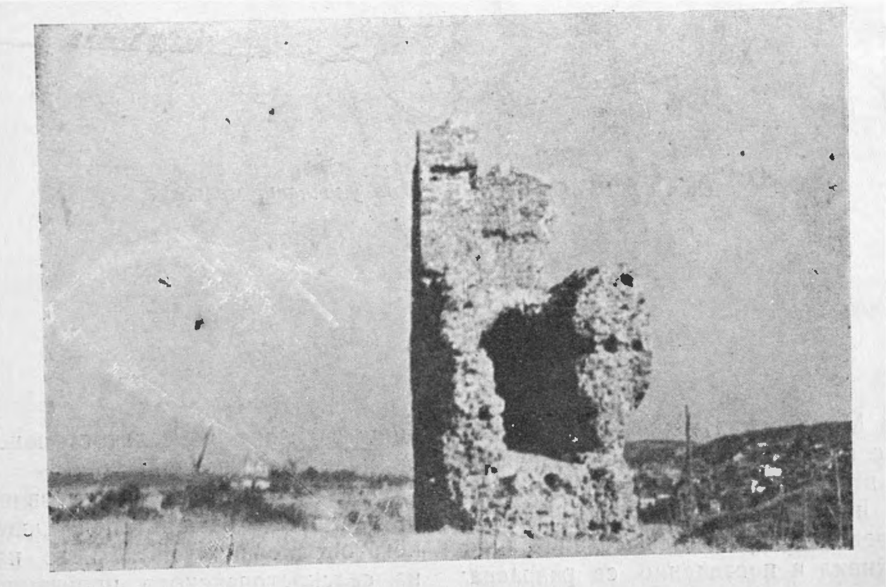

Обр. 59. Поглед на част от старата крепост, източно от гр. Оряхово

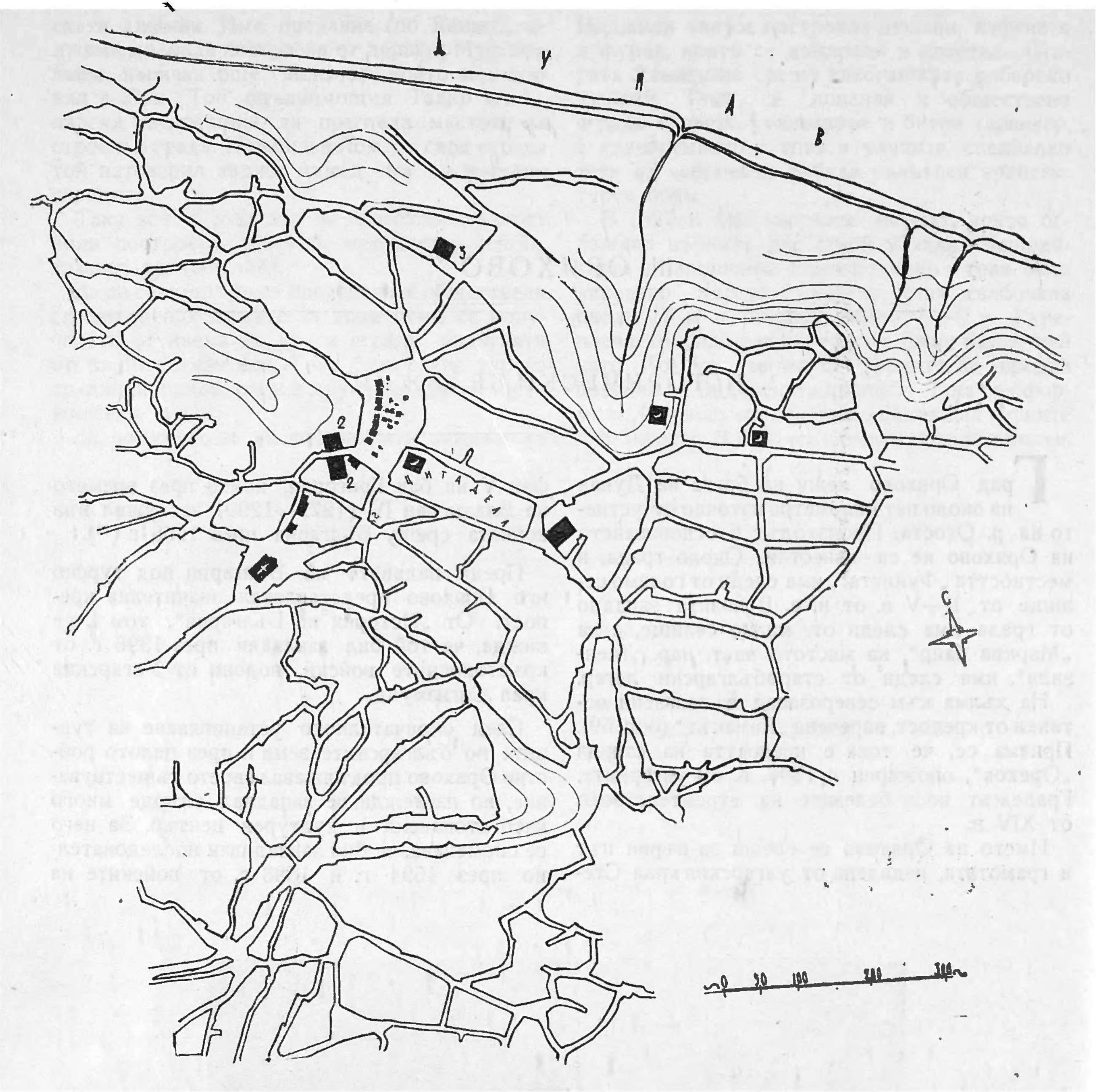

Обр. 60. Гр. Оряхово. План на уличната мрежа

княжествата Молдавия, Влахия и Седмоградско начело с влашкия княз Михаил Витязул.

Едва във втората половина на XVIII в. като резултат на общия икономически подем, настъпил сред българското население, Оряхово се съживил и постепенно се разраснал в голямо селище от градски тип и пристанище за износ на селскостопански продукти по международните пазари.

Още по-благоприятни условия за развитие на града се създали след Освобождението, когато започнало изнасянето на продуктите на селскостопанското производство на част от плодородната Дунавска равнина.

2. ГРАДОУСТРОЙСТВО

Оряхово е разположен върху два хълма, разделени от малка река, приток на Дунав. Теренът се характеризира с динамично безредие, резултат на силната ерозия и свличащите се хълмове към реката. По самия речен бряг и по платото на западния хълм се основал първоначалният град, където била и цитаделата. Тази част била населена през Възраждането с българи. Върху източния хълм се развила вторатаа част на града, населена по това време с турци.

Центърът на града, който бил едновременно площад и чаршия, се намирал в западната част. В него се събирали четири улици, които образували основния скелет на уличната мрежа: една от север — от пристанището на Дунав, втора от юг — продължение на пътя, идващ от Враца и от Червен бряг, трета от изток — продължение на пътя от Русе, и четвърта от запад (обр. 60).

Върху тази основна улична мрежа изникнала цялата градска схема.

Поради стръмния терен улиците са силно начупени по надлъжните им оси, а сравнително малката ширина на хълмовете наложило съставянето им от къси прави елементи. Серпантината се установила като почти постоянна форма при образуването на улиците.

Стръмният терен, върху който лежи градът, е дълбоко прорязан от сухи ерозирани долове, както и от разкъсвания, резултат на смъкване на терена по посока към Дунав. Поради това градските улици, които следват хоризонталите, са къси и с плитка перспектива.

Голямата денивелация между нивото на непосредствения дунавски бряг и най-южната точка на града, както и между южния и северния край са наложили образувалите се три зони, които напомнят тераси. Най-ниската е непосредствено до брега на Дунав и може би върху нея се оформила най-старата част на града; върху втората е разположен градският център, където била и цитаделата; третата е в същност платото на хълма.

Връзката между хоризонталните градски улици е осъществена от основните главни артерии и от диагоналните къси връзки между тях. Това обстоятелство поражда много характерни кръстовища по посока на хоризонталите.

Долната част, непосредствено до брега на Дунав, обхващала пристанището и търговските сгради, складове и кантори. Две големи групи от тях са и сега още запазени. Втората тераса е представлявала търговската част на града. Третата и най-горна част не е съществувала през времето на Възраждането. Тя се образувала по-късно като извънградска махала.

Особеност на уличната мрежа в стръмния терен са някои улични кръстовища, образувани от свързването на хоризонталните артерии от две различни нива с напречно поставени улици (обр. 61).

Тази особеност на кръстовищната форма в Оряхово се състои в това, че получената площ от пресичането на двете улици има форма на много разтеглен ромб, големият диагонал на който е много близък с посоката на хоризонталата на терена. Оттук и последицата, че двата ъгъла на ромба, принадлежащи към дългия диагонал, са много остри. Кръстовищната площ се издължава по хоризонталата и по вид и форма тази площ като че ли се образува от допиране на двете хоризонтални улици, които на тези места се доближават една до друга така, че кръстовището добива ширина почти равна на сбора от ширините на двете улици.

Такова разширено кръстовище представлява площадът на града (обр. 62). Чрез постепенни промени в регулачните му линии и поради конвексно-конкавната изкорубеност на терена основната форма на това пресечище преминава в неправилен четириъгълник. В сегашната трапецовидна форма дългата страна с посока север—юг спада по хоризонталите на терена. Така може да се установи първичната форма на триъгълното кръстовище, в трите върха на което се вливали (в групи и поединично) три заустване на улици: в североизточния ъгъл — което е върхът на стария триъгълник, и две заустване в двата ъгъла на двата края на най-късата югозападна страна — основата на триъгълника.

По-късно вливащата се по средата на северозападното бедро на триъгълника улица постепенно образува четвъртия връх на сегашното кръстовище-площад.

Чаршията в Оряхово през време на Възраждането се намирала на две места. Едната част била на мястото на днешния площад. Дюкяните били ниски приземни бараки и паянтови постройки, които оформявали неправилната и тясна улица. Едни от по-масивните сгради на тази част били двете фурни на двата края на западната страна на днешния площад. Източно от тази линия били малките

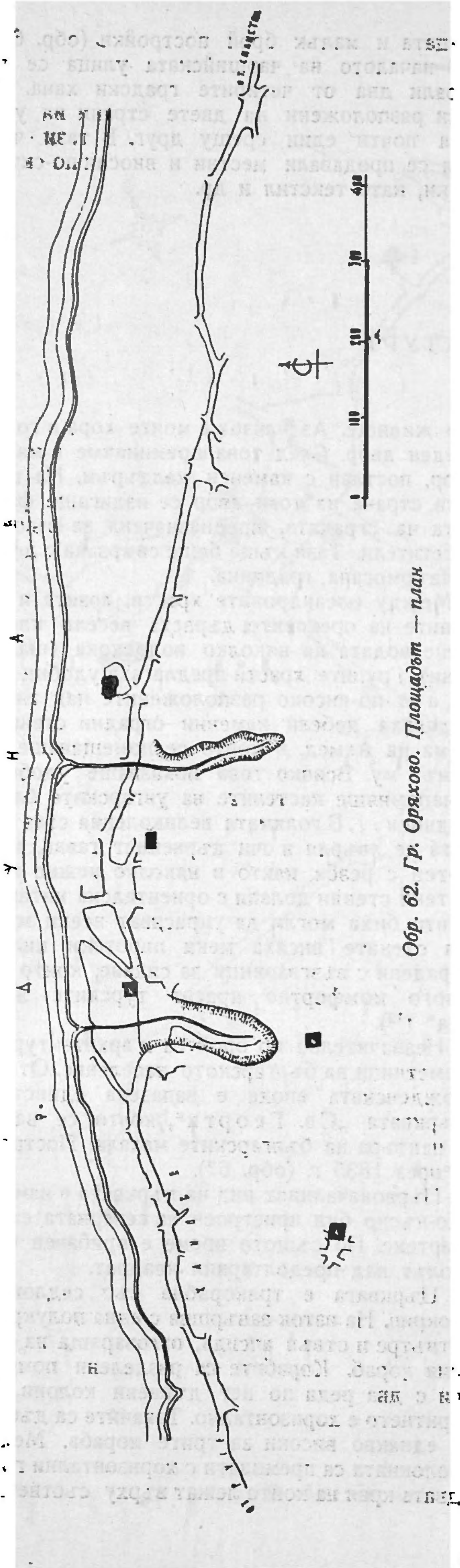

Обр. 62. Гр. Оряхово. Площадът — план

колони и образуват къса възглавница, профилирана с игрив конвексно-конкавен бароков профил.

Поради това, че нартексът бил построен по-късно и бил покрит с продължената северна площ на покрива, билото на сегашната църковна сграда стои ексцентрично във външния образ на църквата. Стените на сградата са дебели 90 см и са иззидани с камък на варов разтвор. Църквата и дворът образуват архитектурен комплекс. Голяма част от църковната сграда по дължина лежи в изкоп. Изкопът преминава с една тераса до нивото на улицата на юг.

Жилищните сгради в Оряхово през Възраждането минават по същия път на развитие, който ни е известен от развитието на къщата у нас в градовете от вътрешността на страната. И в Оряхово виждаме двете основни форми: народната и пловдивската къща. Известната форма на народната къща запазва същото разпределение и пространствена композиция. Запазена е една къща, намираща се срещу западната фасада на църквата „Св. Георги", строена едновременно с построяването на църквата (обр. 68). Сега тя е доста променена поради поправките, правени в нея през дългия ѝ живот. Въпреки това основната форма на нашата полска народна къща не е изчезнала.

Открит чардак минава през цялата фасада. През него се влиза в помещението „къщи" и оттук в собата. Преградната стена в собата и отделената от площта на чардака стая са от по-късните времена.

В началото на късното Възраждане в Оряхово се налага като масово явление къснovъзрожденската къща, в основата на която стои традицията на народната къща и носи белези на барокови влияния. Едновременно с това се срещат къщи с чисто симетрични фасади. Такава е **къщата на Коцев**, която се намира в началото на старата чаршийска улица (обр. 69 и 70). Тази сграда била строена с по-специално назначение — била хан. В приземието ѝ се намират стопански помещения и локали, а в етажа — жилищните стаи, наредени по дължината на един надлъжен коридор. Характерна е уличната фасада на тази сграда: два еркера фланкират фасадата в двата ѝ края. Въпреки това в нея преобладава хоризонталното членение.

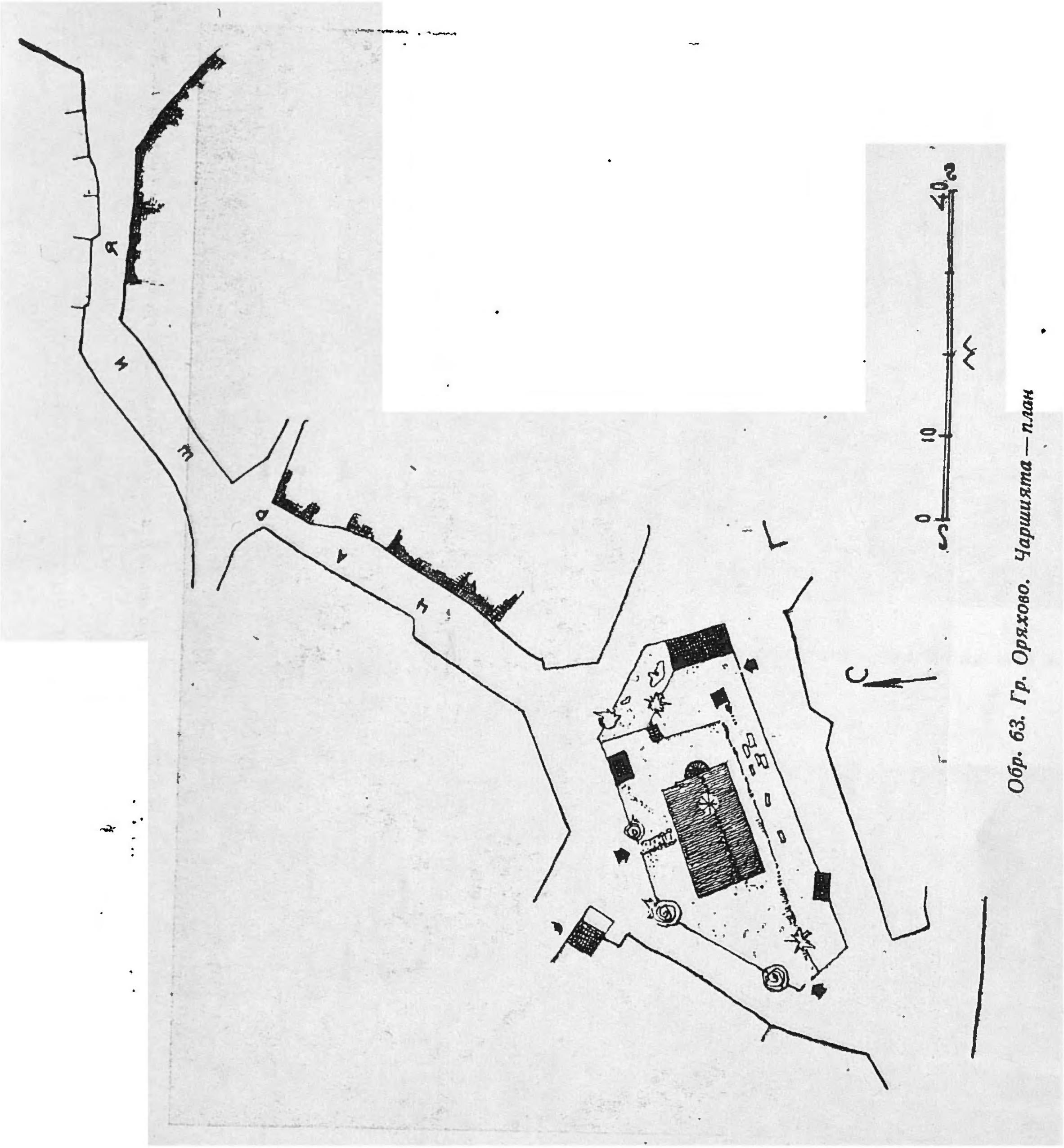
Ч
а
р
ш
и
я
С
0
10
м
40

Обр. 63. Гр. Оряхово. Чаршията — план

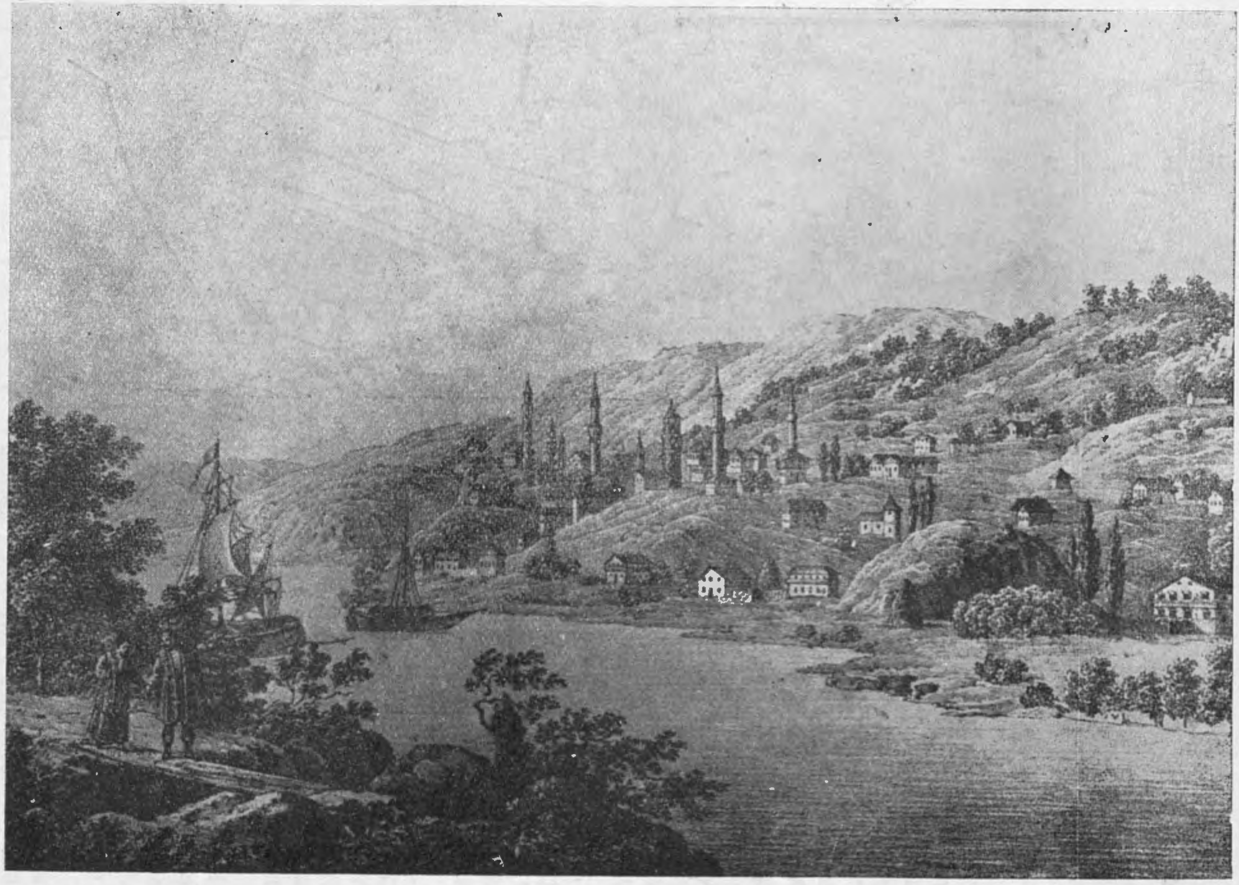

Обр. 64. Панорамен изглед на гр. Оряхово (гравюра от неизвестен художник, вероятно от началото на XIX в.)

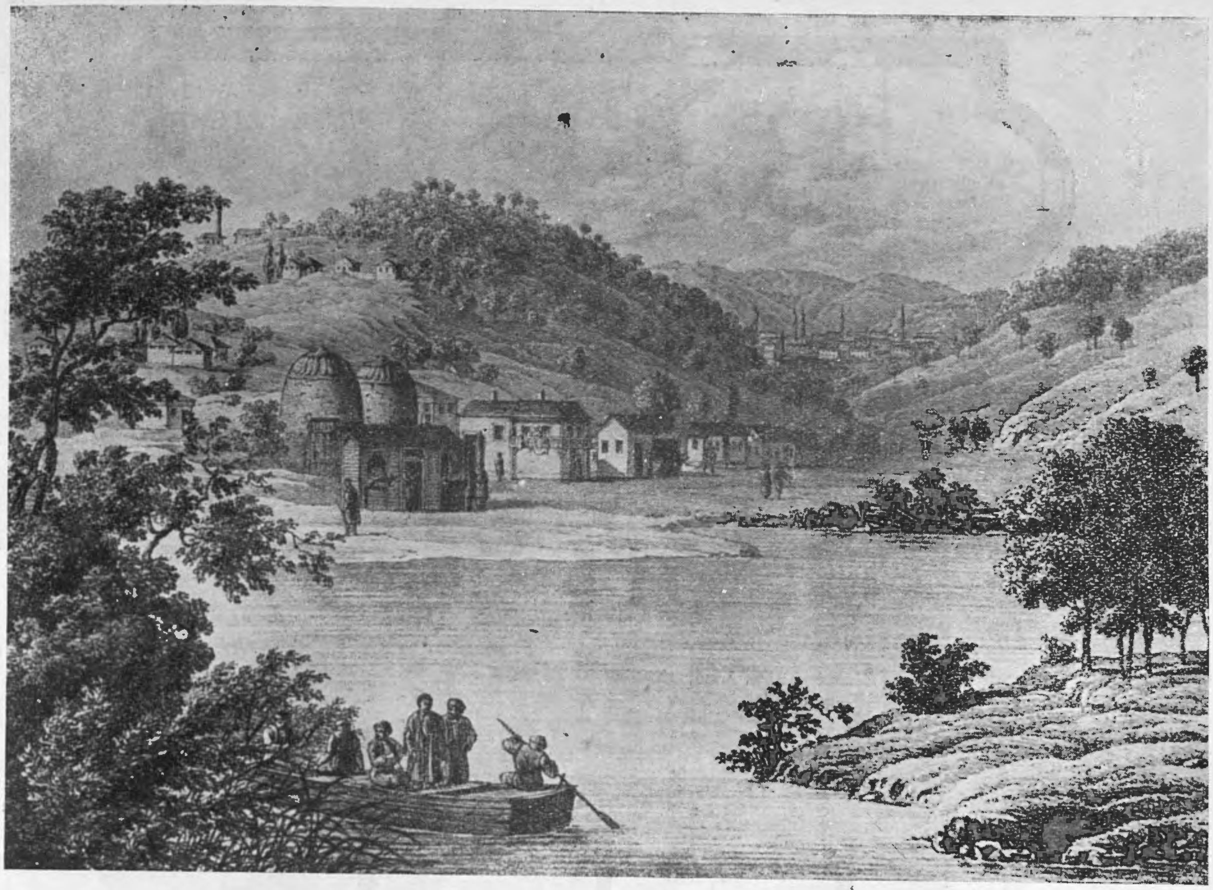

Обр. 65. Панорамен изглед от гр. Оряхово (от неизвестен художник, вероятно от началото на XIX в.)

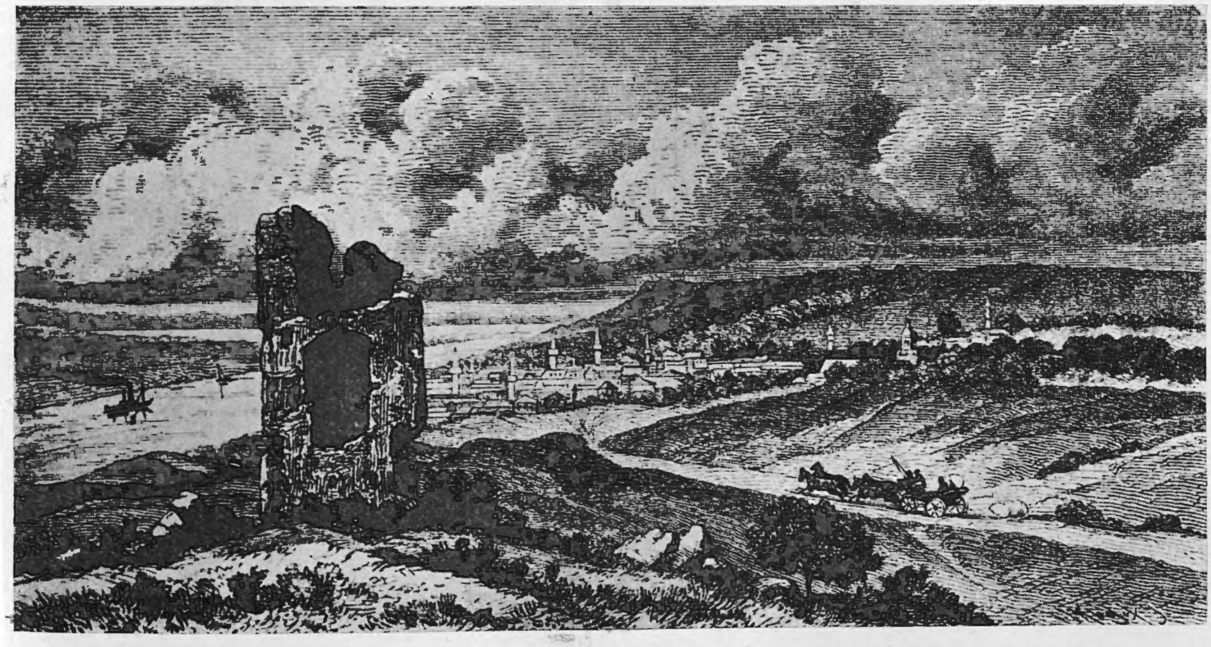

Обр. 66. Гр. Оряхово. Панорама на града

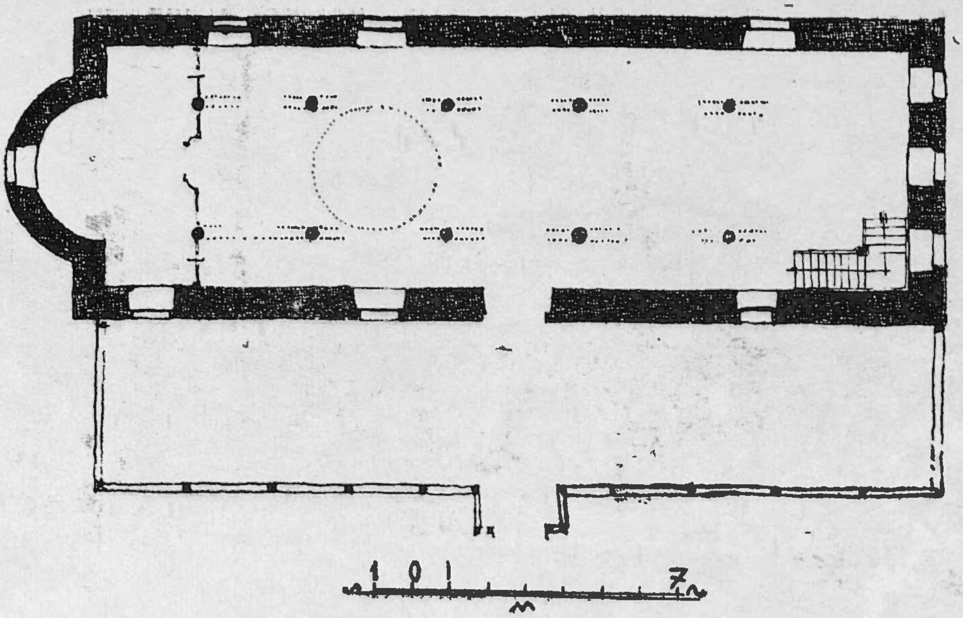

Обр. 67. Гр. Оряхово. Църквата „Св. Георги“ — план

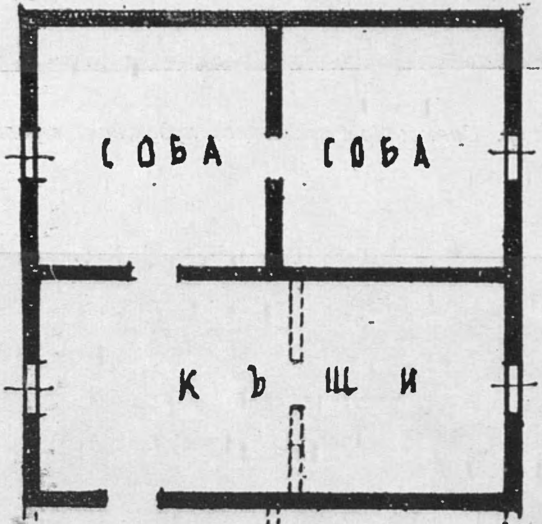
СОБА
СОБА
КЪЩИ
ЧАРДАК
1
5
м

Обр. 68, Гр. Оряхово. Къща — план.

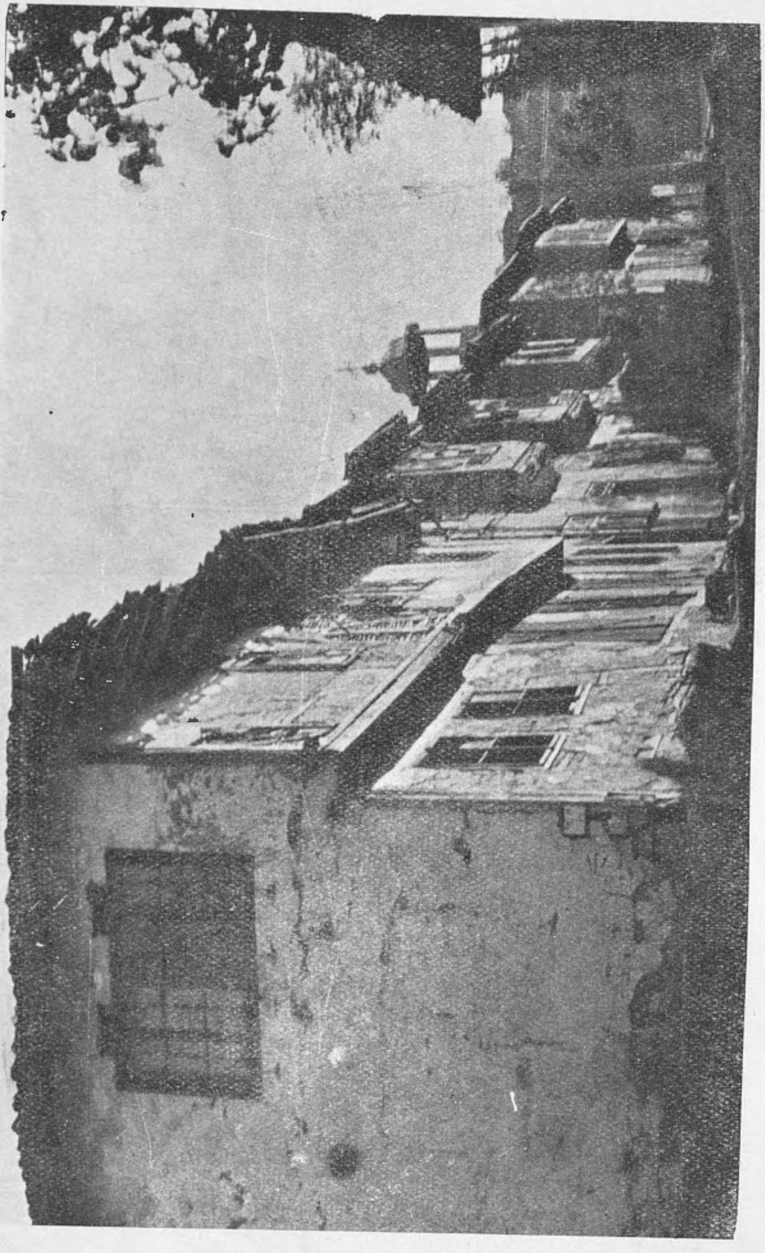

Обр. 69. Гр. Оряхово. Старата чаршийска улица

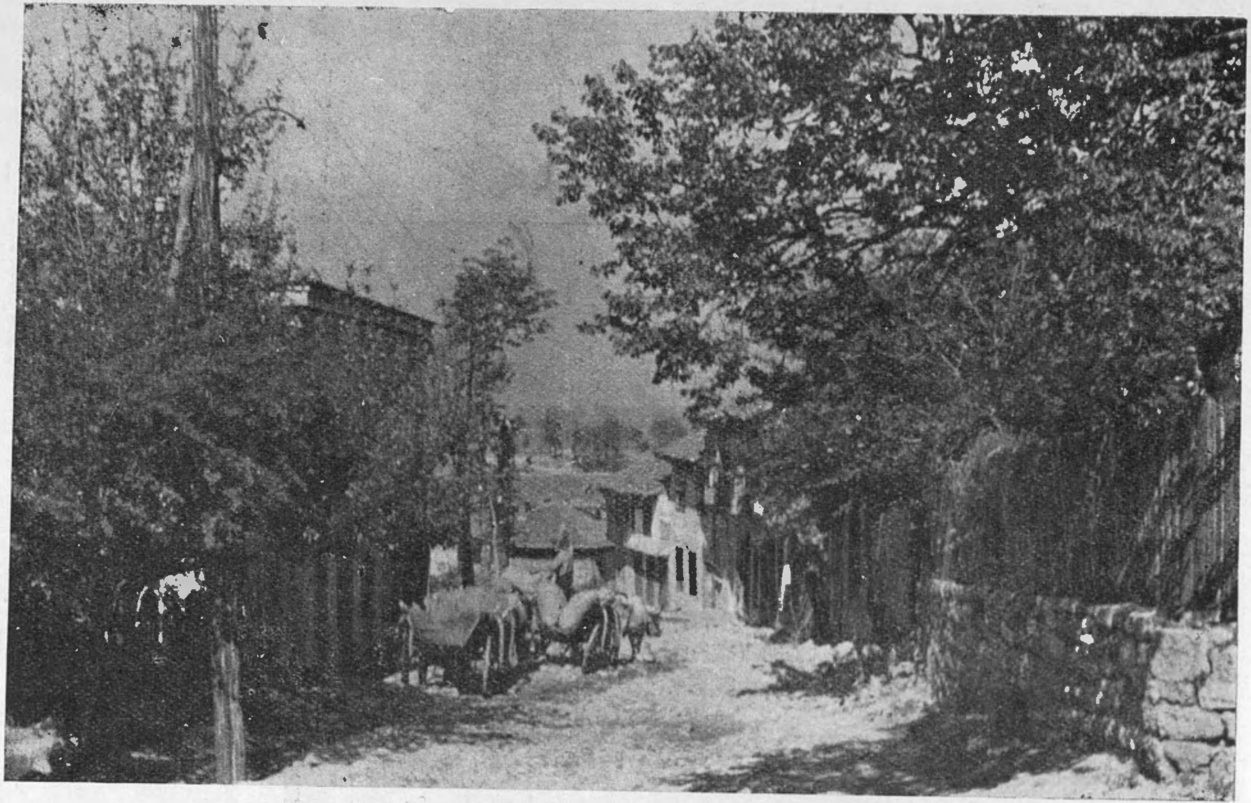

Обр. 70. Гр. Оряхово. Старата чаршийска улица — поглед от юг

IV. НИКОПОЛ

1. ИСТОРИЧЕСКИ БЕЛЕЖКИ

Никопол е старата римска укрепена станция Секуриска, чието местоположение не е установено точно. Знае се само, че тя се намирала на изток от днешния град. Паметник от римското пребиваване по тези крайнини е една надгробна каменна плоча с надпис, днес вградена в чешмата Сютлийка в града, наричана още чешмата на Елия.

Градът Никопол е основан от византийския император Хераклий в 629 г. в чест на победата, която нанесъл в същата година на персите. Оттук и името му „Градът на победите".

Профилът на брега, както и стесняването на ширината на дола, в които се образува градът, определят формата му. Високият и стръмен към Дунав хълм западно от града бил благоприятно условие за създаване на силна крепост, която не позволявала нахлуването на варварите по десния дунавски бряг.

През времето на българското царство за Никопол се говори едва към края на 14 в., когато той бил една от най-силните и важни български крепости, а може би и постоянна резиденция на Иван Шишман през последните му години. В нея той се чувствувал много посигурен през това време, отколкото в Търново. В Никопол той оказал последна и отчаяна съпротива на турците в 1393 г., след падането на който цялата страна (с изключение на Видинското царство) била завладяна.

След завладяването на Никопол турците направили от него голям военен, административен и духовен център и най-силна крепост на Дунав. Градът станал седалище на санджака на голямата област и на пашата-управител с голям щаб от висши чиновници. Гарнизонът достигал до 20 000 души, а заедно с жените и децата на военнослужещите броят на жителите се удвоявал. Те заели изоставените от християните къщи, към които пристроили и нови. В Никопол се заселили и богати турци.

На власт в Никопол през Възраждането бил пашата. Освен него в Никополско имало още около триста собственици на тимарикавалеристи — спахии.

Никопол изживял активно всички събития: походите на маджарския крал Сигизмунд през 1396 г., на полския крал Владислав Варненски през 1444 г. и въстанието през 1595 г., в което градът участвувал под водачеството на известния Тодор Балина — никополски първенец.

Никопол представлявал голям стопански център, докато бил средище на санджака и в него било седалището на управителя. След войните през 1806—1812 г. Турция направила преустройство в административното делене и за средище на санджака бил избран гр. Видин, където се преместил и пашата-управител. В 1810 г., през войната срещу Турция, градът бил разрушен от русите. По това време в града се преселили българи от планинските покрайнини на страната, между които предимно тетевенски колибари. Те заели мястото, където е сега църквата „Успение св. Богородица", т. нар. махала „Вароша". Градът добил нов облик и съдържание, различно от това, което имал преди войните.

По сведения, които дава Евлия Челеби, населението на града по негово време било: турско — с 900 къщи, българско — с 30 къщи и еврейско — с 25 къщи.

Пред Възраждането, по-точно от 1837 г., Никополското пристанище се посещавало от австрийски параходи и оттук се изнасяли за Средна Европа храни, които се произвеждали в Дунавската равнина. Благосъстоянието се повишавало и от лозята около града. Развито било винарството. Търговията била също развита.

2. ГРАДОУСТРОЙСТВО

Един от факторите за градоустройственото оформяване на Никопол е характерната конфигурация на терена, върху който се образувал. Градът възникнал в тясна долина, чиито високи странични брегове се разтварят с приближаването им към Дунав. Към брега на реката дъното на долината преминава в хоризонтална площадка. Днес Никопол заема

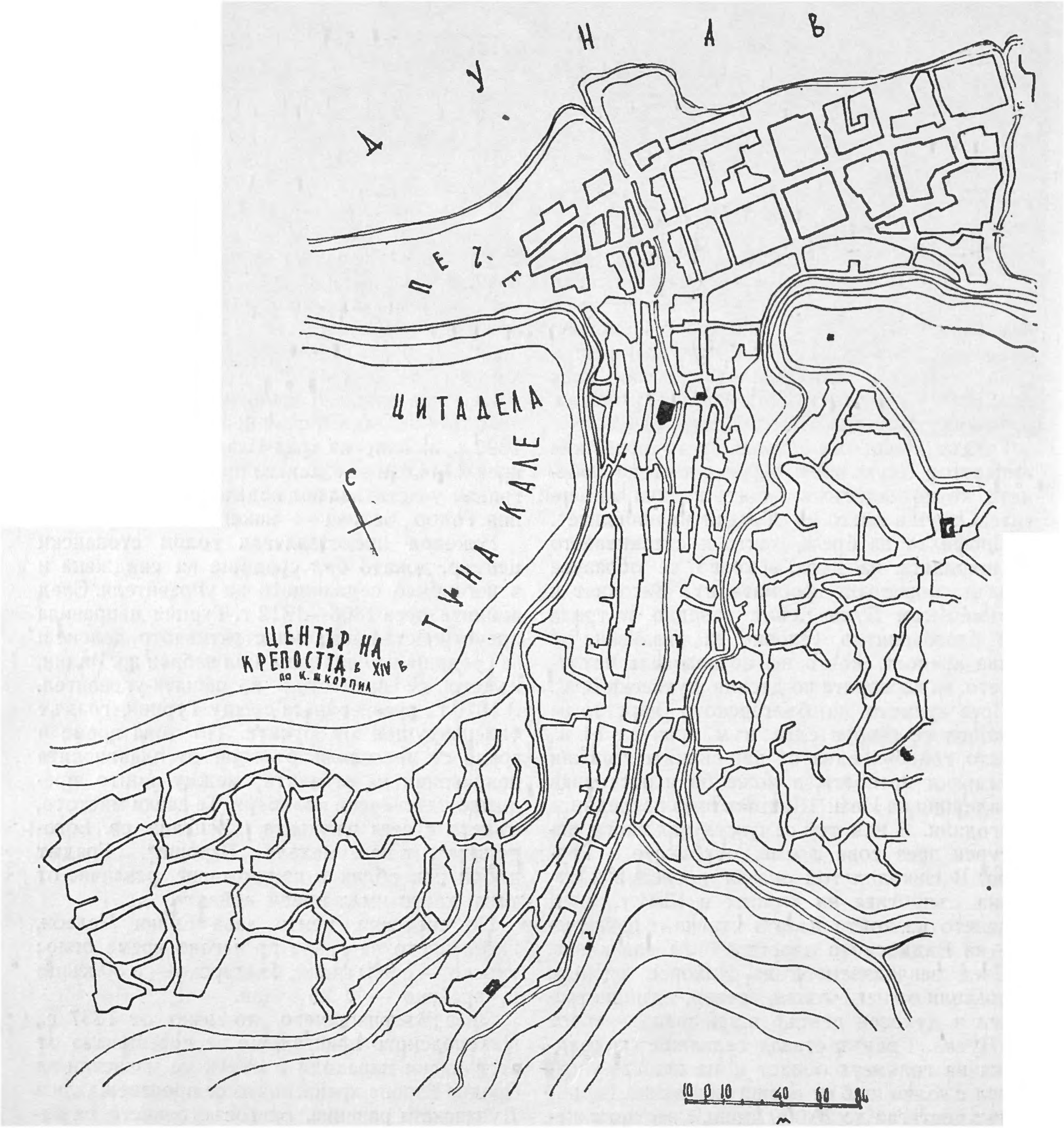
Д У Н А В
ПЕЗЕ
ЦИТАДЕЛА
ТУНА КАЛЕ
С
ЦЕНТЪР НА КРЕПОСТТА в XIV в
по К. Шкорпил
10 0 10 40 60 80 м

Обр. 71. Гр. Никопол. План на уличната мрежа преди Освобождението част от бреговата площадка и почти целият навлиза по долината. По потока, който протича през него, минава единствената голяма улица, от двете страни на която са разположени плитки квартали. Тази улица е гръбначният стълб на Никопол. Градът е развит на левия бряг. Според Евлия Челеби (XVII в). „улиците са криви, но главните улици са постлани с хубав калдъръм“ (обр. 71).

По главната улица се създали две характерни четирилъчни кръстовища: първото — в съседство с „манастирчето“ (старата църква); второто — при стария масивен мост над вадата. Площта на пресичането на двете улици има форма на сплеснат ромб и поради малкия ъгъл на пресичането им. При това площта на кръстовищата е наклонена по линията на малкия диагонал на ромба и тази особеност заедно с първата създава възможности за многообразно перспективно възприемане.

През Възраждането градският площад се развил на първото кръстовище и се включвал в чаршията. Тук бил и центърът на града. Тази част на града се наричала „долен град“ за разлика от южната, наричана „горен град“ или още „Вароша“. „Варошът“ се образувал около църквата „Въведение пресв. Богородица“.

Чаршията заемала част от хоризонталната площадка при устието на долината на едно ниво с долната крепост и в съседство с нея и се простирала на юг до днешното кръстовище (обр. 72). В началото край реката се намирали търговските постройки и складовете на известния род Михалбеговци в Никопол, някои от които са запазени и досега. По архитектурния си характер те напомнят на пристанищните складови сгради, каквито и сега се намират в пристанищата на Силистра, Видин и Оряхово.

Евлия Челеби съобщава, че при неговото посещение през XVII в. чаршията била в теснината по продължение на потока. Имала над 1000 дюкяна, пълни със стока и „работливи еснафи“ от града. Тя била „много оживена“. Пред пристанището имало кафенета и няколко рибарници, бюра на гемиджийските агенции и др. Дюкяните следвали в теснината на долината. Между тях се редували работилници на терзиите, тюфекчиите и др.

По височините около „Вароша“ били разположени 11 турски и 6 християнски махали, между които в подножието на източния хълм била и Дубровнишката. В тази махала била чаршията на християните и църквата „Св. Петър и Павел“.

През Възраждането Никопол имал две крепости. Едната се намирала на равното плато на високия хълм, издигащ се непосредствено до западния край на самия град. Втората крепост, наричана от турците „Пече“, била на самия бряг на Дунав върху тясната хоризонтална площ западно от града и обхващала пристанището (обр. 73, 74 и 75).

Как е изглеждала Никополската крепост в края на XIV в., не е известно. Според К. Шкорпил тя била на южната височина на Таш табия в дъното на долината.

След като се настанили в града, турците се заели най-напред с възстановяването на крепостта. Описания за това, как е изглеждала, има от Евлия Челеби и Хаджи Калфа, които един след друг посетили Никопол (средата на XVII в.) ([13]).

Евлия Челеби я описва така: „ . . . тя се намира на една червена висока кремъчна скала, която има форма на квадрат. Периферията ѝ има дължина 4000 крачки. Тя няма стена откъм Дунав, тъй като скалата от тази страна е много стръмна. Крепостта има двадесет и шест кули и две врати, от които едната — на източния край, се казва „чаршийска“ (обр. 76). Тя е двукрила, желязна, здрава врата. В кулата на тази врата има мечет, от прозорците на който се вижда целият хоризонт. В дъното на тази врата има и един железен прозорец, през който, когато вали дъжд, всичкият порой изтича от крепостта.

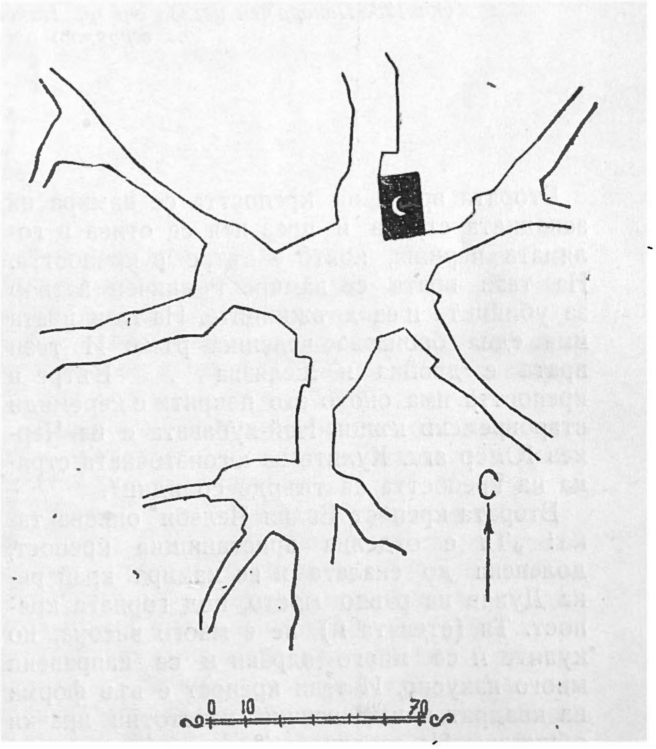

Обр. 72. Гр. Никопол. Площад пред джамията на източния хълм

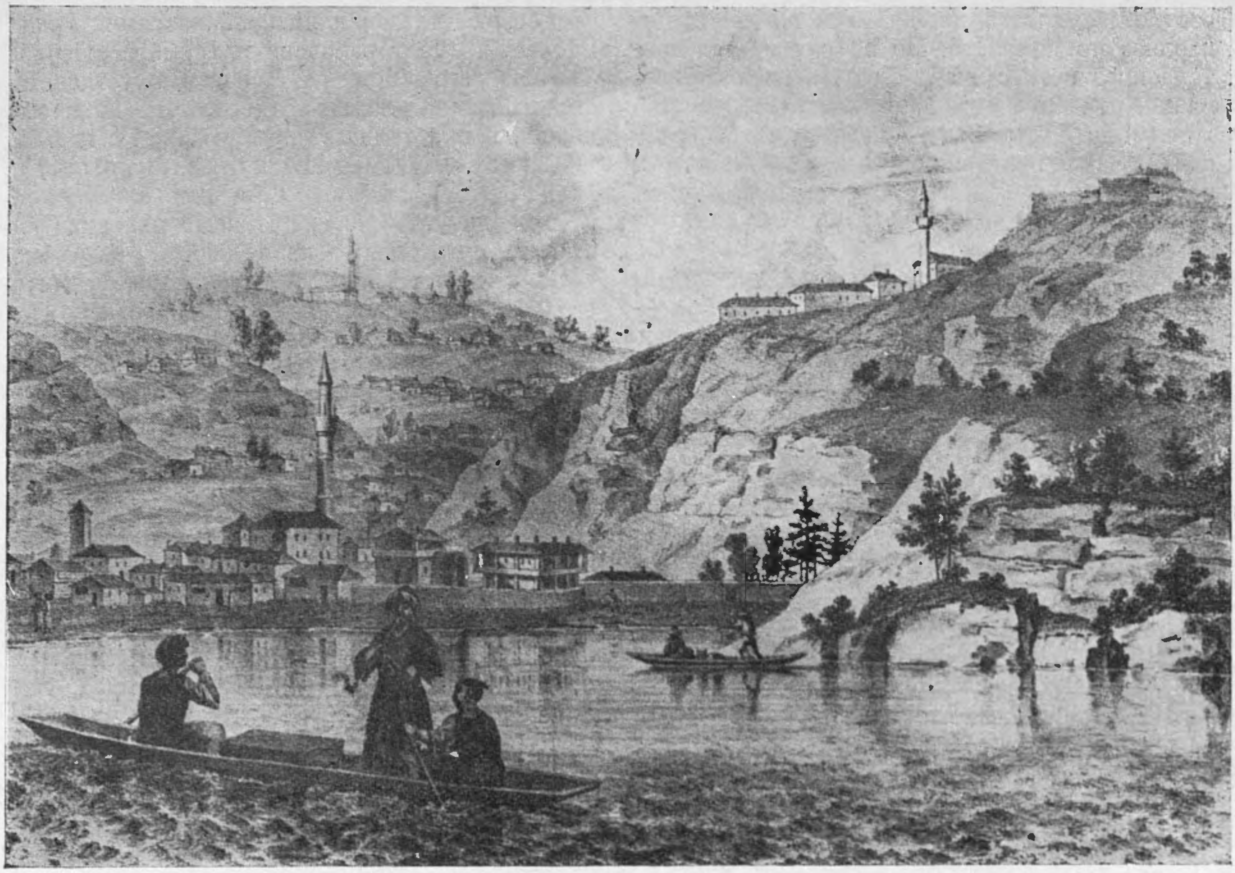

Обр. 73. Панорамен изглед от гр. Никопол (по гравюра на неизвестен художник, вероятно от преди 1878 г.)

Втората врата на крепостта се намира на западната страна и през нея се отива в голямата чаршия, която е вътре в крепостта. На тази врата се намира тъмничен затвор за убийците и за длъжниците. На тази врата има една бронзова човешка ръка. И тази врата е двойна и желязна . . . Вътре в крепостта има около сто покрити с керемиди старовремски къщи. Най-хубавата е на Черкез Юмер ага. Кулите на югоизточната страна на крепостта са твърде солидни".

Втората крепост Евлия Челеби описва така: „Тя е отделна пристанищна крепост, долепена до скалата и се намира край река Дунав на равно място, под горната крепост. Тя (стената ѝ) не е много висока, но кулите ѝ са много здрави и са направени много изкусно. И тази крепост е във форма на квадрат и има всичко петстотин крачки обиколка. На източната ѝ страна (към града) има една врата. Крепостта си има отделен комендант, свой гарнизон и петдесет покрити с керемиди къщи". По-рано тази крепост била пристанище. И сега още в стените, които са край Дунав, съществуват сводове, през които са влизали и излизали корабите.

Описание на същата крепост дава и Хаджи Калфа: „Никополската крепост има две врати: едната е откъм планината с висящ мост; когато той се вдигне поради дълбочината на рова, всеки достъп става невъзможен . . . Откъм тази страна (откъм града на изток — б. ав.) хълмът е стръмен и тъй мъчен за изкачване, че пешаци с мъка възлизат по него".

Следователно долната крепост била устроена така: източната и западната стена навлизали със северните си краища във водите на Дунав. Южните им краища опирали на издигащата се каменна стена на високия хълм, върху който се намирала голямата горна крепост. Северната стена на крепостта била изградена в дунавските води. На нея имало големи полукръгли отвори, през кои-

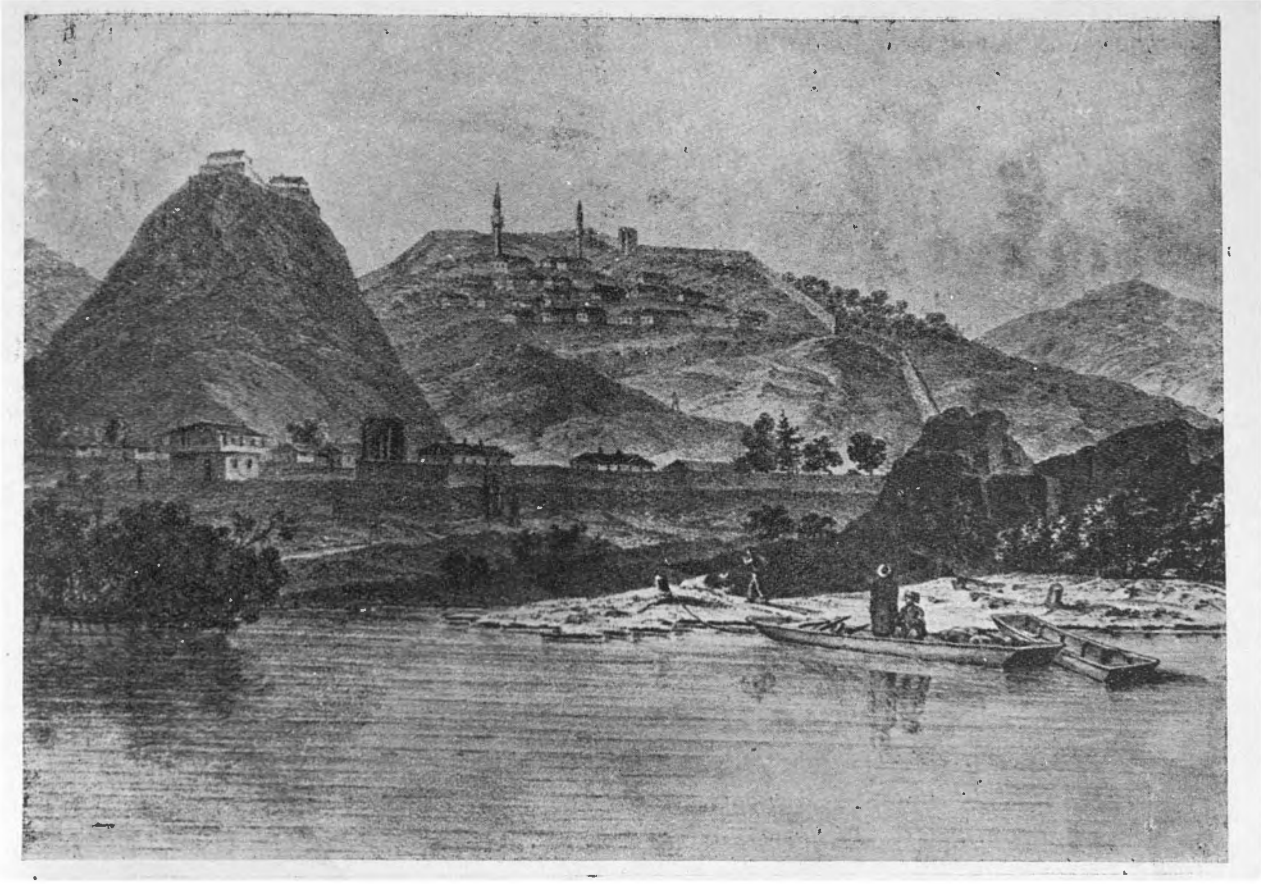

Обр. 74. Панорамен изглед на гр. Никопол с крепостната стена

то корабите влизали в пристанището. Когато било необходимо, отворите се затваряли. Тази крепост била изоставена към 1720 г. Същата година турците преустроили горната крепост и укрепили град Турно Магурели на румънския бряг (И. Бохачек).

По-късно, в 1810 г., крепостта била разрушена вероятно от русите. В 1820 г. турците я възстановили наново. Правителството възложило възстановяването ѝ на известния турски строител „Хаджи Мустафа — Старозагорски велможа и телохранител“, който възстановил и строил по това време крепостните стени и портите на Видинската крепост.

До източната врата на крепостта била прикрепена мраморна плоча с изрязан в камъка надпис:

„Султан Мехмед, цар на царете и сянка на бога, чиято воля и войнствено желание е пълното унищожение на божите врагове, заповядва възстановяването на Никополската крепост отново.

С божия воля назначих за строител Старозагорския велможа телохранител Хаджи Мехмед ага в 1229 г. от егира“.

Как е изглеждала крепостта след нейното завършване, я описва Каниц, който посетил Никопол за пръв път в 1870 г.

„Укреплението се състои от две части: цитадела и така нареченото „Туна кале“ (Дунавска крепост).

Туна Кале е един вид форт със земен вал, стени и окоп. В това кале се намират няколко къщи за гарнизона, бойници-гнезда за пет оръдия и порта с подвижен мост над окопа, през който се свързва Калето с града. Портата се намира на източната страна. Калето е опряно до каменната стена на една канара, по която живеят многобройни грабливи птици. Крепостта със своята флагова мачта има повече живописен пейзажен характер, отколкото на крепост. При все това, за да се достигне до горната крепост, трябва да се мине по мъчен и стръмен път.

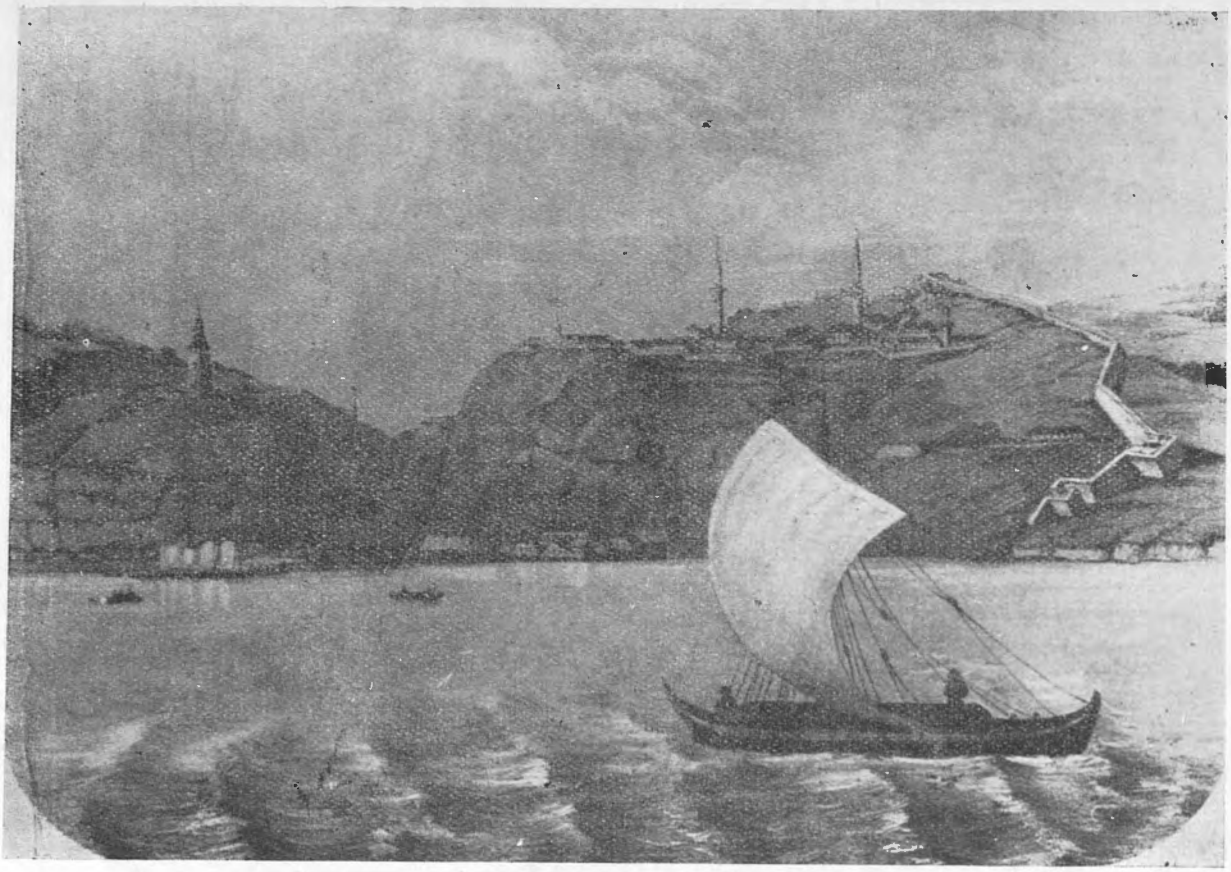

Обр. 75. Пановамен изглед на гр Никопол с крепостната стена

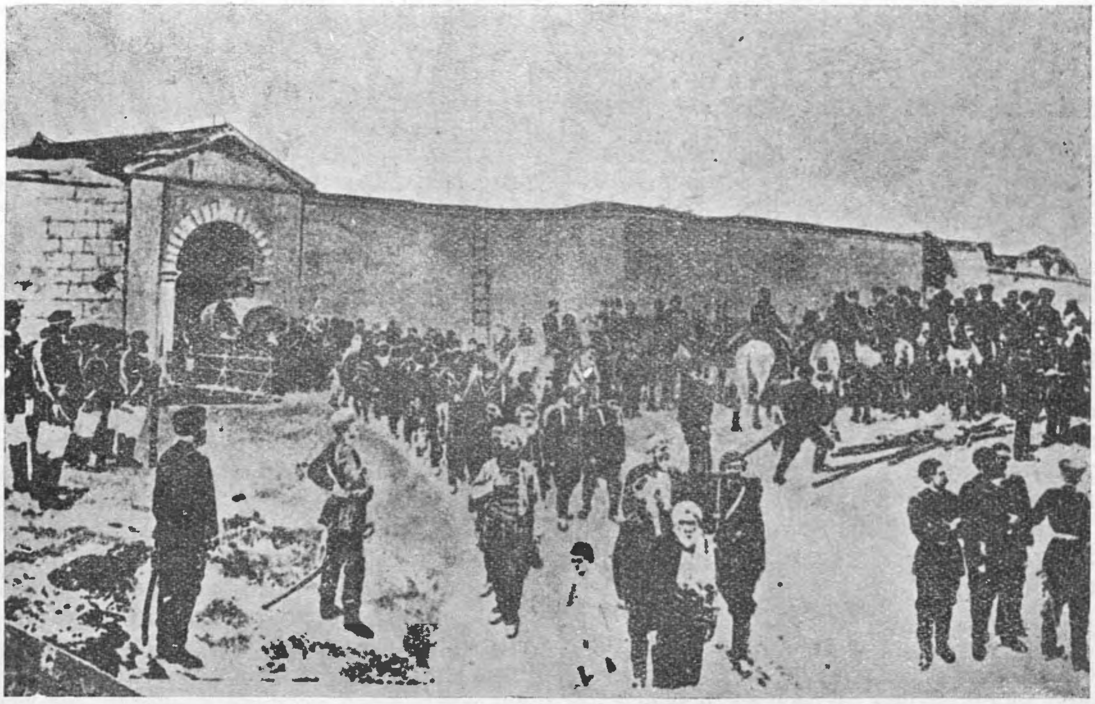

Обр. 76. Гр. Никопол. Източната врата на горната крепост

Цитаделата има форма на издължен триъгълник и границите й следват външния ръб на платото. Тясната страна на триъгълника е обърната на изток към града. В двата края на тази стена се издигала по една кула, излизаща пред стената с полукръгли бастиони. На третия връх на триъгълника, срещу източната му страна, се издига трета кула. Освен тези три бастиона по двете подълги страни на триъгълника имало още по два. Така бастионите били всичко седем: „Солак табия, Сирдим табия, Пербатам табия, Хамарлъ табия, Коч табия, Мезиноглу табия. Те са снабдени с оръдия от различен калибър, възраст и тип. Многобройно цивилно население живее в крепостта и е длъжно като топчии-канонари при нужда да се отзове в бастиона да се бие. Стотина турски къщи, джамии и бордеи се нижеха в една дълга улица, която пресича Калето от изток на запад, и техният беден и жалък вид беше конкуриран само от казармите на низама, които бяха долепени до окопите, насипите и върховете на различните укрепления“.

3. АРХИТЕКТУРА

В развитието на архитектурата на гр. Никопол през епохата на Възраждането се отбелязват два периода: първият завършва до войните през 1806—1812 г., а вторият започва след тези войни и трае до Освобождението.

За архитектурата на обществените сгради, строени от турците през първия период, няма подробни сведения. Освен от аналогиите, които биха могли да се правят с подобни постройки от това време в други

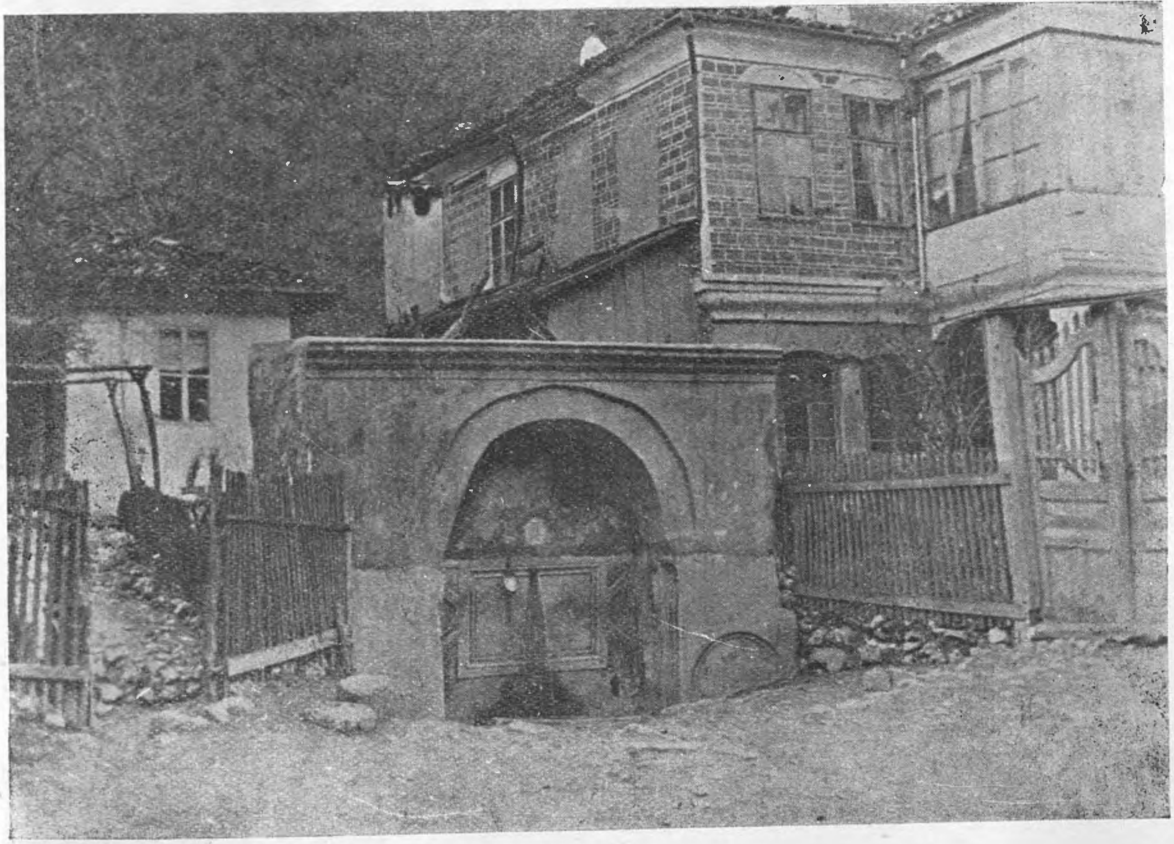

Обр. 77. Гр. Никопол. Чешмата на Елия

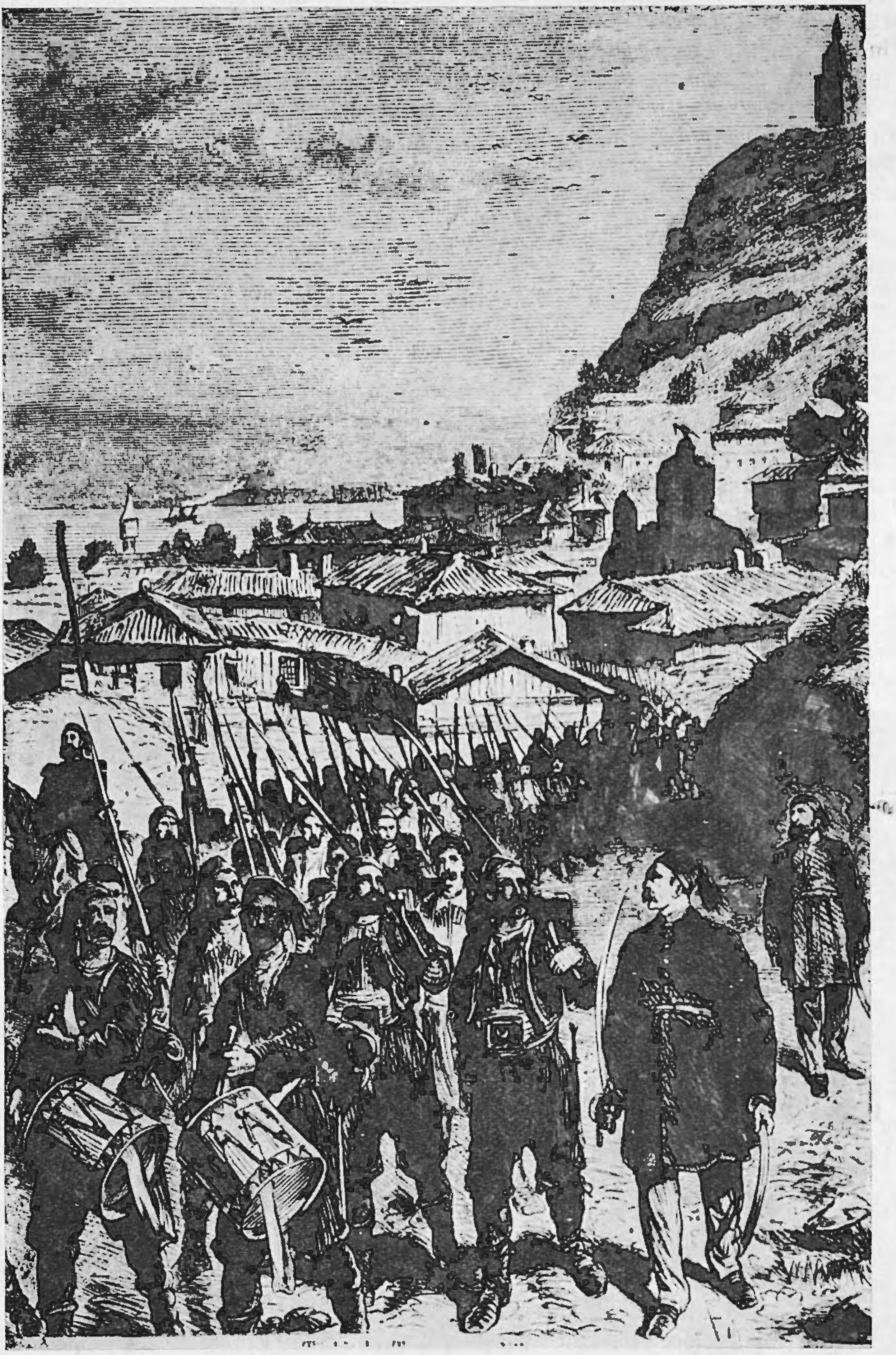

Обр. 78. Гр. Никопол. Панорама на част от града с църквата „Св. Петър и Павел" и часовниковата кула

градове, за тях може да се съди само от писмените сведения на Евлия Челеби. Той описва: „В горната крепост има седем джамии, от които най-голямата е джамията Илдаръм хан. В града (Вароша) има двадесет и шест с хубави минарета, от които джамията Шах Мелек е в модерен стил, от бял мрамор, няма подобна даже в Цариград. Тази джамия е с квадратна основа, с дължина на страната 150 стъпки. Тя има две врати, от които едната води за терзийската махала и има шест стъпала, по които се минава, а другата врата е вътре в чаршията и по нея се слиза по седем стъпала. Джамията е без харем.“

Стъпалата, за които се говори, били наложени от стръмния терен, върху който била построена джамията. С тяхна помощ е преодоляна денивелацията и същевременно е постигната органическа връзка между терена

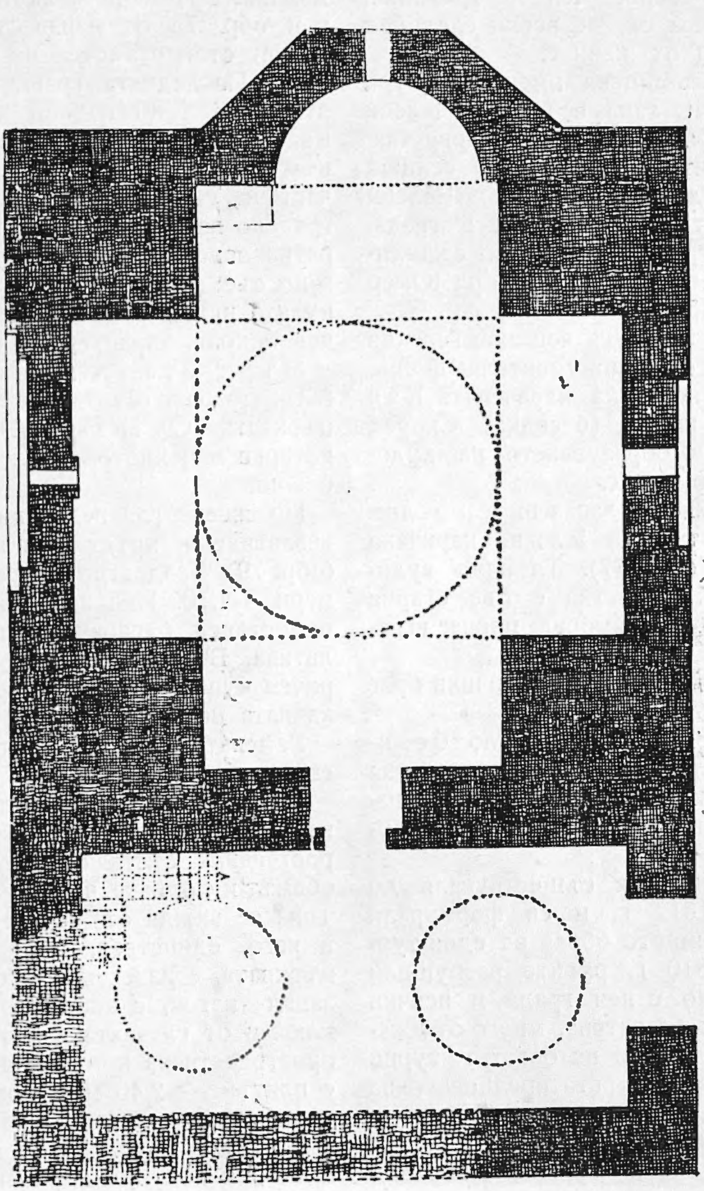

Обг. 79. Гр. Никопол. Старата църква „Св. Петър и Павел“ — план

и сградата. Този начин на вмъкване на диференциални стъпала виждаме и днес в строежите на никополските къщи.

Най-старата джамия Кятип бали е построена в 1404 г., т. е. двадесет години след завладяването на града.

Евлия Челеби съобщава за „десет хубави хамама". Един от тях, Чифтехамам, се намирал на пътя за пазара. Навътре в града се намирал Ескихамам, а над крепостта — Юнаккамам, следите от който доскоро били запазени. За него Евлия Челеби грижливо отбелязва в пътеписа си, че всеки следобед той бил използуван от жените.

Същият автор съобщава имената на три от всичките седем хана в града: Челеби Шабан хан, Мустафа Челеби хан и Стария хан.

Чешмите, както и в другите селища били свързани с джамиите. Евлия Челеби съобщава за шестнадесет чешми в града, от които тази, изградена близо до съдилището, била направена със средства на Юмер бен Мустафа в 1545 г.

Каниц съобщава за друга чешма в турския квартал Шах Мелек с монументална форма и солидна изработка, така наречената Кая Баш. Тя била в кьошк (беседка). Според него участвувала в образуването на художествен градски комплекс.

От всички чешми са запазени само две. Едната е чешмата на Елия, наричана още „Сютлийка" (обр. 77). Тя няма художествена стойност. Известна е със стария римски надпис върху мраморна плоча, вградена в чешмата.

Другата чешма се намира на източния бряг на реката, южно от манастирчето.

През този период в града имало безистен, който представлявал монументална сграда. Много малко са сведенията и за изчезналите десет обществени хамбара за зърнени храни.

Всички тези постройки съществували до войните в 1806—1812 г. и са формирали характерния за селището образ на един турски град. През 1810 г. русите разрушили крепостта, а заедно с нея града и всички обществени сгради: безистена, много от джамиите, разкошните конаци на богатите турци и др. Запазена е само старата средновековна църква, наречена „Манастирчето". Управата на големия санджак се преместила във Видин. Целият състав от висши турски чиновници напуснал града.

Това било може би причина за прииждане на българско население от балканските места. Появили се занаятчии, земеделието се засилило и постепенно стопанският живот на Никопол се възстановил. Градът не възстановил обаче старото си величие. В рамките на новите условия настъпил вторият период на архитектурно развитие.

През този период е построена църквата „Св. Георги" — трикорабна псевдобазилика със седловиден покрив и часовникова кула.

Часовниковата кула се издигала на източния хълм и както съобщава Каниц „стърчи осамотена в незастроена площ". В силуета на града обаче тя играла важна роля като вертикален акцент и посочвала мястото, където градът потъвал в тясната и дълбока долина. В гравюрата на Каниц, обр. 78, както и в обр. 75 от неизвестен автор, нейният силует стои осамотен на билото на източния хълм. Последната гравюра е рисувана вероятно около 30 години по-рано от тази на Каниц. Часовниковата кула е принадлежала към групата на строените кули в западната част на страната. Основното тяло било изградено вероятно с каменна зидария на квадратна основа. Във втората скица то е показано със засилен ентазис. Горната част на кулата и при двете скици е дадена с коничен покрив, характерен за минаретата.

Църквата „Св. Петър и Павел" (Старата църква). Макар от по-старо време църквата „Св. Петър и Павел" представлява интерес и нейното разглеждане тук е неизбежно.

По своето разпределение тя представлява византийски кръст с почти равни рамена (обр. 79). Квадратното пространство има размери 4/4,10. Над квадрата се издига висок осмостенен барабан, стъпил на четири пандатива. Върху него ляга масивен полусферичен купол. Така се очертава ясно вертикалната ос на централната постройка.

Рамената са покрити с полуцилиндрични сводове.

Нартексът в пространствената композиция на църквата е третиран като съвършено второстепенна съставка с цел да се изтъкнат обемът и формата на наосното пространство. Това се вижда от разпределението: входът в него, единствен, през който се влиза в църквата, е изнесен вън от симетричната ос запад—изток, с което той оптически е изключен от главната симетрична ос на общата пространствена композиция. Самият нартекс е плитък — 2,40 м. Съотношението между ширината и дължината му е 1:2. Над него имало галерия, подът на която лежал върху масивния полуцилиндричен свод, минаващ по дължината на пространството. Източното легло на този свод и сега ясно личи по западната стена на наоса. В галерията се отивало по стълба, поставена в дъното на нартекса. Над тази част на църквата се издигали две кулички, стъпващи в средите на така оформените два квадрата в тавана на галерията.

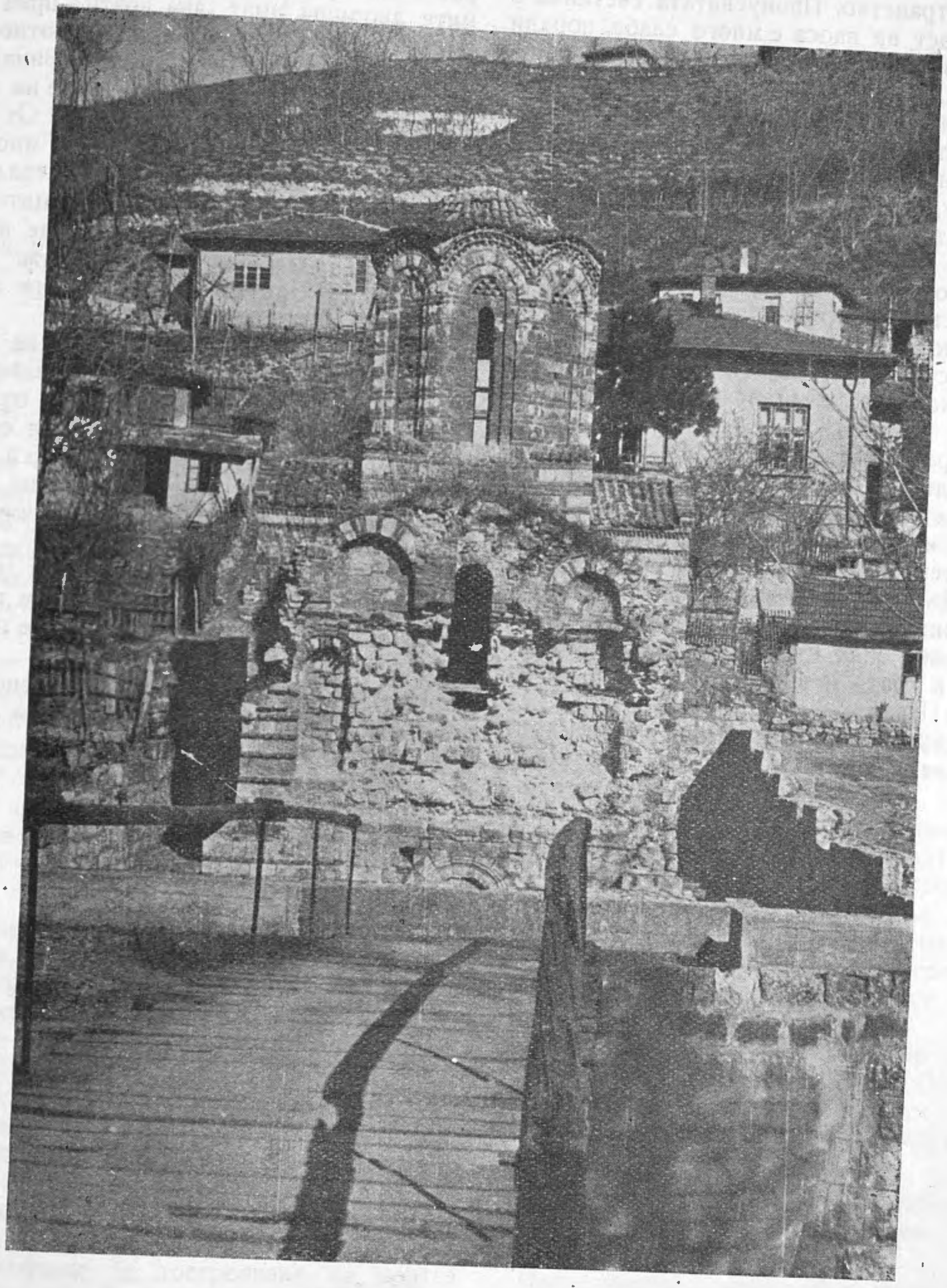

Обр. 80. Гр. Никопол. Старата църква „Св. Петър и Павел" — изглед

Стремежът на архитекта да намали въздействието на нартекса в композицията, за да се изтъкне централното тяло на наоса, е подчертан и от начина на осветяване на наосното пространство. Пропуснатата светлина в долната част на наоса е много слаба, поради което пространството в тази си част оптически намалява своя обем. Осветлението в същност идва от четири тесни и високи прозорци на тамбура. С това осветление са постигнати няколко резултата, Прозорците оптически удължават височината на пространството в тамбура. Изобилното навлизане на външната светлина в горната част на наоса създава от него център на композицията, повлича към себе си долната половина, която органически се свързва с нея. Влизайки в това пространство, посетителят чувствува само хармонията на извисяващото се пространство.

На второ място при разглеждане на тази църква идва характерът на нейните фасади. Фасадната интерпретация напомня тази на месемврийските църкви, но чувствително много по-опростено (обр. 80).

През Възраждането църквата била катедрала на римо-католическите павликени. В нея се служело, била църква на дубровнишката колония в града и посветена на апостолите Петър и Павел.

Под църквата има засводени ходове, които не са изследвани. Може би това са крипти или помещения, служещи за други нужди.

Къщата в Никопол. За никополската къща през първия период съдим от пътеписите на Евлия Челеби. „Къщите се намират в долове, по могили и височини. Големите дворища имат две врати: през едната минават колите и не винаги са отворени, а малката е слепена до първата. Винаги през нея се влиза и излиза ... Комините на къщите са симетрични като минарета.“ От описанието се вижда, че теренът бил много пресечен и като последица от това градът бил пръснат. Дворните порти са същите, които и сега срещаме в селските дворове на Средногорието. Относно „симетричната“ форма на комините трудно е да се разбере мисълта на автора.

Пространствената композиция на къщата през втория период е близка на планинската двуетажна къща. Тя е донесена от преселниците българи, дошли в Никопол след разрушаването му от руските войски. Това е характерен случай на емиграция на архитектурните форми по целия крайдунавски бряг.

Схемата на планинската къща обаче се пригажда към местните условия и по-специално към стръмния терен, който се различава от планинските склонове.

По това време вероятно в Никопол се появяват първите представители на пловдивската къща.

V. СВИЩОВ

1. ИСТОРИЧЕСКИ БЕЛЕЖКИ

Град Свищов вероятно е римската крепост *Novae*, разположена на мястото на днешния Стъклен. Следи от нея са запазени и днес западно от Свищов. В римската крепост е станувала част от петата кохорта на първия Легион Италика, щабът на който се намирал в Рациария.

Градът изживял много грабежи, пожари и опустошения, след всяко от които се възстановявал и се измествал, докато се установил на сегашното му място.

През 1598 г. при повторното нахлуване на влашкия княз Михаил Витязул в територията на турската империя наред с Видин и Оряхово той опожарил и Свищов.

Важен момент в историята на Свищов е сключването на мира в него между Австрия и Турция. По заповед на генерал Кутузов в 1810 г. градът бил изгорен и крепостта му разрушена от генерал Сен Приз. До този пожар стените на крепостта по височината „Чуката“ са съществували. На това място имало и една трикорабна католическа църква с олтар и отделения за мъже и жени (Каниц). Пред църквата постоянно стояло оръдие, което с гърмеж известявало на турското население настъпването на вечерния час по време на рамазана. Камъните от тази църква са използувани за построяване на новата турска казарма Ени кършла в 1850 г. Тук турците са наказвали и погребвали провинилите се осъдени „правоверни“.

В 1797 г. Свищов бил нападнат от кърджалиите и Пазвантоглу.

Поради своето изгодно географско положение през Възраждането Свищов се издига като търговски център с развити занаяти. Когато се открили дунавските пристанища за австрийските параходи, Свищов станал пристанище за внос на стоки, откъдето се превозвали по-нататък в земите на Североизточна България, за Тракия и даже за Македония. След сключването на мира между Австрия и Турция пътят, който свързвал Цариград със Средна Европа и пресичал Балкана през Чалъкавашкия проход, бил изоставен. По-къс път бил този от Свищов през Търново и се наложил като важна пътна артерия.

Иречек предполага, че още в началото на Възраждането (даже преди това) Свищов станал преходен град на гърци-фанариоти от Цариград, които се изселвали във Влашко и Молдова. Те повличали и други гръцки търговски семейства със себе си, много от които оставали в Свищов, където се заселвали завинаги.

В края на XVIII в. изселващото се от Арбанаси население минавало през Свищов на път за Румъния. Много арбанашки семейства оставали също на постоянно жителство в Свищов.

В началото на XIX в. в Свищов се преселили гърци и българи от Търново. Те били предимно търговци и занаятчии.

Преселниците гърци образували в града отделна гръцка махала, която се оформила на мястото на сегашната „Средна махала“.

През времето на Митхад паша Свищов още повече процъфтява. Управителят на Туна вилает замислил да го свърже с железен път с вътрешността на страната. Тази своя идея той не могъл да осъществи поради служебното му преместване.

2. ГРАДОУСТРОЙСТВО

Три грамадни дола, наричани от местните жители „ханти“, резултат на силна ерозия, прорязват града на три части, всяка от които съответствува на една от трите махали: западната или обикновено наричана „Горната махала“, „Средната махала“ и източната или „Долната махала“ (обр. 81).

Най-старата част на града изглежда е средната, която се образувала около хълма „Чуката“. На това място се издигала крепостта на старото селище.

В миналото Свищов не е имал околоградска стена. Бил е заобиколен с обикновен землен вал, който го обхващал от сушата. Този вал бил приспособен на две места, в източния и в западния край, за влизане в града, т. е. това били двете градски порти. През източната порта влизал пътят от Русе, а през западната — от Търново и Плевен. Главната транзитна улица на възрожденския град свързвала двете порти. Тази улица преминавала и през трите махали. Тя имала форма на много отворена дъга (обр. 82), обърната с изпъкналата си част към Дунав.

Всяка от трите махали имала свой градски център, който лежал на транзитната улица или близо до нея. В горната махала център било уличното кръстовище, наречено „Велешана“, тъй като тук са отсядали търговци от гр. Велес — Македония. Следователно то било и пазарище. Велешанът бил свързан посредством улица с така наречената „Домуз чаршия“, която лежала северно и наблизо до Велешанската чаршия. Горната махала била населена предимно с българи.

Средище на Долната махала било кръстовището, където сега се издига църквата „Св. Троица“. През Възраждането то се утвърдило в уличната мрежа на града, когато тук се построила църквата. Подобно на Горната махала и тук се оформило второ разширено кръстовище — Атпазар, северно от първото и свързано с него с права улица.

Център на Средната махала и същевременно представителен център на града през Възраждането бил площадът с кулата на градския часовник. Този площад лежал северно от транзитната улица, близо до крепостта и в подножието на „Калето“ (Чуката). Бил свързан с транзитната улица посредством права и не много тясна улица, на която се намирала чаршията. Доказателство за това е мястото, на което била издигната часовникова кула: в оста на чаршийската улица и близо до нея, за да може да се вижда от дюкяните и работилниците на занаятчиите.

Може да се преполага, че чаршийската улица била плътно застроена и архитектурно оформена. Нейната задънка към площада била часовниковата кула.

Централният площад бил свързан и с пристанището. Улицата, която осъществявала тази връзка, била втората важна градска артерия в уличната мрежа на селището.

Така се очертава основната градоустройствена улична схема на Свищов през времето на Възраждането и по-точно по средата на тази епоха. Върху тази основа постепенно се изградили и останалите улици върху разширените и застроените площи на трите махали.

Улиците носили типичните белези на старите турски градове: сбито застрояване, големи наклони поради стръмния терен и близки завои със скъсен перспективен изглед.

Сключеното застрояване на чаршийските улици може да се наблюдава и днес в някои запазени части на Атпазар и др.

Всички улици не са били постлани с калдъръм. За това говори едно описание на града от 1870 г., печатано във в. „Турция“. В него се съобщава, че някои от улиците на града към 1846 г. били постлани с калдъръм и че градът имал „европейски вид“.

Специфична особеност за уличната мрежа на Свищов били извънредно големият брой слепи, задънени улици, които образували сложна лабиринтова мрежа.

Площадите и някои по-големи улични кръстовища имали най-често триъгълна форма или форма, гравитираща към триъгълника. Тази геометрична форма не винаги е ясно очертана, но и при този случай линиите на движението от вливащите се в площада улици определят повече или по-малко формата на триъгълник.

Площадът при църквата „Св. Троица“ (обр. 83) е един от най-характерните. През време на Възраждането неговата форма коренно се различавала от днешната. Когато в 1848 г. била построена църквата, тя била оградена с ниски, леки дървени бараки и паянтови сгради. Преди построяването ѝ това място било пазарище и се наричало Унпазар.

Веднага след Освобождението мястото около църквата било разчистено. Разширението на площада на юг от църковната сграда е целесъобразно. С дългия си фронт тя приобщила и сградата на построеното в 1847 г. ново училище на Н. Павлович. На изток е долномахаленското девическо училище. Така се образувала част от архитектурната рамка на площадното пространство.

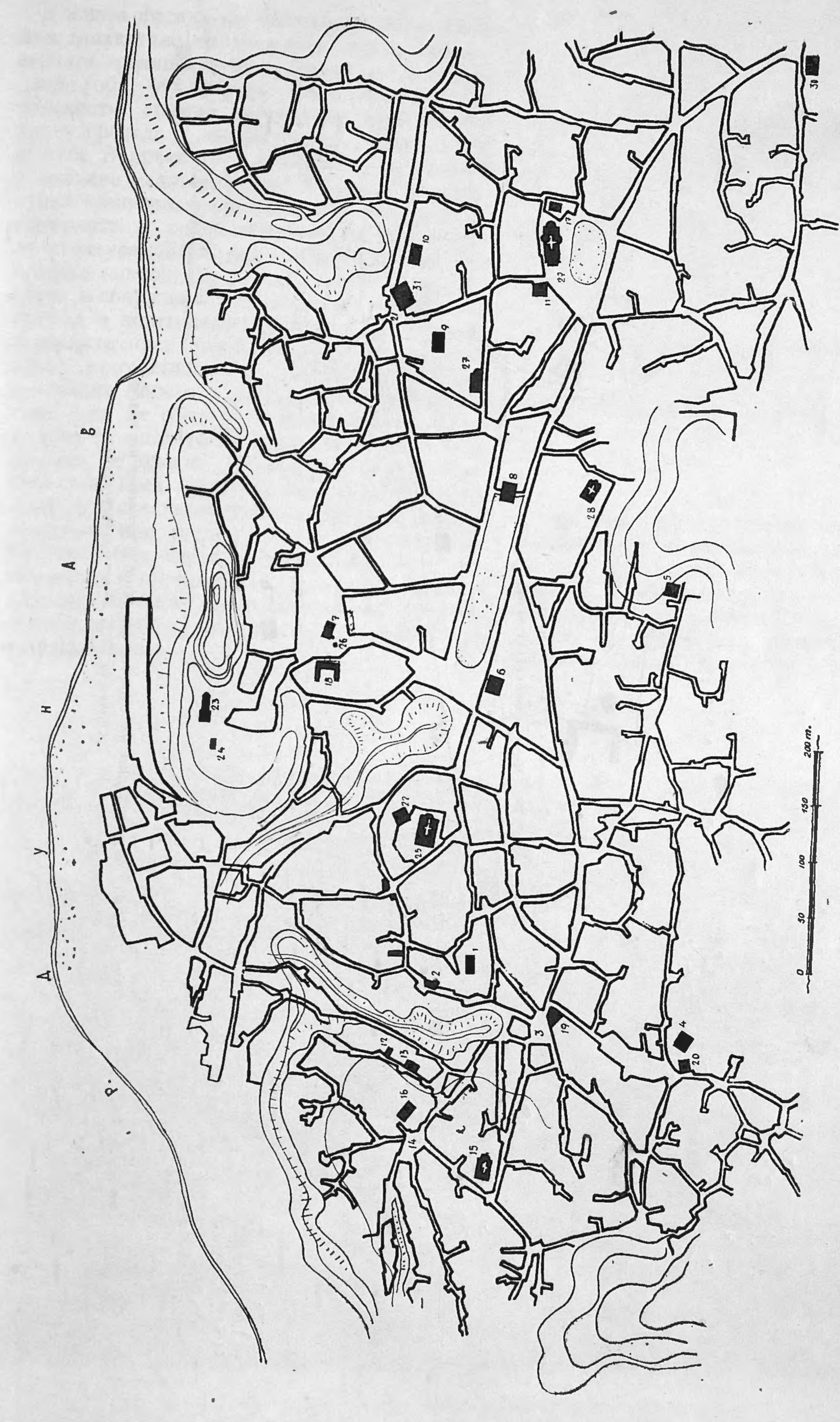
Р. ДУНАВ
0
50
100
150
200 m.
1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14
15
16
17
18
19
20
21
22
23
24
25
26
27
28
29
30
31

Обр. 81. Гр. Свищов. План на градската улична мрежа

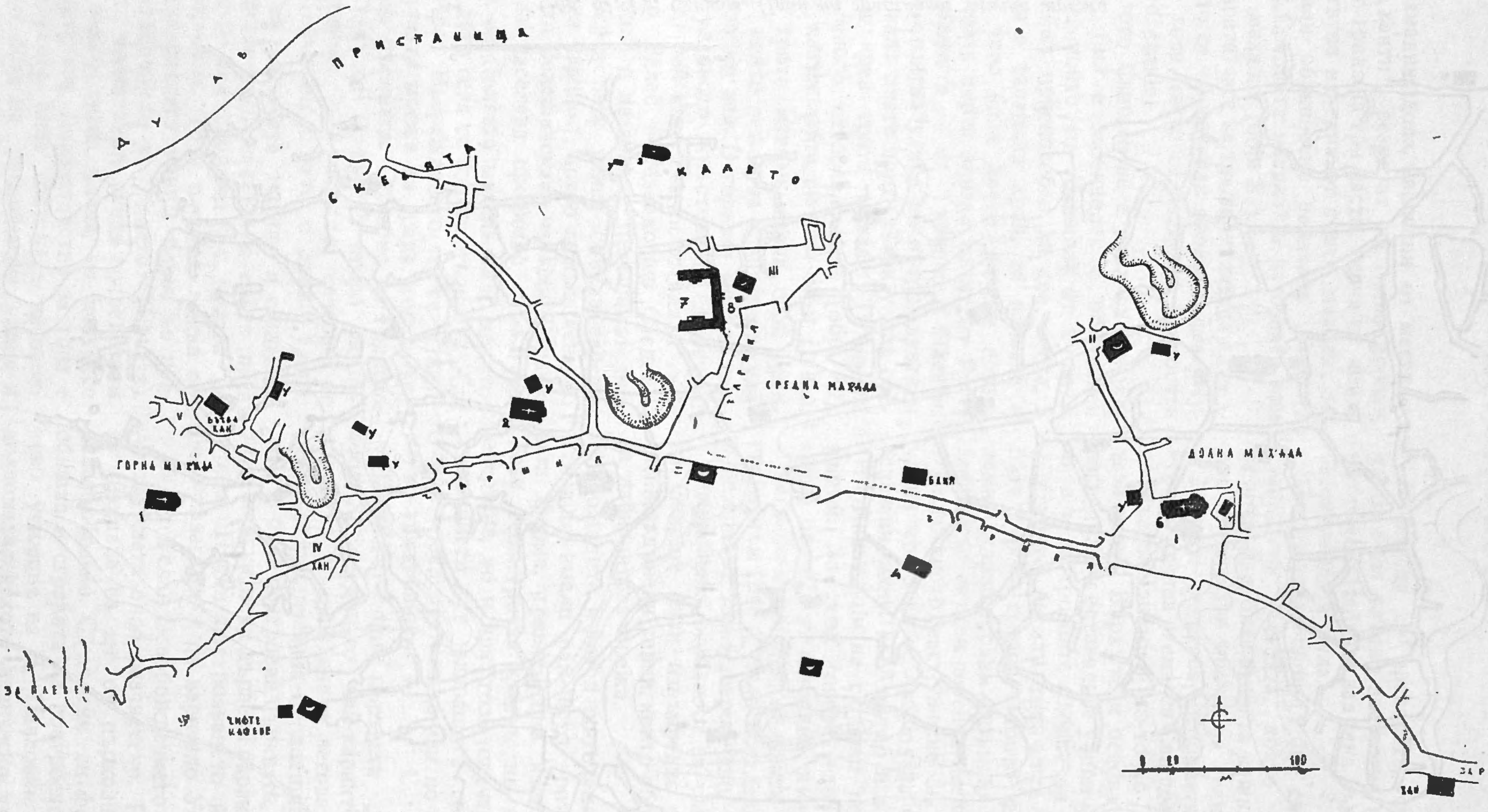
Дунав
Пристанища
Скелята
Калето
Средна махала
Горна махала
Долна махала
Чаршия
Баня
хан
Чифте кафене
за Плевен
за Русе
0 20 100
м
1
2
3
4
6
7
8
I
II
III
IV
V
У

Обр. 82. Гр. Свищов. План на главната улица и центъра на града
6 — „св. Троица“, 7 — „Еникъшла“, 8 — Часовниковата кула

Южната фасада на издълженото от изток към запад тяло на църквата ограничава северната граница на формиралия се пред нея двор (обр. 84). В тази композиция от две плоскости, стоящи вертикално една спрямо друга (фасада и дворна площ), липсва осова връзка. Въпреки това архитектурният ефект е напълно задоволителен. Подобна архитектурна композиция срещаме като стилна закономерност в средновековието в романската архитектура. Така вертикалните почти без профил западни фасади на църквите от тази група и спиращата лаконично и отсечено, без преход и подготовка хоризонтална площ на лежащите пред тях площади и днес действуват монументално в старите градове на централна Европа. Пространствени ефекти от този род се образуват и при много наши църкви от епохата на Възраждането с тази разлика, че докато в романската архитектура това става пред западната фасада, у нас — пред южната. Естествено съществуващата разлика определя при нашите случаи и липсата на монументален израз, компенсиращ се с интимността и топлината, която слънчевият двор излъчва. И тъкмо на липсата на монументалност се дължи художествената интимност на композицията.

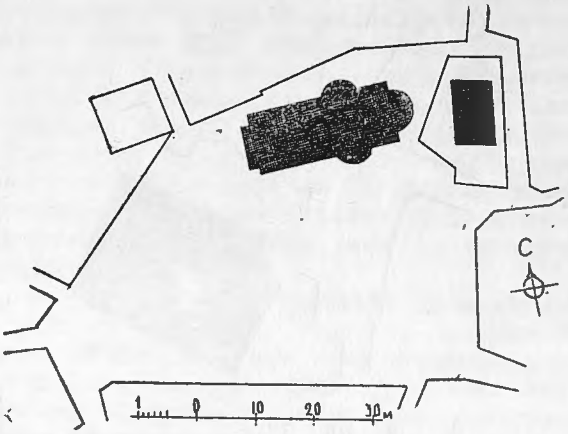

Обр. 83. Гр. Свищов. Площадът „Св. Троица“

Този начин на съчетаване на елементите в композицията на целия двор е напълно в характера на принципа, вложен в асиметричната народна къща. Асиметрията у нас трябва да се схваща като „закономерен принцип“, закрепен от традицията. Безразлично е дали неговият генезис се корени в инстинктивния

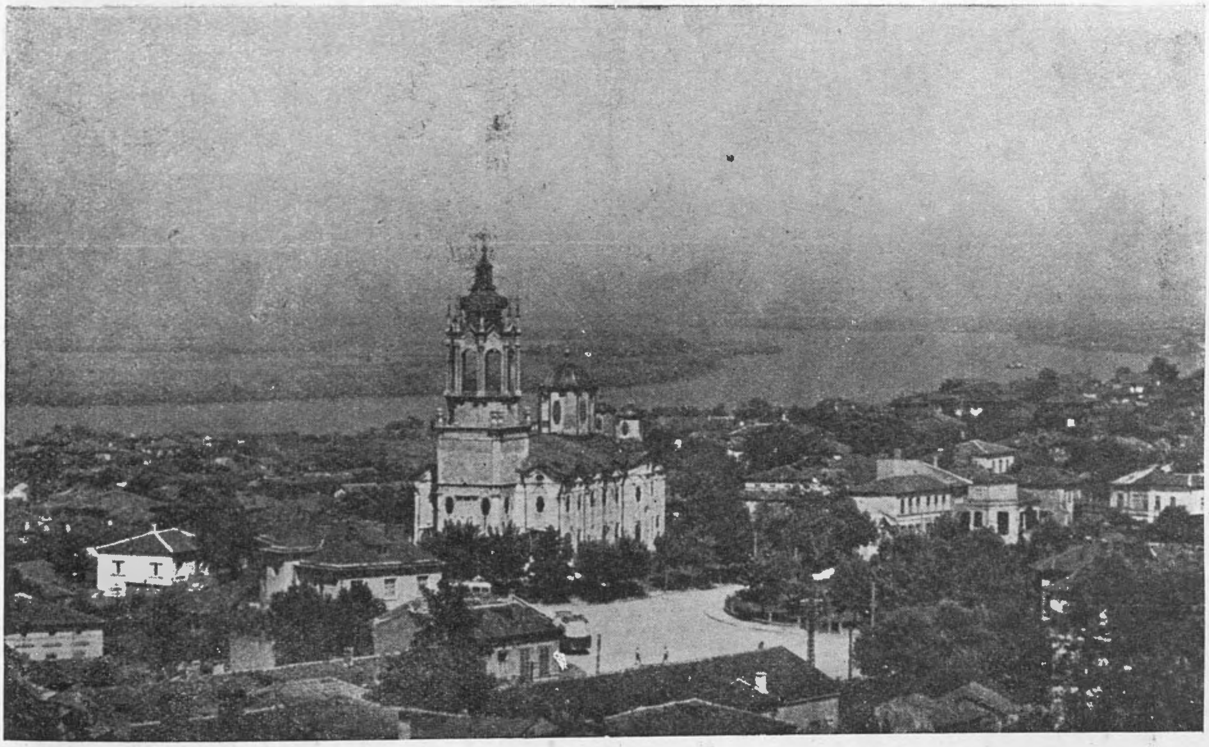

Обр. 84. Гр. Свищов. Общ изглед на града

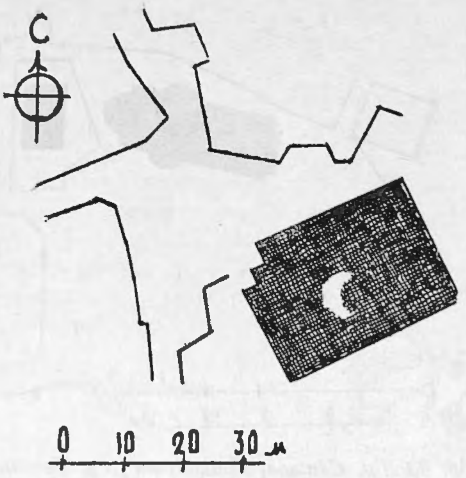

Обр. 85. Гр. Свищов. Атпазар — план

подход или в аморфността на една непрецизна композиция. На него трябва да гледаме като на утвърдена закономерност. Сравнена с централната симетрична композиция, тя има съвършено друга основа, от която е изникнала и се е оформила като система със свое развитие. Това виждаме в запазените примери.

По южната страна на площада минава транзитната градска улица. Оптически площадът се оформявал от „ниските сгради“ на дюкяните и някои работилници на еснафите. Махалата била заселена с българи и това давало отпечатък на площада.

От западния край на северната граница на унпазар излизала улица, която с чувствителен наклон слизала на север и свързвала площада с второто разширено кръстовище на долната махала Атпазар (обр. 85). Това е четирипосочно кръстовище, в югоизточния ъгъл на което се издигала джамия, запазена до днес.

Тя доминирала на площадчето, останалите страни на което били застроени по уличната линия почти сключено с работилници и дюкяни. На северната му страна са запазени и сега 4—5 ниски паянтови сгради, които служат за работилници. Макар и малко по площ това разширено улично кръстовище получило сполучливо архитектурно оформяване: спокойна, сключена рамка от ниски, с почти под-

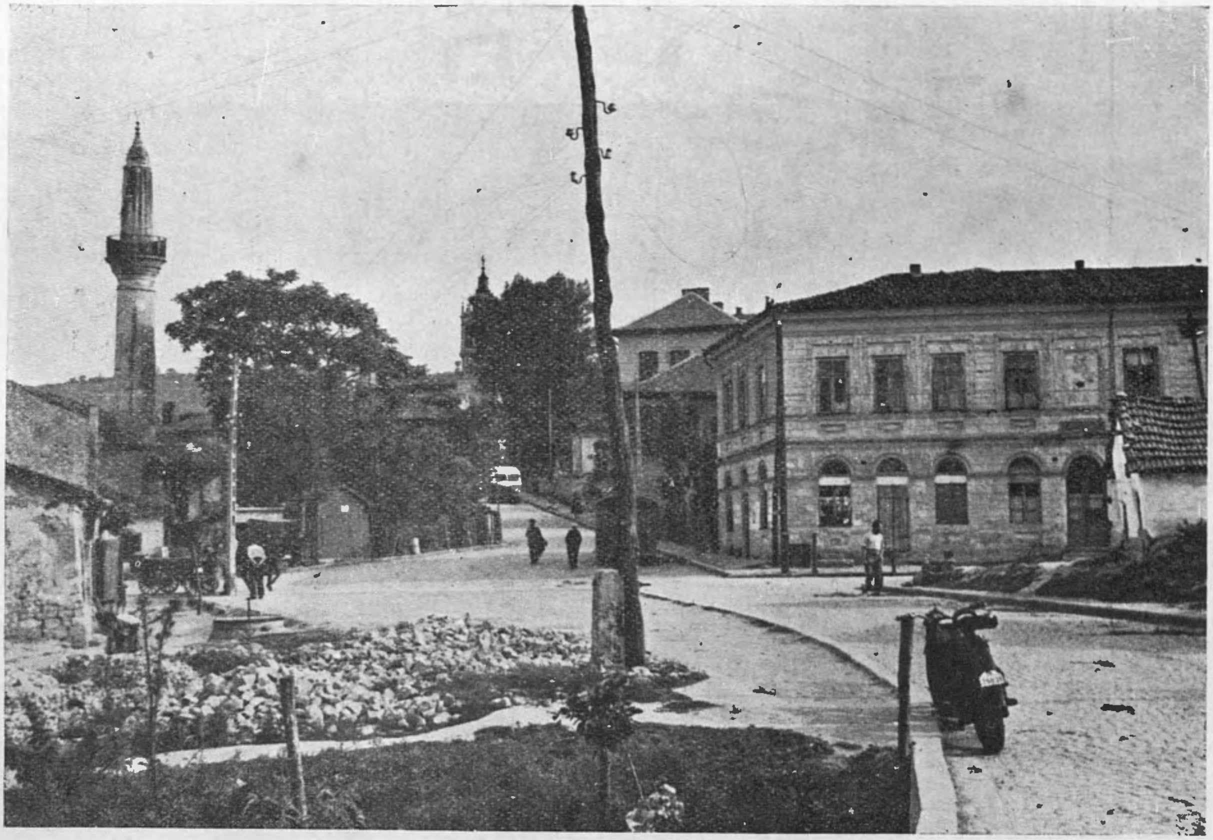

Обр. 86. Гр. Свищов. Атпазар — изглед

равнени главни корнизи постройки, в които масивното каменно тяло на джамията с минарето налагало известен изяснен пространствен мащаб (обр. 86).

С правата улица между Атпазар и Унпазар се свързвали двата пункта в една система, в един градски комплекс, напомнящ „микроцентър“ в развития стопански град през Възраждането.

Площадът с кулата на градския часовник (обр. 87). Той е център на Средната махала и вероятно бил площад на целия град през Възраждането. Неговата почти триъгълна форма и днес е напълно запазена. Архитектурното оформяване на площадното пространство било постигнато от обществените постройки и от природния пейзаж и терен. Северната страна на площадната рамка се получавала от издигащия се южен скат на „Калето“, в подножието на което лежал площадът. Тази страна била маркирана от редица малки постройки. Западната страна била оформена през средата на XIX в. с постройката на новата казармена сграда Ени къшла, чийто широк фронт към площада действувал извънредно сполучливо. Тази сграда била двуетажна и може би найсъществената в площада. Тя заемала почти цялата страна на триъгълника. Третата, югоизточната страна, била заета от по-малки сгради.

В южния връх се изградила архитектурна група от кулата на градския часовник и една джамия с минаре. Така в този ъгъл се откъсвала малка проходна пияцета като предвходна площадка към площадното пространство. Същевременно тя завършвала перспективната насоченост на чаршийската улица,

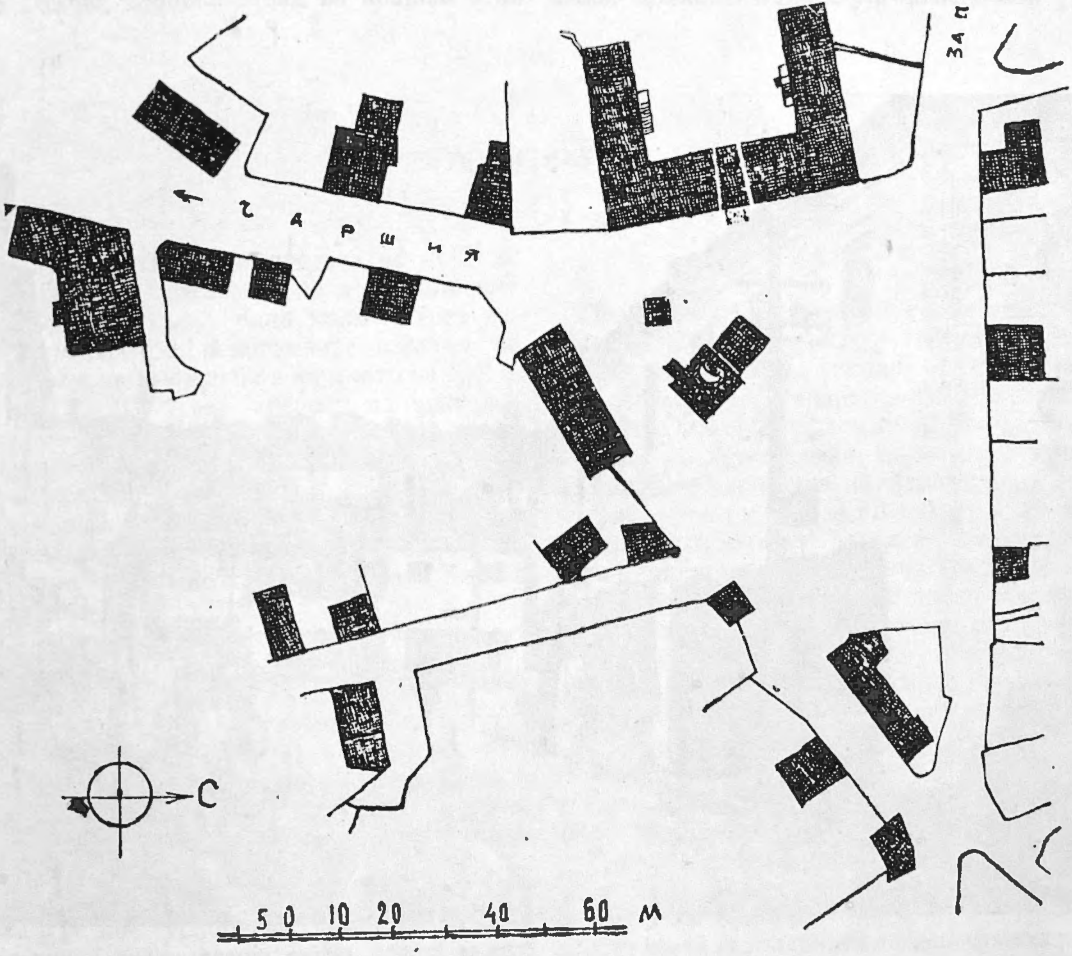

Обр. 87. Гр. Свищов. План на площада при часовника

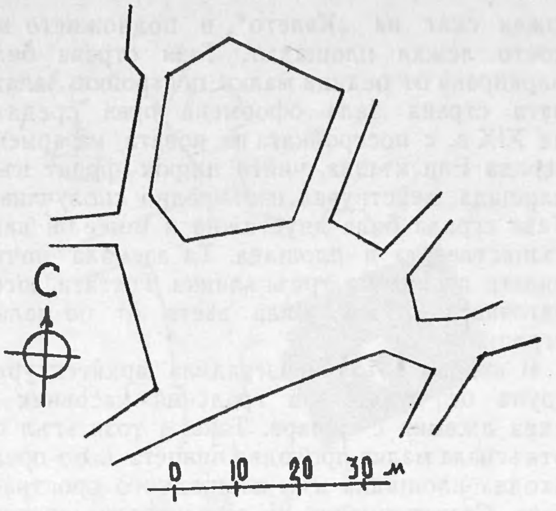

Обр. 88. Гр. Свищов. Велешанът — площад

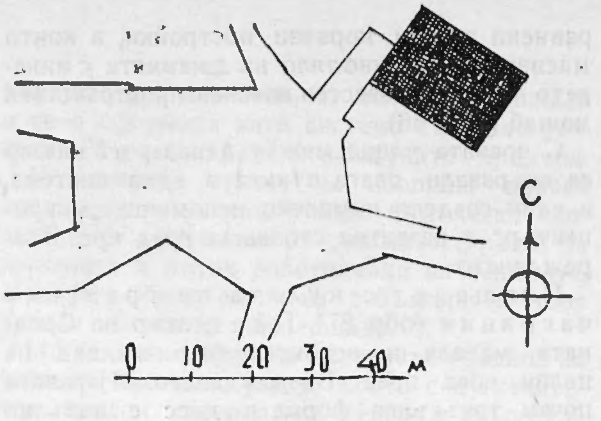

Обр. 89. Гр. Свищов. Домуз чаршия

свързваща площада с транзитната улица. Останалите две страни на пияцетата били: част от фасадата на казармата и лежащото срещу нея дълго, двуетажно здание, чиято добре издържана фасада имала около 16—17 прозоречни оси. Интимността на така формираната пияцета е конкурирала на широката площ на главния площад, но същевременно се създавал силен контраст в пространствените мащаби на двете площи.

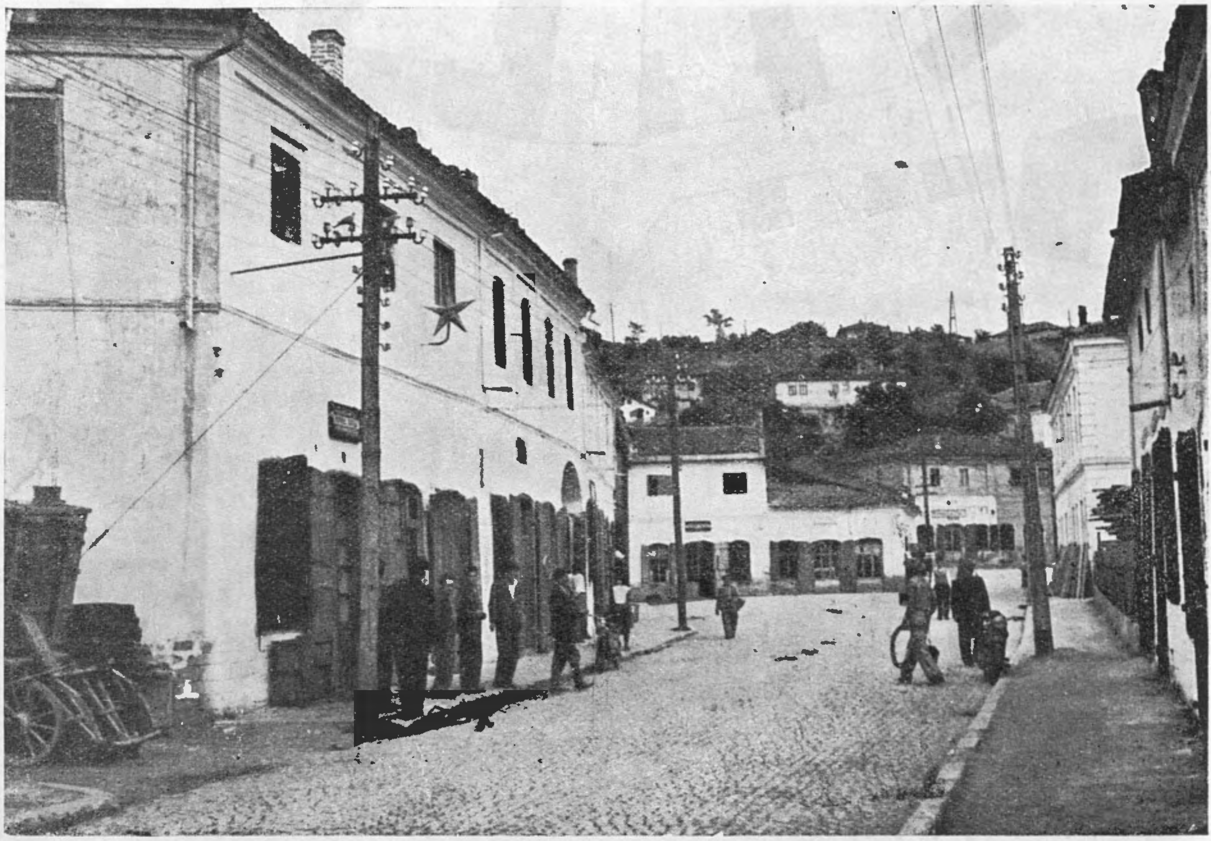

Обр. 90. Гр. Свищов. Изглед от пристанището — скелята

Пиацетата била претоварена от двете вертикални тела, кулата и минарето, тъй като те почти са изпълвали площадката със своите обеми. При това съмнителна е тяхната хармоничност, произхождаща от хетерогенния архитектурен характер, която те са внасяли в нея.

Велешанът (обр. 88), център на Горната махала, макар с първично значение на чаршия, имал стойност приблизително на вторичен площад в града. Тук са отсядали велешките търговци, както вече се спомена, откъдето произлиза и името на тази чаршия. Лежал наблизо до западната порта и на главната транзитна градска улица, т. е. бил проходен, което намалява твърде много значението му на площад. По него се развила чаршията на Горната махала.

Домуз чаршия (обр. 89). Представлявала петолъчно разширено кръстовище, което лежало северозападно от Велешанската чаршия. Тук било разрешено само на турците да продават свине, откъдето идва и наименованието му. На това кръстовище, използувано като чаршия, се намирал хан, известен под името „Бъчва хан“.

Чаршии. Всяка една от трите махали имала своя чаршия. Те се развивали по улиците, излизащи от площадите или от разширените улични кръстовища.

Най-голямата чаршия се намирала в Средната махала, по късата, но оживена улица, която свързвала главния площад с часовника и транзитната улица.

В Горната махала чаршии били Велешанът и Домуз чаршия, а в Долната махала — Атпазар и площадът пред църквата „Св. Троица“.

През Късното Възраждане, когато търговията в града се развила, чаршиите се разширили и навлезли в самите площади. По това време транзитната градска улица вече добила характер на голяма чаршия.

Кварталът, който се образувал край Дунав до пристанището, известен под името „Скеля“, бил зает почти изключително от комисионерски кантори и търговски складови сгради (обр. 90). Те се състояли от приземие и етаж. Застроени били предимно сключено. По характера на своята архитектура сградите напомнят пристанищните строежи на Силистра, Видин, Оряхово и др. В този квартал имало и ханове, някои от които и днес са запазени.

3. АРХИТЕКТУРА

В своите пътеписи от средата на XVII в. Хаджи Калфа отбелязва, че в Свищов има „малка крепост върху един хълм“, Това напълно съвпада с панорамните изгледи на града, рисувани може би в началото на XIX в. (обр. 91, 92, 93). Тази крепост не била разрушена от русите през 1810 г., когато унищожили крепостите на Русе и Никопол. Вероятно тя не била преценена като сериозно фортификационно съоржение, поради което останала запазена и развалините от нея са автентични остатъци от кулата, която Хаджи Калфа споменава.

В гравюрите, споменати по-горе, тя е еднакво представена от авторите. Това е достатъчно убедително доказателство за верността на дадената форма. Тя има характер на кастел, изолиран на върха на хълма, с малки размери и приблизително квадратна основа. Само в една от гравюрите е оградена с каменна стена, в четирите ъгли на която се издигат ниски кули-бойници.

По стръмния скат на хълма откъм Дунав се издигат две успоредни помежду си и на крепостната стена други стени, които лежат стъпаловидно по хоризонталите на терена.

Джамии

През Възрожденската епоха имало 11 джамии. В запазените гравюри на панорамния изглед на Свищов, гледан откъм Дунав, се забелязват пет минарета. По сведения на местни жители днес могат да се установят местата на пет джамии, от които е запазена единствено джамията на Атпазар.

Джамията на Атпазар има почти квадратен молитвен салон с балкон, който заема цялата входна стена (обр. 94 и 95). Вдясно от входа е развито друго помещение, подът на което е повдигнат с 15 см над този на салона. То се отделя от него с четири дървени колони и е двуетажно. Горният етаж е отделен от салона с паянтова стена, на която са оставени прозорци.

Освен от балкона етажът е достъпен още и направо отвън чрез стълба, водеща от двора. Това помещение е служило за медресе.

Подобно помещение не се среща в другите джамии и в този смисъл джамията на Атпазар е уникален пример.

Стълбата за галерията е разположена вдясно от входа. Покритието на главното помещение

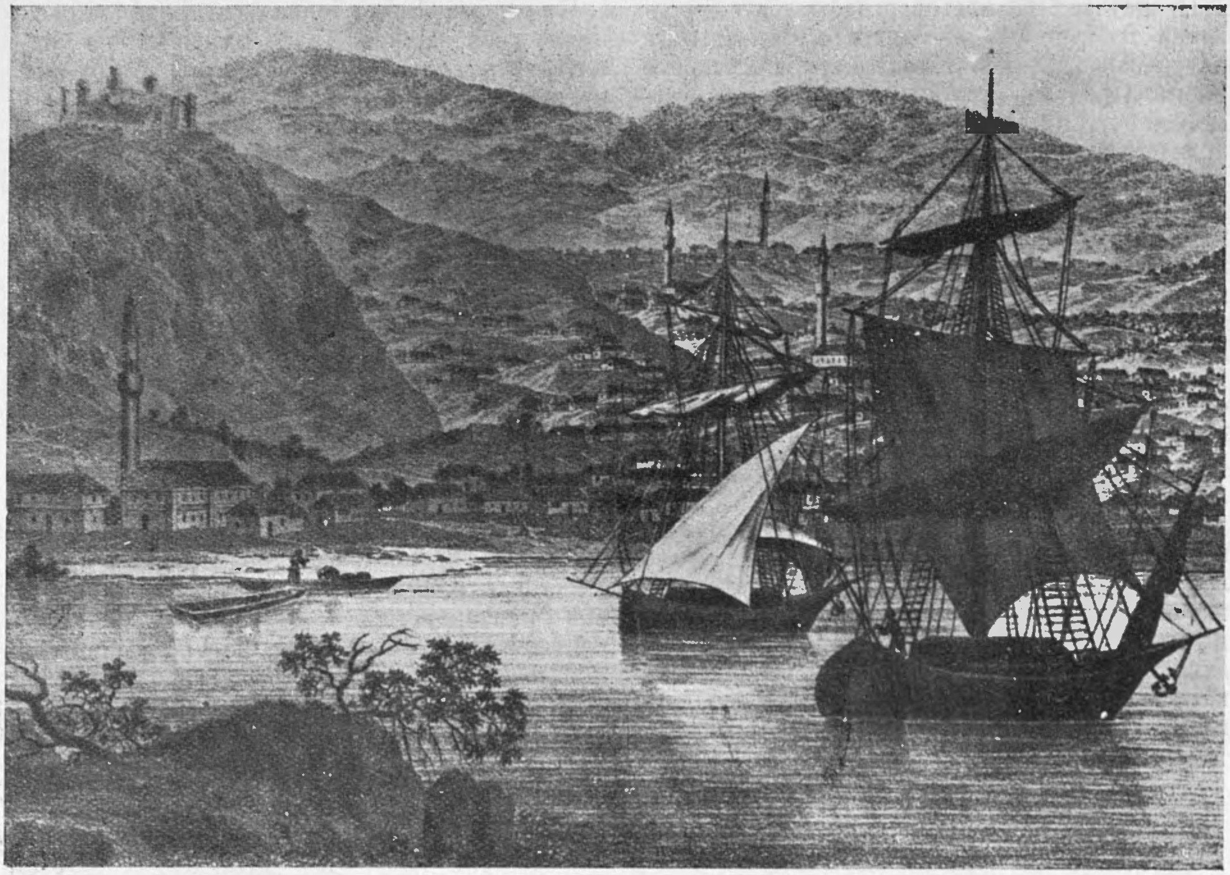

Обр. 91. Гр. Свищов. Панорамен изглед на града през Възраждането

е хоризонтален дървен таван със слабо увисване. Външните стени са изградени от дялан камък на хоризонтални редове. Покрита е с твърде несполучливо решен четирискатен покрив (обр. 96). Минарето е разположено, както обикновено, вдясно от главния вход. То е отделено от стените на джамията. В него се изкачва по стълба, която започва от нивото на галерията.

Джамията до кулата на градския часовник е разрушена към 1920 г. (обр. 97). Имала е четиристранен пирамидален покрив. Входът в молитвения салон бил пристроен към главното тяло със самостоятелен покрив, отделен от този над молитвеното пространство. Минарето на джамията било вдясно от входа и се доближавало до часовниковата кула.

Джамията на Велешан пазар била подобна на тази при часовника — едро тяло, стените на което са изградени от обработени камъни.

Старата турска баня се издигала в източната част на Средната махала, близо до транзитната градска улица. За нея липсват всякакви данни, по които да може да се възстанови образът ѝ. Знае се само, че помещенията ѝ били покрити с масивни куполи и сградата нямала добра архитектурна завършеност.

Чешми

Чешмите са строени обикновено близо до джамиите. Имало е и такива, пръснати по чаршиите, площадите и уличните кръстовища на махалите.

Запазени са образите на три чешми, изградени от дялан камък в редова зидария с много тесни фуги. Тяхната архитектурна форма се свежда до вариации на един изяснен

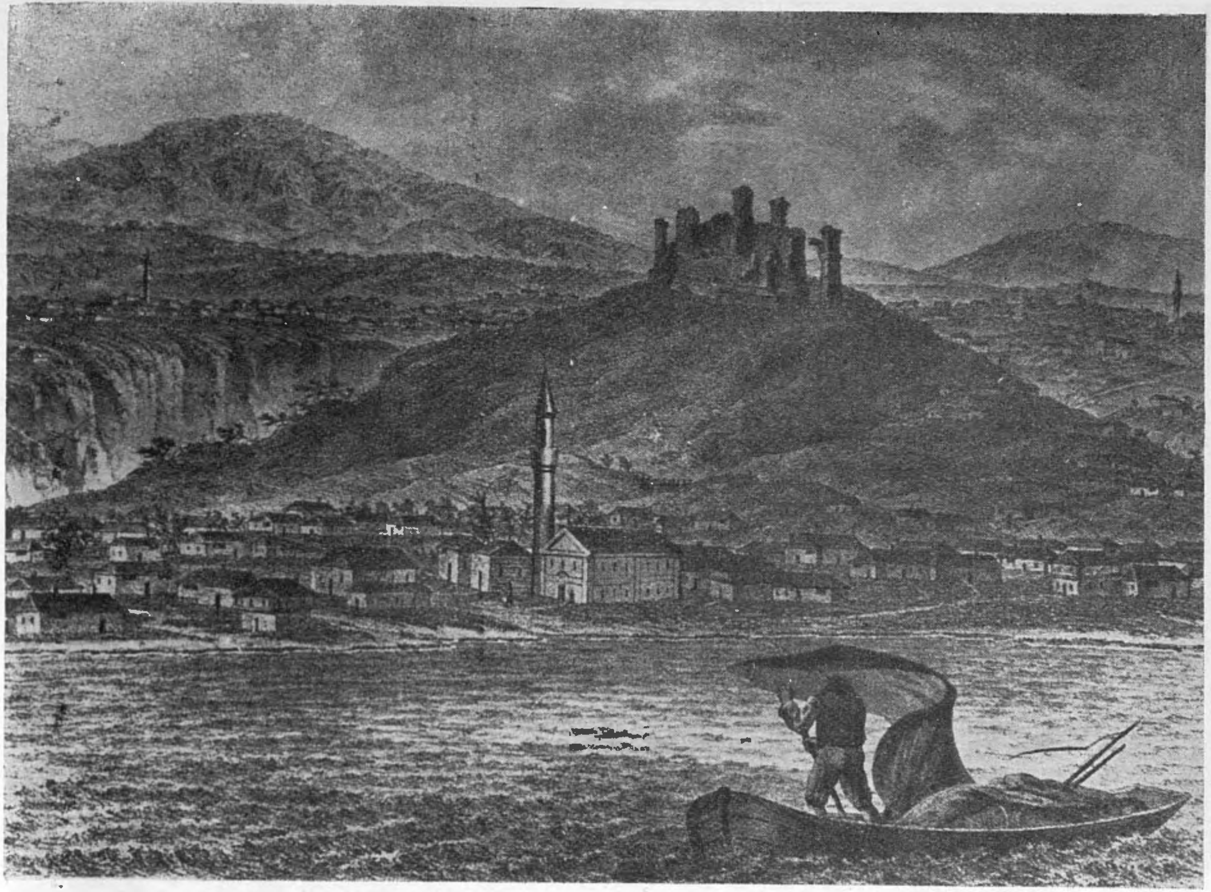

Обр. 92. Гр. Свищов. Панорамен изглед на града през Възраждането

стандартен тип: те били големи тела и участието им в улицата или площада допринасяло за създаването на интересни акценти.

Чешмата при Атпазарската джамия се издигала в двора на джамията, южно от нея. Сега е пренесена по улицата, която отива на изток (обр. 98).

Старата турска чешма е близо до Велешан пазар (обр. 99). Тя представлява масивно, едро тяло, изградено от обработени каменни блокове. Има квадратна основа с размери 3,60 на 3,70 м. С едната си стена е вградена в каменната ограда на съседния частен двор.

По лицевата страна на чешмата е оформена плитка полукръгла ниша, която се спуска до основата и се загубва, преди да стигне до терена. В оста на главната фасада на нишата е вградена каменна плоча с изрязан на турски език надпис. Тази плоча е оградена с бели камъни, с каквито е изградена кривата линия на нишата. Над плочата има пезул, издълбан от един камък. Контурната линия на пезула е в характерна арабска форма. Под него се намира чучурът.

Постройката завършва с много хубав корниз, изработен от камък.

Резервоарът за вода във вътрешността на чешмата е засводен с тухлен свод. Според надписа върху нея тя е построена в 1267 г. по Егира, т. е. в 1852 г.

Станчевата чешма е строена от българин вероятно в началото на XIX в. (обр. 100). Сега е пренесена в двора на църквата срещу входа. Има чисто ренесансов характер и коренно се различава от останалите чешми в града, които принадлежат на турската архитектура.

Хановете в Свищов били много на брой, особено през втората половина на XIX в. Сега са изчезнали. Запазени са спомени за местата, където имало такива. Един от тях е показан на обр.101.

Кулата на градския часовник

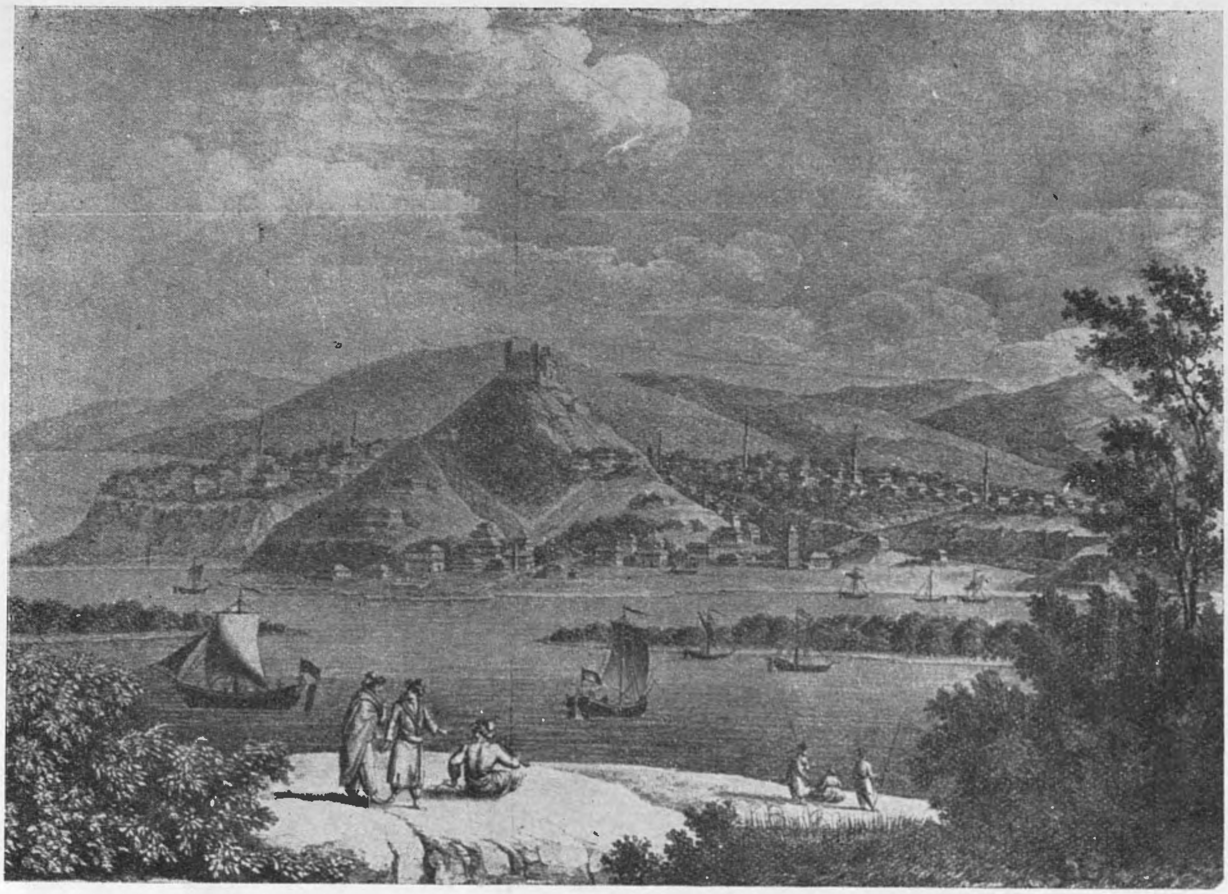

Обр. 93. Гр. Свищов. Панорамен изглед на града през Възраждането

(обр. 102). Кога е построена, не е известно. В днешното ѝ положение е възстановена в 1859 г. от Хаджи Абдулах ага на мястото на „напълно разрушената“. За това се говори в надписа на каменната плоча, закрепена над отвора на вратата на кулата. Строител на сегашната кула бил майстор Богдан, който по-късно с майстор Генчо построил и казармите в Свищов.

Кулата се виждала ясно в силуета на града. С местоположението си в южния ъгъл на площада задънвала главната чаршийска улица от север. Тя лежала близо до южната страна на триъгълния площад. Гледана откъм площада, тя изниквала в противовес на най-ниската точка, в която перспективно насочващите се западна и южна стена се пресичат.

Северно от кулата се издигал спокойният и масивен силует на джамията, която сега не съществува.

По форма и по начин на изработка кулата принадлежи към групата часовникови кули, които преобладават в западната част на страната. Състои се от главен корпус и двукатна дървена надстройка. Корпусът е пресечена пирамида с квадратна основа и страна на квадрата 4,80 м. Горният квадрат на тялото е с размер на страната 4,56 м. Височината на пирамидата до главния корниз е 13, 05 м.

Цялото тяло е изградено от камък с обработено лице на варо-пясъчен разтвор. В главния корниз и четирите ъгъла са употребени избрани едри камъни, зидани с права хоризонтална фуга, а полетата между тях са попълнени с по-малки камъни в хоризонтален ред. На места фугите прекъсват поради вмъкване на камъни с по-голяма височина, което сменя реда на хоризонталните фуги и създава разнообразие и свежест по големите площи на стените.

На юг е входът, отворът на който е полукръгъл. На трите стени са поставени по 3 мазгала, а на северната 2 — за осветяване на стълбата.

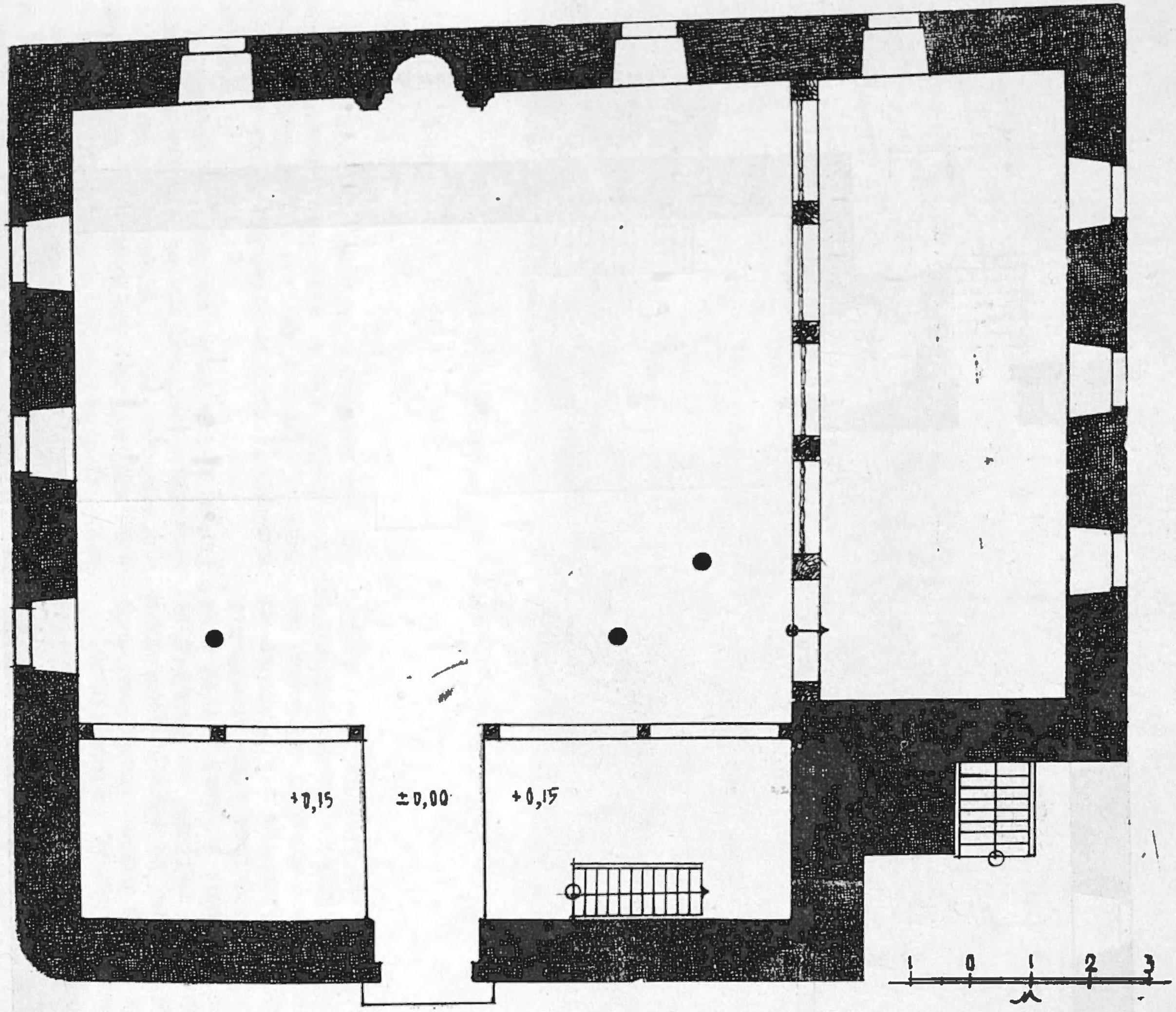
+0,15
±0,00
+0,15
1
0
1
2
3

Обр. 94. Гр. Свищов. Джамията на Атпазар. План — приземие

СОФИЯ

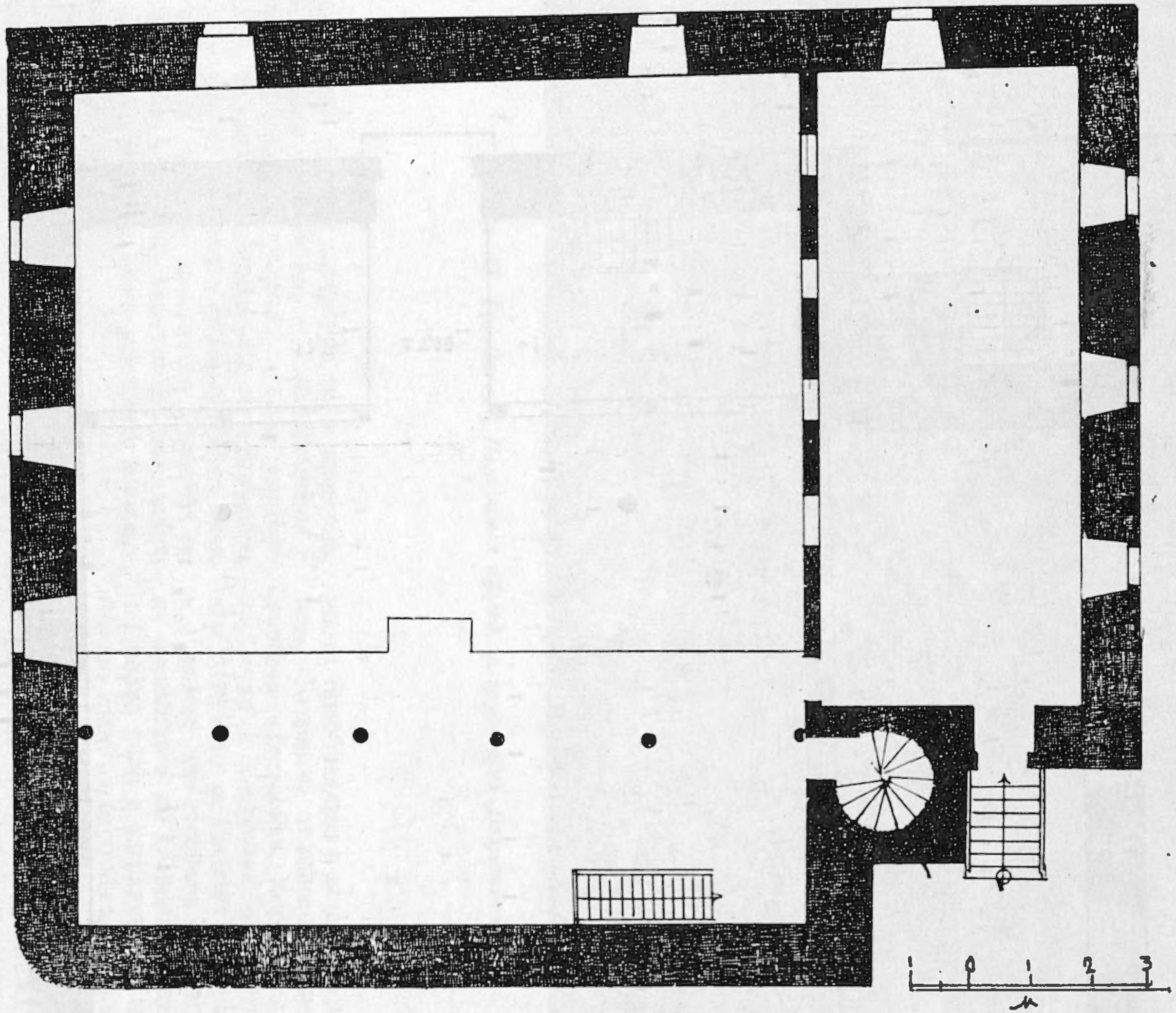

Обр. 95. Гр. Свищов. Джамията на Атпазар. План — галерия

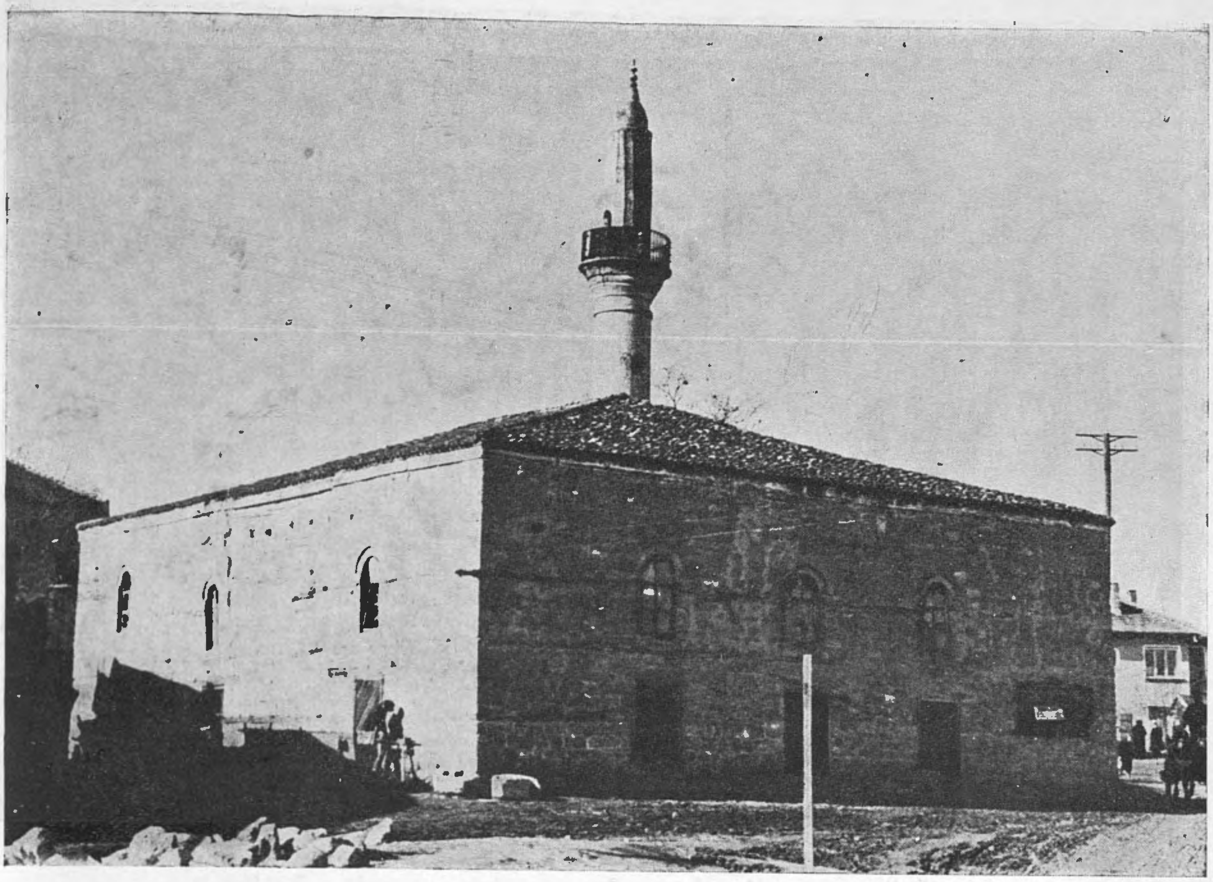

Обр. 96. Гр. Свищов. Джамията на Атпазар — изглед

Над отвора на вратата са взидани две каменни плочи с изрязани в тях надписи на турски език. Една от тях е в ос с отвора. Надписът според превода на проф. П. Миятев гласи:

„Големият крепител на града хаджи Абдулах ага се пресели от тоя свят във вечността; от една трета от имота си той извърши поправката на часовника; по тая причина нека душата му бъде винаги благословена. Бидейки напълно разрушен (часовникът), с тая поправка на следите (от разрушението) той се възстанови и стана невиждано хубав и великолепен. Ей Шевки постави отново датата, когато беше възобновен и поправен прекрасният часовник 1276“ (1859).

На втората надписът гласи: „Обладателят на добри и хубави дела Хюсеин ага бен Али. Войвода на Свищов, 1179“ (1755).

Долната част на кулата е затворена кабина за часовниковия механизъм. Тя е осмоъгълна призма, висока 5 м. Общата ѝ височина, включително коническият покрив, е 23,50 м (по проф. Л. Тонев.(14))

Освен със силуета си кулата действува и с декоративната разработка на каменните стени, които се сливали с каменния калдъръм на площада и с колоритния ефект на самия строителен материал: белия варовик на четирите ъгла и главния корниз и полихромията на пълнежа от дребния обработен камък в останалите площи на тялото. Разрушена е през тридесетте години на XX в.

Поставянето на кулата в началото на чаршийската улица говори, че нейното изграждане било свързано със засиленото производство. Това дава основание да се предполага, че тя е построена по времето на Селим III или при Махмуд II, т. е. около края на XIX в.

Ени къшла (новата казарма) е една от много големите сгради в Свищов през Възраждането. Построена е в 1853—1854 г. с камъни, изваждани от крепостта на „Калето“. Служила е за казарма на турския гарнизон в Свищов. Представлява двуетажна постройка във форма на буква П. Главната част на сградата е дълга около 46 м. От двата ѝ края са излизали на запад две крила, дълги по

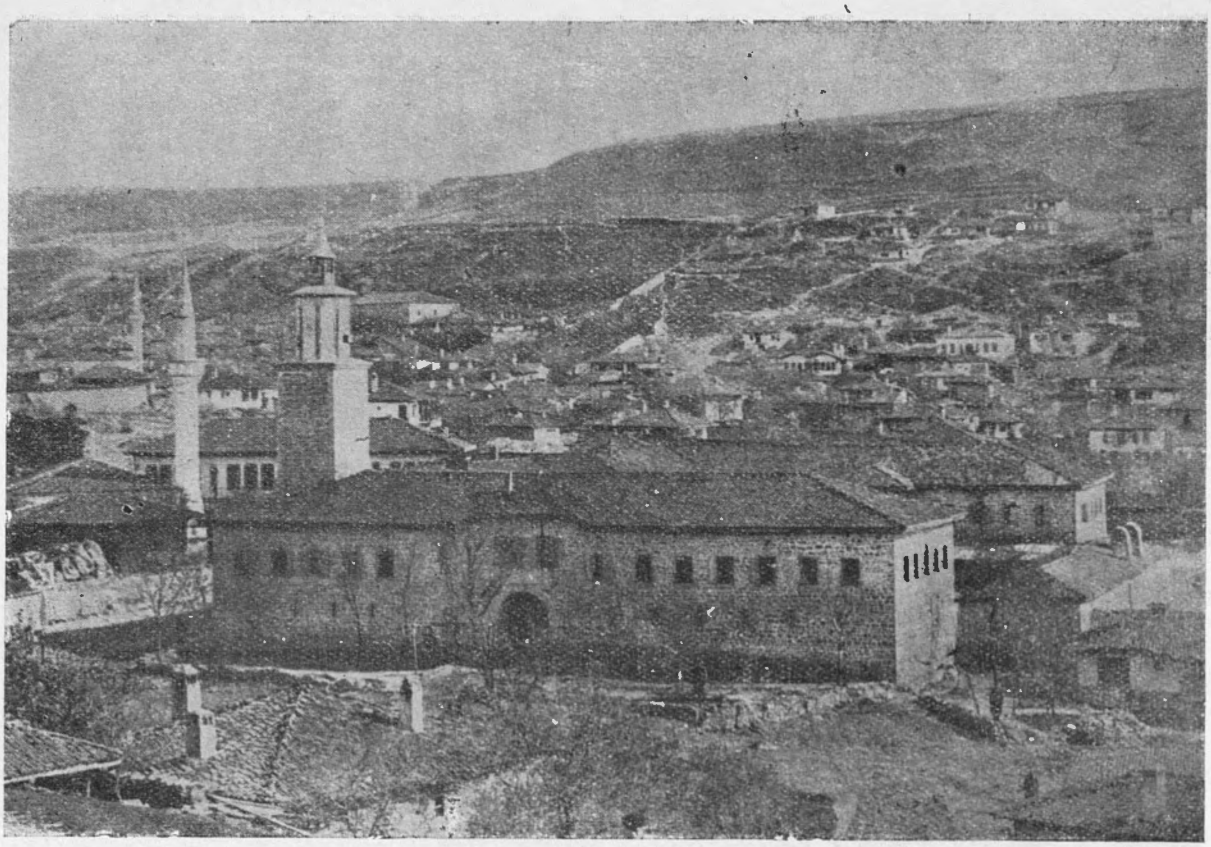

Обр. 97. Гр. Свищов. Изглед на част от центъра на града с Ени Къшла

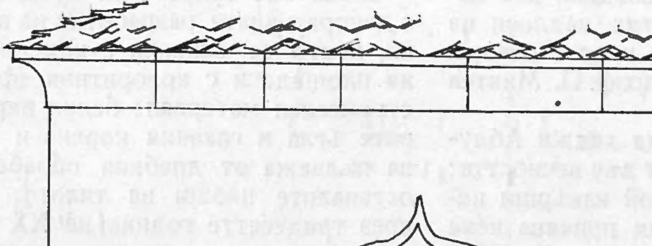

Обр. 98. Гр. Свищов. Чешмата на Атпазар

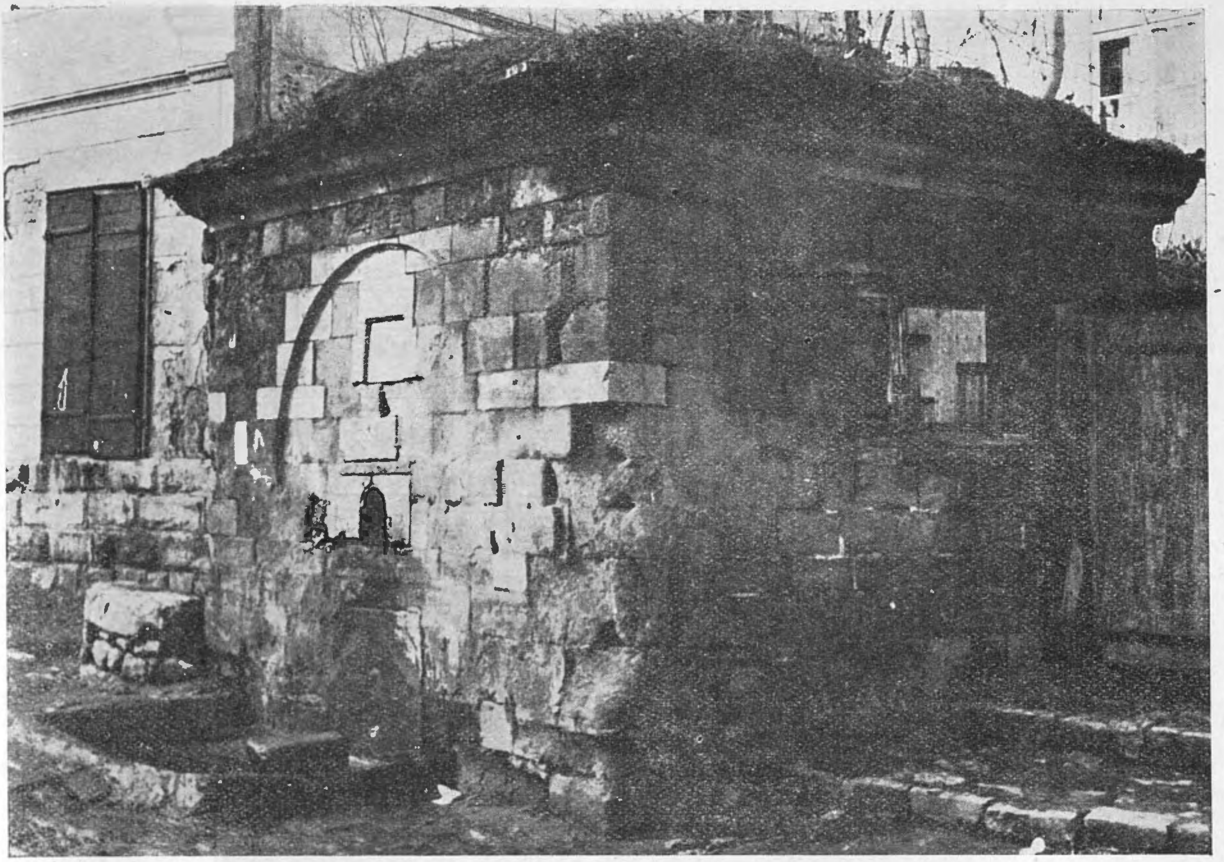

Обр. 99. Гр. Свищов. Стара турска чешма

около 20 м. Така се образувал вътрешният двор, отворен само откъм западната страна. Влизането в двора ставало през подлез в средата на тялото към площада. Интересно е, че отворът на подлеза не е еднакво широк. Това би могло да се обясни с грешка при трасирането.

Освен главния вход всяко от двете крила имало самостоятелен полукръгло засводен вход, поставен приблизително в средата на крилото.

Фугираната каменна зидария на външните стени е зидана в хоризонтални редове. Фугата била грижливо изработена с варо-пясъчен разтвор.

Крилата имали сервизни входове откъм вътрешния двор.

Постройката е действувала доста монументално с единните си три тела. Особено хармонично са действували много добре пропорционираните отвори на прозорците, които ритмично са членяли фасадата. И при трите фасади единствен архитектурен акцент били широките полукръгло засводени отвори. Те били подчертани с образувания фронтон, пресечен с малкия валм, образуван от счупване на покрива на това място, без с това да е била засегната дълбоката билна линия на главния покрив на сградата.

Църкви

Църквата „Св. Димитър“. Намира се на „Чуката“. Тя е най-старата църква в града, строена вероятно през XVI в.[1] Представлява еднокорабна постройка с една полукръгла отвътре и отвън апсида, която обхваща почти цялата ширина на наоса (обр. 103). През Възраждането тя била без нартекс.

---

[1] Според Ст. Ганчев е от XIV в.

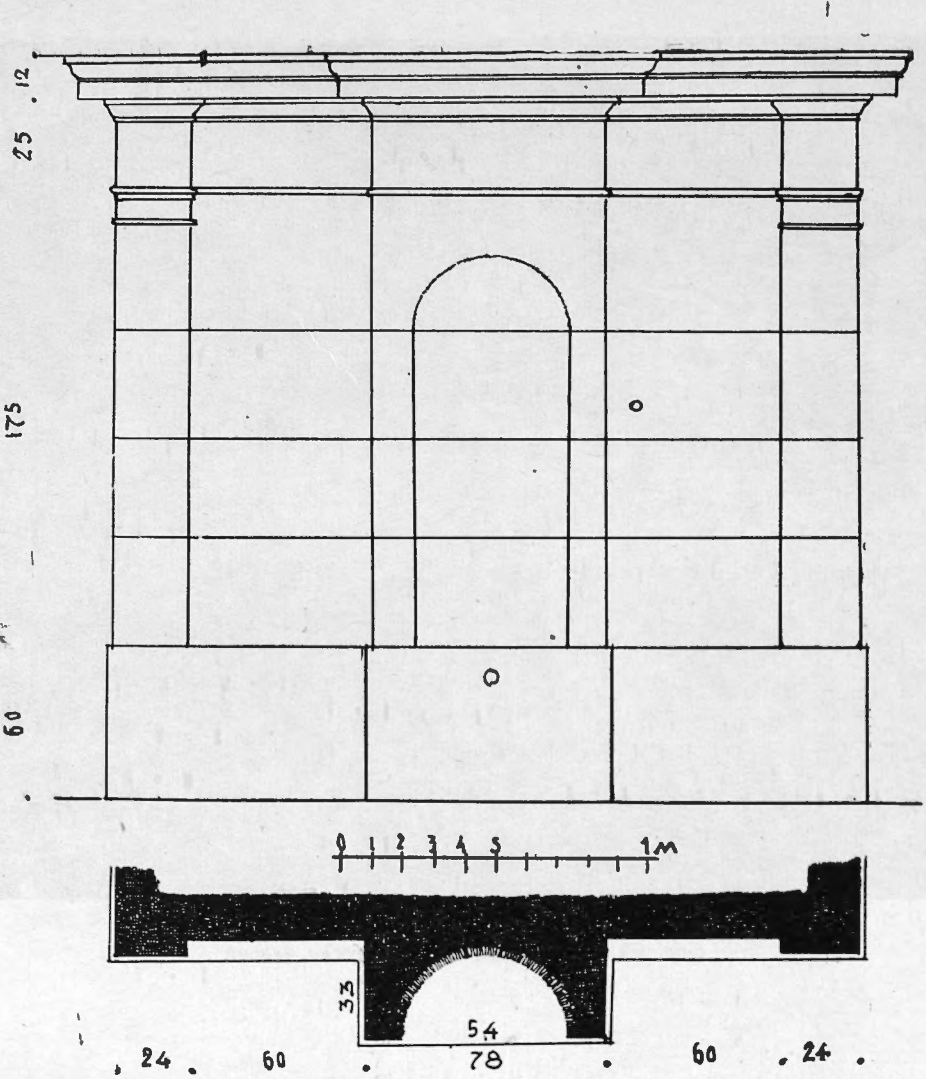

Обр. 100 Гр. Свищов. Чешмата при църквата „Св. Преображение“

Размерите на наоса са 10,20 м дължина и 4,10 м ширина в съотношение 1 : 2,5. Наосът е покрит с масивен полуцилиндричен свод (обр. 104 и 105), разделен по дължина на пет полета чрез плитки поясни арки, широки 30—35 см. Те започват от петата на свода. Тази система на конструиране на свода намираме и в други еднокорабни църкви из другите дунавски градове. Има предание, че потурчилият се българин Михаил бей, който в 1596 г. се бил като съюзник на турците във войната им с немци и маджари, подпомагал църквата.

В църквата се пази престолен кръст върху обкована със сребро дръжка, на който пише: „Даде го Матей войвода, 1642 г“. Става дума за влашкия господар Матей Бесараба, името на който се среща по еднокорабните църкви и на други дунавски градове.

След Освобождението (1893 г.) било пристроено широко и дълбоко помещение и камбанарията. Това изменило първоначалния образ на църквата. Известно предимство обаче придобива силуетът, тъй като църквата се намира на върха на „Калето“ и се включва по-хармонично в силуета на „Чуката“, гледана откъм Дунав.

В двора на тази църква се намира малката стара сграда на Килийното училище (обр. 106). То представлява обикновена аси-

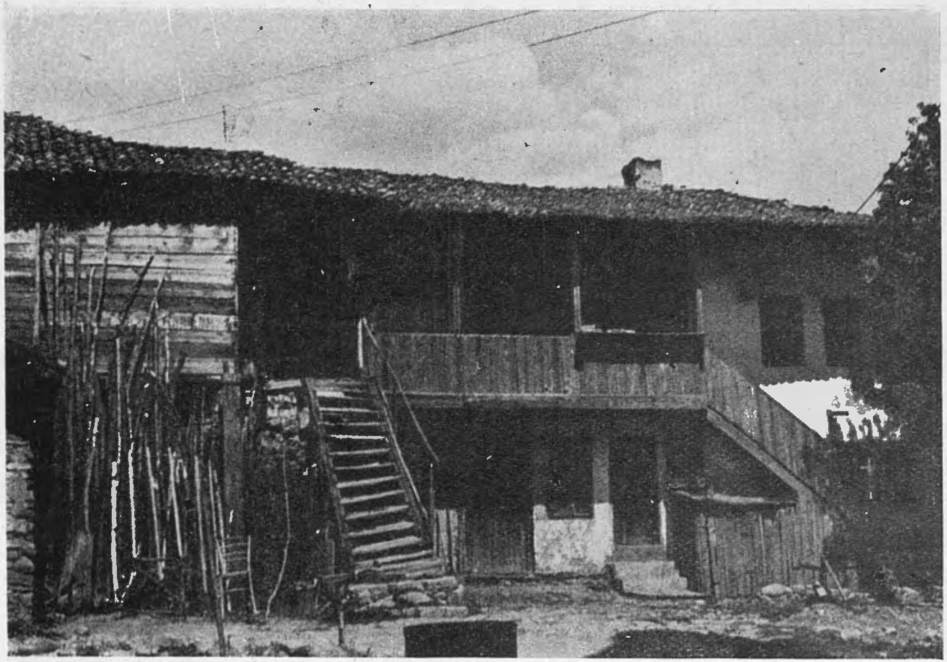

Обр. 101. Гр. Свищов. Старият хан при Велешанската чаршия

метрична селска къща с отворен чардак, „къщи“ и соба. По-късно е пристроена стая в западния край на чардака. В избата на къщата се намира скривалище с изградени от камък стени и покрито с масивен, много грижливо изработен полуцилиндричен свод (обр. 107). Помещението има вентилационни отвори в свода. От скривалището при необходимост се влиза чрез добре замаскиран вход във второ, по-малко помещение. От второто помещение се излиза направо навън. Поради големия наклон на терена на това място външните стени на сутерена се показват над земята, което позволява да се получи удобен изход на открито.

Църквата „Св. Петър и Павел“. Тя е еднокорабна постройка от типа на „Св. Петка“ и „Св. Пантелеймон“ във Видин както по пространство на наоса, така и по конструкция. Наосът 'и при нея е покрит с полуцилиндричен масивен свод. По цялата му дължина сводът е разчленен на пет полета с четири конструктивни пояса, излизащи от съответни масивни лизени (обр. 108 и 109).

Голямата ширина на втория тавански пояс, респ. на двата стенни лизена, дава основание да се предполага, че в миналото на това място минавала стена, която разделяла наоса от нартекса. Сегашният нартекс е правен по-късно. Това се вижда от строителния материал и от начина на изработката.

Олтарът е полукръгла ниша (апсида) с прави елементи в двата си края и обхваща

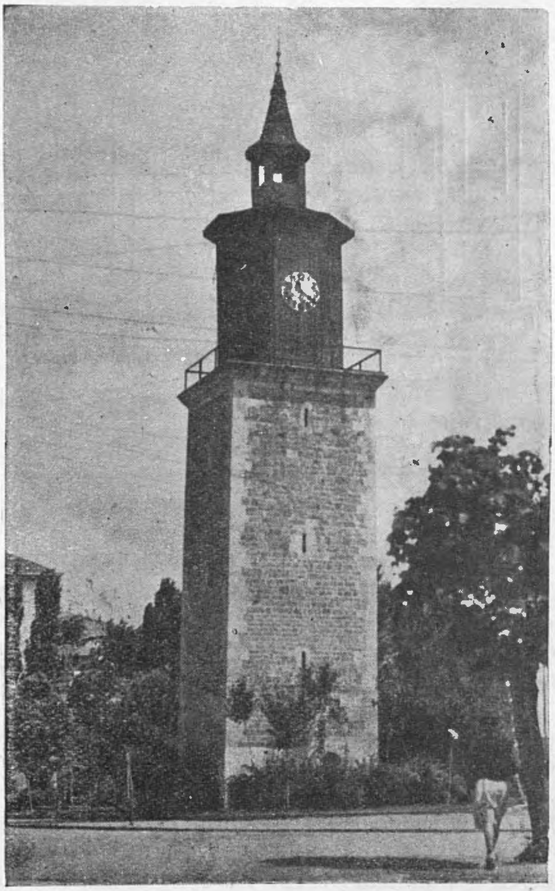

Обр. 102. Гр. Свищов. Часовниковата кула

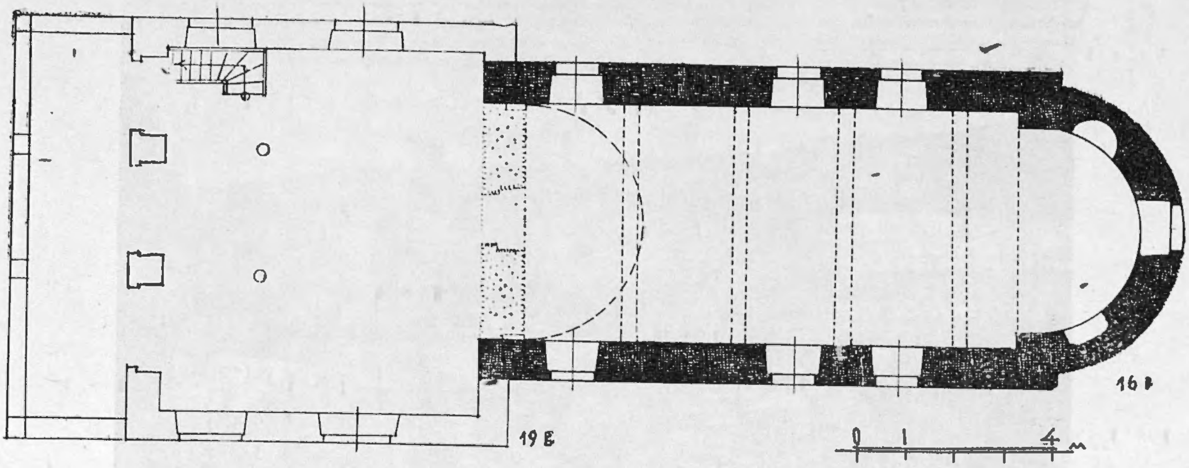

Обр. 103. Гр. Свищов. Църквата „Св. Димитър“ — план

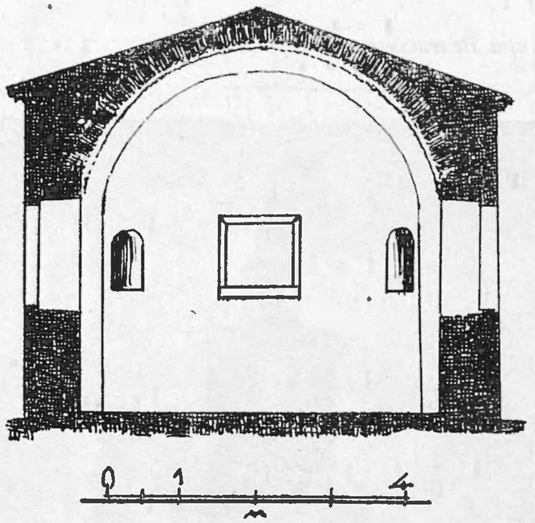

Обр. 104. Гр. Свищов. Църквата „Св. Димитър“ — разрез

почти цялата ширина на наоса. Тази издължена форма на апсидата е наложена вероятно от това, че олтарът е заемал само нейното пространство.

Наосът се осветлява с шест прозореца, по три на всяка от двете странични стени. Прозорците лежат симетрично един срещу друг в полетата между лизените. При първата форма на църквата първият чифт прозорци от запад били на нартекса, а останалите два чифта — на наоса. На това се дължи и голямото поле между първия и втория чифт прозорци.

Църквата е строена през 1644 г. (според надписа във вътрешността на църквата) от майсторите Станко и Стою. При един ремонт в 1923 г. са разкрити стенописи, между които ясно личат образите на Матей Бесараба и на жена му Елена.

Не може да се установи дали двамата майстори, имената на които се споменават в надписа, са строители на старата църква или на новия нартекс, който днес намираме долепен до църквата на западната страна.

Сградата е ориентирана с дългата си ос по хоризонталите на терена, при което цялата й южна страна е в изкоп. Поради това прозорците от тази страна са поставени по-високо. Характерът на терена е наложил дворът на църквата да се развие към север, което при нормални условия противоречи на възприетата традиция. Това обстоятелство е наложило по северната страна да се развие навес, покрит от продължения северен скат на седловидния църковен покрив. Навесът е отворен и свързан с двора, а от двете му тесни страни е затворен с късното пристрояване на северната страна на олтара и на западната с новия нартекс.

Църквата е била вкопана в земята.

Църквата „Пророк Илия“ е построена през 1835 г. върху основите на по-стара, разрушена църква. Тя представлява трикорабна псевдобазилика, покрита със седловиден покрив. На всеки кораб на изток отговаря по една апсида. Наосът се дели от два реда по пет колони, свързани помежду си с полукръгли арки. Корабите са покрити с масивни полуцилиндрични сводове, средният от които е по-висок, а страничните — по-ниски.

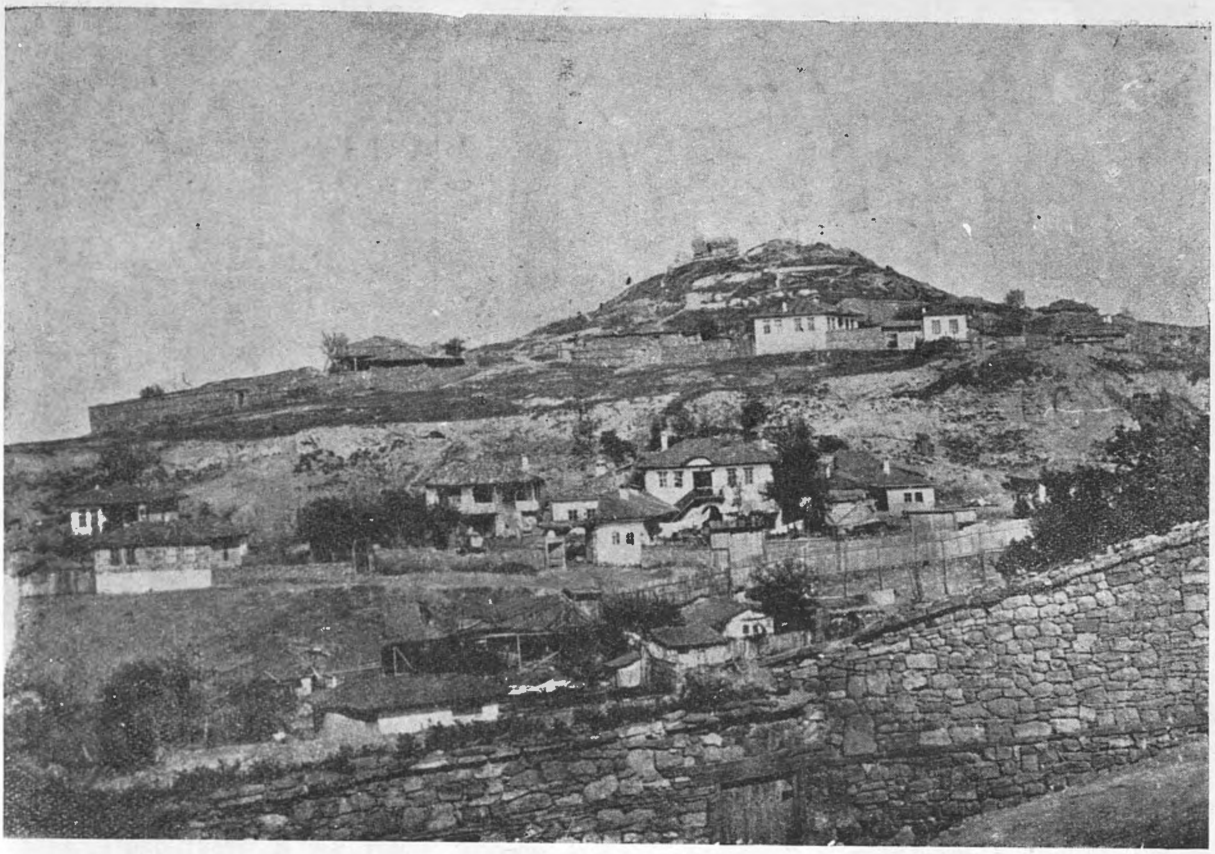

Обр. 105. Гр. Свищов. Изглед на част от града с крепостта

На всеки ред от колоните отговарят върху сводовете поясни арки.

Две симетрично разположени стълби, поставени в стената, която разделя наоса и преддверието, водят към галерията. Галерията се развива успоредно на западната стена в частта, отговаряща на средния кораб, и навлиза в пространството на наоса в страничните кораби с полукръгли извивки.

Стените на църквата са изградени от грубо обработен камък с правилна фуга, вследствие на което църквата въздействува малко сурово, но монументално. Стените са разчленени с тънък, опростено профилиран каменен корниз, на височина с подпрозоречните камъни на прозорците от галерията. Непосредствено под него и приземния ред прозорци има по една плитка полукръгла ниша в ос на прозорците, ръбът на която е оформен от тухли. Върховете на нишите са заострени. На западния край на северната фасада е поставена широка врата в полукръгъл отвор, обрамчен с добре обработен и профилиран бял камък. Над него минава тесен и хоризонтален, изнесен напред каменен корниз, върху който се развива плитка стенна ниша, полетата на която са облечени с бял камък и във всяко е поставена плоча с надпис (обр. 110). Западната фасада е оформена просто само с три оси, в които стоят врата и прозорци, всяка съответствуваща на един от трите кораба на наоса (обр. 111).

Над полукръглия горен праг на средната врата е поставен триптихонен мотив, изработен от бял камък. Трите полета на триптихона имат назначение в тях да се поместят икони вероятно на патроните на църквите: „Пророк Илия“, „Св. Никола“ и „Св. Параскева“.

Всички отвори на врати и прозорци са обрамчени с бели каменни рамки по маниера на турските строежи.

Църквата „Св. Преображение“ е също трикорабна псевдобазилика, построена върху мястото на изгорялата в 1810 г. „Св Никола“ (обр. 112 и 113).

Два реда по шест колони отделят средния кораб от двата странични. Интерколумни-

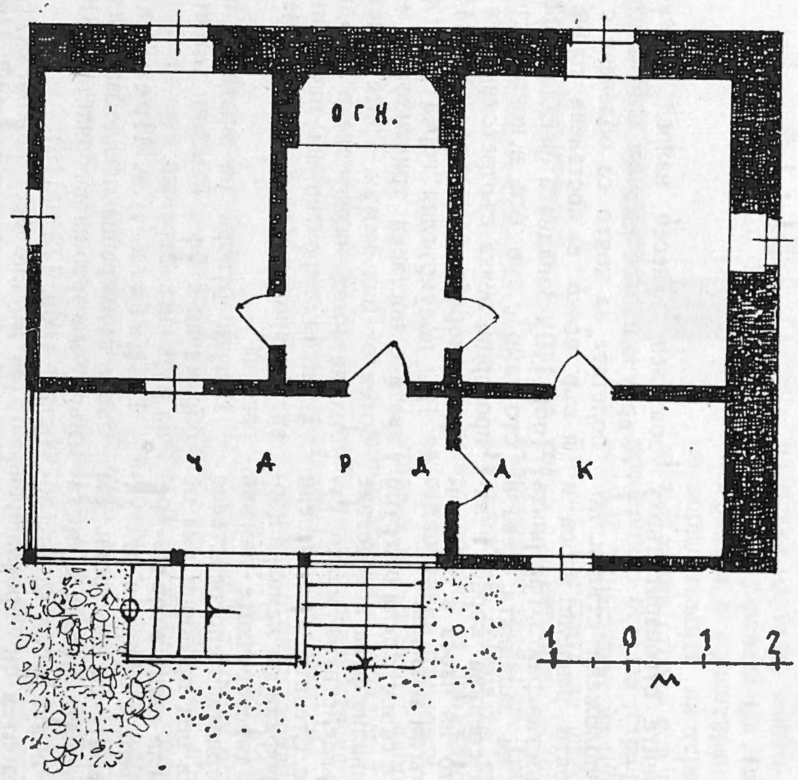
ОГН.
ЧАРДАК
1 0 1 2
м

Обр. 106. Гр. Свищов. Килийното училище при църквата „Св. Димитър“ — план на етажа

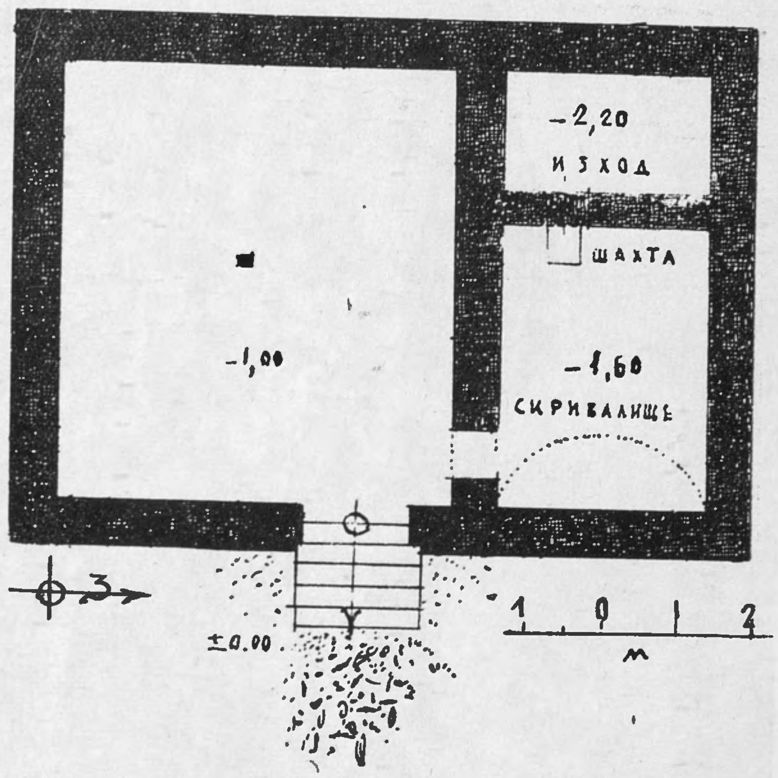
−2,20
ИЗХОД
ШАХТА
−1,00
−1,60
СКРИВАЛИЩЕ
±0.00
3
1 0 1 2
м

Обр. 107. Гр. Свищов. Килийното училище при църквата „Св. Димитър“ — план на избата

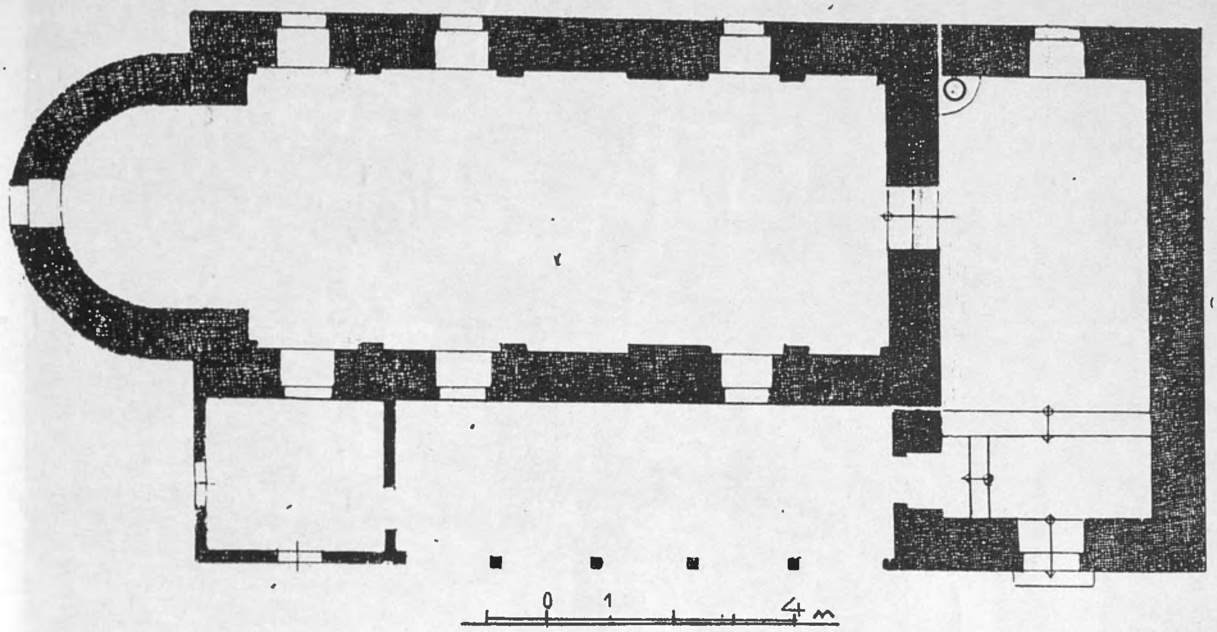

Обр. 108. Гр. Свищов. Църквата „Св. Павел и Петър" — план

умите са преминати с трицентрова барокова крива. Покритието и на трите кораба е дървено: на средния кораб отговаря полуцилиндров свод, който лежи по-високо от равните дървени тавани над страничните кораби.

Нартексът минава само през западната фасада и е бил отворен. Издигал се е до половината от височината на тази фасада и бил покрит със самостоятелен покрив.

В галерията се изкачва по две еднопосочни стълби, поставени симетрично спрямо надлъжната ос на църквата. Стълбите са достъпни както от наоса, така и направо отвън.

На средния кораб отговаря на изток полукръгла отвътре и петостенна отвън апсида. По стената на дяконикона и протезиса са оставени по три плоски стенни ниши. Откъм стената на протезиса има директен вход от двора.

Покривът на църквата бил седловиден, с по един валм в двата края на билото. Западната и южната фасада завършвали с трапецовидни фронтони.

Наосът се осветява от 9 прозореца — по 4 на северната и на южната стена и един на апсидата.

Стените на църквата са изградени от камък. Тялото на наоса се откроявало и действувало монолитно поради по-ниските тела на апсидата и откритото преддверие.

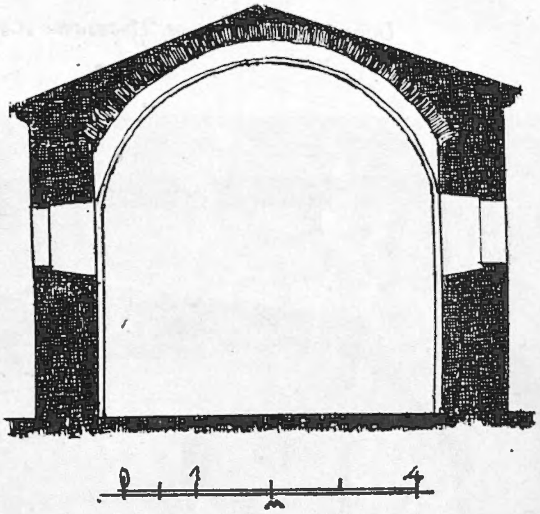

Обр. 109. Гр. Свищов. Църквата „Св. Павел и Петър" — напречен разрез

Всяка стена на апсидата отвън е разработена като плитка ниша, завършваща в горния си край с полукръгла, заострена във върха си дъга върху тесни и плитки лизени.

По северната и по южната фасада, ниско под главния корниз, са поставени плоски

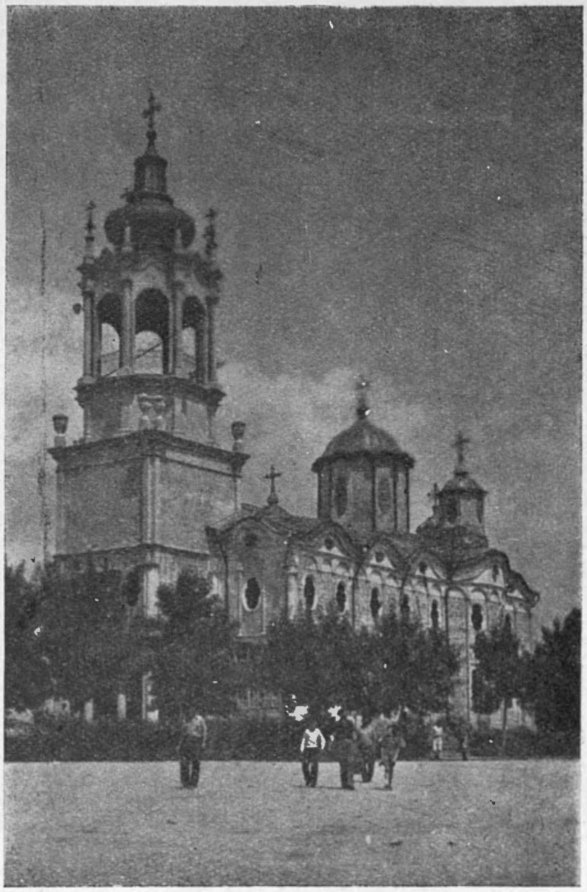

Обр. 114. Гр. Свищов Църквата „Св. Троица" — поглед

плитки ниши, които завършват в горния си край също със заострен полукръг. Те са предназначени за икони или образи на съответни светии.

Такъв бил образът на църквата през епохата на Възраждането. По-късно, през 1936 г., тя била разширена: достроена била камбанарията на западната фасада, затворен бил нартексът и още по-важно, бил поставен купол с тамбур върху предолтарния квадрат в ширината на средния кораб. С това била понижена нейната първа оригинална художествена стойност.

Църквата „Св. Троица". В днешния ѝ вид тя е изградена на два етапа. Наосът и една част от камбанарията (приземната колонада и кубическата форма над нея) са изградени от 1865 до 1867 г. от майстор Никола Фичев. Последната е довършена по-късно от майстор Генчо Кънев поради недостиг на средства (1883 до 1887 г.).

Градоустройствено църквата е поставена много сполучливо на терена: от най-високата точка на градската площ тя доминира в силуета на града, гледан както от Дунав, така и от хинтерланда. Разположена по правилата на канона с олтара към изток, дългата ѝ ос е успоредна на реката.

Площадът, на който лежи църквата, се развива на юг от нея (обр. 114). Така и тук се повтаря традицията, залегнала в църквите от Възраждането: църковният двор да се развива винаги на юг от църквата. С това

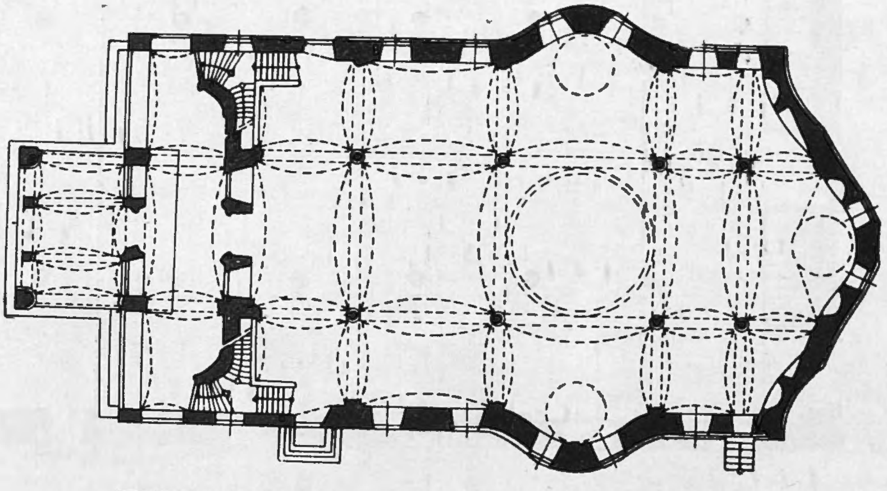

Обр. 115. Гр. Свищов. Църквата „Св. Троица" – план

се създава хармоничен градоустройствен комплекс. Площадът със своя простор и църквата с обема си се сливат в едно съставно тяло, което се налага като градски център. В площада се вливат осем улици, които радиално са насочени към него. От тях шест излизат пред църквата, така че тя винаги се включва в перспективата им. На южната му страна минава една от дългите и главни магистрали на града, вследствие на което църквата навлиза в зрителното поле на минаващите по тази улица.

Църковният наос (обр. 115) е трикорабен. Страничните кораби се отделят от централния с два реда тънки и стройни колони, по четири във всеки ред. Олтарът е оформен от една апсида, която обгръща и трите кораба в източния им край. Средните два чифта колони образуват предолтарния квадрат, над който посредством четири пандатива той преминава във висок кръгъл тамбур, покрит с купол.

Напречно по средния кораб се загатва напречна ос, която завършва на север и на юг с плитки ниши — певници. Трите ниши: олтарната и двата певника, са маркирани в покрива с малки декоративни куполи с тамбури, близки по характер на големия купол.

Църквата има четири входа: главен вход — на западната фасада, по един на северната и на южната (близо до притвора) и един в протезиса на олтара.

Нартексът заема цялата западна страна на наоса. Той е надстроен с галерията и включен под общия покрив на църквата. До галерията се достига по две трираменни стълби, разположени в двата вътрешни ъгъла. И двете стълби са достъпни както от преддверието, така и от страничните кораби на наоса. Галерията е свързана пространствено с наоса чрез дълбоко излизащ напред балкон без междинни подпори.

Въпреки че се формира от трите кораба, наосът действува напълно като единно пространство, което е отличителният белег на тази църква. Това се дължи на изтъняването до минимум на стройните тънки колони от двата реда между корабите, на голямата им

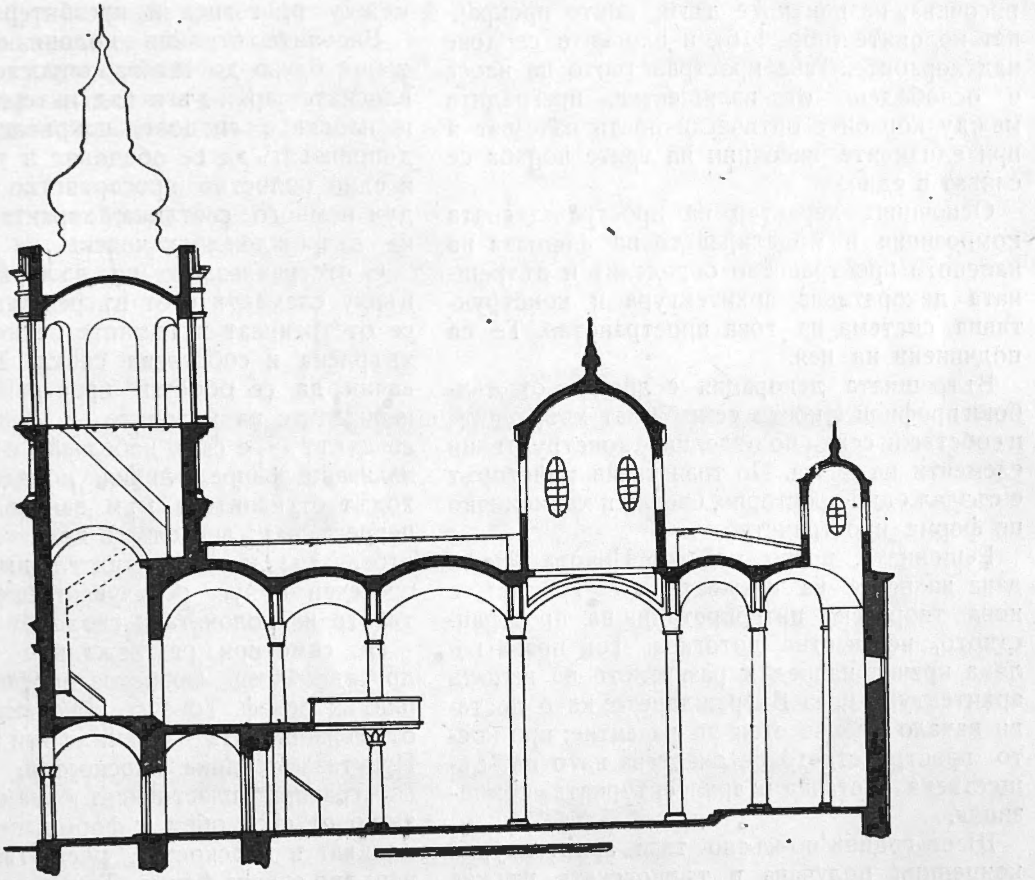

Обр. 116. Гр. Свищов. Църквата „Св. Троица" — надлъжен разрез

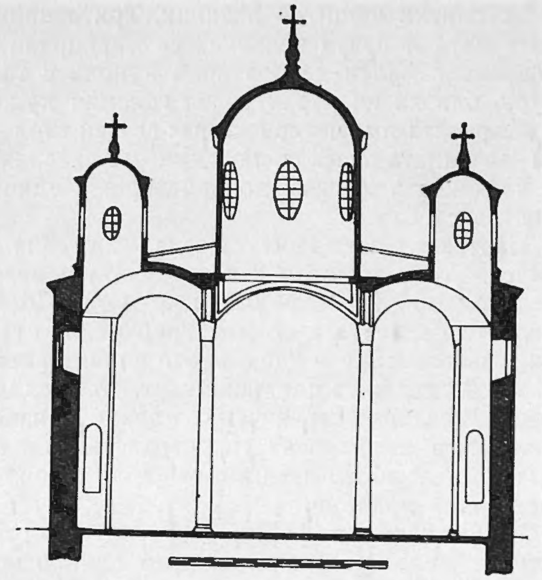

Обр. 117. Гр. Свищов. Църквата „Св. Троица“ напречен разрез

височина, на плитките дъги, които прекрачват колоните (обр. 116), и плоските сводове над корабите. Така пространството на наоса е освободено от излишества, преградите между корабите оптически почти изчезват и при еднаквите височини на трите кораба се сливат в едно.

Основният характер на пространствената композиция и моделирането на формата на наосното пространство определят и вътрешната декоративна архитектура и конструктивна система на това пространство. Те са подчинени на нея.

Вътрешната декорация е лишена от дълбоки профили, с което се избягват хвърлените и собствени сенки по отделните конструктивни елементи на наоса. По този начин майсторът е създал едно просторно, светло и хармонично по форма пространство.

Решението, което майстор Никола Фичев дава на наоса на църквата „Св. Троица“, е нова творческа интерпретация на пространството, неизвестна дотогава. Той прави голяма крачка напред в развитието на нашата архитектура през Възраждането, като поставя начало на нов етап на развитие, при което пространството се очертава като най-съществена съставка в архитектурната композиция.

Шест години по-късно тази архитектурна концепция получава в търновската църква „Св. Константин и Елена“ пълно развитие и изясненост. До това време общата линия на развитие на архитектурата у нас се движи в границите на обикновената утилитарност — задоволяване на функционалните нужди. При най-добрите случаи може да се говори за грижлива техническа или декоративна разработка, т. е. до проявление на майсторство, но не и на творчество.

Главният акцент на наоса на „Св. Троица“ е предолтарният квадрат, на който се подчиняват: квадратът на олтара — презбитерият и двата певника. Всички те напълно са уеднаквени по форма и се включват като равностойни помежду си и по този начин очертават пълна симетрия в цялостната композиция на пространствения кръст (обр. 117). С оглед на това външните стени на последните три пространства са моделирани напълно еднакво. Поради същите съображения олтарът на църквата е оформен само с една ниша, която обхваща целия наос. Средната част от олтарната ниша, която е в сектора на презбитерия, се отделя само декоративно, но напълно задоволително и успешно от останалата част на нишата. Това е постигнато с преходни къси конвексни излизания напред в граничните точки между презбитерия и дяконикона, от една страна, и между протезиса и презбитерия, от друга.

Високите стройни колони с високо лежащи близо до тавана опростени капители, плоските арки-дъги над интерколумниумите и плоските сводове, покриващи корабите, допринасят да се обединят и трите кораба в едно цялостно пространство с много въздух и много светлина, характерно за духа на възрожденския човек.

С отстраняването на дълбоките профили върху елементите от вътрешната декорация се отстраняват и тъмните петна от дълбока хвърлена и собствена сянка. Това е втори начин да се обобщи пространството. Така капителите на колоните са много опростени: абакусът им е само набелязан с плоска, едва излизаща напред линия, поради което преходът от капитела към започващия свод е непрекъснат; листелът в долната част е едва отбелязан; целият капител има форма на пресечен конус, образуващ прехода между тялото на колоната и свода от тавана.

Не само при разглеждания случай, но и другаде Фичев изработва профилите с много плитък релеф. Това се обяснява с влиянието от дърворезбата — самият той е бил резбар. При тази техника плоскостта, върху която се „гравира“ пластичният орнамент, не губи нищо от своя обем и форма, сенките се намаляват и плоскостта, респ. тялото, запазва напълно своята форма. Така например в предните части на средните устои на моста при гр. Бяла са изработени прекрасни по композиция стилизирани фигури на животни с много плитко изрязване, при което формата на камъка не е променена. Същият маниер е приложен и в декоративните ъглови „фестони“ във фасадата на „Св. Троица“. Тези фестони, които някои неправилно определят като вградени колони, срещаме в турските строежи още в Пазвантовата джамия във Видин от края на XVII в. Там те разделят фасадните стени на отделни вертикални полета — табли. Плитката пластичност архитектът провежда в цялата постройка както във вътрешната архитектура, така и във външното разчленяване на фасадите.

По този начин главният корниз завършва с вълнообразна крива, образувана от непрекъснатото повтаряне на линията на бароковата кобилица. Отделните вълни са къси и с много мек холкелов профил, поради което общият силует на цялото тяло на църквата запазва напълно спокойствието си на статична фигура.

Онова, което е акцент на вътрешната пространствена композиция, естествено и чисто органически е отразено като елемент и във външното оформяване на сградата. Главният купол над предапсидния квадрат с многостенен тамбур се явява като център на групата от обикалящите го три малки чисто декоративни кулички, които изникват над олтарната ниша и двата странични певника. С това завършва цялата външна композиция на сградата.

Барокът на Никола Фичев в тази постройка и особено в търновската църква „Константин и Елена“, не може да се приравни с онзи барок, който се разнася типово в нашите земи през времето на Възраждането. Неговият барок е индивидуален, претворен и озониран в местната архитектурна традиция и същевременно преминава на още по-високо равнище на развитие. Той не е декоративен, а изникнал от организма на вътрешната пространствена композиция. При тези две постройки на Никола Фичев можем да говорим за творчество. В това отношение църквата „Св. Троица“ е извънредно важна и от значение за развитието на нашата архитектура през Възраждането. Тя бележи началото на един нов период, който характеризира развитието на нашата архитектура през Възраждането и оказва влияние върху архитектурата от първите години на следвъзрожденската епоха.

Шест години по-късно след завършване на църквата се достроява камбанарията, която на времето не е била довършена от Никола Фичев. Това било възложено на майстор Генчо Кънев. Никола Фичев имал проект за камбанарията, но по този проект били построени само колонадният приземен вход и етажът над него, Как била замислена горната част на камбанарията, не знаем. Може обаче да се твърди, че тя не е била такава, каквато я виждаме изградена от Генчо Кънев. Това, което той допълнил, е чуждо по характер, по мащаб, по детайл и стилна трактовка с характера на църквата. Никаква връзка не съществува между спокойната и оформена линия на тектониката на църквата с тази на новата кула. Главният корниз обикаля и четирите фасади на наоса. На западната фасада той се прекъсва от камбанарията, което не е по маниера на големия майстор-архитект. При църквата „Константин и Елена“ в Търново главният

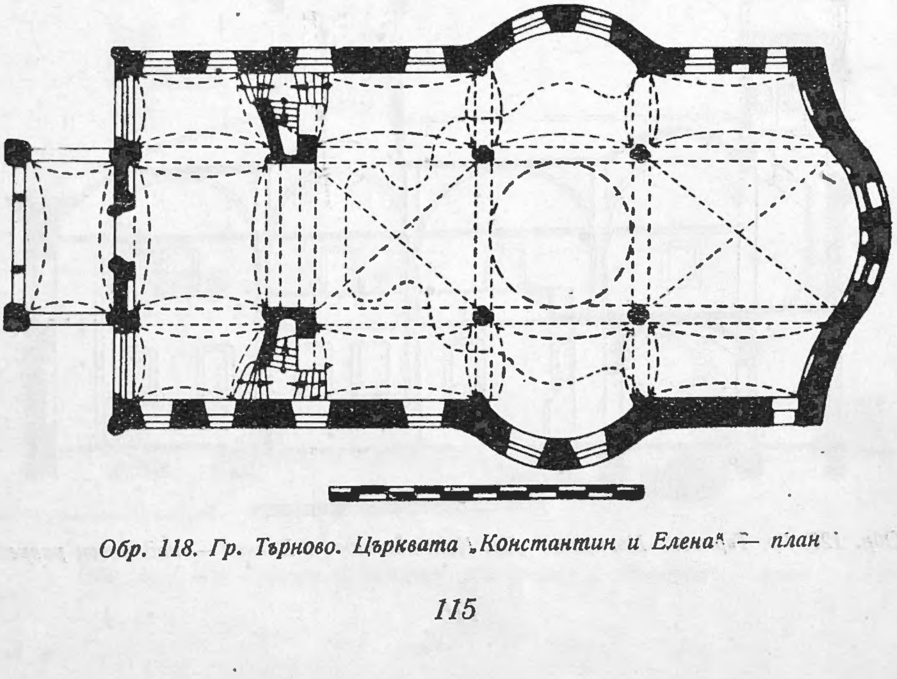

Обр. 118. Гр. Търново. Църквата „Константин и Елена“ — план

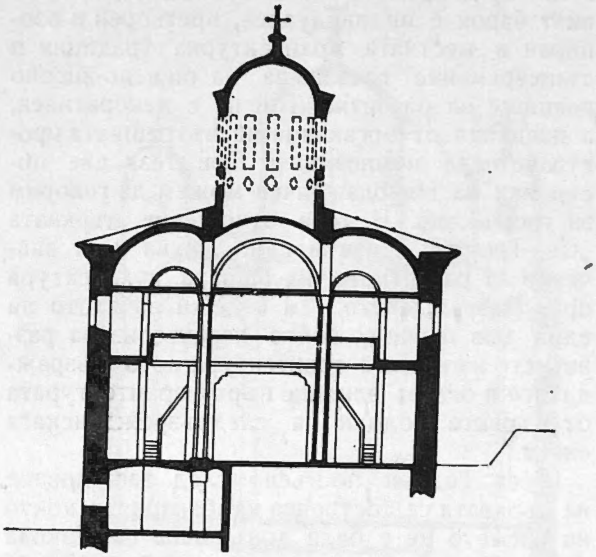

Обр. 119. Гр. Търново. Църквата „Св.Константин и Елена" — напречен разрез

корниз преминава през цялата западна фасада непрекъснат, като опасва и камбанарията.

Особено несъгласувана е камбанарията спрямо спокойния и убедителен характер на църквата в нейния горен завършък, със силно и дълбоко профилирани детайли, нервна начупеност, остро начупена линия на малките фронтончета между осемте колони на тамбура и най-после съвършено чужда на цялата композиция е луковицата и безкрайно раздробеният ѝ завършък. Във всичко това се вижда влиянието на католическите църкви на средна Европа. Неорганическата връзка между църквата и камбанарията се наблюдава даже и в конструкцията. Цялата ѝ източна половина неконструктивно лежи върху свода, който покрива нартекса на това място.

Монументалната спокойна третировка, която Никола Фичев така сполучливо създал в църквата, липсва при камбанарията. Ясно е, че Генчо Кънев не е могъл да почувствува и изживее величието на вложената от големия строител архитектурна мисъл.

Църквата е фундирана върху нездрав терен и поради това основите ѝ са положени доста дълбоко. Въпреки това в северозападния ъгъл на сградата има пропуквания от слягане на почвата. Относно конструкцията трябва да се отбележи, че има допуснати компромисни неща. Допуснато е неправилно натоварване върху сводовете над корабите. Трите малки декоративни кулички, които се издигат над двата певника и над презбитерия, стъпват екцентрично върху сводовете, което заедно с изрезката, която правят отворите на тамбурите в същите сводове, не е правилно. Ако това би могло все пак да се до-

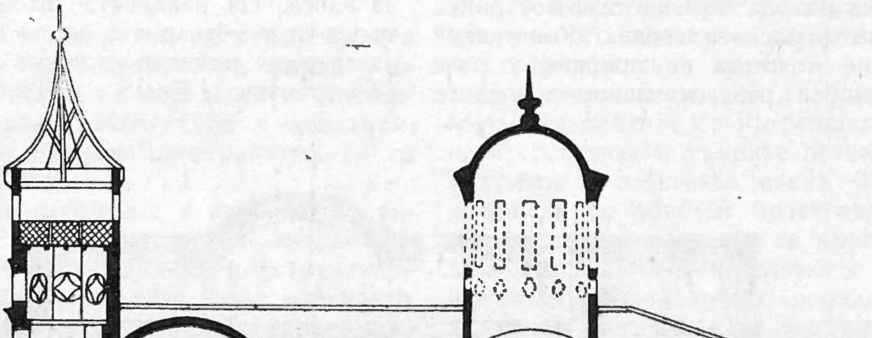

Обр. 120. Гр. Търново. Църквата „Св. Константин и Елена" — надлъжен разрез

пусне при факта, че тези малки кулички са паянтови, леки и не тежат много върху свода, направеното при камбанарията е недопустимо. Източната стена на камбанарийната кула е без основа и виси във въздуха. Стената товари свода, който покрива западното поле на средния кораб (15).

При по-късно строената от Фичев църква „Константин и Елена“ в Търново вече виждаме отстранени тези грешки (обр. 118, 119 и 120).

„Св. Кирил и Методий“. Църквата е построена в 1872 г. Въпреки това тя мъчно би могла да се отнесе като паметник от тази епоха. По-скоро тя принадлежи на следвъзрожденския период у нас. Нейната вътрешнопространствена моделировка със силна тенденция към централна постройка, както и външното ѝ фасадно и силуетно оформяване ни дава право да я разглеждаме повече като постройка на едно преходно време между Късното възраждане и следвъзрожденския период (обр. 121).

Централното църковно пространство на църквата представлява осмостенник с много слабо подчертани две анексни пространства — на изток с презбитерия на олтаря и на запад с централната форма на предвходното поле. В напречна посока централната осмостенна фигура е попълнена с два певника, изразени във външната фасада на страничните стени като ризалити. Осмостенът е оформен от четири свободно стоящи и четири вградени колони.

Нартексът е триделен и бил отворен по средната ос, над която сега се издига камбанарията. Тя се издига много близо до големия купол, което създава сложен и претрупан силует на сградата (обр. 122).

Освен от прозорците на тамбура вътрешното пространство е осветено и от гъсто наредените прозорци на надлъжните и напречните стени. Дори светлината, идваща от тях, конкурира на горното осветление и по такъв начин понижава доминантното въздействие на куполното пространство в композицията, в която то е архитектурен център.

Голямото значение на правилното подреждане и степенуване силата на осветлението на вътрешните пространства в една сложна пространствена система е много добре илюстрирано при разглеждания случай. Извършената грешка тук е явна: подкуполното пространство би трябвало да получи максимално осветление, за да се подчертае още повече ролята му на център в общата пространствена композиция.

В архитектурната декорация на купола са много сполучливо използувани конструктивните елементи. Ребрата, които излизат от осемте опорни точки в основата, преминават радиално по конхалната площ на купола и

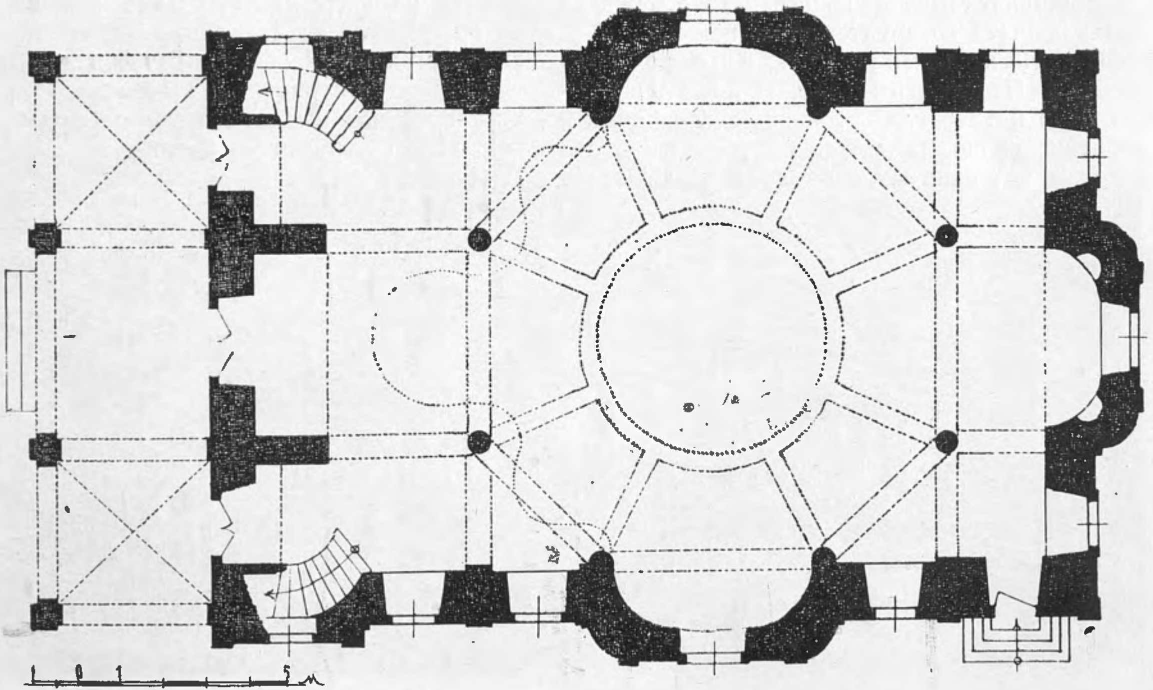

Обр. 121. Гр. Свищов. Църквата „Св. Кирил и Методий“ — план

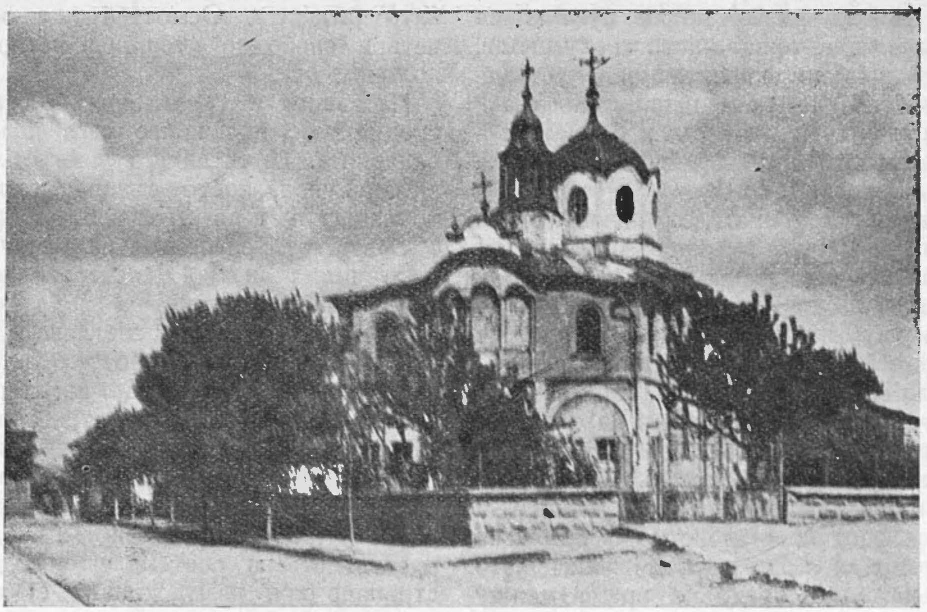

Обр. 122. Гр. Свищов. Църквата „Св. Кирил и Методий“

спират в кръглия отвор на върха, който носи следващия тамбур.

Галерията заема цялата западна част на наоса вън от подкуполното пространство. Нейната форма е прекалено динамична и допринася още повече за разбиване на пространственото единство на наоса.

Външният изглед на сградата е чужд на обикалящата го архитектурна рамка.

Св. Николското училище на Христаки Павлович (обр. 123 и 124) е построено в 1846 г. Състои се от един етаж и поради силно наклонения терен на двора входът е повдигнат с около 1 м. Сградата има един среден коридор, от двете страни на който са разположени по две стаи. Външните стени са изградени от почти правилно очукани камъни на варо-пясъчен разтвор.

Сградата е една от първите у нас, изградена специално за училище. Над входа е вградена плоча с надпис, в който се посочва годината на изграждането 1848 г. и имената на гражданите на Харизанската махала, които са помагали за неговото изграждане. Тогава училището се наричало „Св. Николско“. В него учителствувал известният възрожденски учител Тодор Хрулев — ученик на Христаки Павлович.

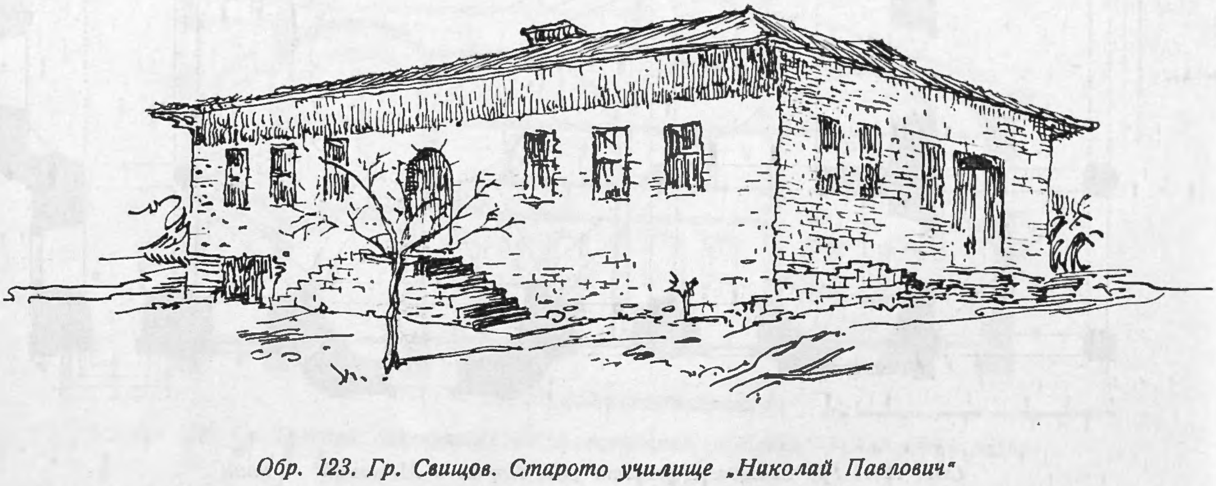

Обр. 123. Гр. Свищов. Старото училище „Николай Павлович“

Основният архитектурно-стилен фон на града е давала народната отворена асиметрична къща. Останки от нея в града днес се срещат вече сравнително рядко. Нейната схема като основа на пространствената композиция се вижда в много от големите градски къщи, които са строени в началото на XIX в. и са запазени до днес.

Първите, най-старите представители на тази къща се виждат още в селата около Свищов. Но дори и тук тази схема днес вече е в по-нова форма. Така в селата Драгомирово, Морава, Ореш и др. народната къща е с открит или затворен чардак и добива симетрична композиция. Тази симетричност обаче няма нищо общо с бароковата симетрия, характерна за пловдивската къща, а се явява в резултат на развитието на народната асиметрична къща.

В Свищов тази къща е оформявала архитектурния характер на селището: От нея, но в по-нова и развита форма са запазени някои постройки, между които може да се посочи къщата на Т. Данаилов от средата на XIX в.

Тази къща се състои от затворено приземие и от етаж с отворен чардак. Приземието, в частта му под чардака, е затворено. Стълбата за етажа се развива в единия край на тази част от приземието и излиза на отворения чардак. Разпределението се състои от един разположен по средата широк коридор, наричан „салон“ и по две стаи от двете му страни.

В местоположението на етажната стълба (отворения чардак и затвореното жилище) ясно се наблюдава основната схема на народната планинска къща.

Втори вид къщи, разпространени в града, са тези от пловдивската група. Те се появяват в Свищов по същото време, когато ги наблюдаваме и по другите градове на страната.

Особен интерес представлява изясненият тип на народната планинска къща под широкото влияние на арбанашката. Такова влияние

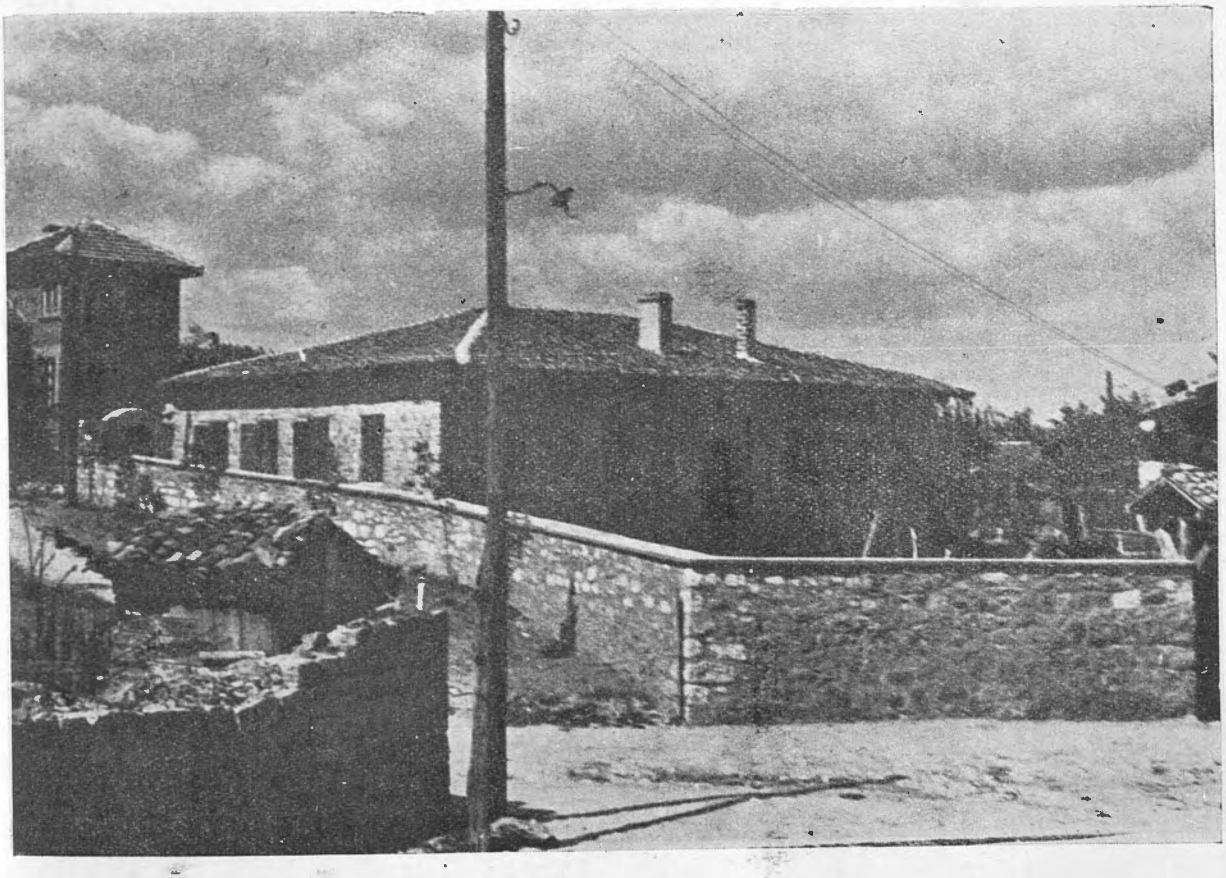

Обр. 124. Гр. Свищов Музеят „Николай Павлович“

засега намираме единствено в Свищов. Причините за това бяха вече обяснени. Те се съдържат предимно в широките търговски връзки между двете селища и използуването на Свищов от арбанашките търговци за главна търговска база в търговията им с чужбина.

Неправилно е да се смята, че появата на този вид къщи е случайно явление. Някои автори намират, че в Свищов имало само няколко арбанашки къщи и обясняват този факт единствено със заселването на арбанашки семейства в Свищов след кърджалийските нападения в 1801 г. Трябва обаче да се подчертае, че далеч преди края на XVIII в. са строени къщи от арбанашки тип. Между запазените от тях е тази на Сладкареви, строена преди 1800 г. Многобройни са и къщите, които се строени през целия XIX в. и отразяват силното влияние на арбанашката къща. Следователно голямата жилищна култура, която се вижда в арбанашката къща, не е останала неоценена от забогателите свищовски търговци (16).

Влиянието на Арбанаси в свищовската къща през Възраждането се наблюдава не само в разпределението и комуникационната връзка на вътрешната пространствена композиция, но и във фасадното оформяване.

Приземието на свищовската къща е обширно пространство с директен вход в него откъм двора. То е архитектурно оформено точно така, както и арбанашката къща. До входа (в избеното помещение) малко встрани е заделено от избата помещение.

В етажа се влиза през чардака. Този прийом, типичен за нашата народна къща, тук е запазен. При някои къщи, като напр. Сладкаревата, етажният чардак се обръща в стълбище на еднопосочната стълба. Разположението на стълбата, оформяването на отвора на входа за етажа и пр. напълно съвпадат с тези от Арбанаси. В голям брой свищовски къщи от Възраждането срещаме онова, което е много характерно за арбанашката къща: отделянето на жилищните от стопанските помещения; голямата площ, която те заемат от цялото разпределение, и образуване на изолационно пространство между тези две групи помещения.

Най-силно е изразено влиянието на арбанашката къща, макар това да не е първостепенно, в оформяването на дворната фаса-

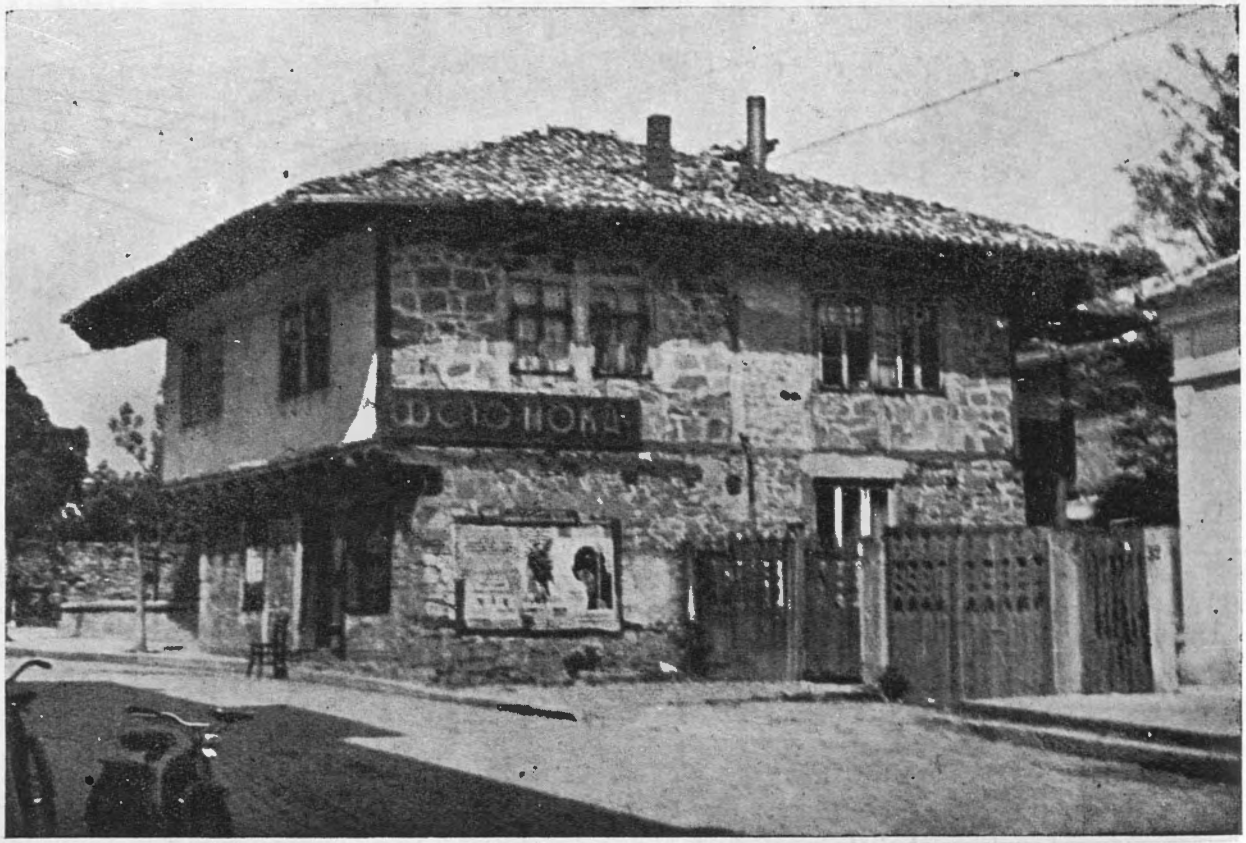

Обр. 125. Гр. Свищов. Стара къща

да. Двата входа — за избата и за етажа, са полукръгли, а понякога със заострени в обратна посока върхове. Разработката на фасадните стени с открита неизмазана каменна зидария е заемка от Арбанаси. Този архитектурен характер имат и къщите, които се намират в западната покрайнина на Горната махала.

Най-старата къща в града, строена през втората половина на 18 в., е тази, в която в 1791 г. е подписан мирът, сключен между Австрия и Турция (обр. 125 и 126). Тя е приземна сграда с едно средно, почти квадратно помещение, около което са разположени четири стаи. Една от стаите е по-голяма и тя включва в себе си дъното на входното помещение. В къщата са извършени поправки и не е изключено след решението в нея да заседава комисията за сключване на мир предварително да е била основно поправена, а може би и изменена.

Къщата на Т. Хрулев, строена в 1852 г., съдържа приземие и етаж. Приземието (обр. 127) е едно общо складово помещение. Има директен вход откъм двора, оформен точно така, както го виждаме и в арбанашките къщи: квадратна ниша с полукръгло покритие. Вляво от входа е заделено малко помещение. Входът за етажната стълба е полукръгъл (обр. 128). Стълбата за етажа започва непосредствено от входната площадка. Тя излиза на етажа под чардака. Жилището съдържа четири помещения, разположени по две на двете страни на коридора, който пресича цялата жилищна площ на две (обр. 129).

Външните стени са изградени с фугирана каменна зидария (обр. 130). Вътрешните стени са дървен скелет с пълнеж от кирпич. Собственикът, който я строил, е известният Тодор Хрулев — учител в Павловското училище след Н. Павлович.

Къщата на Данаилов. Намира се в северната част на града, близо до дунавския бряг (на улица Черкацка). Тя е двуетажна сграда с приземие и етаж.

Схемата на нейната пространствена композиция е напълно еднаква с тази на къщата на Тодор Хрулев. Тя е изгубила обаче своя първоначален образ поради поправките и пристройките, които са правени по-късно.

И при нея, както и при Хрулевата къща, разпределението на етажа запазва напълно местната архитектурна традиция и не се поддава на влияние. То все пак би могло да се види в засводените два входа на приземието.

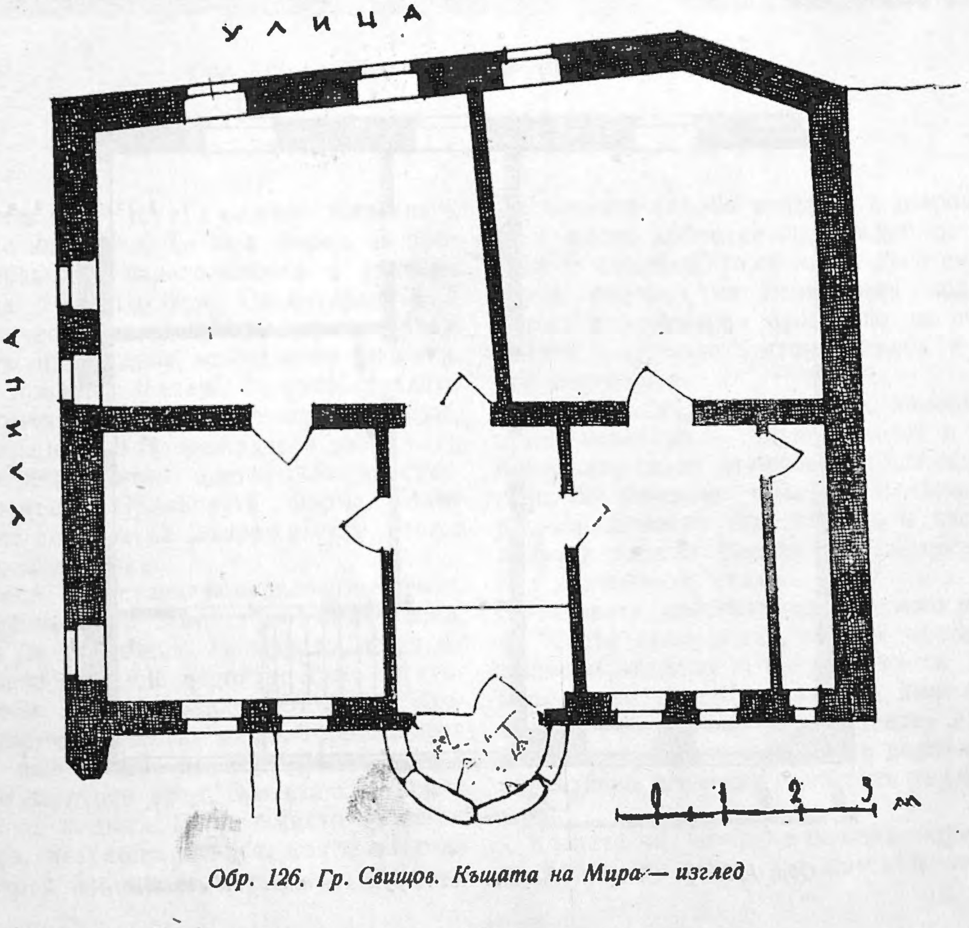

Обр. 126. Гр. Свищов. Къщата на Мира — изглед

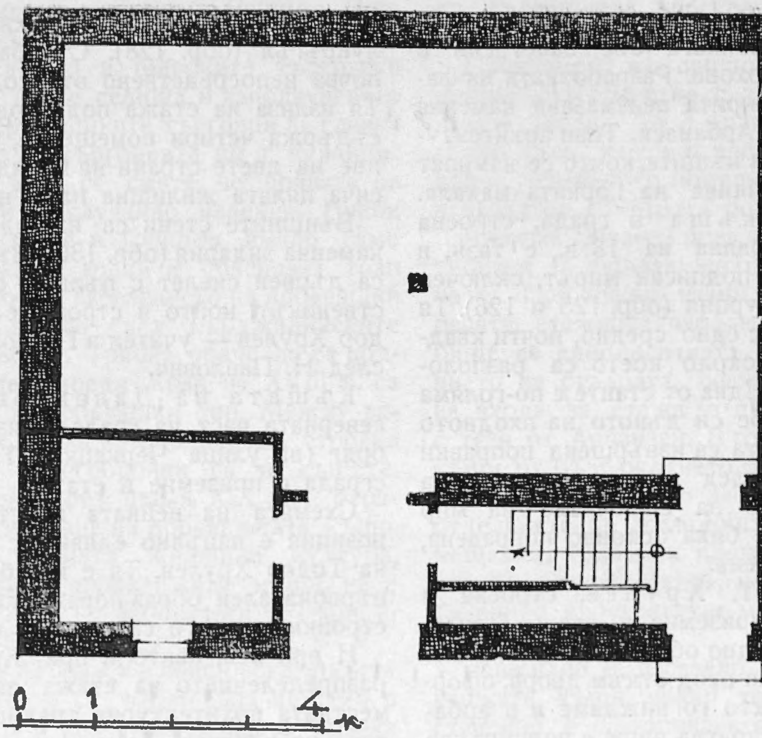

Обр. 127. Гр. Свищов. Къщата на Хрулев — план на приземието

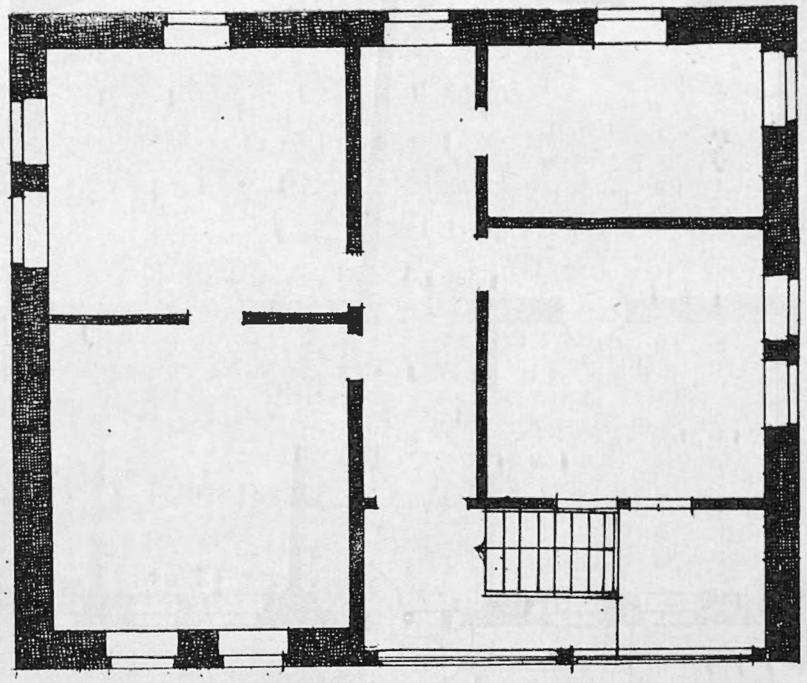

Обр. 128. Гр. Свищов. Къщата на Хрулев — план на етажа

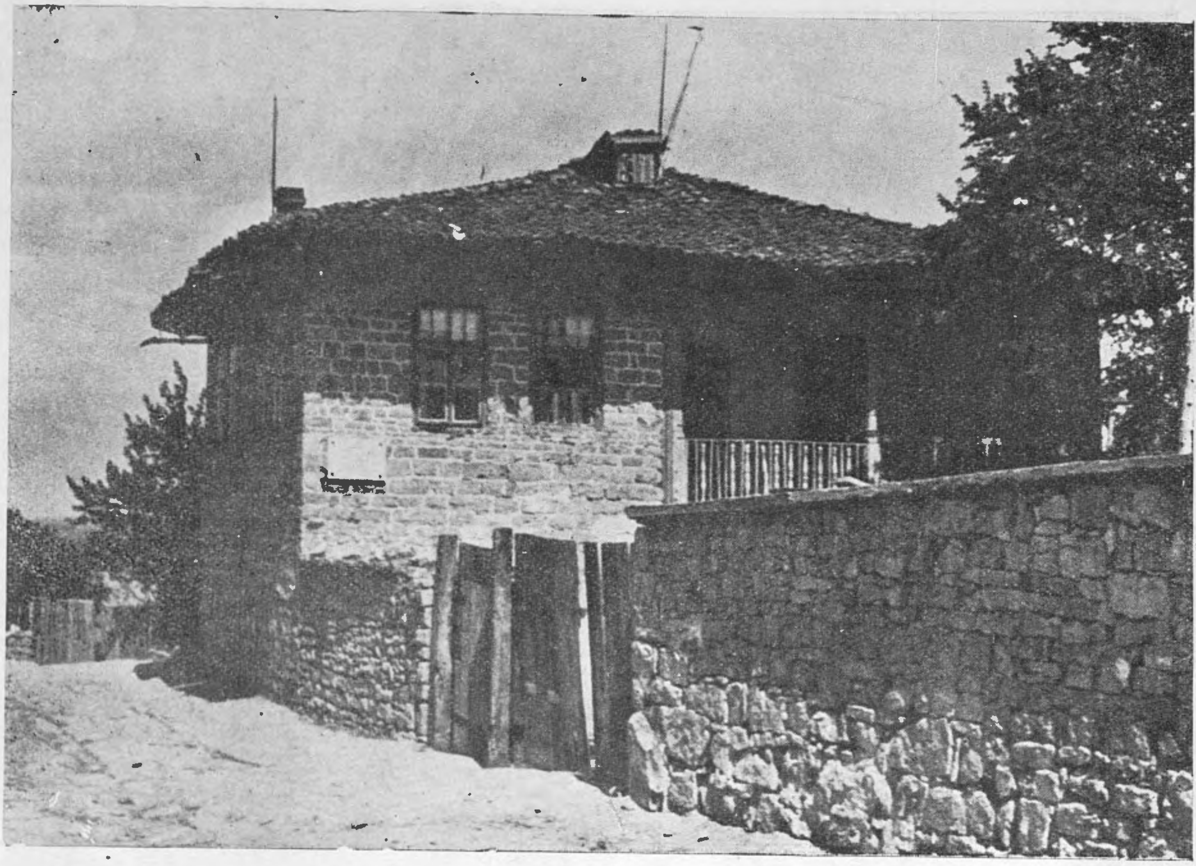

Обр. 129. Гр. Свищов. Къщата на Хрулев — изглед

Къщата на Гр. Начевич. Строена е в началото на XIX в. Тя има форма на продължен правилен паралелепипед с размери по цокъла 20,50/10,00 м. Ориентирана е с дългата си ос перпендикулярно на улицата и ограничава широк двор, който лежи пред нея. Съдържа приземие и етаж. Външно сградата не е променила своя архитектурен образ, който имала и през Възраждането (обр. 131), обаче разпределението претърпяло чувствителни промени. Първичната форма, която имала през епохата на Възраждането, може да се определи така.

Приземието представлявало цяло помещение, в което се включва само стълбата за етажа, затворена в стълбище. Влизането в приземието, което служило вероятно само за стопански цели, ставало направо от двора. Входът е оформен с плитка ниша, горният праг на която има форма на полукръгла дъга с конвексно заострен връх. Вратата е двукрила в дъното на нишата. В приземието се намира и втора, вътрешна стълба, която свързва приземието с жилището в етажа.

Етажната стълба извежда в широк вестибюл, около който се подреждат останалите стаи. В стълбището се влиза през еднокрила врата, отворът на която има полукръгла форма с конвексно заостряне на върха на дъгата. Вътрешната втора стълба е развита във вестибюла.

Стените на приземието са каменни, а на етажа паянтови — дървен скелет и пълнеж. Каменните стени на приземието са само фугирани, но по-късно измазани с варо-пясъчен разтвор. Етажът към улицата и част от западната дворна фасада излиза еркеровидно над приземните стени.

Подовата конструкция на етажа е дървена. Както гредоредът, така и носещите го дървени подпори в приземието са преоразмерени: гредите от дюшемето имат напречно сечение 30/40 см, а подпорите 30/20 см. Тъкмо такива размери имат и дървените конструктивни елементи в къщите на село Арбанаси.

Къщата на Начевич е решена силуетно много добре: тя лежи спокойно с по-тясната си

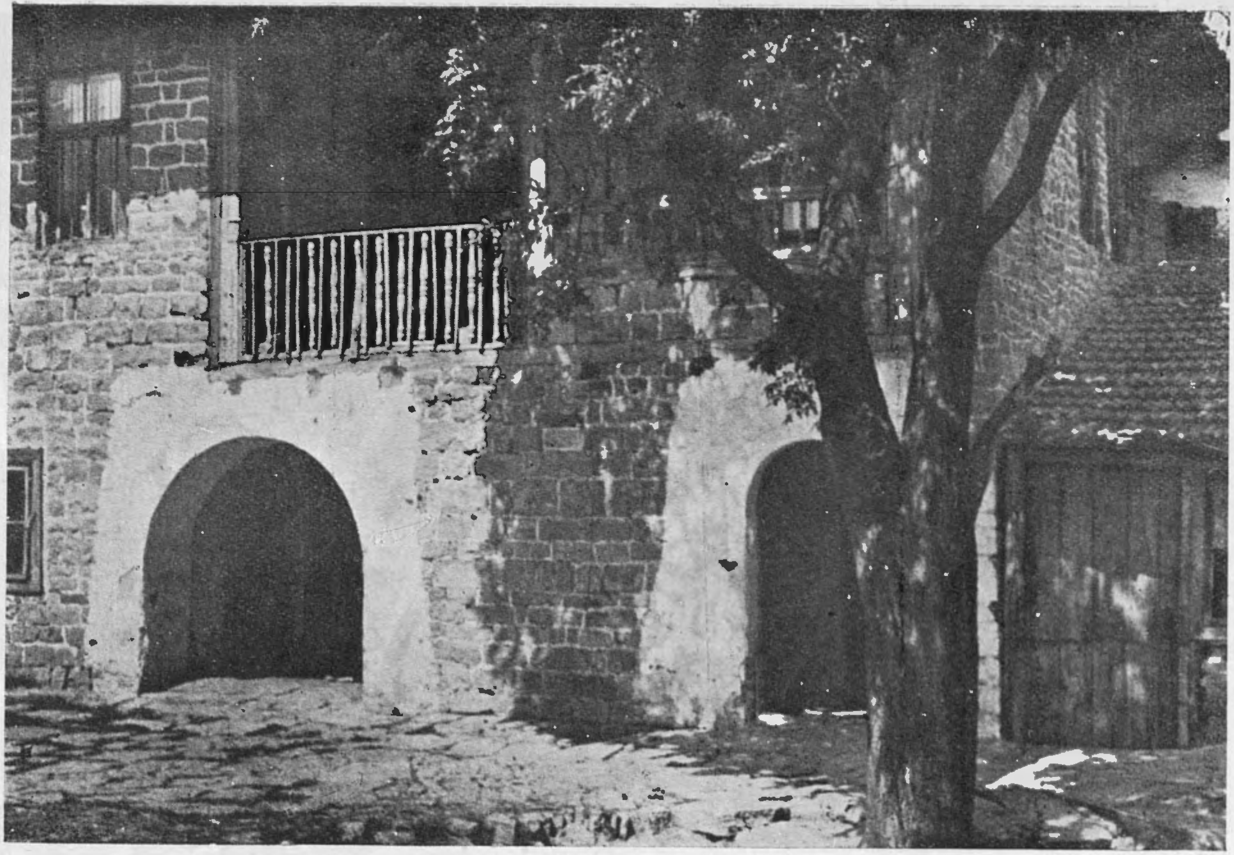

Обр. 130. Детайл от къщата на Хрулев

страна по линията на улицата, а дългата фасада формира обширния двор пред нея. Силуетът е характерен със спокойната дълга линия на билото. Покривът е на четири води, с малък наклон и не особено издадена стряха.

Къщата на Начевич е една от големите къщи от Възраждането в Свищов.

Къщата на Сладкареви е построена в 1830 г. Стопанинът бил джелепин. Има приземие и етаж. Приземието изцяло било изба. Входът бил отдръпнат навътре в ниша, в която е поставена и стълбата за етажа. Етажът съдържа жилищна част, свързана с етажната стълба, и друга — стопански помещения. Тази част има вътрешна стълба, която я свързва със сутерена.

Жилищната половина съдържа: разширен среден коридор, който излиза с еркер над приземието, и три стаи, разположени около коридора. Жилищната част е изолирана от стопанската част (кухня и др.) с помещение, в което е втората вътрешна стълба.

Това междинно изолационно пространство напомня подобното му в Арбанашката къща, където то разделя трите ѝ съставки.

Външните стени в приземието и етажа са зидани от грубо обработен камък с хоризонтална редова зидария и сравнително тънка фуга на варо-пясъчен разтвор (обр. 132). Вътрешните стени и отчасти стената към двора са дървени скелетни конструкции с пълнеж от кирпич.

Във външното архитектурно оформяване на сградата се налага фактурата на камъка (обр. 133 и 134). Единствен конструктивно-декоративен елемент по фасадите е малкият еркер на дългата улична фасада.

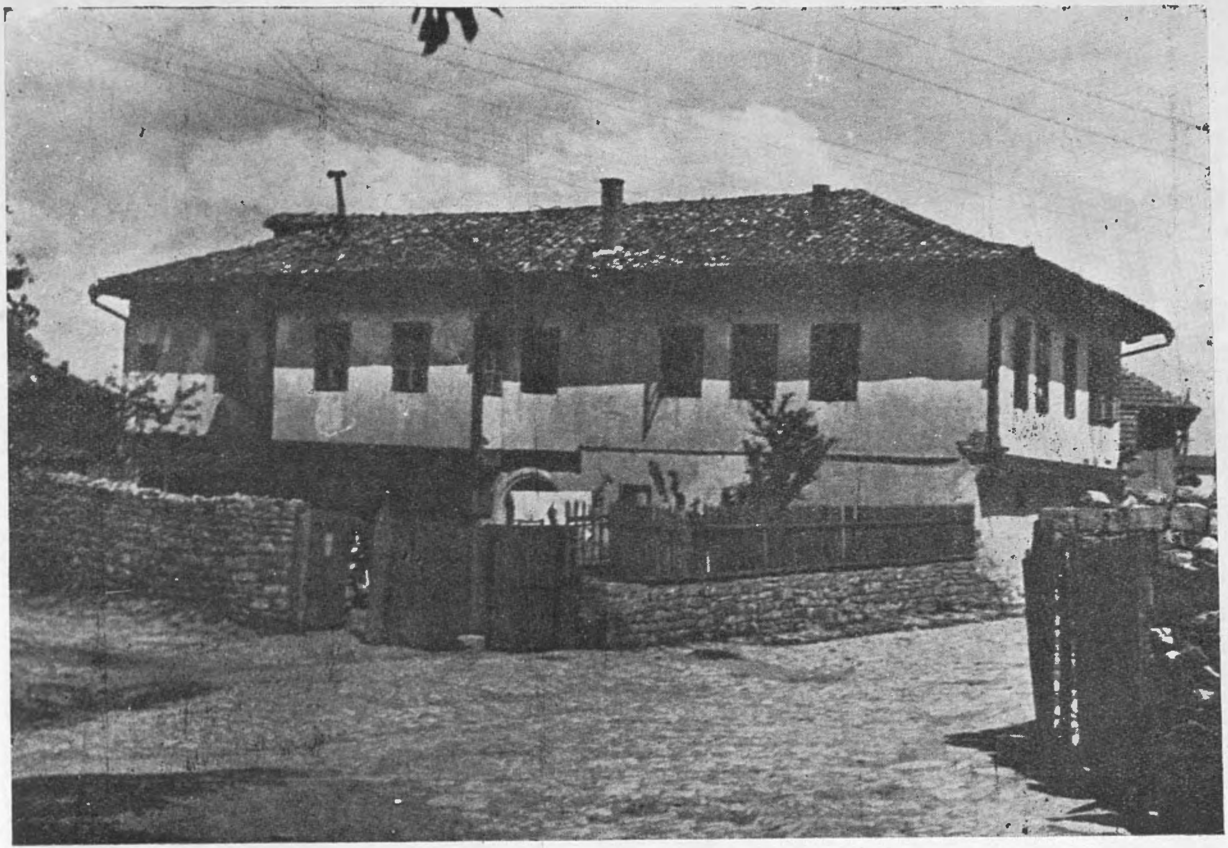

Обр. 131. Гр. Свищов. Къщата на Гр. Начевич — изглед

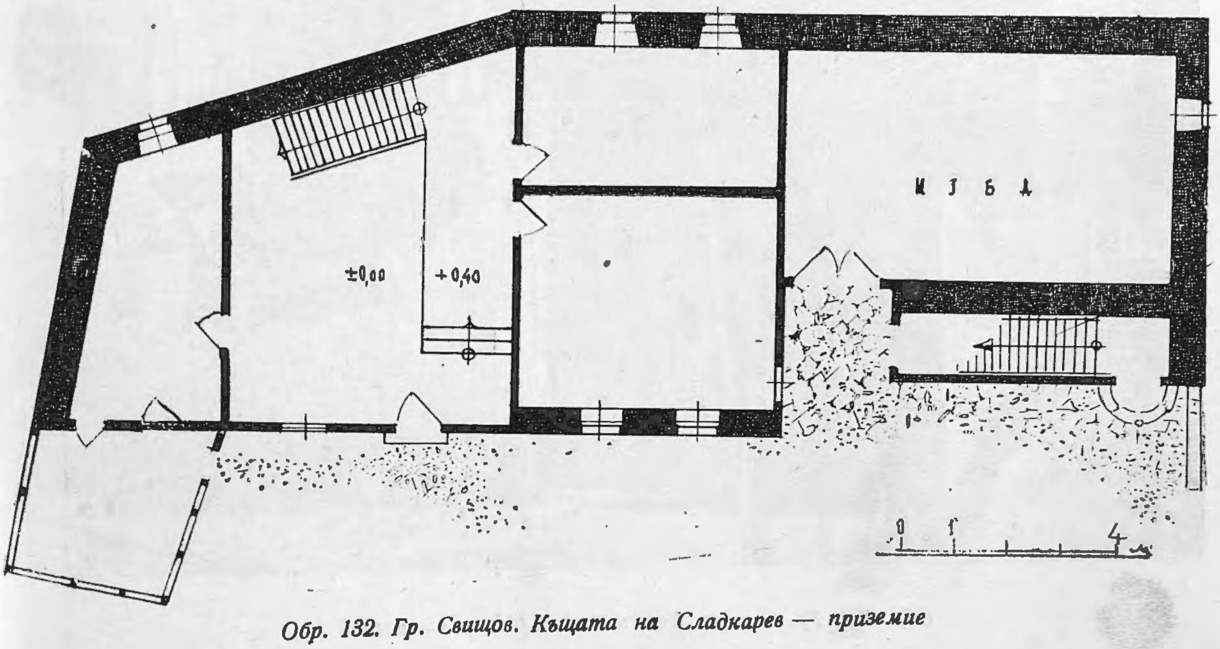
±0,00
+0,40
ИЗБА
0
1
4

Обр. 132. Гр. Свищов. Къщата на Сладкарев — приземие

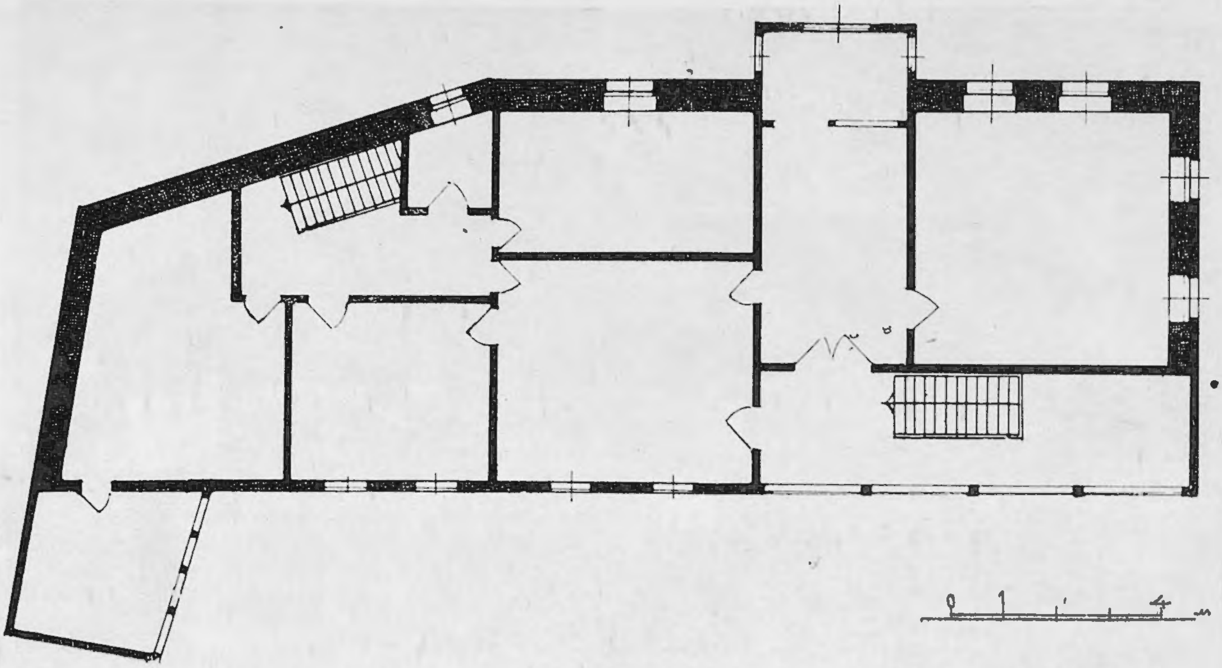

Обр. 133. Гр. Свищов. Къщата на Сладкарев — етаж

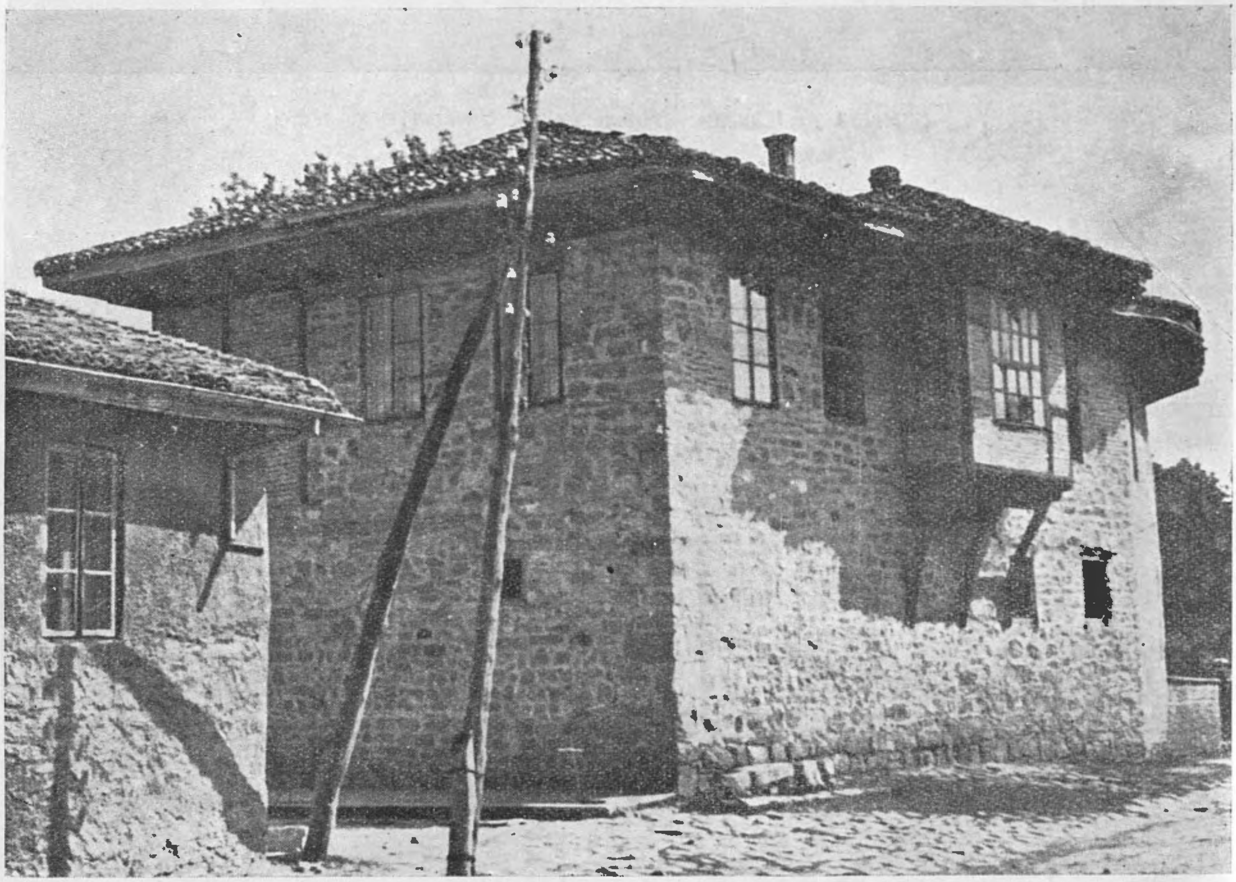

Обр. 134. Гр. Свищов. Къщата на Сладкарев — изглед

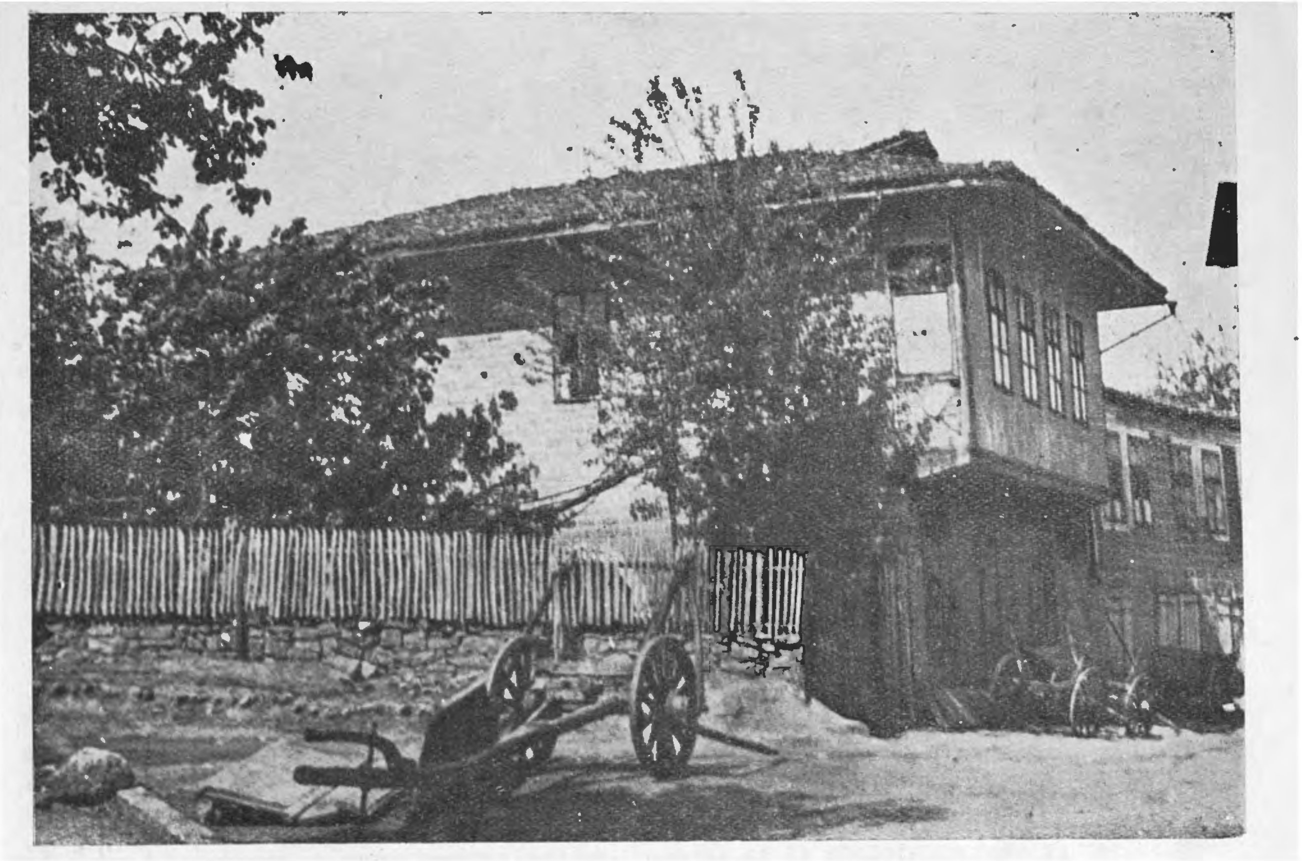

Обр. 135. Гр. Свищов. Къщата при Велешанската чаршия — изглед

VI. РУСЧУК

(Русе)

1. ИСТОРИЧЕСКИ БЕЛЕЖКИ

За произхода на гр. Русе има две предположения. Според едното градът е приемник на старобългарския град Червен, който съществувал тук и името на който е запазено в сегашното село Червен, намиращо се на около 20 км на запад от Русе.

Второто предположение е, че градът се издигнал на мястото на римския град *Sexanta Prista*, който се образувал към края на I в. и в началото на II в. от н. е. около римската крепост *Prista*. Тази крепост се издигала върху високия десен бряг до устието на реката Русенски Лом. Предполага се по намерени находки, че крепостта *Prista* била разположена до сградата на днешния военен клуб и р. Лом (17).

Сведенията за миналото на гр. Русе са оскъдни. За него се споменава най-рано в 1503 г. в мирния договор, сключен същата година между Турция и Унгария. В 1594 г. той бил нападнат и опожарен от влашкия войвода Михаил.

Към средата на XVII в. за съществуването на Русе отбелязват в пътеписите си пътешественици, които са минали през българските земи. В повечето от тези пътеписи за Русе се говори като за малко селище. Н. Богдан съобщава, че в 1640 г. той имал 3000 дървени къщи и крепост с 5 кули. К. Нибур, който посетил Русе през 1767 г., говори за голям търговски град от 2200 къщи и малка крепост.

От XIX в. вече сведенията са повече и говорят за Русе като за пораснал и стабилизиран град. Данните за броя на населението му са между 23 000 и 35 000 жители. Споменава се за крепост, джамии, ханове, керван-сарай. В 1810 г. градът и крепостта са разрушени и опожарени от русите. В 1820 г. крепостта наново била възстановена. Според преброяването на населението в Дунавския вилает през 1874 г. Русе имал население 23 000 души, от които 10 800 турци, 7700 българи, 1000 евреи, 800 арменци, 100 гърци и 100 души немци, италианци и др. Така през втората половина на XIX в. градът се развил и турците засилили укрепленията му независимо от рова, който го окръжавал. По това време била построена Араб табия, югозападно от града.

През XVIII в. се развил особено много кожарският занаят и изработваният тук марокен бил един от най-качествените (А. Н. Деламар, посетил Шумен в 1856 г., говорейки за табахканите на този град, изрично отбелязва, че марокенът на Русе превъзхожда този от Шумен. Ширков Ат., проф., гр. Шумен в сбор. Климент Търновски — София 1927 г., стр. 20).

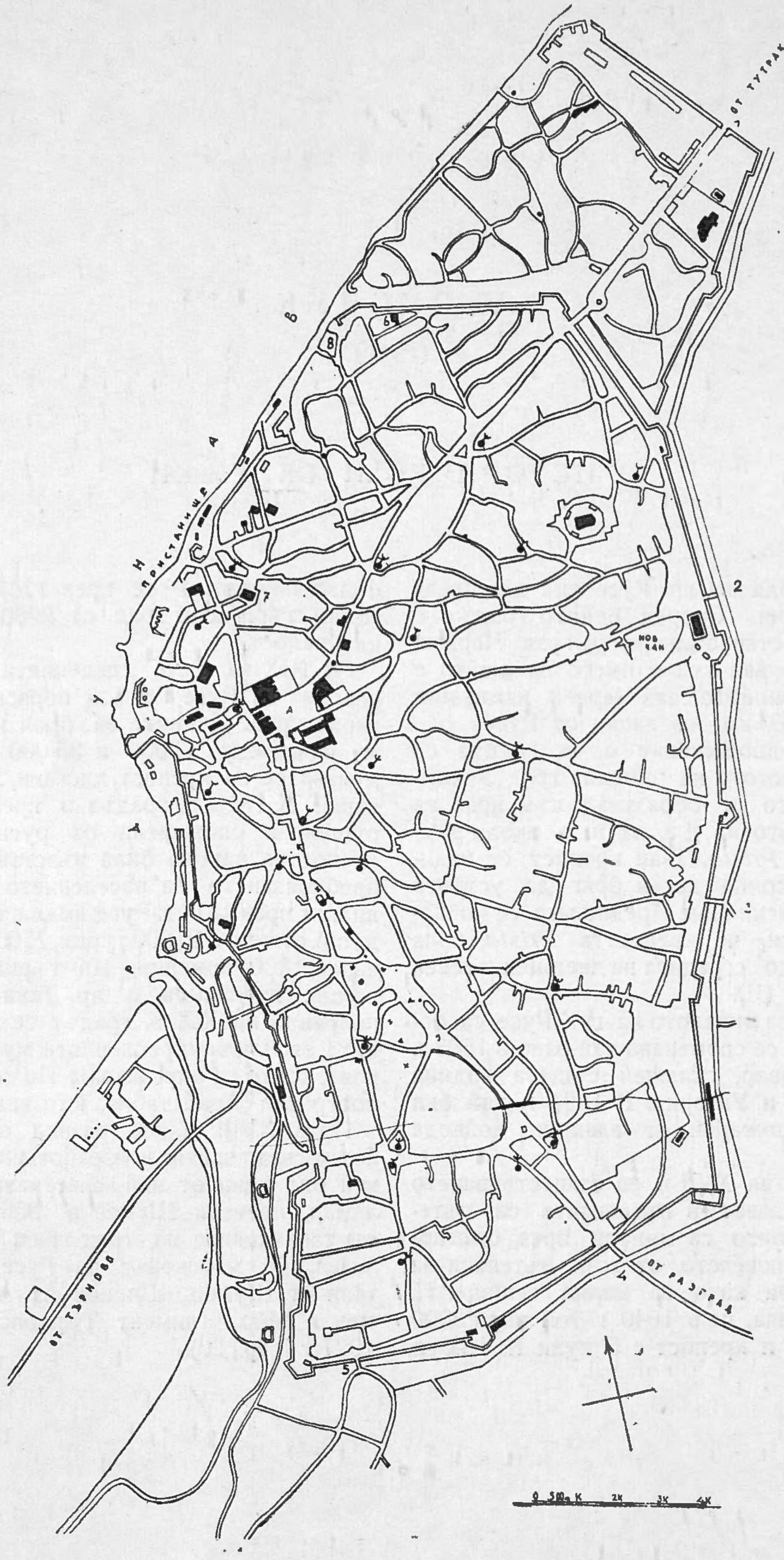
ОТ ТУТРАКАН
ПРИСТАНИЩЕ
Н
Д
У
Н
А
В
Д
Р
Т
6
7
2
3
4
5
НОВ ХАН
ОТ ТЪРНОВО
ОТ РАЗГРАД
0 500 м 1к 2к 3к 4к

Обр. 137. Гр. Русчук. План на града от 1877 (по оригинала, намиращ се в проектантската организация в Русе)

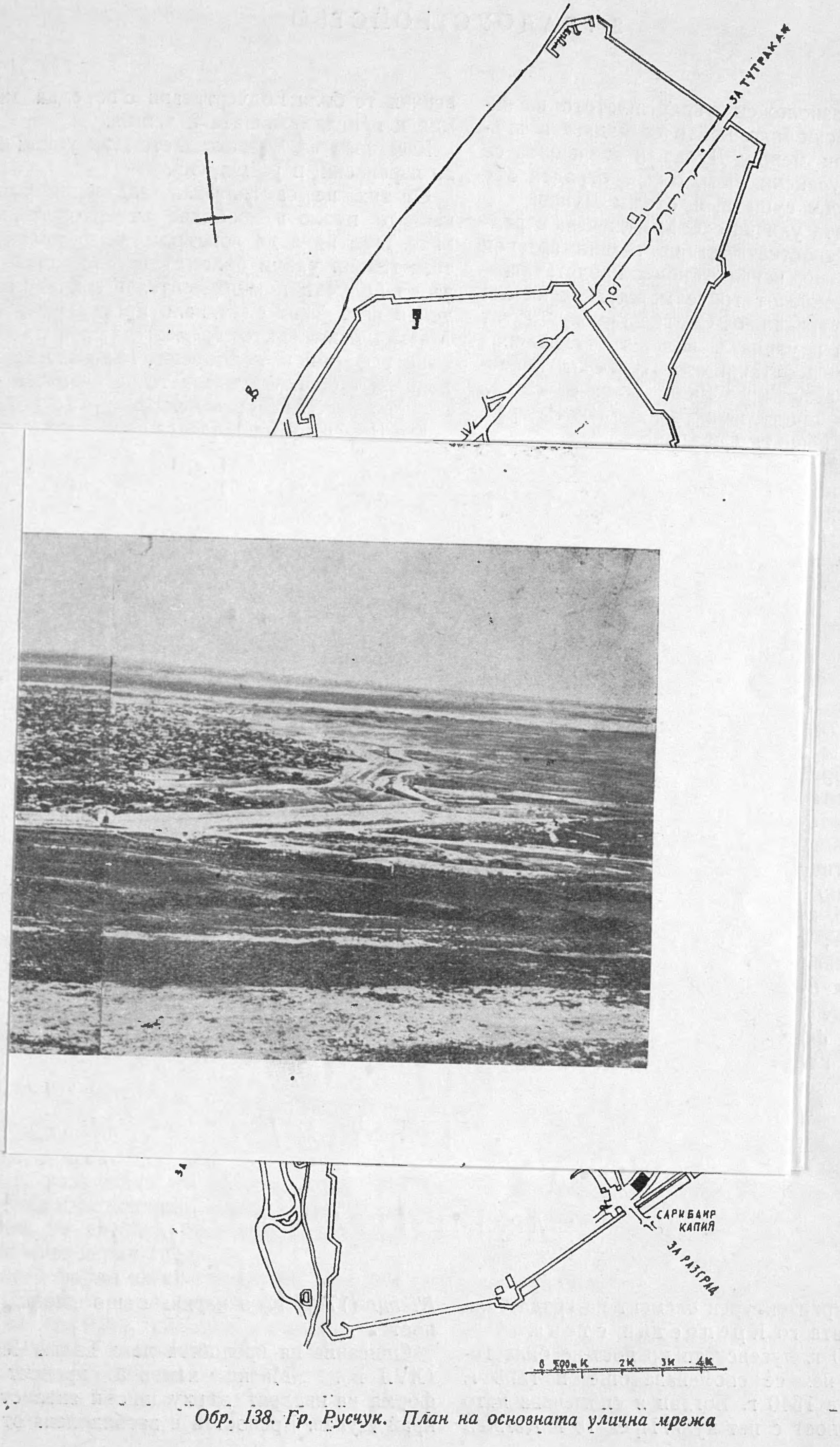
ЗА ТУТРАКАН
В
ЗА
САРИ БАИР КАПИЯ
ЗА РАЗГРАД
0 500 м К 2К 3К 4К

Обр. 138. Гр. Русчук. План на основната улична мрежа

2. ГРАДОУСТРОЙСТВО

Русе е разположен върху платото на високия дунавски бряг, който се издига в ъгъла, образуван между Дунав и втичащата се в него р. Русенски Лом. Бил е ограден със стена и откъм сушата, и откъм Дунав.

В градската улична схема, включена в рамките на крепостната стена, главни артерии били три улици, всяка от които представлявала продължение от трите междуградски пътища: от Тутракан, от Саръбаир капу (пътят от Разград) и улицата, водеща от градския площад към пристанището. Пътят от Търново, който влизал през Кюит капу, се вливал в улицата — продължение на пътя от Разград, наблизо до капията Саръбаир.

Трите улици — от Разград, от Тутракан и тази от пристанището — се насочвали право към градския площад.

Освен тези три улици други две (също от значение за връзката с пристанището) били отклонения от улиците, идващи от Тутракан и Разград. Те са поемали трафика от тези посоки и се насочвали направо към пристанището.

Главните артерии се отличавали със своята ширина. Те били почти прави. По първите две от тях се образували разширени кръстовища. На отиващата в североизточна посока се образували две подчертани кръстовища: на отклонението на пряката улица за пристанището и второ, някъде между първото кръстовище и главния градски площад. По улицата, отиваща на югоизток и към Разградската капия, имало три кръстовища: на отклонението, за пристанището близо до Саръбаир капия; на широкия триъгълен площад, където ставал седмичният пазар, и при последната чупка на улицата към главния площад.

Почти всички по-важни кръстовища имали триъгълна форма, като били издължени по посока на главната улица, от която се образували. Особено голямо по площ било кръстовището, където ставал пазарът. Почти всички те били подчертавани с по една джамия и принадлежащата ѝ чешма.

Към края на Възраждането тези улици били изравнени и разширени.

От тях не са излизали задънени улици каквито имало в изобилие във второстепенните. Това идва да потвърди, че формата на тези главни улици била съзнателно търсена, за да получат по-монументален и представителен вид. Това е станало през времето на Митхад паша, чийто стремеж да проведе дълбоки реформи и подобрение във вилаета започнали с благоустрояването на неговото постоянно местопребиваване.

Фактически в площада са влизали две улици: улицата, идваща от Разградската порта, и улицата от Тутраканската порта. Първата от тях влизала в югозападния ъгъл, а втората в североизточния. Улицата за пристанището се сливала с улицата от Разград и заедно с нея влизала в южния ъгъл. Второстепенната улица от Кара-Али капия също не влизала самостоятелно в площада. Подобно на улицата от пристанището тя се вливала в улицата от Разград, близо до площада. Така в площада се определила само една диагонална линия на движение, която свързвала заустванията на разградската и на тутраканската улица.

В действителност схемата на тези централни улици се свежда до една още по-опростена форма: на двете основни улици, тази от Разград и тази от Тутракан, трябва да се гледа като на една органически оформена транзитна артерия, разделена от главния градски площад.

През Възраждането площадът имал днешната форма на разтеглен квадрат и бил на същото място. Неговата пространствена форма била много ясно определена с уплътненото застрояване на рамката му изключително от обществени сгради. Намирал се в турската махала.

3. АРХИТЕКТУРА

Важен архитектурен елемент на града била обикалящата го Крепостна стена.

До 1810 г. Русенската крепост не била голяма. За нея се споменава още в 1503 г. По-късно в 1640 г. Богдан я споменава като малка крепост с пет кули. През 18 в. *Kersten Niebur* (1767 г.) я нарича също „малка крепост“.

Описание на крепостта дава Евлия Челеби (XVII в.). „Малка каменна крепост във форма на квадрат върху нисък скалист нос край Дунав. Крепостта е заобиколена от Ду-

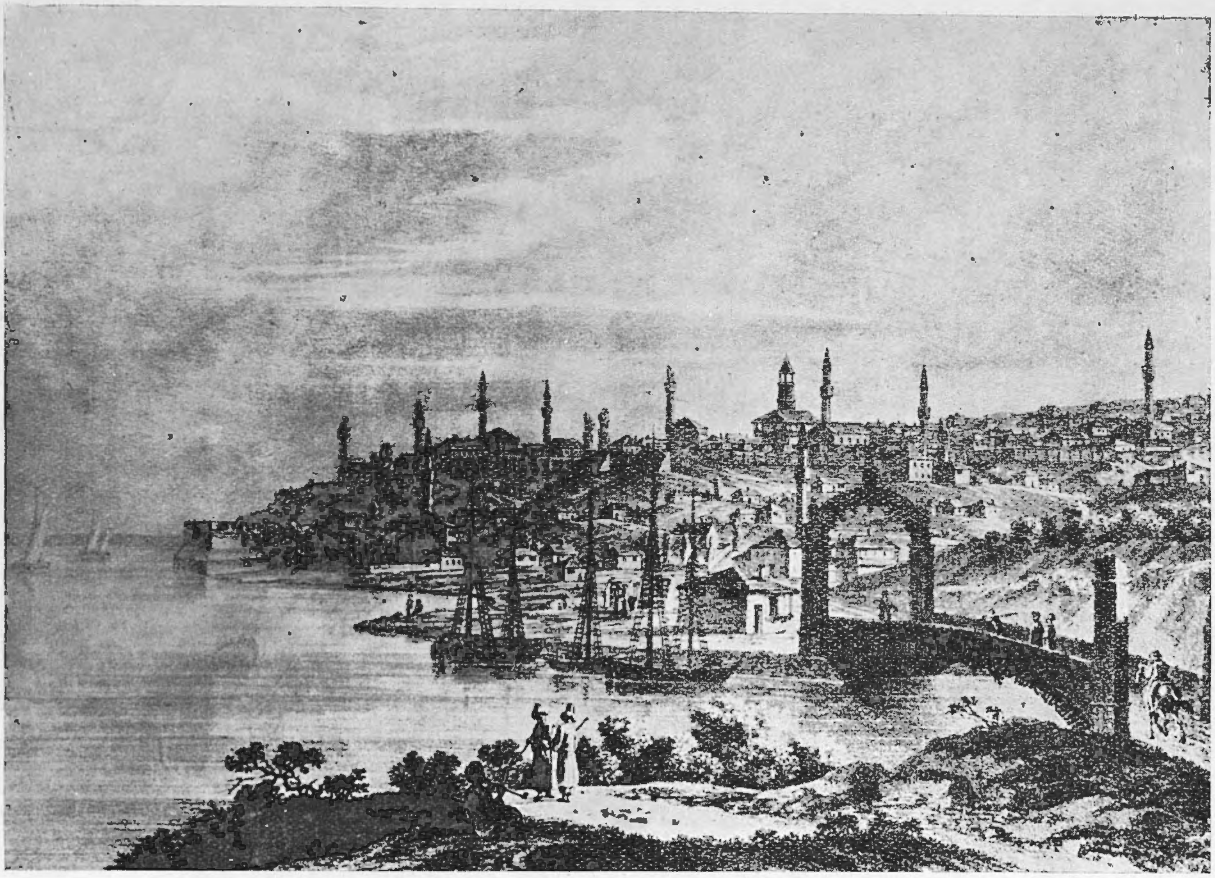

Обр. 139. Гр. Русчук. Панорамен изглед на града през Възраждането

нав и само на източната страна откъм града има една желязна врата, пред която има вал, издълбан в скалата. Над този вал има дървен мост, който е подвижен, и всяка нощ войниците от крепостта го вдигат и го закачат на вратата. Тогава крепостта се обръща един вид на остров.

Има обиколка 900 крачки. Вътре в крепостта се намират къщите на коменданта на крепостта, на имамина, на мюзеина, на кехаята, джебханата, хамбар за храна, един мюсюлмански храм; има и една сигнална кула.“

Това е крепостта, която съществувала до 1810 г., разрушена от русите. Към 1820 г. турците я възстановили, обаче я поставили на платото на високия бряг и я разширили, за да обгърне целия град.

Новата форма на крепостта се запазила до 1878 г., когато била разрушена. Има подробен план на гр. Русе, работен в същата година. В този план е нанесена точно цялата градска стена (обр. 137). Най-пълно описание на крепостта дава Каниц, който посетил Русе в 1871 г.

Тя имала пет порти откъм сушата и две откъм Дунав. Освен това откъм Дунав имало широк отвор срещу кея. Този отвор бил защищаван от четири форта: два свободно стоящи и два в краищата на отвора, образуван в стената, която завършвала с по един бастион.

В южната половина на стената към Дунав и южно от пристанището, между кея и самата водна линия, се издигали три самостоятелни и несвързани с нея бастиона: един до самото вливане на р. Лом в Дунав и останалите два — по десния бряг на същата река.

В североизточната страна на града по-късно била пристроена нова крепостна стена, която ограждала от останалите три страни нов допълнителен укрепен участък. На северната страна на този участък имало порта, през която преминавал пътят от Тутракан, преди да достигне до споменатата по-горе северна порта на първичната крепостна стена. На двата свободни ъгъла, които се образували от квадратната форма на по-новата част на градската стена, били изградени по един бастион,

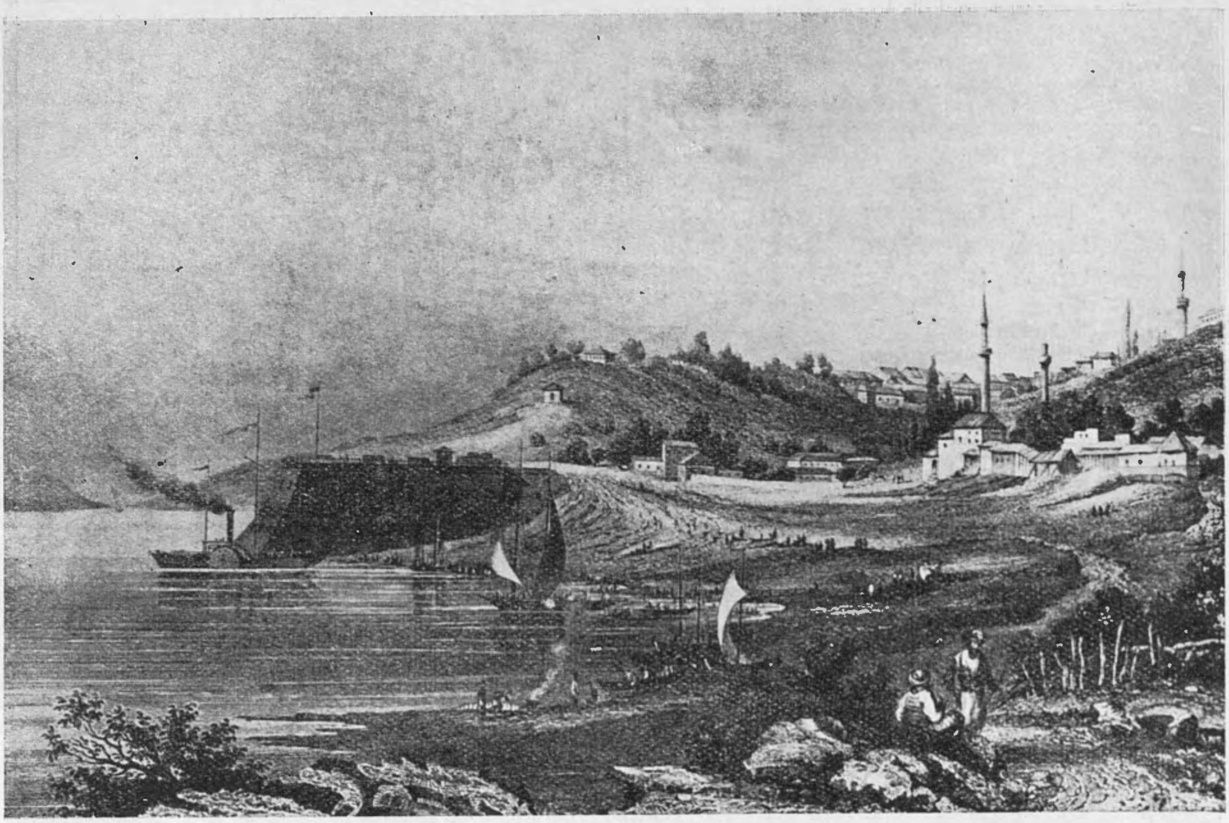

Обр. 140. Гр. Русчук. Панорамен изглед на града

от които този на ъгъла, лежащ на Дунав, бил много засилен.

Петте порти в стената на сушата носели следните имена: Тутраканска порта, Караали капу, Капала капу, Саръбаир капу и Кюит капия. Тя се намирала в крайния южен пункт на стената.

Ровът на крепостната стена бил дълбок 5—8 м и широк 15—25 м. Двете му страни — ескарпът и контраескарпът, били облицовани с каменна зидария на варо-пясъчен разтвор. Портите били двукрили, високи 5 м и обковани с железни плочи. При всяка порта над окопа имало мост за влизане и излизане. Мостовете имали ширина за разминаване на две коли. От вътрешна страна имало укрепление с подземни помещения за отбрана и бойни припаси.

Каниц съобщава, че главният окоп в Русе е с 16 бастиона, всеки с по 5 до 12 скривалища с различни големини.

По десния бряг на Лом и Дунав имало пехотни окопи, а на някои места и окопи за оръдия (батареи). Насипите на пехотните окопи били облицовани с дебели дъбови греди, изострени в горните си краища. Окопите започвали при делтата на Лом и завършвали на пътя за Варна.

При горния край на крепостта имало малка стражарница с коридорче за влизане в крепостта по за един стоящ страж, постлано с каменни плочи.

При всяка порта имало сграда за пазача, който пазил портите и ги отварял и затварял. На пазачите се плащало възнаграждение за изпълняваната от тях работа.

Най-силното укрепление се намирало източно от портата. В това укрепление ставала смяна на караула. От него се предавали определени сигнали и периодически се викало с висок и проточен глас: „Каракол хазар ол“ (Часовой, бъди готов).

От цялата тази укрепителна система днес е запазена само една от градските порти — тази на южния край на стената.

Обществените сгради през Възраждането са оформили градския център и по-важните улични кръстовища на града. По своя архитектурно-стилов характер те принадлежали към два периода: строени до 1800 г. и след това време.

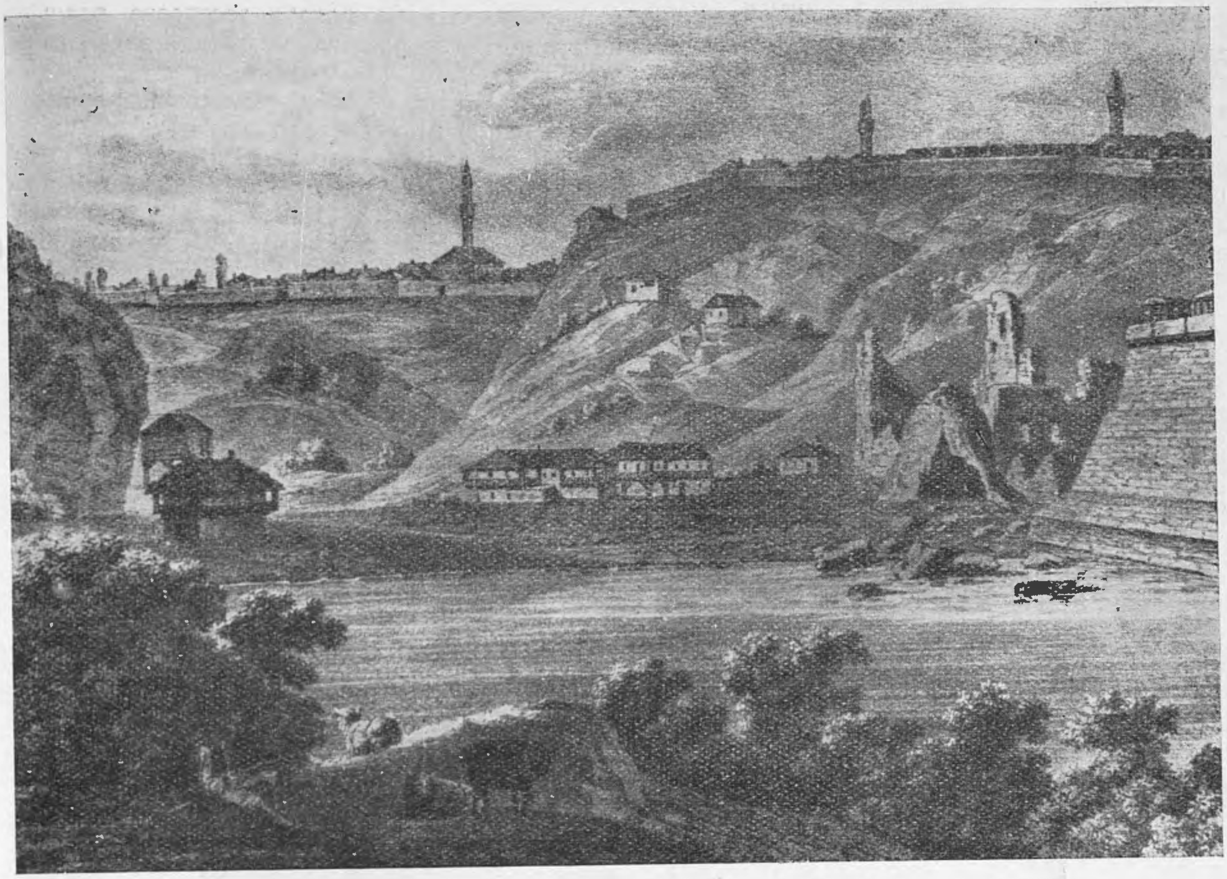

Обр. 141. Гр. Русчук. Панорамен изглед на града, гледан от север с крепостните стени (от неизвестен художник, вероятно от първата половина на XIX в.)

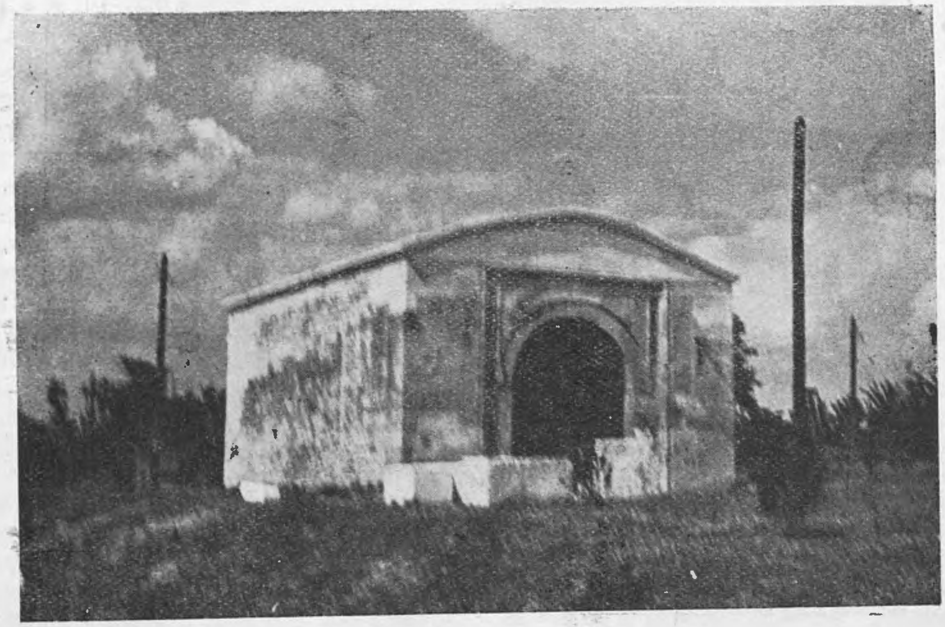

Обр. 142. Гр. Русчук. Южната порта

Най-характерните сгради в Русе от Възраждането, които влияели решително върху архитектурния му образ и във формирането на вътрешноградските архитектурни комплексни перспективи, са джамиите. Почти всички те са строени през първия период (до 1810 г.). Според Каниц в Русе имало 29 джамии, а в плана на града от 1878 г. са показани 22. Тези сгради били почти равномерно пръснати по цялата застроена площ на града, което показва местата, където са живели турците.

Според Евлия Челеби една от най-хубавите джамии в Русе била тази на Рустем паша, „архитектурно дело на Синан ага“.

Часовниковата кула се намирала в южната половина на чаршийската улица по посока към днешната гара. Тя се вижда в

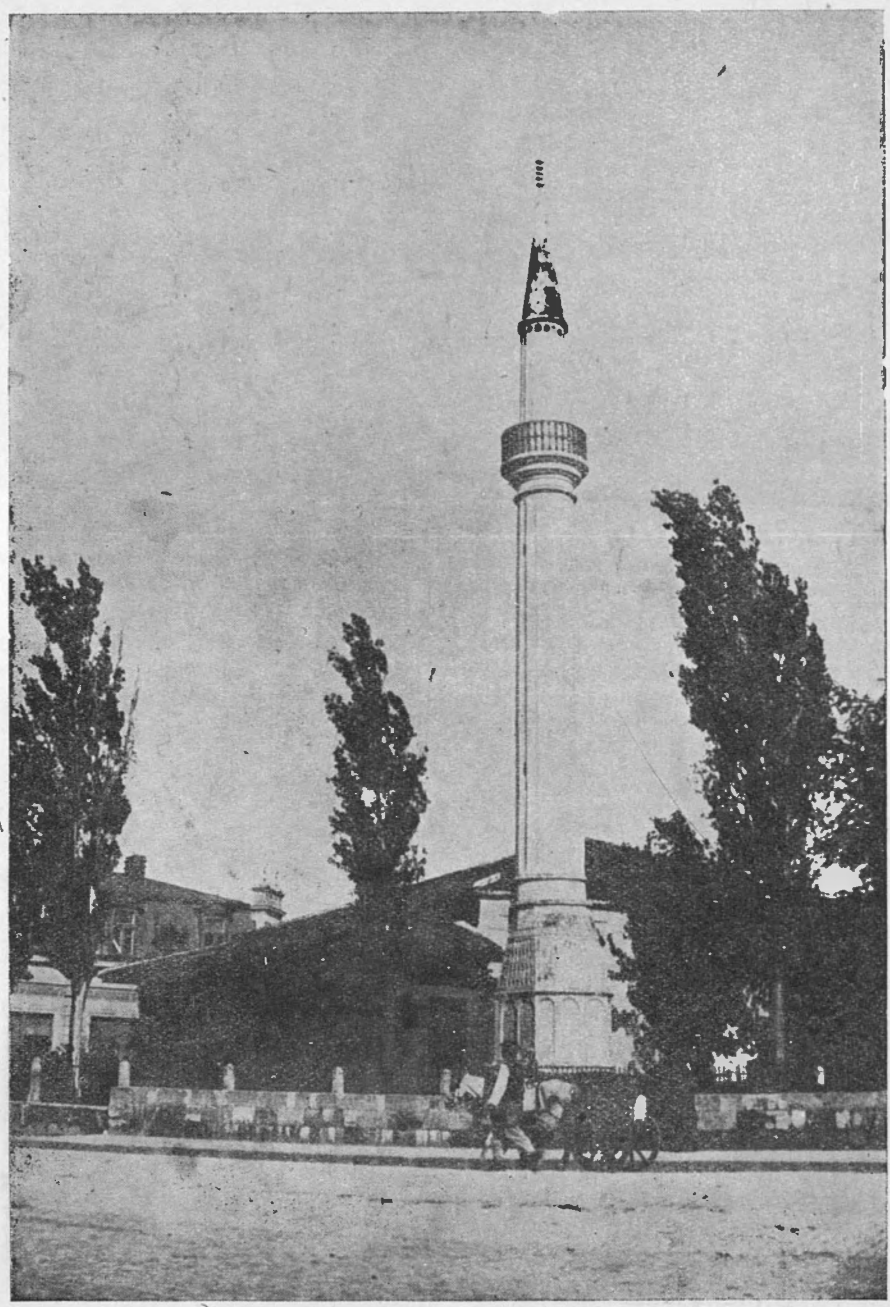

Обр. 143. Гр. Русчук. Главната джамия

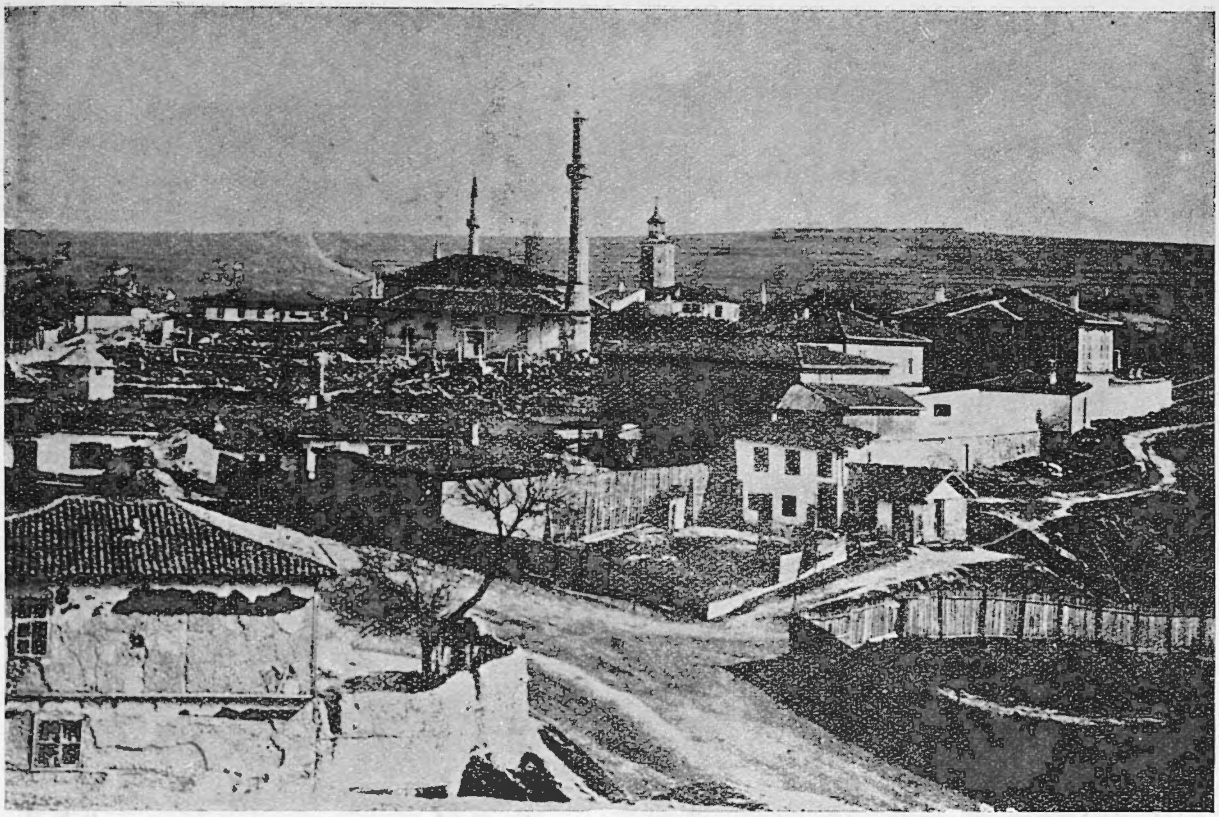

Обр. 144. Гр. Русчук. Панорамен изглед с кулата на часовника

панорамната снимка, намерена в архивите на Каниц (обр. 144).

По форма тя принадлежала на строените в западната част на страната кули. Строена е по всяка вероятност към края на XVII и в началото на XVIII в., когато още не било се наложило бароковото влияние върху този вид строежи.

Имала каменно (зидано) тяло върху осмостенна основа. Осмостенното тяло не се среща при никоя от кулите из нашите градове. Горе завършвала с ажурена паянтова надстройка с нежен конусовиден покрив.

Осмоъгълната призматична форма на тялото придавала солидно и монументално въздействие, а извънредно сполучливото съотношение между отделните ѝ части я поставя по архитектурна стойност на едно от първите места между часовниковите кули по нашите земи.

Височината ѝ била около 12 до 15 м — размер, установен и възприет при почти всички часовникови кули у нас (с редки изключения — напр. кулата в Банско). По пропорциониране и архитектурен образ тя стои наравно с кулата в Златица.

Нейният силует се включвал в силуета на минаретата на турските джамии, които се издигали наблизо до нея и допринасял със своя индивидуален образ в общата композиция на града.

На чаршията се намирали характерните за турските градове кафенета, често свързани извънредно сполучливо с околната им среда.

Ханове

Хановете в града обслужвали главно чаршията и били събрани на две места: при разширението, където ставал седмичният пазар, и на улицата, която свързвала площада с Караали капу. Те били лесно достъпни за идващите от околните села, които лежат южно от Русе. Имало и други ханове, пръснати по махалите.

Сградите на хановете били двуетажни, с по 50—60 стаи, с широки дворове, сгради за коне и навеси за коли. В двора се влизало през широки и високи порти с железни крила. Денем вратата била отворена, като

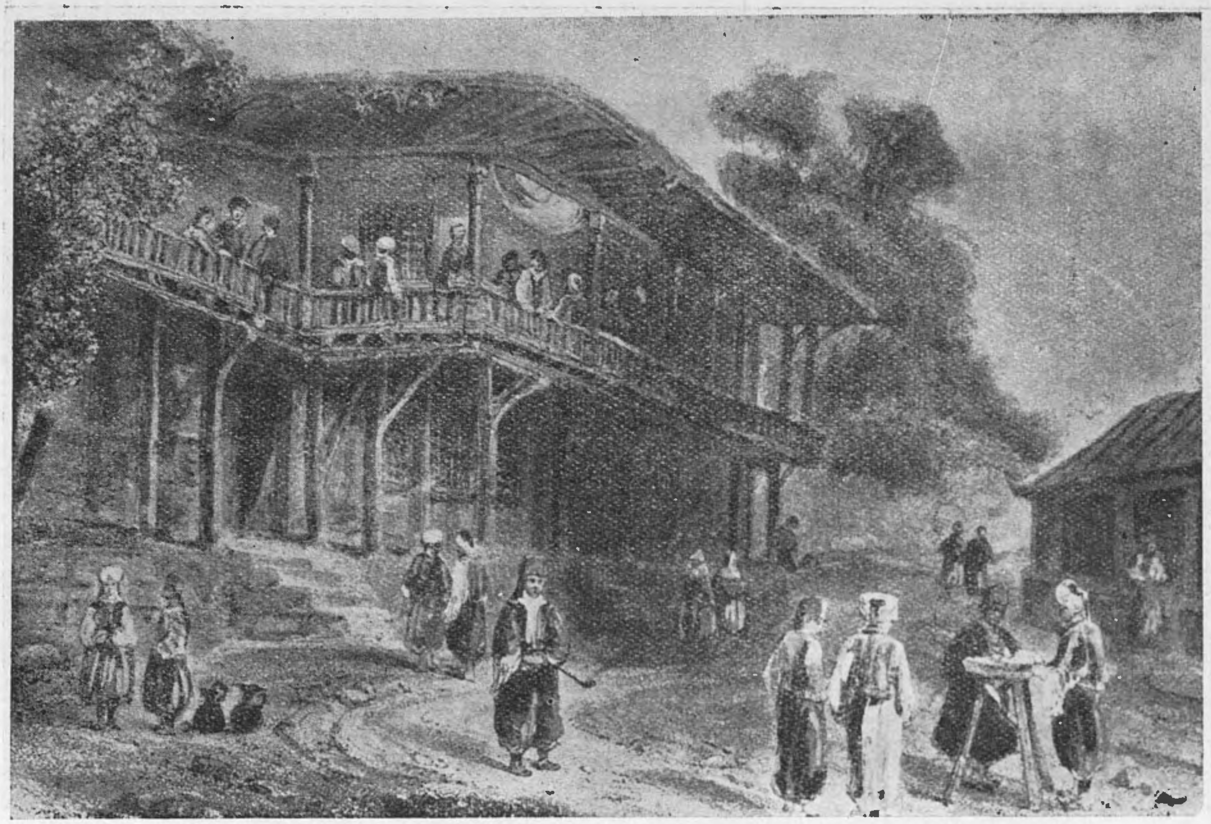

Обр 145. Гр. Русчук· Турско кафене

отворът бил препречен с дебел железен синджир. Единият край на синджира бил здраво прикован върху една от страните на отвора, а другият край — свободен, но със здрав ключ, прикрепен на другата страна на отвора. По такъв начин се контролирало влизането и излизането на колите. Подобни ханове се наричали „Синджирли хан" и те били запазени дълго време след Освобождението на страната (^{18}).

В съседство с този хан се намирал втори, подобен на първия, в двора на който имало 15 складови сгради, изградени от камък. В тези сгради търговците предпочитали да складират стоките си, понеже били гарантирани против пожар. В двора на този хан имало около сто помещения, пред които минавал широк ходник като чардак. В тях се помещавали работилниците и жилищните стаи на еснафа.

До новия Синджирли хан се намирали Шаполу хан от същия тип.

Освен тези ханове известни са и три хана, притежавани от българи. Първият от тях е Цонковият хан, вторият е Геновският хан и третият — Панайотовият хан.

През време на Митхад паша в Русе са построени два съвършено нови и модерни хотела: Гюлхане и Исляхане. В последния след Освобождението се помещавало градското общинско управление.

При второто си идване в Русе в 1870 г. Каниц отседнал в Исляхане. Той съобщава, че хотелът има на първия етаж голяма зала, която била използувана зимно време за устройване на балове, изнасяне на оперни и театрални спектакли и т. н. Ресторантът в приземието бил нареден много добре. Имал директна връзка с градината, която била отлично култивирана под грижите на един стар унгарски емигрант. От тази градина се разкривал широк панорамен изглед: на север Дунав, отсрещният нисък румънски бряг и дълбоката перспектива на губещата се на север румънска равнина (описание на Каниц в 1870 г.).

Сградата е запазена и днес. Намира се до днешното пристанище на високия бряг. Представлява двуетажна сграда. В приземието ѝ се намират салоните на ресторанта и кухните. В етажа са стаите и една обща зала. Пространствената композиция на хотела е строго симетрична. Входът на сградата лежи централно. Стълбата за етажа е отдясно на централната ос.

Сполучлива архитектурна група представлява рамката на главния градски площад. Според Каниц на площада се намирали следните сгради: северозападната страна на площада била заета от сградата на сарая на губернатора; тя била представителна сграда с по едно излизащо напред крило в двата ѝ края. В същата сграда се помещавала печатницата, в която се печатал на турски език провинциалният вестник „Туна“ — „Дунав“. От дясната страна на губернаторството била сградата на общинското управление, а от лявата — професионалното училище.

На югоизточната страна, т. е. срещу сарая, се намирали обширните казарми за пехотинци и кавалеристи.

Югозападната страна била заета от сградите на съдилището, полицията, затвора, пощата и телеграфа.

Североизточната страна била заета от главната джамия Байрякли.

Много минарета се издигали над силуета на площадната рамка и създавали художествен интерес.

Повечето от тези сгради дължат произхода си на Митхад паша (19). Строежът им обаче (според преценката на Каниц) не бил качествен и мазилката им от профилите и корнизите на фасадите се смъквала и разпадала.

Църкви

Църквите в Русе от Възрожденската епоха са малко. Причина за това е сравнително малобройното българско население по това време.

Най-старата църква е вероятно от 1632 г. От нея е запазена само малка част. Над останките ѝ е издигната в 1760 г. църквата „Св. Троица“. В 1795—1805 г. тя е основно ремонтирана, а в 1884 г. към нея са достроени вътрешната стълба, параклисът и куполът с тамбур. В същата година е изградена и камбанарията на църквата, отделена от тялото на сградата (обр. 146).

Тя представлява трикорабна псевдобазилика. Наосът се отличава с извънредно хармонично пропорциониране на пространствата. Таваните и на трите кораба са равни, като средният е разчленен с огледало, обрамчено с холкелова рамка.

Вътрешната декоративна разработка по стени, тавани и по столарските работи е извършена в периода от 1795 до 1805 г. Тя прилича много на френските декоративни форми от времето на Людвик XI. Иконостасът е в ампир.

Колоните са тънки и стройни. Капителите са в йонийски характер и части от тях са позлатени.

Както повечето църкви у нас, строени по това време, и тази е вкопана в земята.

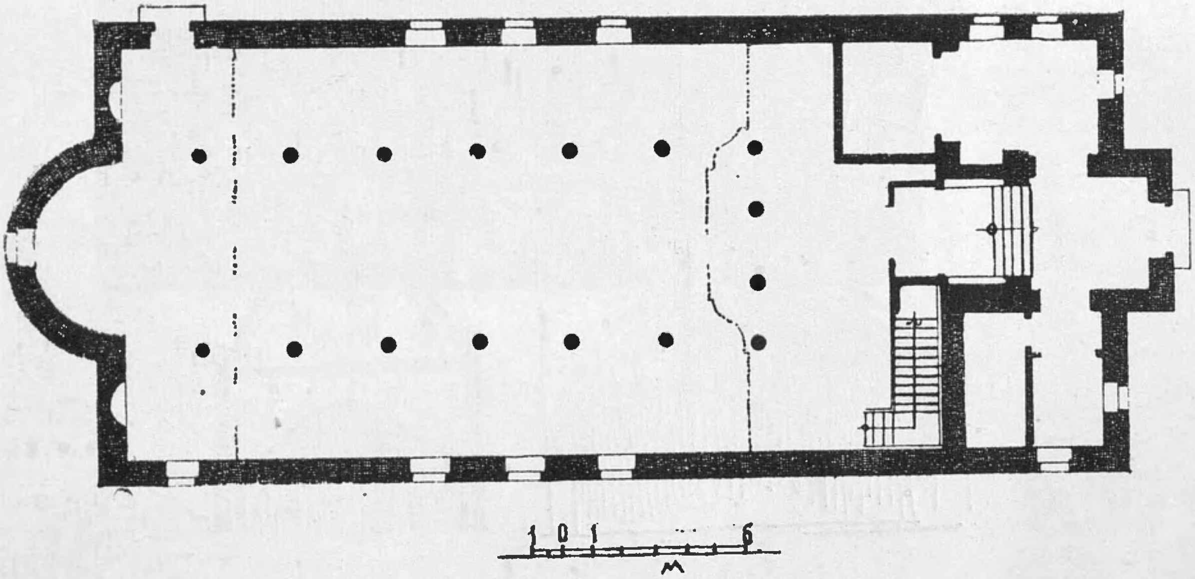

Обр. 146. Гр. Русчук. Църквата „Св. Троица“ — план

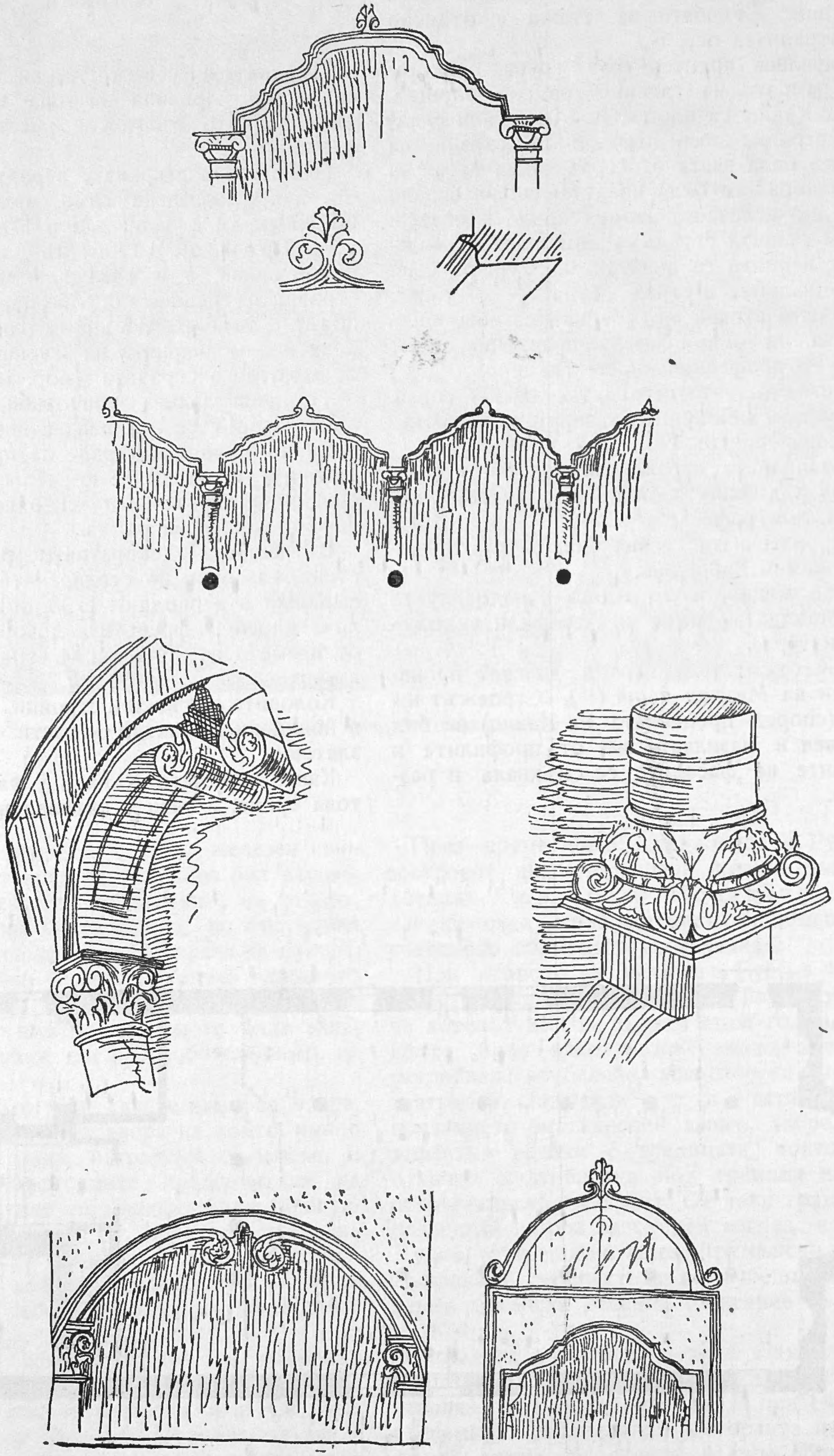

Обр. 147. Гр. Русчук. Църквата „Св. Троица“ — детайли

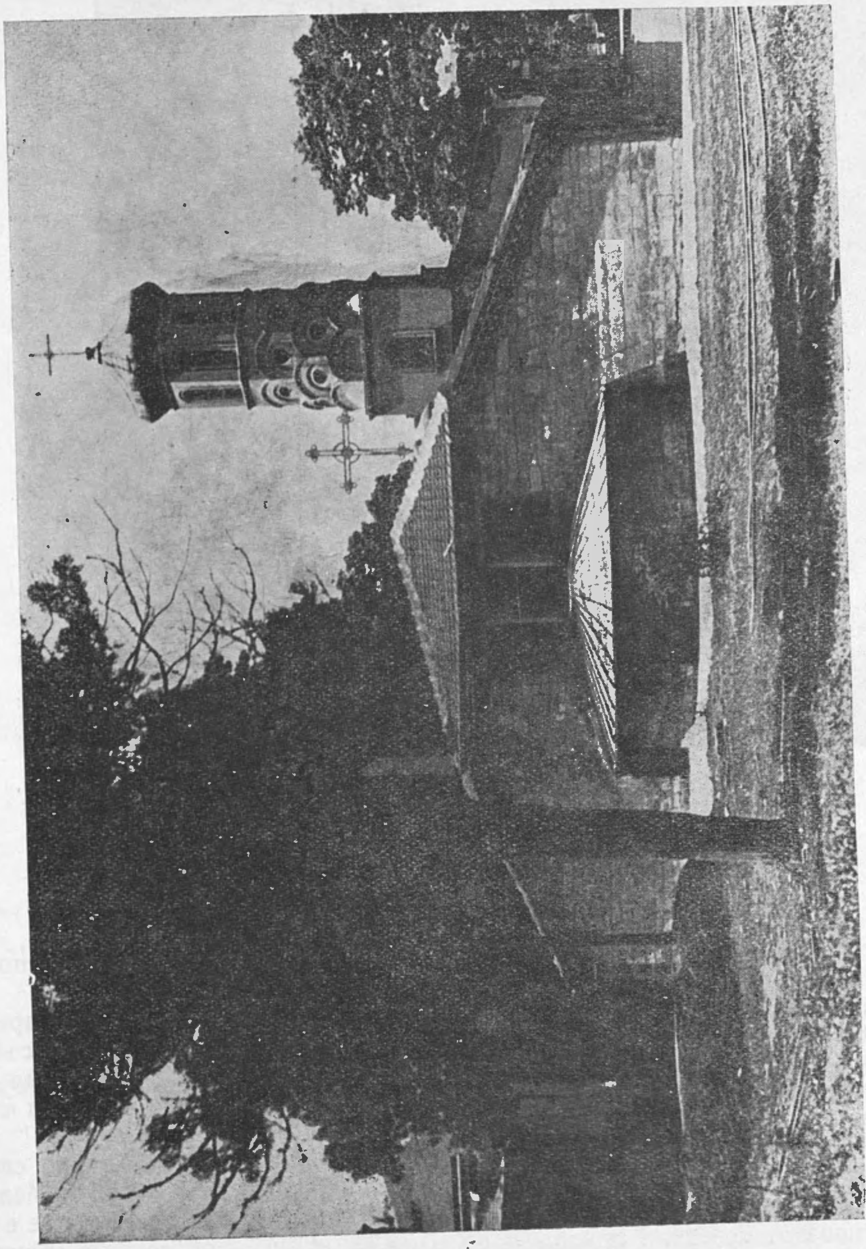

Обр. 148. Гр. Русчук. Църквата „Св. Троица“ — източна фасада

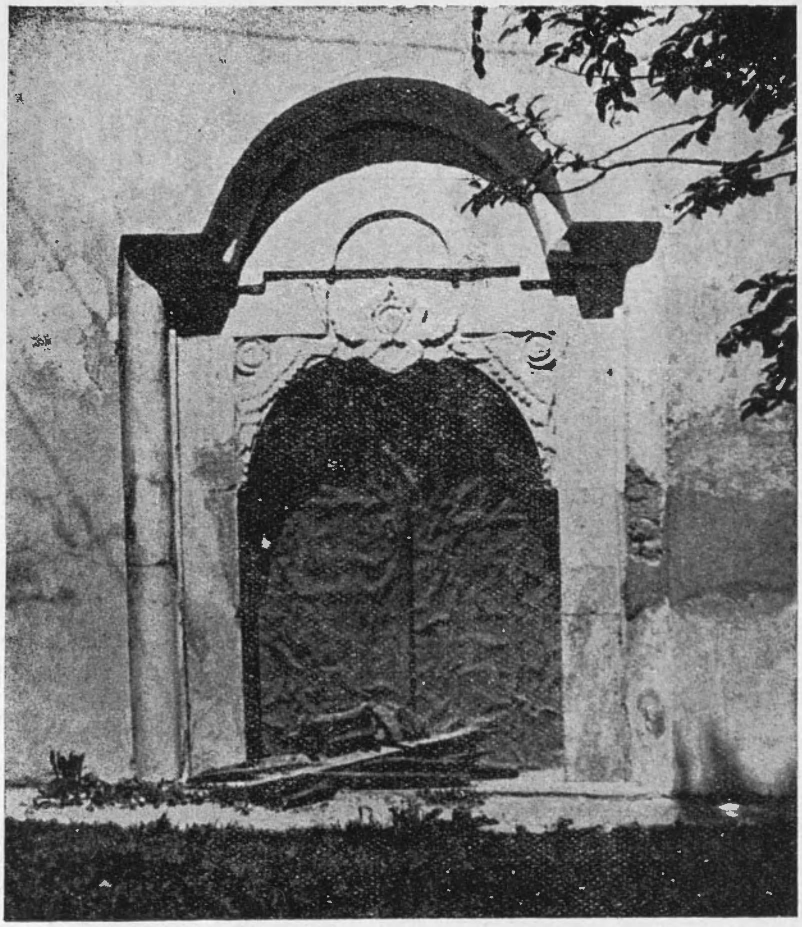

Обр. 149. Гр. Русчук. Църквата „Св. Троица“ — фрагмент от фасадата

„Св. Георги“ се намира в южната покрайнина на града. Тя е също трикорабна псевдобазилика с два реда по седем колони. Има една апсида, съответствуваща на средния кораб на наоса. Протезисът и дякониконът имат по една малка стенна ниша на източната стена. Таванът на наоса е дървена конструкция: равен, като само частта над средния кораб се повдига по-високо посредством холкел.

Галерията е достъпна от северния страничен кораб по удобна дървена стълба, поставена в северозападния ъгъл.

Нартексът изглежда е пристроен по-късно и допълнително е преустрояван.

Междуколонните разстояния в наоса преминават с хоризонтални греди, а разликата във височината между капителите на дървените колони и гредите е оформена с конвексно-конкавни барокови профили. Височината на колоните е около 5,50 м.

Църквата е строена през втората половина на XIX в.

За български училища в Русе през Възраждането не се съобщава, но без съмнение такива е имало: техният брой бил много малък и били строени през време на късното Възраждане.

Турски първоначални училища по сведения на Евлия Челеби имало много. Медресета (висши духовни турски училища) не е имало.

Къщата в Русе е образувала архитектурния фон на града. Тя принадлежала към групата на народната асиметрична отворена къща, която господствувала в селищата от околността на града. Запазени са снимки от външния образ на тези къщи. Те са двуетажни сгради: приземието им е изградено с камък, етажът — с дървен скелет с пълнеж. Приземието включва стопанските помещения, а в етажа е жилището. Един отворен чардак минава в етажа по фасад-

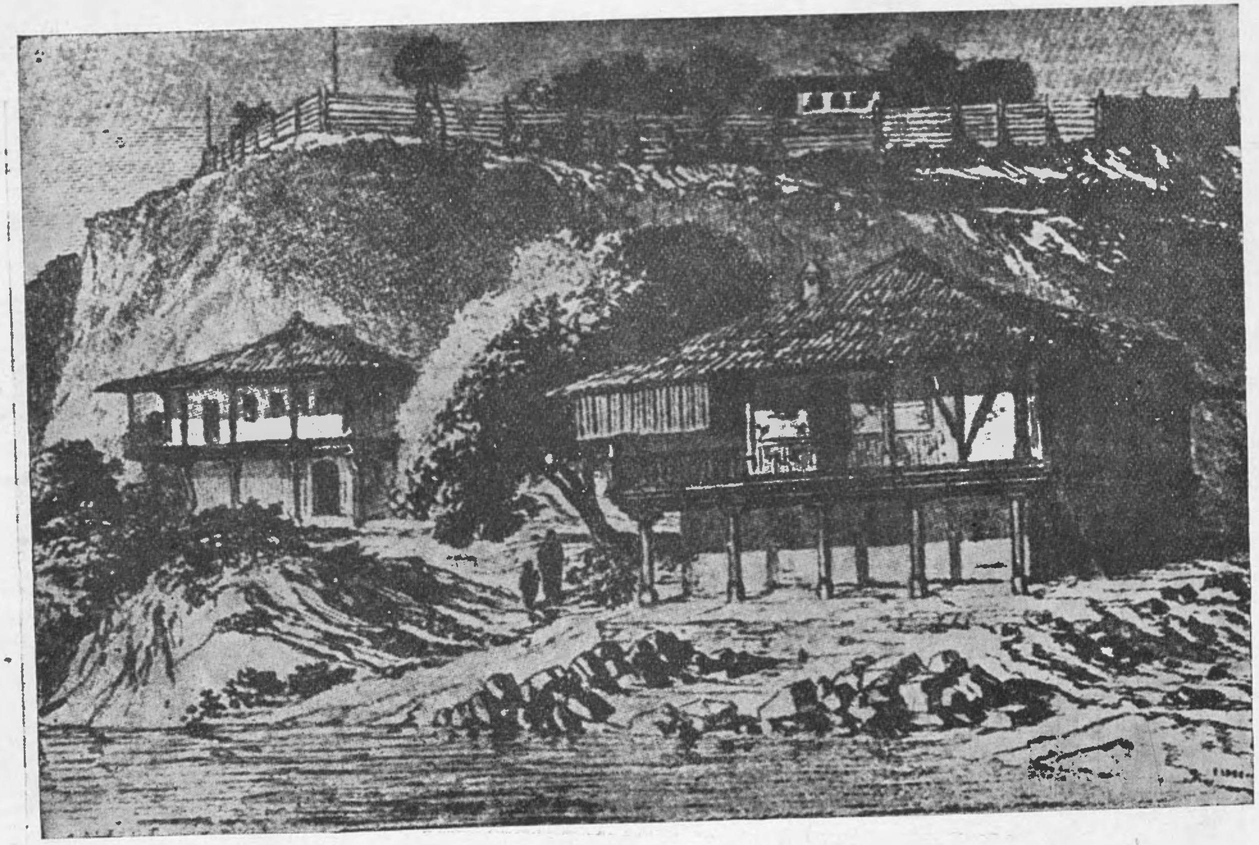

Обр. 150. Гр. Русчук. Стари турски къщи

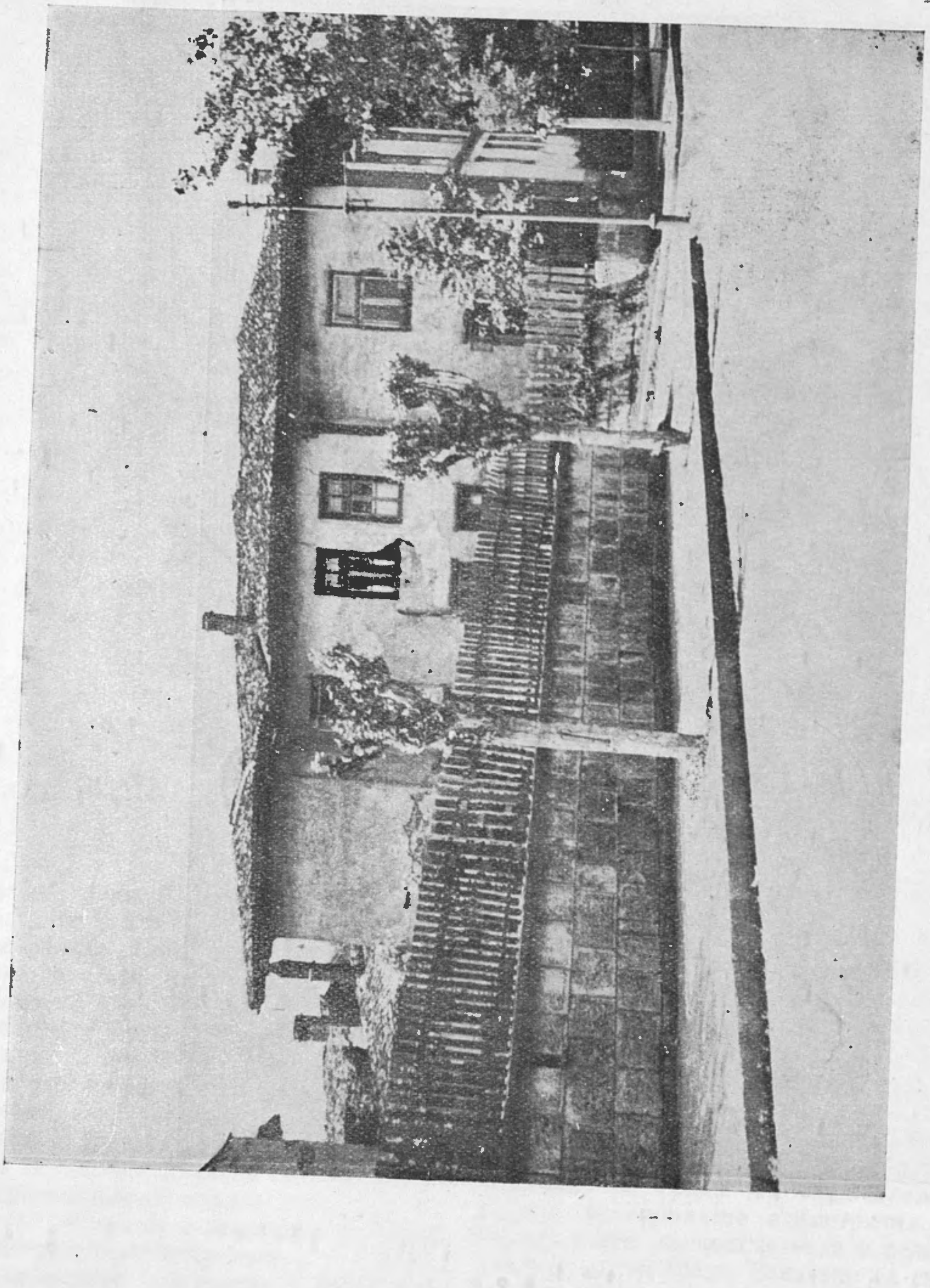

Обр. 151. Гр. Русчук. Къщата на Калъопа

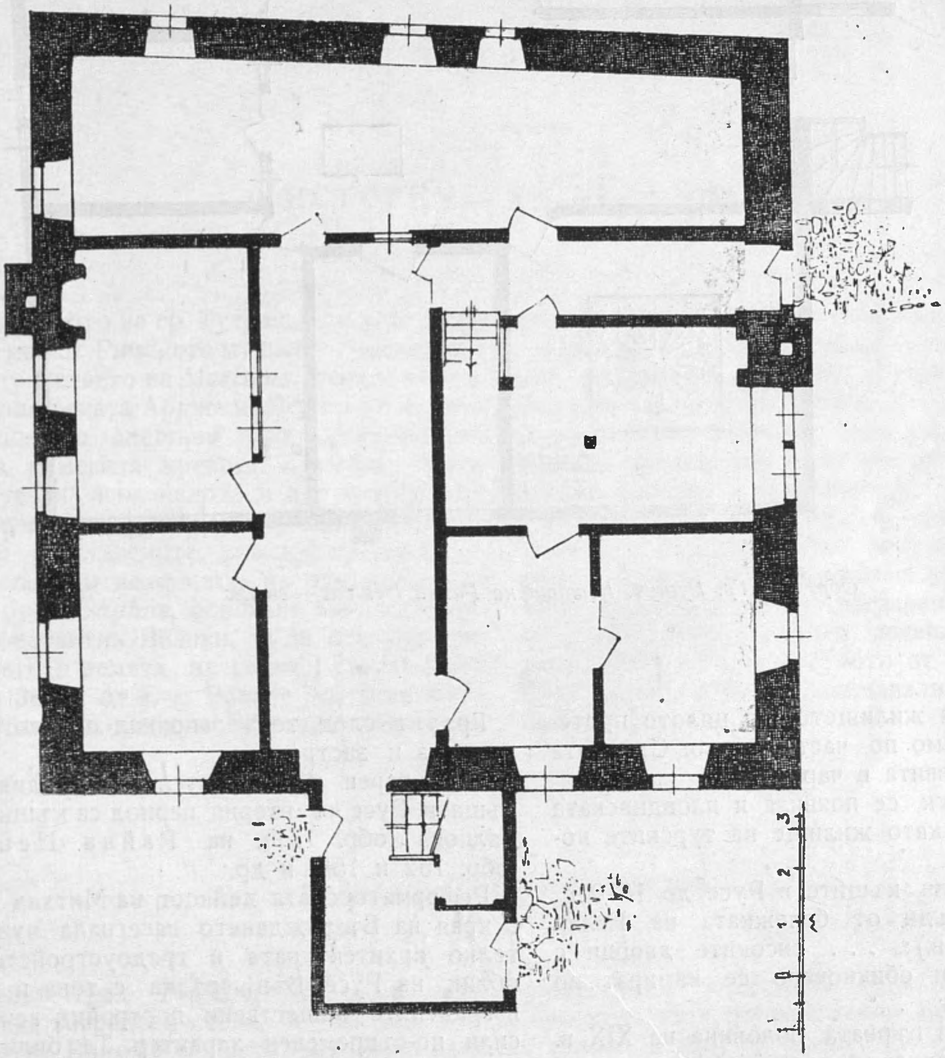

Обр. 152. Гр. Русчук. Къщата на Райна Нешева — приземие

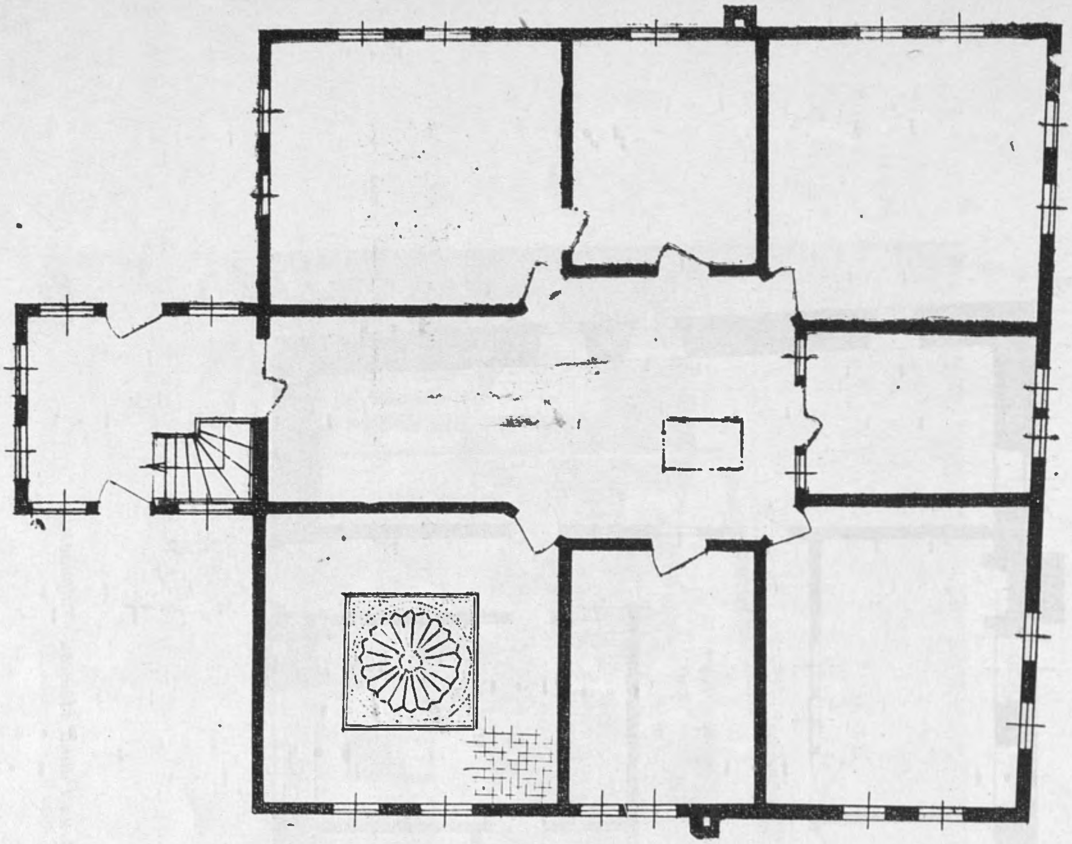

Обр. 153. Гр. Русчук. Къщата на Райна Нешева — етаж

ната страна на жилището, по цялото протежение или само по част от него. Стълбата за етажа е развита в чардак.

По-късно тук се появила и пловдивската къща главно като жилище на турските нобили.

Какви са били къщите в Русе до 1810 г., може да се съди от бележката на Евлия Челеби (XVII в.):„ . . . високите дворци с лозя и градини обикновено се намират по дунавския бряг . . .“

Войните през първата половина на XIX в. смущавали правилния развой на народната къща. Разрушаването на Русенската крепост през 1810 г. и пожарищата в града опустошили онова, което до това време съществувало в него.

Градът след това започнал отново да се съвзема и застроява.

Характерен представител на пловдивската къща в Русе от втория период са къщите на Калиопа (обр. 151), на **Райна Нешева** (обр. 152 и 153) и др.

Реформаторската дейност на Митхад паша в края на Възраждането засегнала чувствително архитектурата и градоустройствения облик на Русе. Във връзка с това и новоизградените обществени постройки вече носили по-съвременен характер. Те били вече под влиянието и въздействието на Средна Европа — предимно на Виена.

Това е една от причините, поради която в Русе не са запазени оригинални архитектурни постройки от миналото (^{20}).

VII. ТУТРАКАН

1. ИСТОРИЧЕСКИ БЕЛЕЖКИ

За миналото на гр. Тутракан се знае твърде малко. Римското му име е *Transmarisca* (срещу устието на *Mariscus*, така римляните наричали реката Арджеж). В устието на тази река, близо до днешния град Олтеница, се издигала римската крепост *Marisca*. В нея квартирували лека пехота и две кахорти от Клавдиевия легион. Император Юстиниян възстановил изоставените римски крепости — *Transmarisca* и лежащата на отвъдния румънски бряг *Daphne*, основани още от Император Константин Велики, за да осигури преминаването в земята на готите. На същото място в 367 г. от н. е. Валент построил мост през Дунав от кораби, когато римляните прогонили готите на север към Карпатите.

През XVII в. Хаджи Калфа съобщава, че при минаването му през Тутракан градът имал малка крепост. В 1800 г. руският генерал Коменски завладял тази крепост и още същата година при оттеглянето на руските войски обратно я разрушил.

През време на турското владичество в България Тутракан бил център на голям окръг. Според Каниц през това време градът имал 46 турски къщи, изградени предимно от дърво. При неговото посещение в Тутракан (XIX в.) болшинството от населението били власи, които се занимавали предимно с риболов.

2. ГРАДОУСТРОЙСТВО

Римският град *Transmarisca* имал крепостна околоградска стена, която подобно на Силистра, Видин, Русе като полукръг ограждала селището откъм сушата. Стената с двата си края — източен и западен, опирала на дунавския бряг.

Силно пресеченият терен и близостта на реката наложили влизането в града откъм континента да става само през две врати: източната, пред която спирало шосето от Силистра, и западната, през която влизали идващите от Русе.

От тези две порти започвали двете главни улици. Те се направлявали към главното улично кръстовище, което играело роля на главен градски площад. В действителност двете улици образували една, която свързвала градските порти и имала форма на дъга с голям радиус, средната изпъкнала част на която била обърната към реката. Две къси улици излизали от площада и водели на пристанището. Транзитната улица се развивала почти успоредно на дунавския бряг.

Западната половина на главната улица, към Русе, била по-оживена и поемала по-голямо движение, а източната — Силистренската, била по-тиха. Ето защо на Русенската улица била развита градската чаршия и по нея разположени хановете. Поради стръмния терен градът се развил по хоризонталите на бреговата линия, която представлявала тясна ивица, насечена с къси стръмни улици.

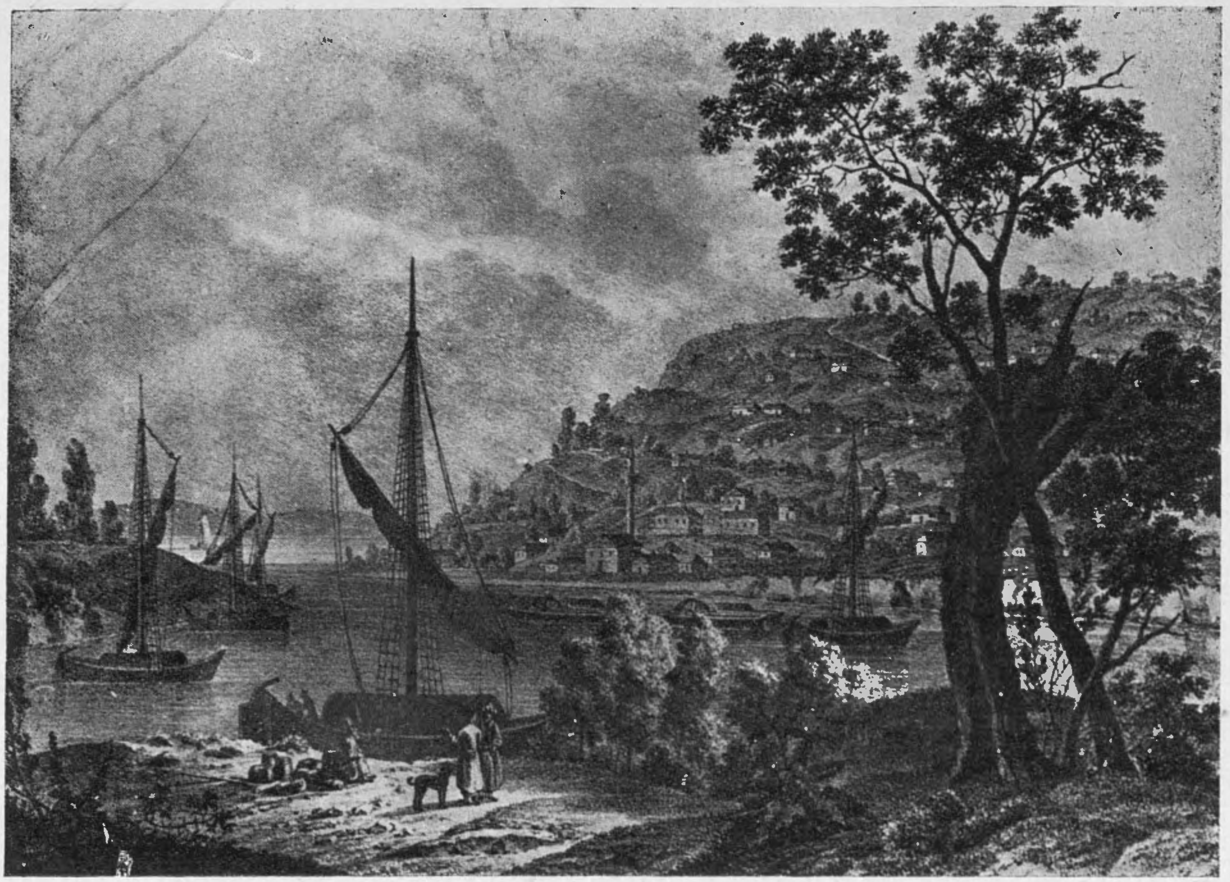

Обр. 154. Гр. Тутракан. Панорамен изглед на града (по гравюра на неизвестен художник, вероятно от първата половина на XIX в.)

Уличната схема в тази част на града и днес е запазила напълно своята форма и характер, какъвто градът имал и през Възраждането.

При тази улична схема и даден терен слепи улици почти липсвали. Появили се обаче сравнително дълбоки улични ниши, обслужващи входа към единични дворове.

Повечето от улиците били постлани с груб каменен калдъръм. Ширината им била малка.

Така разположението на градската застроена площ добила амфитеатрален образ.

3. АРХИТЕКТУРА

В запазени стари гравюри вероятно от началото на 19 в., представящи панорамния изглед на Тутракан, гледан откъм Дунав, се виждат неголям брой минарета. Знае се, че в града имало четири джамии и едно тюлбе. Тюлбето е запазено и до днес. Джамиите били с пирамидален покрив, покрит с едноулучни керемиди. Минаретата им били масивни. Самите джамии имали разпространената форма за този вид сгради.

Запазеното тюлбе в южната покрайнина на града представлява интересна архитектурна

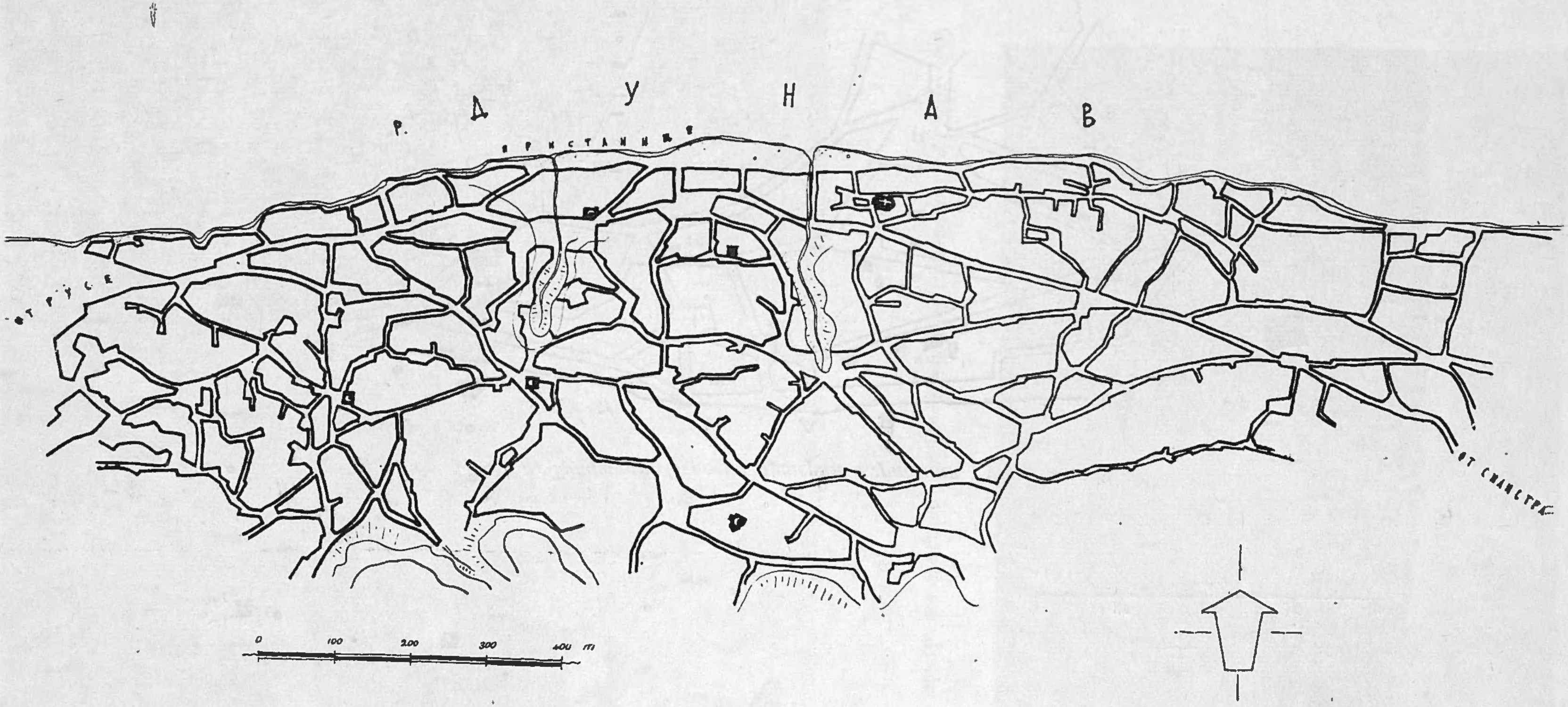
Р. ДУНАВ
ПРИСТАНИЩЕ
ОТ РУСЕ
ОТ СИЛИСТРА
0
100
200
300
400 m

Обр. 155. Гр. Тутракан. План на градската улична мрежа през Възраждането

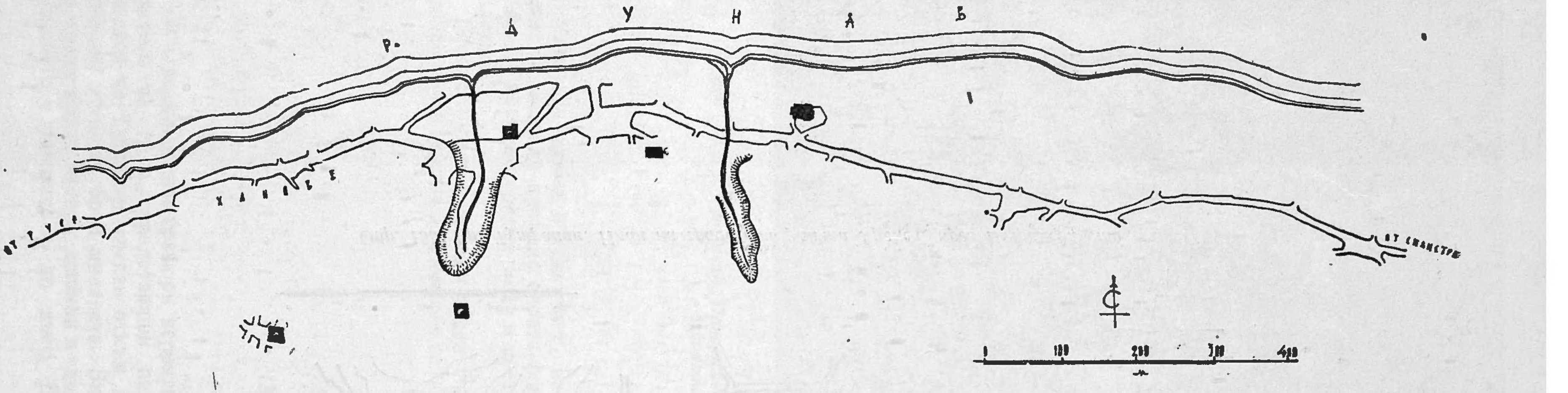
р. ДУНАВ
ОТ ТУТР
ХАНДЕК
ОТ СИЛИСТРА
0
100
200
300
400

Обр. 156. Гр. Тутракан. Основна артерия в градския уличен план

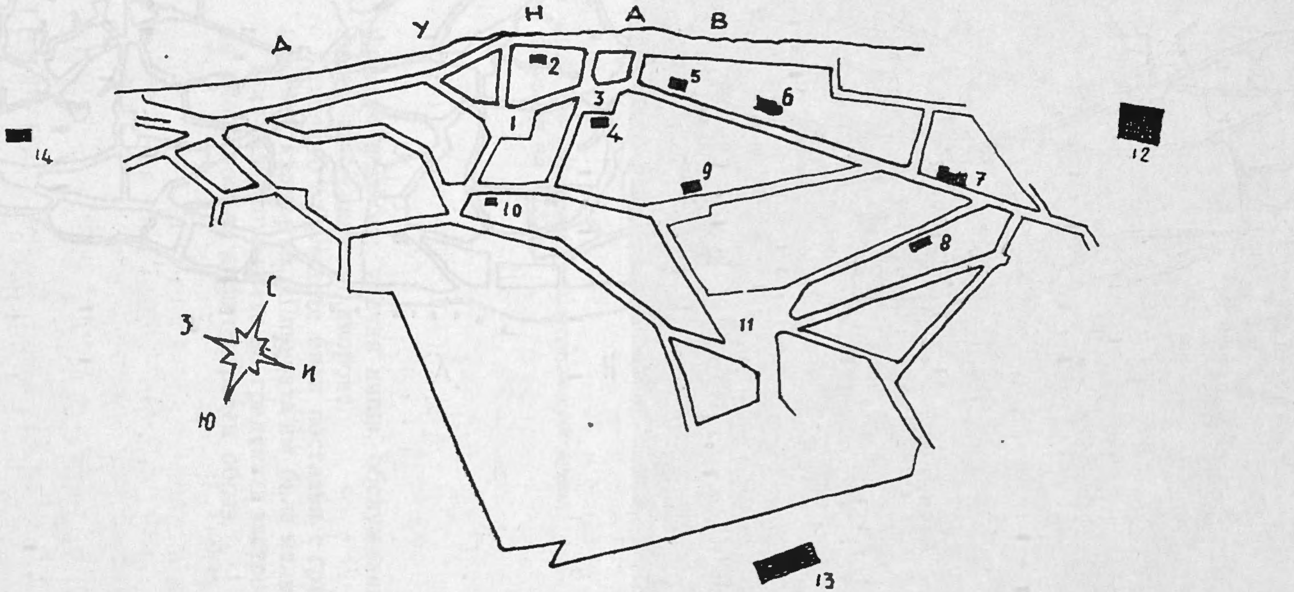
ДУНАВ
1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14
С
З
И
Ю

Обр. 157. Гр. Тутракан. Схема на градската улична мрежа по румънски източник

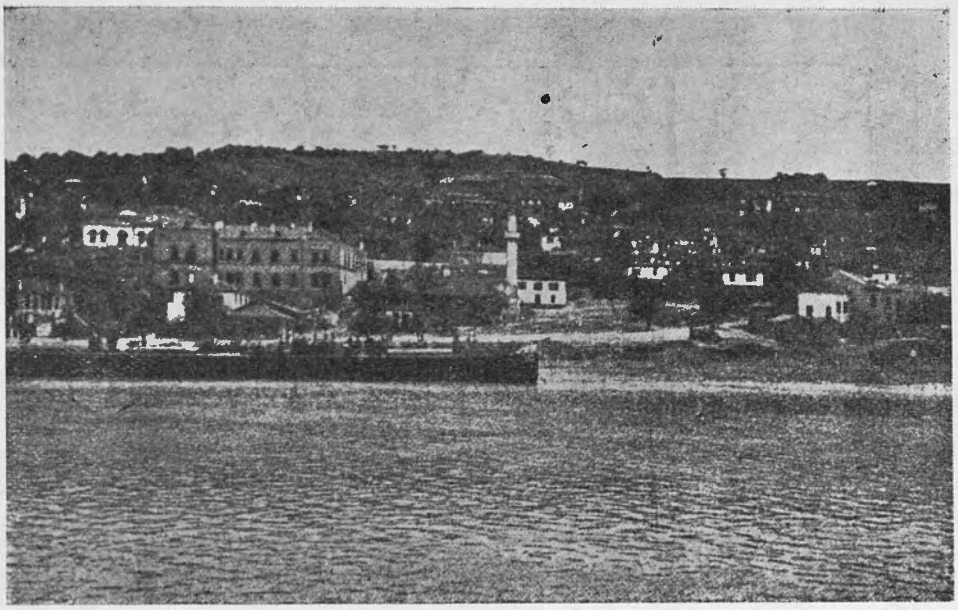

Обр. 158. Гр. Тутракан. Панорамен изглед на града от Дунав по румънски източник

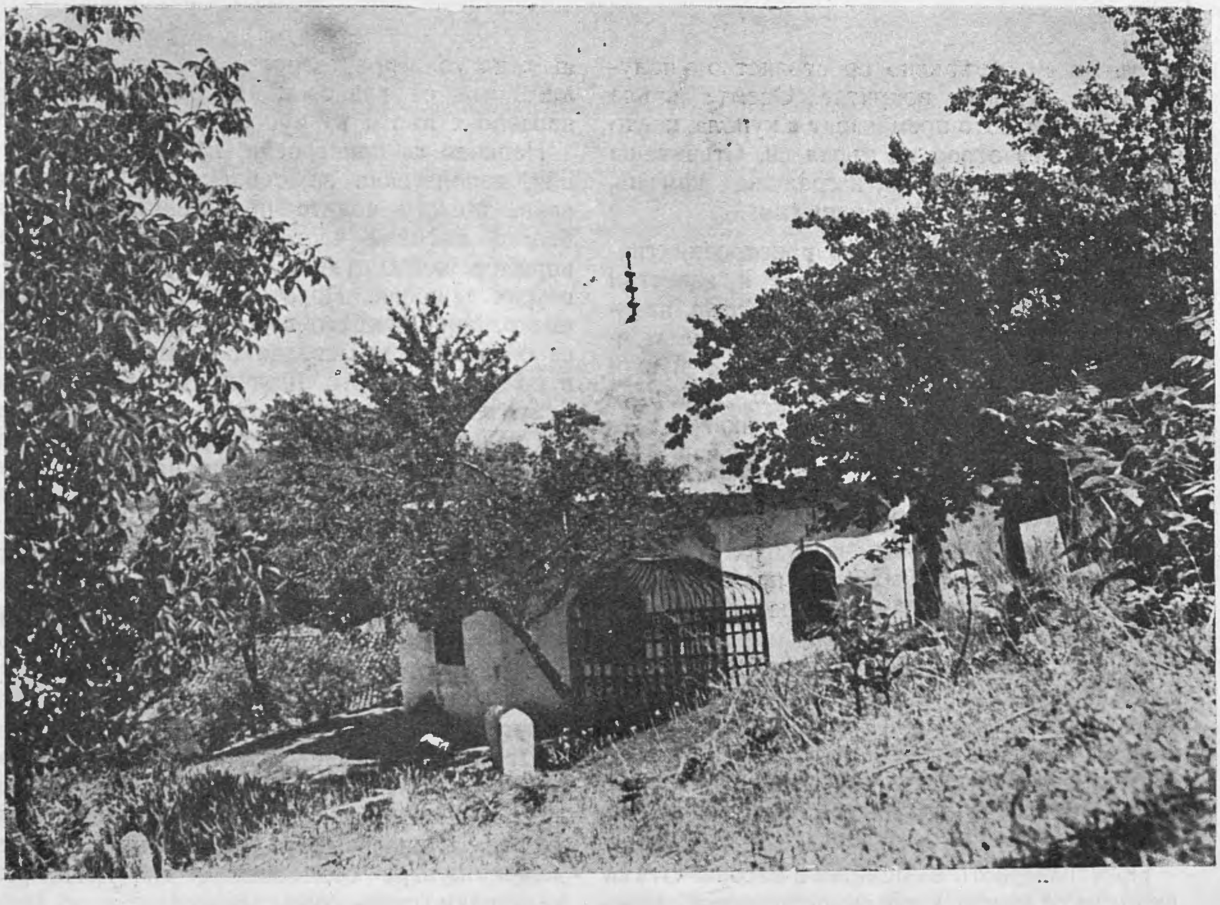

Обр. 159. Гр. Тутракан. Турско тюлбе в източната част на града

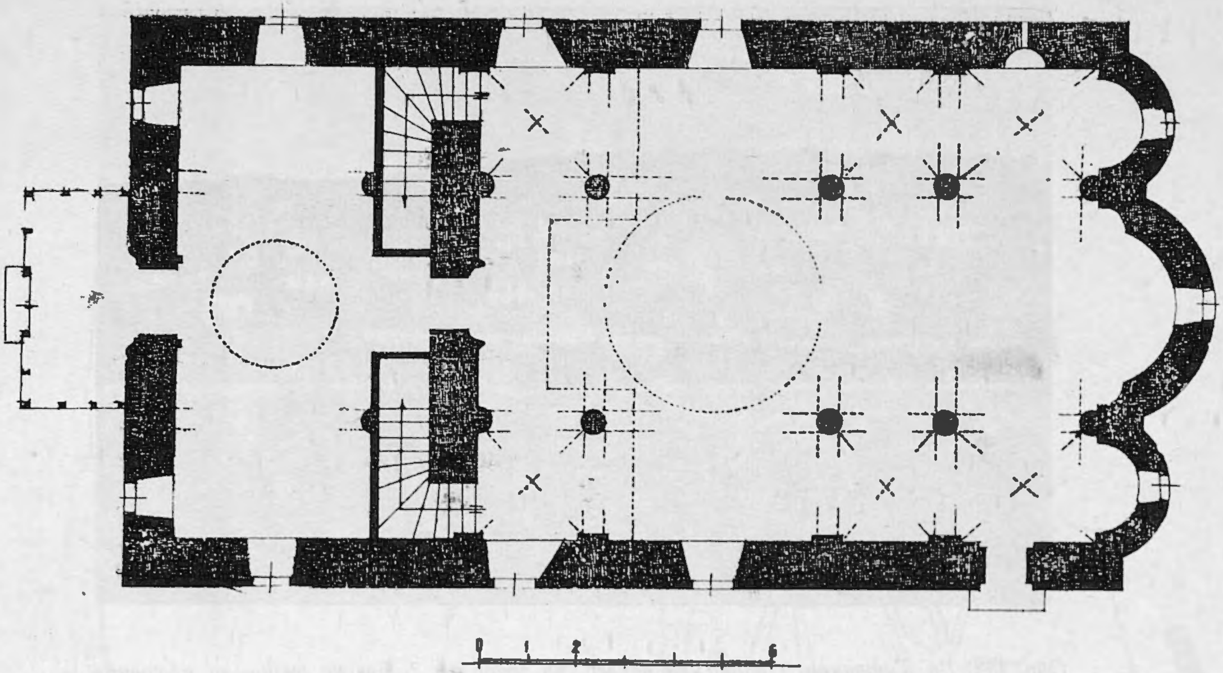

Обр. 160. Гр. Тутракан. Църквата „Св. Никола" — план

група. То е осмоъгълно пространство с полусферично куполно покритие. Осемте ъгъла на пространството преминават в купола, който завършва без отвор на върха си. Стените на постройката са масивни, изградени с камъни, а прозорците с железни решетки.

Пред входа в тюлбето са пристроени три-четири помещения за жилище и известни нужди на ритуала. Пристройката е лека, паянтова и развита по източната страна на тюлбето, на която страна е разположен и входът за него. Влизането в тюлбето става през едно от помещенията на пристройката.

Тюлбето има архитектурна стойност като архитектурна група. Особено сполучлива е връзката между него и характерния пейзаж, в който то е поставено.

От същото време вероятно произхожда и градската баня. Автентична е само централната част на постройката, която се състои от едно осмостенно помещение, стените на което са дебели 60—70 см и са изградени от камък. Пространството е покрито с масивен полусферичен купол с конструктивно набелязани ръбове, идващи от осемте ъгъла на околните стени и пандативите.

Пространството е обширно и високо. Отвън куполът се вижда като самостоятелен завършък на това пространство и е ограден с издигащите се нависоко околни стени почти наравно с върха на купола.

Наоколо са пристроени по-късно помещения, използувани за съблекални и отделни вани. Между новите помещения и старата банска масивна част минава околовръстен коридор, който отделя двата вида строежи — стария и новия. Новото дострояване е по-ниско, поради което в силуета на комплекса се очертава една сграда с квадратна форма, в средата на която (над покрива) се издига осмостенната призма на банското помещение.

Пред малката градска градина срещу сградата на сегашния градски народен съвет имало малък паметник, висок около 2,00 м, издигнат в памет на посещението на Султан Махмуд II в Русе. Състоял се от една цилиндрична колона, изработена от един камък с диаметър 30 см, поставена върху зидан пиедестал с грубо изработен корниз. Върху тялото на колоната били издълбани в 18 стиха хвалебствени слова за Махмуд II и неговото пътуване.

От християнските сгради е запазена църквата „Св. Никола", строена в 1863 г. През 1912 г. към нартекса било пристроено предверие. Същевременно нартексът бил разделен на три отделения с две леки разделителни стени (обр. 160).

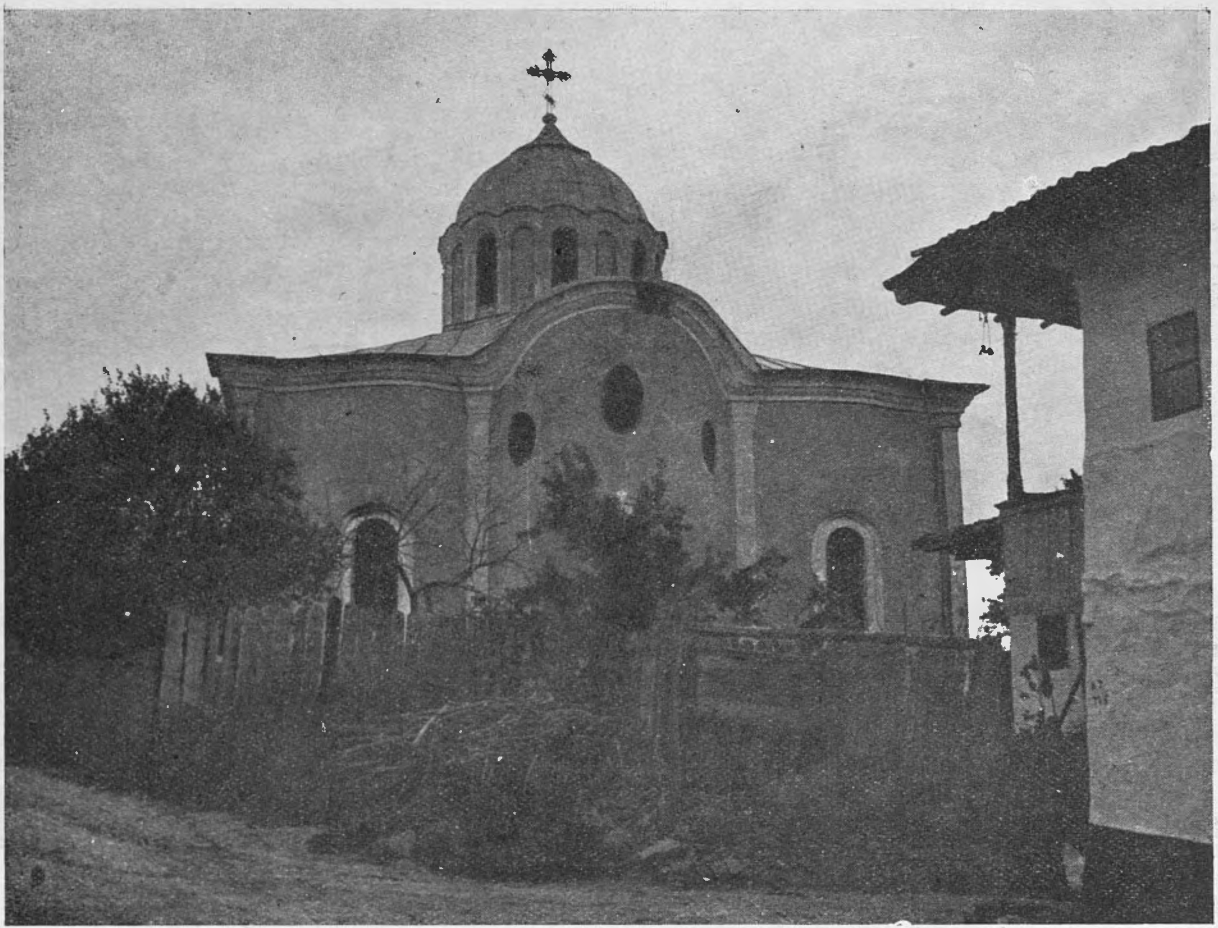

Обр. 161. Гр. Тутракан. Църквата „Св. Никола“ — източна фасада

Тя представлявала трикорабна църква, корабите на която завършват на изток с по една полукръгла отвътре и отвън апсида. На запад към наоса е прибавен нартексът.

Корабите се разделят от два реда с по четири колони. Пространството на олтара навлиза сравнително напред в наоса и по такъв начин се създава в план кръстовидна форма, при която четирите средни колони затварят квадрат с равни рамена на четирите страни. Над квадрата чрез пандантива се издига купол, стъпил върху тамбура.

Образуваните четири малки квадрата в страничните кораби са покрити с кръстати сводове, а четирите рамена на образувания византийски кръст — с чешки сводове.

Дякониконът и протезисът също са покрити с кръстати сводове, а презбитерият — с част от сфера.

В средата на нартекса по главната симетрична ос е поставен сляп свод.

В галерията се отива по две двураменни стълби, които са симетрично разположени в двата западни ъгъла на наоса.

Осветлението на олтара идва от малките прозорци на апсидите. В протезиса има малка стенна ниша с тесен прозорец — мазгал. Срещу тази ниша на южната стена е поставена служебната врата направо за олтара. Наосът се осветява от четири прозореца, по два на северната и на южната стена.

Църквата в Тутракан се различава коренно от църквите в досега разгледаните дунавски градове. Разликата се състои главно в различното третиране на вътрешното пространство. Докато първите бяха с ясно очертан план — еднокорабни или трикорабни църкви, при разглеждания случай проличава тенденция за създаване на равнораменен гръцки кръст по един твърде компромисен начин.

Голямата апсида се издига във височина почти на височината на наоса. Поради това

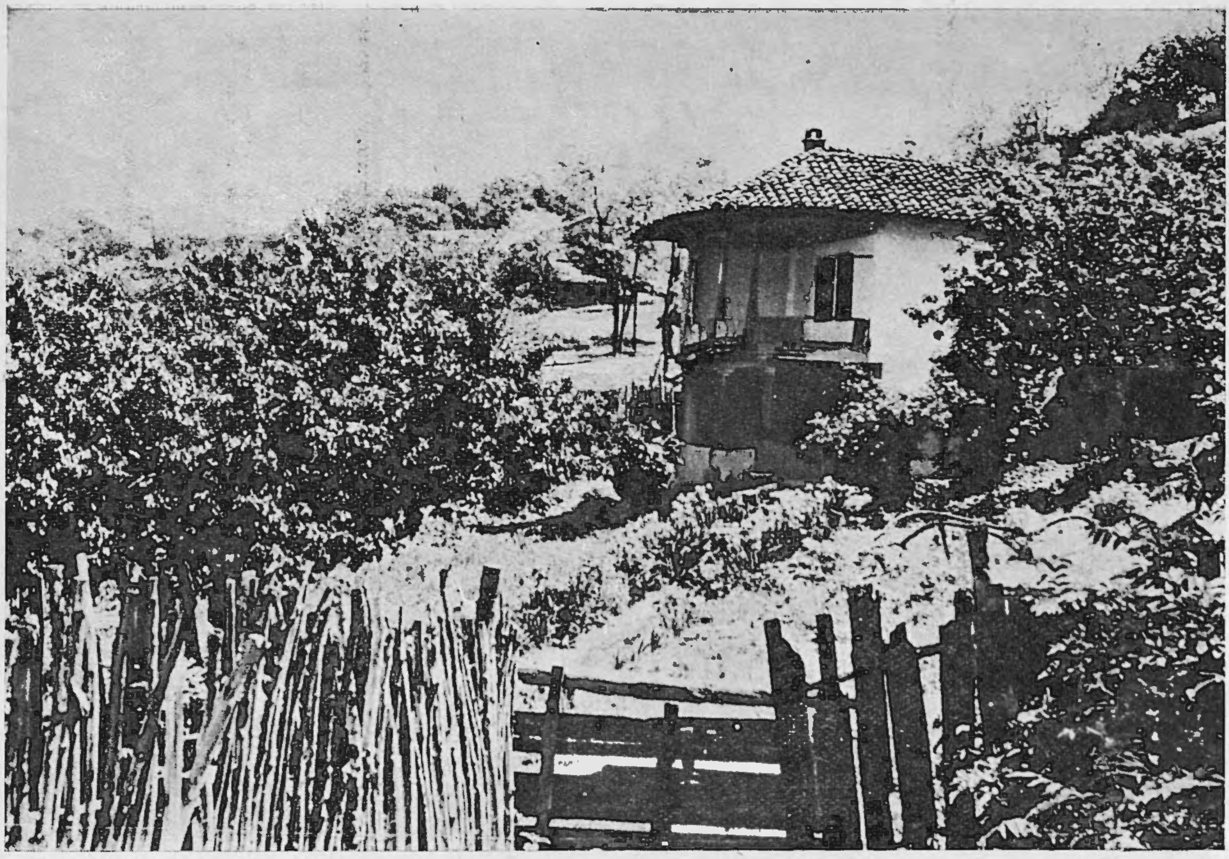

Обр. 162. Гр. Тутракан. Къща в южния край на града

нейното пространство прелива в централното църковно пространство.

Това се отразява на източната фасада (обр. 161). Апсидата тук се явява не като долепено тяло върху стената, а като част от нея. По такъв начин тя подчертава средната ос на източната фасада, израства на височина до билото на покрива и завършва с полукръгъл фронтон във форма на конвексно-конкавна трицентрова линия. Освен това тя „издава" средния кораб и подчертава неговото място и височина (²⁰).

Къщата в гр. Тутракан, която образувала архитектурния характер на селището през епохата на Възраждането, принадлежи към групата на народната несиметрична отворена къща. Почти всички къщи съдържали чардак, соба и къщи. Понеже наклоните на дворовете са големи, винаги имало приземие към по-ниската страна на двора с директен вход отвън, използувано за стопански нужди. Белези за развитие на тази основна форма на къщата липсват.

VIII. СИЛИСТРА

1. ИСТОРИЧЕСКИ БЕЛЕЖКИ

Силистра е един от най-старите градове не само на нашата територия, но и на Балканския полуостров. Разположен е в началото на последния завой, който р. Дунав прави в долното си течение.

Силистра е основан от римляните през I в. от н. е. с образуването на постоянния лагер на 11-ти Клавдиев легион на това място. Около лагера се образувало канабско селище. По-късно при император Марк Аврелий това канабско селище преминало в муниципиум — става град.

Преди появяването обаче на римляните на това място имало тракийско селище под името Дуросторум. Това име те възприели за новия град.

След образуването на българската държава до падането ѝ под турско иго градът носел славянското име Дръстър. По-късно турците го нарекли Силистра.

Към края на XI в. Алекси Комнен обсадил града откъм Дунав и откъм сушата и разбил околоградските крепостни стени със стенобитни машини. През Второто българско царство Дръстър бил голям и силно укрепен град. Стените му били поправяни и той поддържал своето значение на силна крепост.

В края на XIV в. Дръстър бил все още добре уреден град. По сведения на Леунклавий, известен историк на Отоманската империя, когато Иван Шишман бил принуден да търси мир от Мурад, той предложил да му отстъпи Дръстър, който „надминавал всичко". В 1390 г. го владеел влашкият господар Мирчо, а от него го отнел в следващата година Баязид.

След поражението на турците при Виена в 1683 г. и последвалия Карловацки мир Турската империя преминала в отбрана и на Дунав се установила постоянната ѝ северна граница. От това време до освобождението на България в 1878 г. градът бил важна крепост на турската граница, голям административен център и играел важна роля във войните, които започнали между Турция и Русия в началото на XIX в.

2. ГРАДОУСТРОЙСТВО

Меродавни фактори за образуване на формата на града и неговата улична мрежа били р. Дунав и околоградската крепостна стена. Тя съществувала до 1810 г., разрушена след това от русите. Ограждала града откъм сушата като полукръгла дъга, която с двата си края опирала на брега на реката. Такава стена затваряла крепостта и към реката (обр. 164).

В границите на тази тясна рамка съществувал градът през Възраждането. В него се влизало през две порти: Стамбул капия и Чаир капия. Първата се намирала на източния край на стената. През нея влизал пътят от Цариград, Добрич и Разград и всички други по това направление. Втората порта била поставена на западния край на околоградската стена и през нея минавал пътят от Русе и Тутракан. Стената към реката имала също две порти: Порт капу на пристанището и Ак капу (бялата порта).

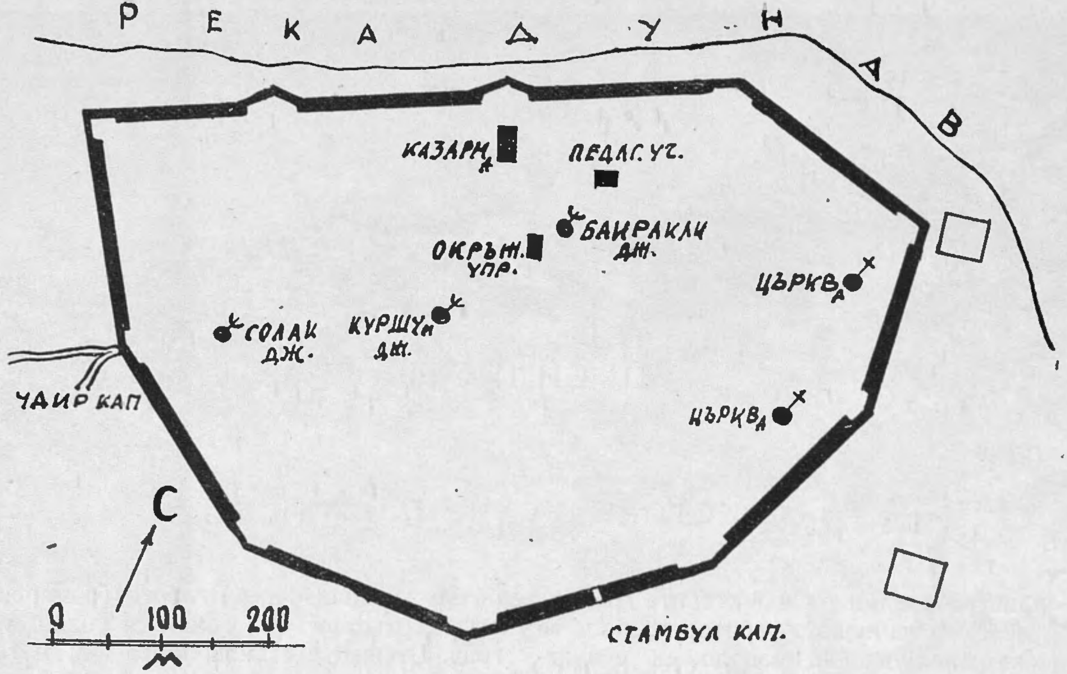

Обр. 163. Гр. Силистра. Околоградската стена при римляните

От портите към сушата започвали двете основни улици на града, които фактически били продължения на двата междуградски пътя от Тутракан и Добрич. И двете улици се направлявали към центъра на града, в пресечката на които се образувал градският площад. От източната страна на площада започвала третата главна улица, която свързвала пристанището с града.

Така уличната мрежа на града през Възраждането била много ясна.

В края на Възраждането тук се поселили преселници от Тетевен и околните му села, които заели североизточната част, където сега е построената през 1840 г. църква „Св. Петър и Павел". Връзката, която се създала между тази нова градска част и площада, нарушава прегледността и яснотата на схемата.

До идването на тетевенци в Силистра преобладавал турският елемент. Още в XVII в. българското население било малцинство. Според сведенията на Хаджи Калфа българите, които той нарича „християни", съставяли едва 21%. И по това време „християните" са живели в същата част.

Нарастването на града в тази посока се развило, след като била напълно установена уличната градска схема. Свързването на новата градска част със старата се развило несполучливо и без органическа връзка. Оттук и неудачността на улиците в новата част, което особено силно е изтъкнато в затруднената комуникация на тази част от градския площад.

В един румънски схематичен план на града е дадена уличната градска мрежа през средата на XIX в. До нарастването му той представлявал характерен пример на средновековен град, образуван от укрепено селище.

Според Едризи (^{21}) през XII в. градът имал „широки улици и многобройни пазари". През Възраждането имало задънени улички, някои от които са запазени и днес. Преобладаващата височина на застрояването в главните чаршийски улици се определяла от сключено застроените къщи, които имали приземие и етаж. По периферията на града преобладавали криви и тесни улици, от двете страни на които лежали широки дворове. Застроените навътре къщи били скрити по стара турска традиция от зеленина. Върху основната схема на трите главни улици и свързващите ги второстепенни се изградила цялата мрежа, в която всяка улица от града е гравитирала към центъра на селището.

Вътрешноградските перспективни образи, които се оформили за някои от улиците, могат да бъдат възстановени и днес. Представлява интерес решението на улицата, която идвала от Стамбул капия и имала за архитек-

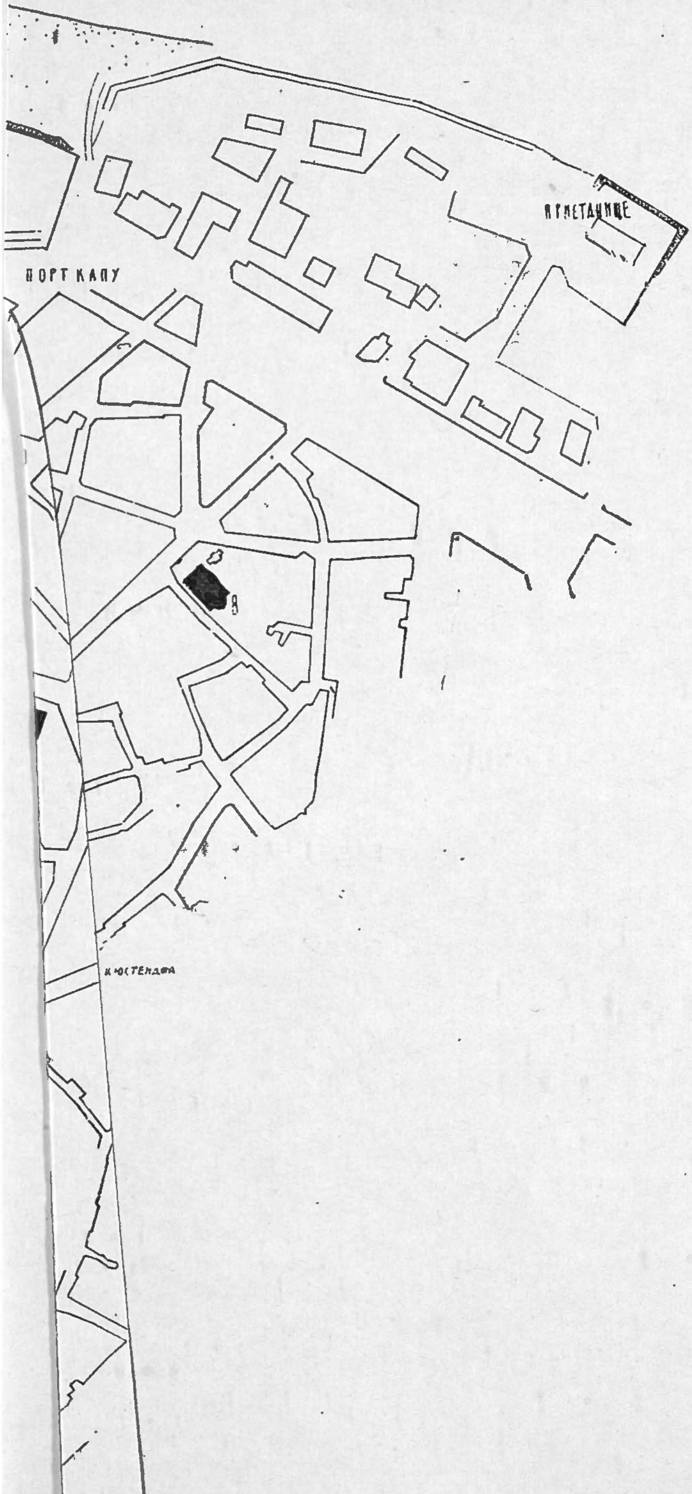
ПОРТ КАПУ
ПРИСТАНИЩЕ
8
КЮСТЕНДЖА

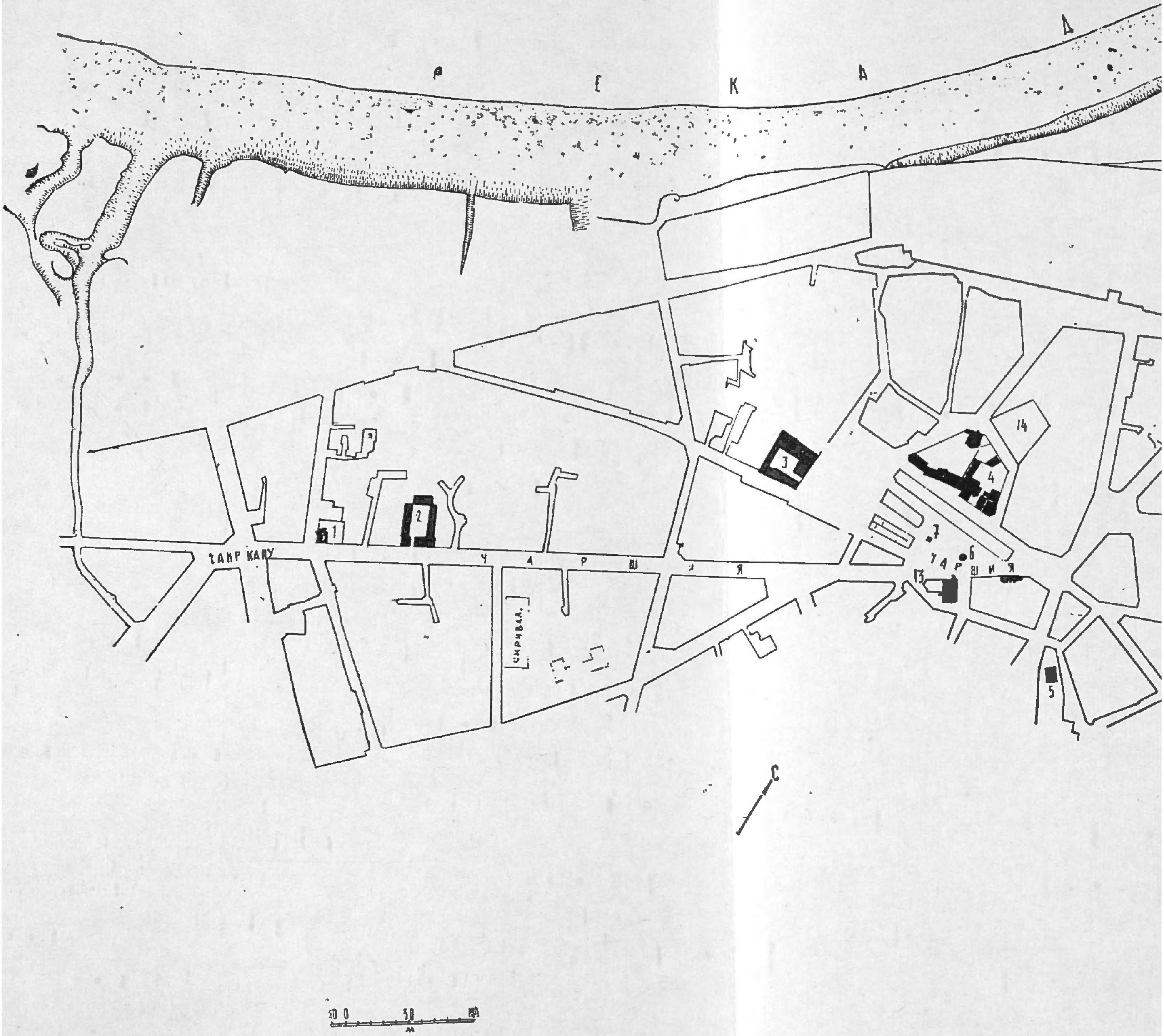
Р Е К А Д
ЧАКР КАПУ
Ч А Р Ш И Я
СКРИВАЛ.
Ч А Р Ш И Я
1
2
3
4
5
6
7
13
14
С
50 0 50 100
м

Обр. 164. Гр. Силистра.

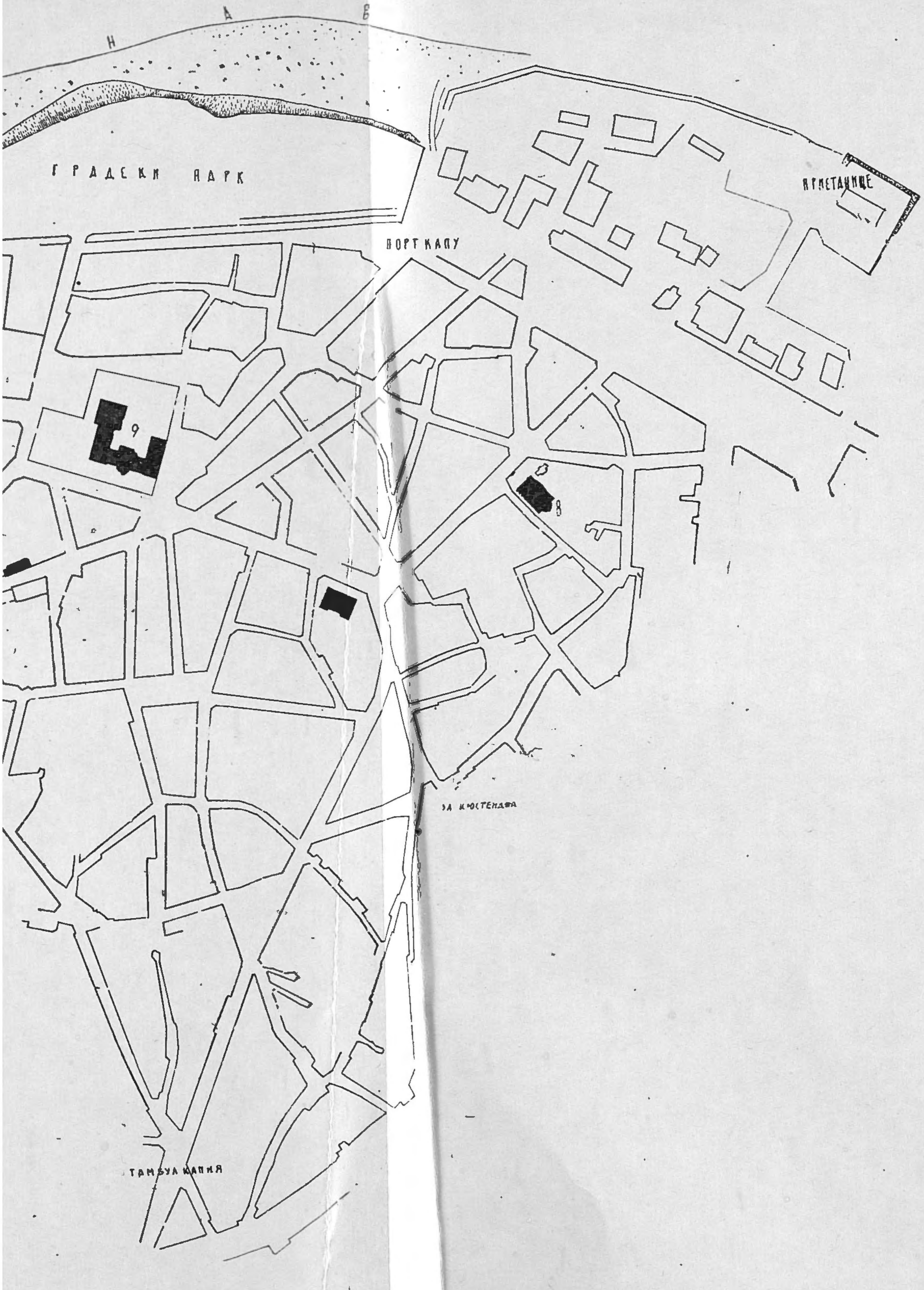
Н
А
В
ГРАДСКИ ПАРК
ПОРТ КАПУ
ПРИСТАНИЩЕ
9
8
ЗА КЮСТЕНДЖА
ТАМБУЛ КАПИЯ

на уличната мрежа

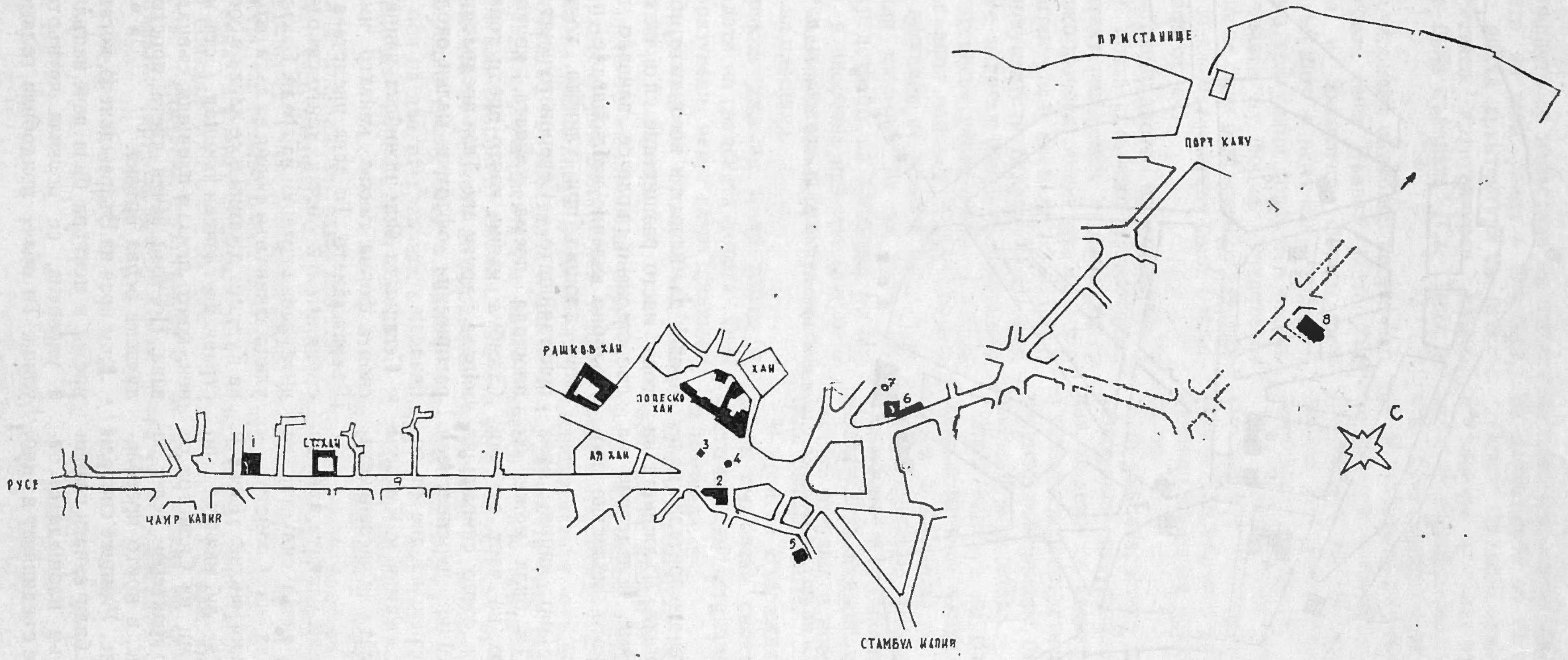
ПРИСТАНИЩЕ
ПОРТ КАПУ
РАШКОВ ХАН
ПОПЕСКО ХАН
ХАН
АЛ ХАН
СТ.ХАН
РУСЕ
ЧАИР КАПИЯ
СТАМБУЛ КАПИЯ
С
1
2
3
4
5
6
7
8
9

Обр. 165. Гр. Силистра. Основна улична мрежа

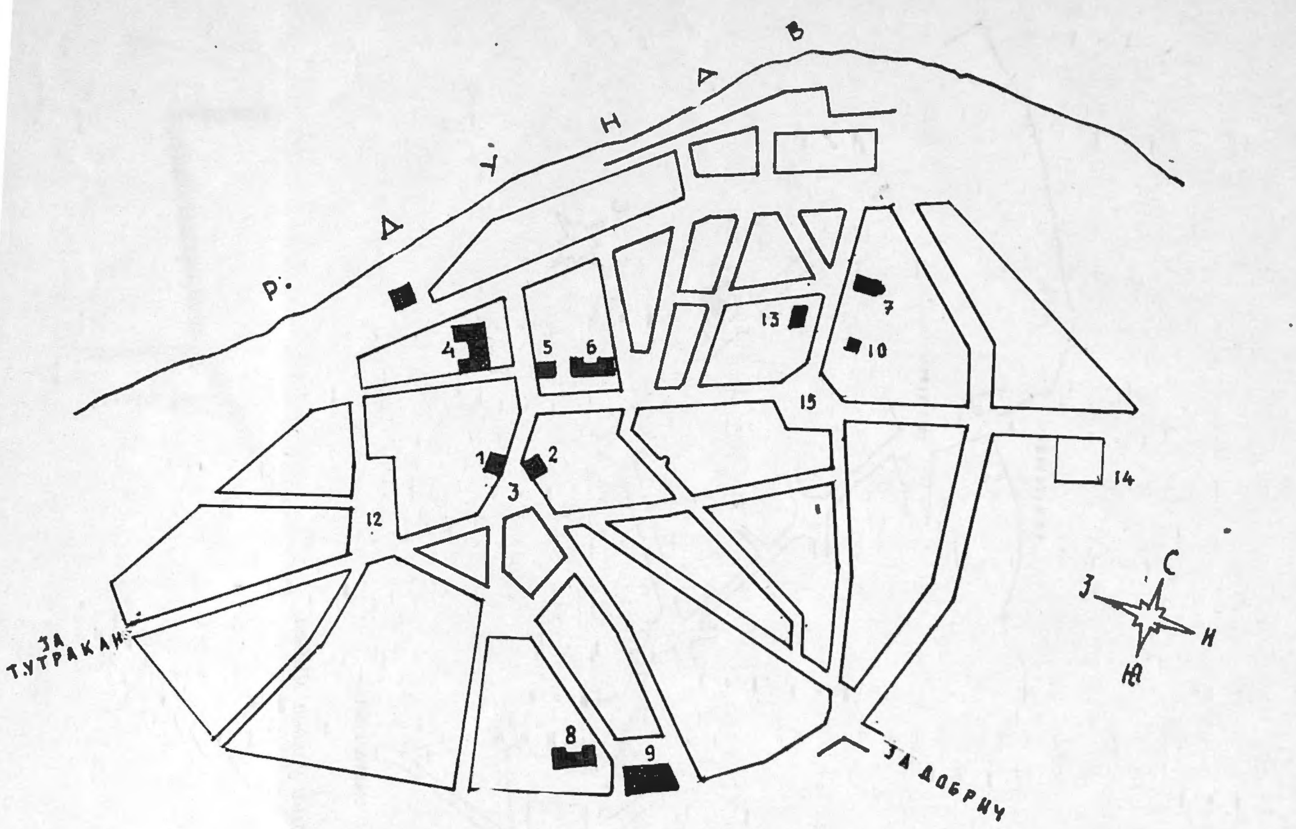

Обр. 166. Гр. Силистра. Схема на уличната мрежа (по румънски източник)

турна задънка в перспективното зрително поле, северната стена на площада. Дължината на тази улица не била голяма, вследствие на което се възприемала като цялостно пространство.

Улицата, идваща от Чаир капия, била сравнително най-права. Тя била може би и най-оживената, защото на част от нея се развила чаршията. Тя също спирала на градския площад. В нейния перспективен образ се включвали силуетите на две от големите джамии — Солак джамия и Куршум джамия, както и вертикалата на часовниковата градска кула.

В перспективната рамка на улицата, идваща от пристанището, се включвал силуетът на най-монументалната сграда на Силистра — Байрякли джамия с нейния високо извисен купол и минаре. Като че ли начинът, по който трите основни улици на Силистра се заустват в площада, е характерен белег за голям брой градове у нас, в които преобладавало турското население. Улиците спирали в ъглите на площада. Те били винаги главни градски улици. Когато към площада се отправят повече улици, те се съединяват в едно, преди да влязат в него, като образуват на това място разширение. То от своя страна със стеснено гърло се вливало в площада. Подобно явление наблюдаваме в силистренския площад при улицата, която идва от пристанището. Североизточният ъгъл на площада поема улицата, която идва от Стамбул капия, която преди това се съединявала с други две. Тези предплощадни малки разширения оформят малки околоплощадни пиацети.

Сегашната бакърджийска улица е запазила своята форма такава, каквато имала и през Възраждането. Тя дава представа за късите съединителни улички, които свързвали отделните главни артерии на града. Бакърджийската улица завива във форма на дъга около сградата на Куршум джамия и се влива в югоизточната страна на главния площад. Оста на частта от нея, която влиза в площада, съвпада с шадравана. По този начин двете пространства получават осова връзка.

Към края на Възраждането, когато уличната мрежа в центъра била вече напълно изяснена и укрепена, се появила четвъртата главна улица. Тя обаче придобила голямо значение, когато пристанището се изместило на изток. Както вливането на тази улица в площада, така и самата нейна архитектура са несполучливи. Единствен архитектурен паметник на нея била църквата „Св. Павел и Петър“.

Площадът и чаршията около него образуват центъра на града през Възраждането. Той имал стегната и лаконична форма като пространство, тъй като в него, както видяхме, се вливали само три улици точно във върховете на триъгълната му форма. Страните на този триъгълник не били разкъсани от заустванията на улици. Изключение прави само Бакърджийската улица от юг.

Рамката на площадното пространство е образувана от почти сключено застрояване. От тази архитектурна рамка на площада са запазени няколко дюкяна по южната му страна. Друг архитектурен елемент, образуващ тази рамка, е монументалната Куршум джамия, чийто силует се издигал близо до излизането на голямата търговска улица от югозападния ъгъл на триъгълния площад. В перспективния образ на площада се включва и силуетът на Байрякли джамия. Тя не била построена непосредствено на площада, но поради голямата ѝ височина нейният монументален силует се включвал в силуета на северната стена на площада.

Срещу Байрякли джамия и на запад от нея била сградата на градската управа. Тези две сгради образували нещо като пропилеи за улицата, отправяща се от площада към старото пристанище на Дунав.

Така пространството на площада перспективно било архитектурно подчертано в два от трите върха на площадната форма: югозападния с малката, но монументална Куршум джамия и северния с „пропилеите“, в които особено се налагала Байрякли джамия. Същите тези елементи от рамката на площада попадали извънредно сполучливо в надлъжните визионни оси на две от главните основни улици, идващи от Чаир капия и от Стамбул капия.

Вътре в самия площад се издигали две вертикални тела: часовниковата кула и един шадраван. Шадраванът имал предназначение да обслужва Куршум джамия и бил разположен близо до нейната главна фасада. Същевременно той попадал и в оста на Бакърджийската улица. Двете тела, шадраванът и часовникът, запълвали мъртвото пространство на площада, което било незаето от линиите на движението по него.

Освен главния градски площад на някои от улиците на Силистра (предимно на големите) били формирани по-големите кръстовища. Тези кръстовища играли важна роля в архитектурното оформяване на главните улични артерии по цялата им дължина. Така по дължините им се създавало разнообразие и преход от централния площад към останалите части на града.

По улицата към пристанището имало две кръстовища: едно петолъчно и едно четирилъчно. При първото кръстовище улицата сполучливо изменяла посоката на надлъжната си ос.

По улицата, която идва от Чаир капия, се образували две разклонения: при самата капия, където се издигала изчезналата Солак джамия и непосредствено до нея кервансараят; второто разширение било накрая, преди вливането ѝ в площада.

През епохата на Възраждането чаршията заемала част от улицата, която идва от Чаир-капия, а по-късно се разпростряла и по цялата ѝ дължина. Втора част от чаршията се образувала и по площада. На сега още запазената ул. Казанджийска се намирали и тогава същите дюкяни, в които, както и сега, работили бакърджиите.

В края на Възраждането вероятно се появили търговски складове — сгради от типа, които виждаме сега запазени на западната част на площада.

Благосъстоянието на Силистра през XVII в. било доста добро и търговският живот на града бил много оживен. За това говорят сведенията, които Евлия Челеби дава за Силистренската чаршия (^{22}).

„Чаршията има 800 дюкяна и един безистен с две врати — от южната се влиза в него. Безистенът не е гивгирен (масивен). Вратите му са снабдени с вериги, та конници да не могат да влизат. От двете страни на една улица има 100 богати дюкяна.“

Същият съобщава за Сарачханата, която се намирала пак в чаршията. Това било вероятно заделена част от чаршийската улица, в която се влизало през две врати, разположени в двата края на комплекса. Вратите били снабдени с „железни вериги“. Сарачханата съдържала „80 хубави, чисти, богати, покрити с керемиди сарашки дюкяни, находящи се от двете страни на една главна улица... хубави са и ахтарските дюкяни“.

3. АРХИТЕКТУРА

Градската стена била важен архитектурен елемент на Силистра през време на Възраждането до 1810 г., когато била разрушена. С нейното премахване изгледът и силуетът на града загубили много.

До началото на нашия век била запазена част от крепостната стена, а днес стърчат само останки от Стамбул капия (обр. 167). В 1898 г. Шкорпил намира части от градската стена непосредствено по дунавския бряг. Тези части имали дебелина 3,30 м и височина 5 м. Източната порта била изградена от добре обработен камък. Фугата между отделните камъни била съвършено тясна: изработката на зидарията по техника и издържаност напомня тази на външните стени на някои турски джамии у нас. Вероятно в същата техника на каменна зидария били изработени и останалите градски порти, а може би и известни части от самата стена.

Други сведения на очевидец дава в пътеписа си Евлия Челеби. Той описва крепостта такава, каквато изглеждала през средата на XVII в., когато посетил Силистра.

„Тя е здрава крепост във вид на лък, намира се на дунавския бряг и е направена от изсечени камъни. Като се сравни с лък, връвта се намира на дунавското крайбрежие, а пък на двата краища има здрави кули, обърнати към Дунав, гдето е водното течение. На това място върху големи гемии има около 70—80 брашнени воденици, които са чудни и заслужава да се видят... Откъм сушата крепостта може да се сравни с облата част на лъка, направена от твърди и големи камъни и снабдена с голям, широк и дълбок вал, през който тече р. Дунав, като влиза от западната страна и изтича от източната. Има 11 здрави кули, 500 зъбци с по два реда бойници. Снабдена е с 2 врати, от които едната е малка, за вода, и се намира на западната страна, край Дунав: обикновено тя е затворена. През нея се слиза по 10 каменни стъпала на Дунав. Тя е двойна, желязна и много здрава. Тази врата се намира тъкмо в дъното на лъкообразната стена. Зад вала има дървен мост, по който се минава за крепостта. Всяка вечер редниците от гарнизона вдигат моста с макари и затварят вратата. Тогава крепостта се обръща един вид на дунавски остров. Като се влезе през тази врата, отляво под свода, има окачено едно юнашко копие. На дясната страна върху вала има един хубав дъсчен кьошк за почивка на проходящите. Като се влезе през тази врата, над средната врата върху бял мрамор са издялани от изкусна ръка образите на слънцето и полумесеца."

Евлия Челеби изброява следните махали в крепостта: „Зулъфекир, Истамбул махлеси, Дар Агаджи, Намазгях, Мехкем махлеси, Куршумлу и Дервиш ефенди".

От останалите сараи се споменават дворците на „Кади ефенди и Паша Заде, Бейлер сарай, Сюрмали заде, на Бостанджи Хасан ага, на Ахмед ага, на Зайхос хасан и Балджи Задалер сарай".

В началото на XIX в. на мястото на разрушената стена турците направили защитен окоп, като освен старата Стамбул капия, която изглежда била останала неразрушена, направили още две капии: на западния край на дъгата — Чаир капия, и на източния — Порт капия. Линията на земния

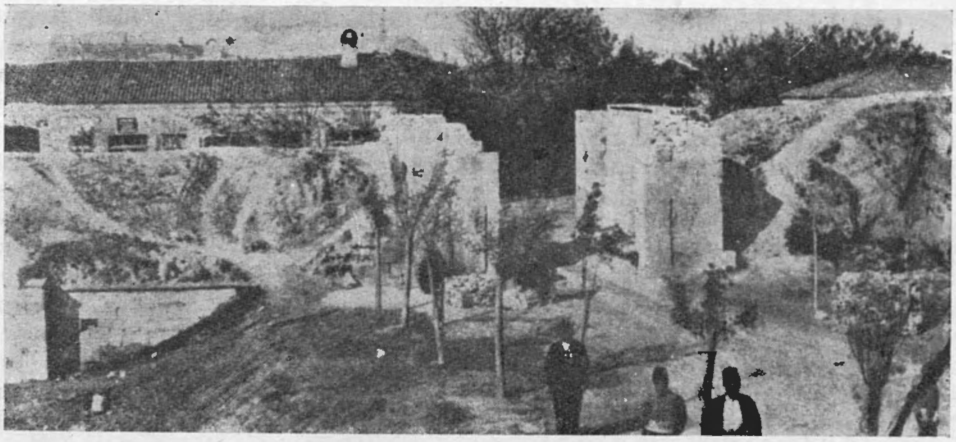

Обр. 167. Гр. Силистра. Източната порта на околоградската стена

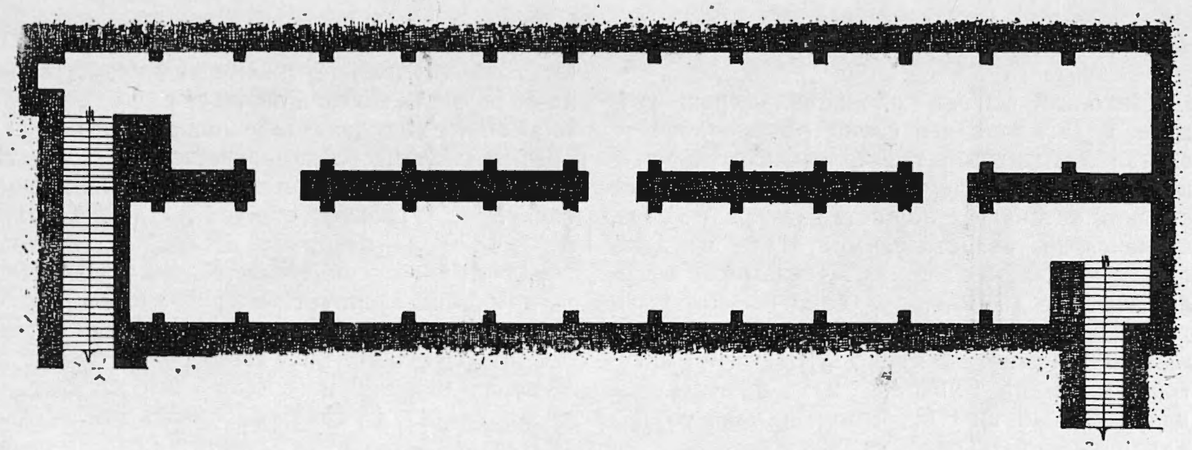

Обр. 168. Гр. Силистра. Подземно скривалище (хумба)

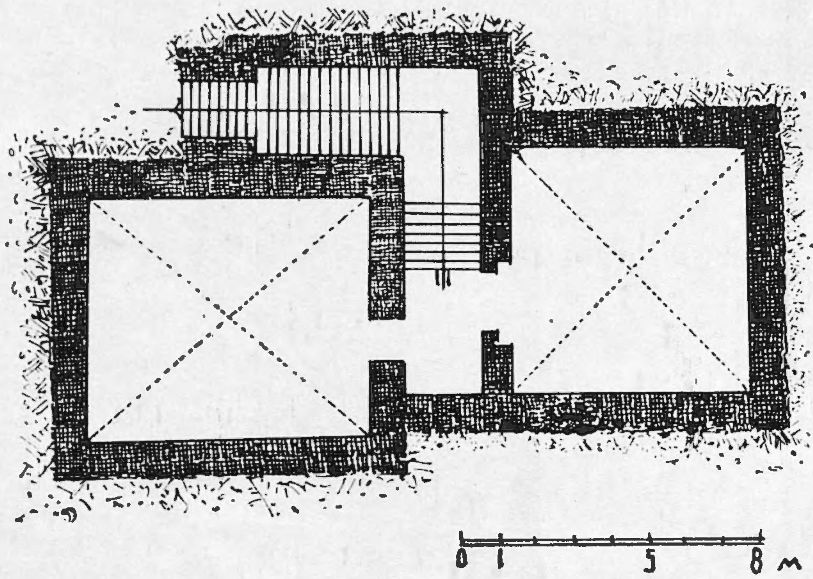

Обр. 169. Гр. Силистра. Подземно скривалище (хумба)

окоп към континента, както и предшестващата го крепостна стена и днес се очертават от околовръстните съществуващи улици: Алеко Константинов, Кюстенджа, Македония и Владислав.

През средата на XIX в. турците построили четири масивни подземни скривалища, т. нар. „Хумби", в различни места на града. От тях днес са запазени две. Тези съоръжения не са вземали участие в оформянето на градската архитектура. Те трябва да се разглеждат като фортификационни сгради. Строени са в 1848 г.

Хумбите са скривалища — блиндажи, в които бойците, а при нужда и населението намирали подслон. Такива има и във Видин, включени в бреговата укрепителна стена. Изглежда, че това е било обща система при крепостите на дунавските градове през годините от първата половина на XIX в., когато зачестили нападенията на Русия в този край от полуострова (обр. 168 и 169).

ДЖАМИИ

Както във всички колониални турски градове у нас, така и в Силистра най-главните сгради били джамиите, около които по установена турска градоустройствена традиция се строили останалите обществени сгради: бани, кервансараи, безистени, медресета и други.

Хаджи Калфа съобщава, че намерил в Силистра „пет джамии, две бани и много градини“, а Евлия Челеби говори за „осем джамии и три бани“. По-късно, в 1877 г., в Силистра имало 11 минарета и две султански джамии. Знае се още, че преди тази година минаретата били седемнадесет.

Байрякли джамия (обр. 170) била най-голямата и най-монументалната сграда в Силистра през Възраждането. Тя била разрушена в 1943 г. Построена била според един надпис в 1822 г. върху каменна плоча, разчетена от проф. Петър Миятев. От сведения на стари местни турци, жители на града, се знае, че тя била строена през времето на султан Селим. Ако приемем, че става дума за последния турски султан, носил това име, трябва да се спрем на Селим III (1788—1807). От това следва, че джамията била строена по-рано от надписа. Говори се също, че джамията била подновявана няколко пъти и е вероятно камъкът с надписа, носещ годината 1822, да е поставен при едно от тези подновявания. В една гравюра от Якоб Алт (23) (вероятно от 1820 г.) — панорамен изглед на Силистра, гледан от нивото на Дунав, тази джамия напълно доминира в силуета на града (обр. 171).

Джамията имала квадратен молитвен салон, покрит с купол върху пандантиви (обр. 172). Куполът бил покрит с олово. Входът с преддверието бил на северозападната страна на сградата, оформен като пристройка към главния корпус с по-нисък и отделен покрив. Голямата разлика във височините между двете тела е подчертавала височината на молитвения салон.

По установеното правило при турските джамии минарето се издигало вдясно от входа. В долната си част то било долепено до северния край на югозападната стена на салона.

Куршум джамия е построена на градския площад и е запазена до днес. Плановото

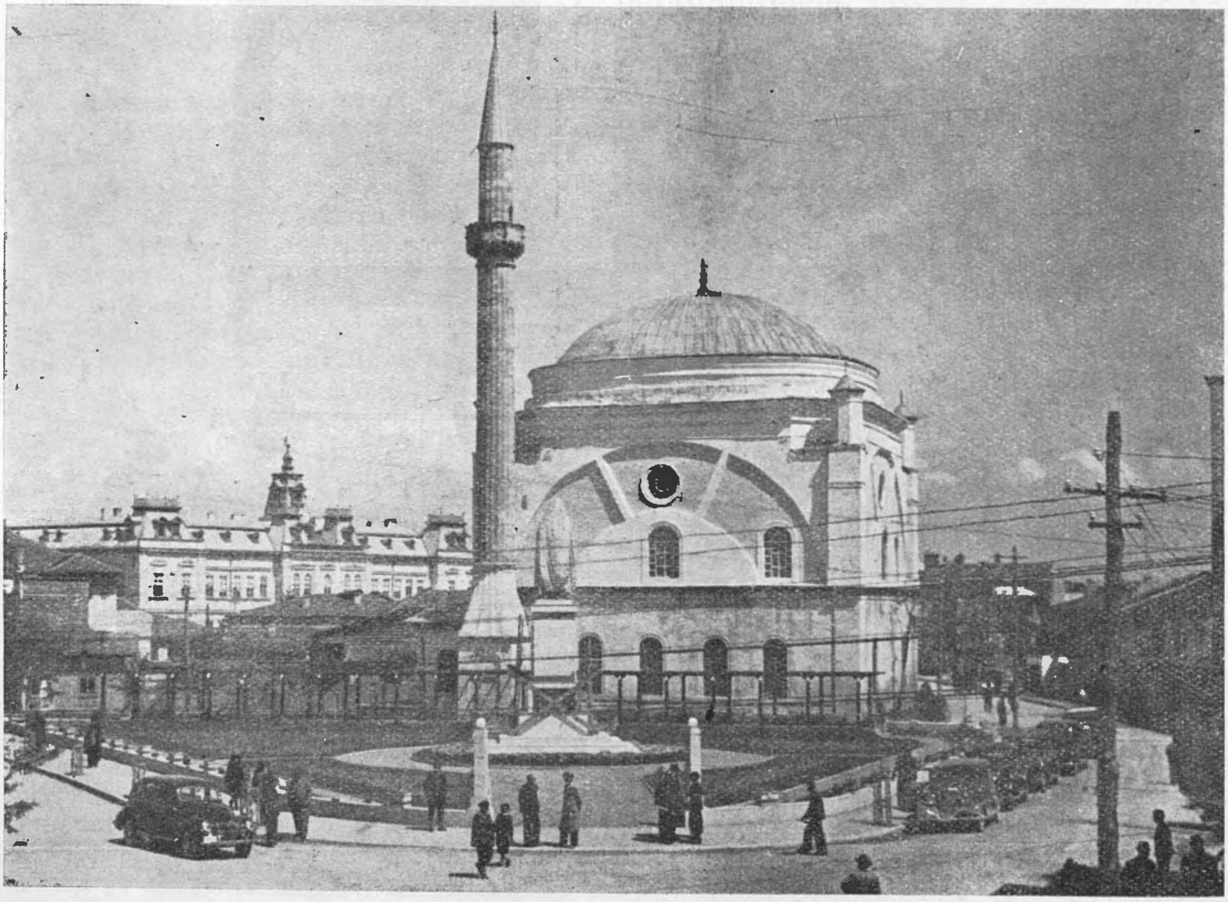

Обр. 170. Гр. Силистра. Байракли джамия — изглед

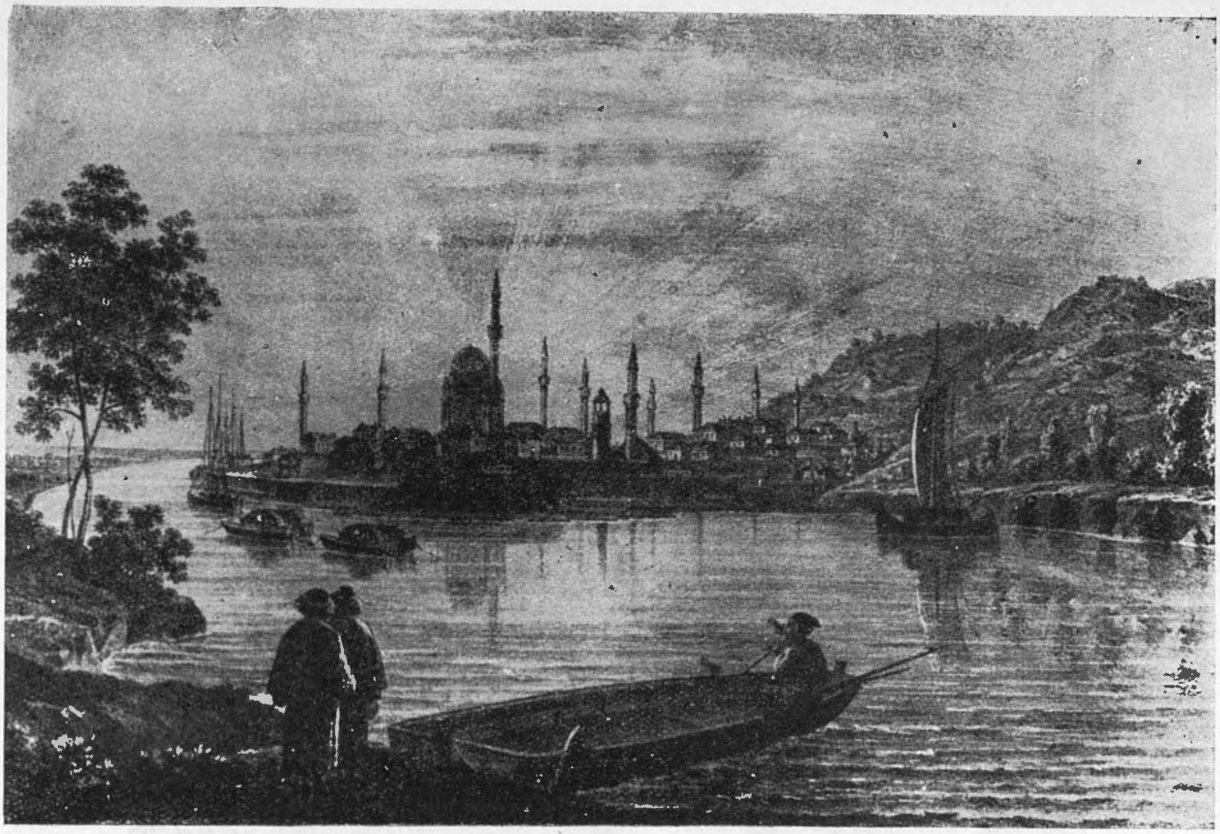

Обр. 171. Гр. Силистра. Панорамен изглед на града

и пространственото решение е напълно аналогично с това на Байрякли джамия. Тя има квадратен план, над който се издига купол, облечен отвън с олово. Преддверието е пристроено към главната фасада на молитвения салон и е със самостоятелен покрив. По-късно то е съборено (обр. 173 и 174).

Куполът изниква изненадващо направо от кубическата форма на сградата без преход, какъвто се наблюдава при по-голямия брой джамии у нас. Архитектурното оформяване на пандантивите е избягнато в силуета на сградата, като са включени в един общ елемент заедно с оформяването на молитвения салон. По конструктивни съображения пандантивите са натоварени с малки декоративни масивни кулички, които стъпват на четирите ъгъла на джамията. Това натоварване, което лежи на ниво с леглото на големия купол, помага като контрафорс за унищожаване или отчасти намаляване на хоризонталната компонента от купола. Едновременно с това тези единствени украси на сградата се приобщават към купола декоративно, като се подчиняват на нея.

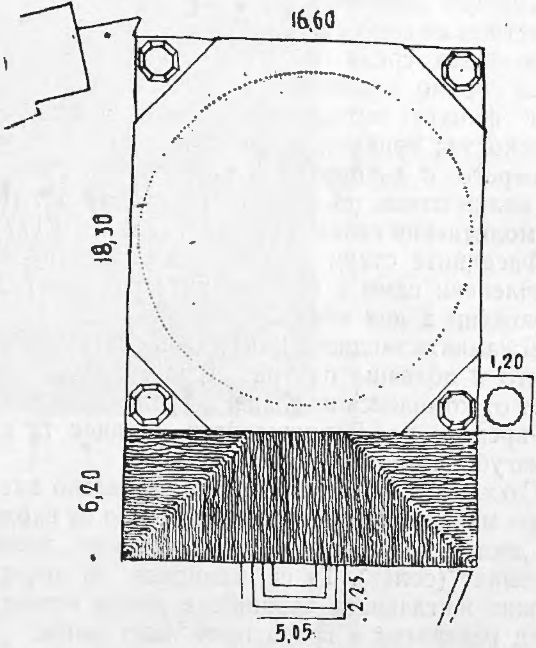

Обр. 172. Гр. Силистра. Байракли джамия — план

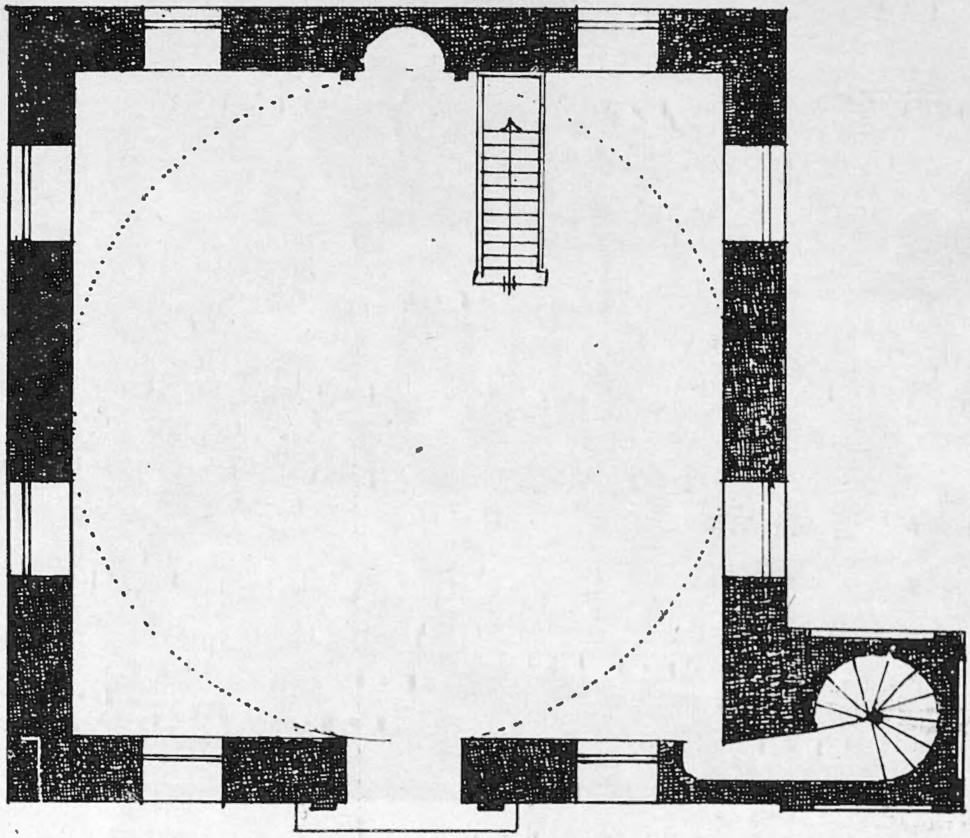

Обр. 173. Гр. Силистра. Куршум джамия — план

Куршум джамия е ценна като архитектурен паметник не само със сполучливото свързване с околната среда и като пропорционирана маса спрямо улицата и близкия площад, но и с фината интерпретация на фасадните плоскости: орнаментиране на долната част на минарето с декоративно разработени гнезда за малки птици по стените на главното тяло на молитвения салон и пр. (обр. 175, 176 и 177).

Фасадните стени са гладки и архитектурно разчленени само с прозоречните отвори, разположени в два етажа.

Джамията заедно с Бакърджийската улица, която я обхваща от три страни, е неделима част от комплекса на главния градски площад от времето на Възраждането. И днес тя не е изгубила значението си за него.

Солак джамия. От нея е запазено днес само минарето, което е стояло вляво от входа на джамията, поради което е наречена „левак джамия“ (солак). Тя се намирала на лявата страна на главната чаршийска улица, веднага след влизането в града през Чаир капия.

Останалите джамии, които са изчезнали, били от групата на гражданските, наричани „петъчни“, поради това че само в този ден на седмицата в нея се четял коранът. Тези джамии имат най-често дървена скелетна конструкция с равен таван над молитвената зала и с обикновен пирмидален покрив, покрит със стари едноулучни керемиди. Някои от тях са обшити отвън с дъски. Запазен е образът на една такава джамия, наречена „Тахта джамия“ (обр. 178).

Според Евлия Челеби през XVII в. в Силистра имало три обществени бани-хамами. Първият хамам бил пристроен към двореца на пашата, известен под името „Скендерпашовски хамам“. По думите на Евлия Челеби това било „красиво здание“.

Вторият хамам бил построен от албанеца Синан паша, който построил и „Куршум джамия“.

Третият хамам бил „Мехмед хамам“ — забележителен по това, че вътрешните му помещения били светли.

Доскоро в града бил запазен „Чифте хамам“, голяма и монументална сграда с две отделения — за мъже и жени. Помещенията му били засводени с масивни куполи

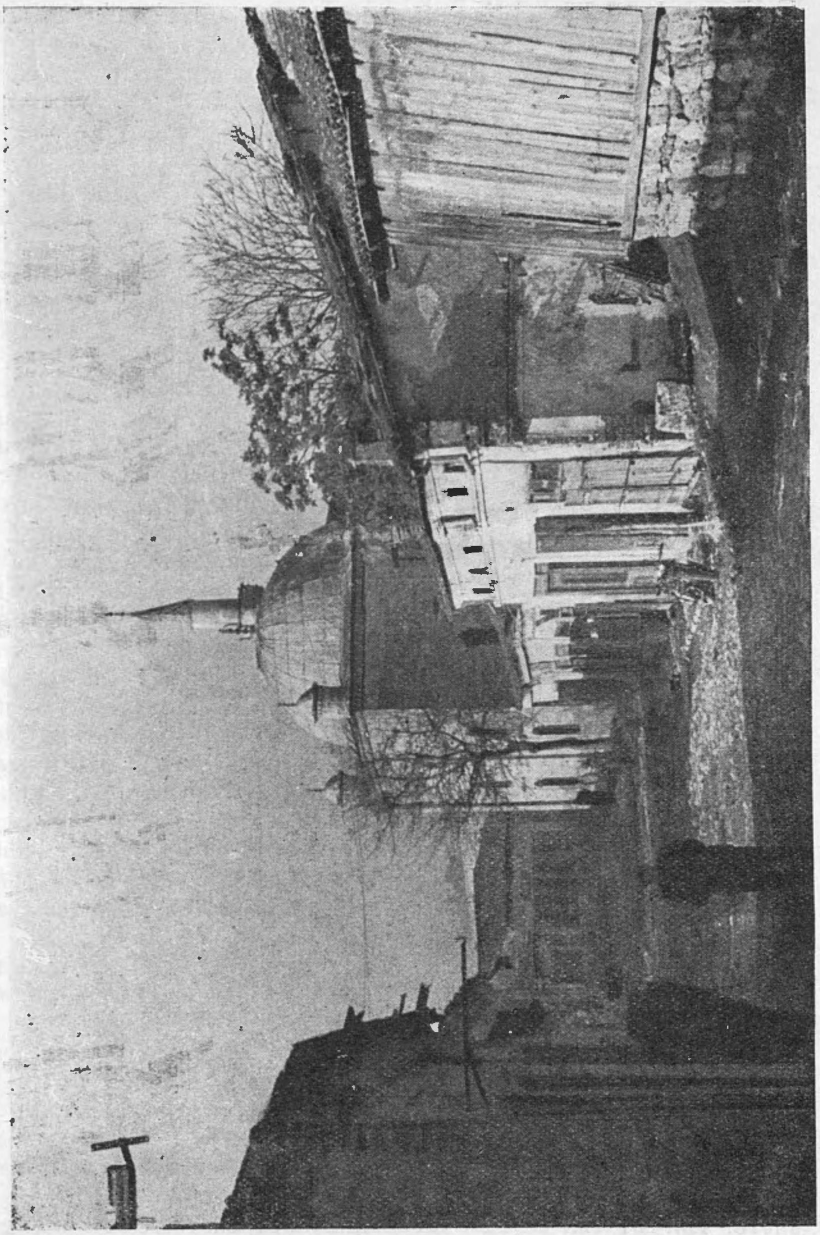

Обр. 174. Гр. Силистра. Куршум джамия

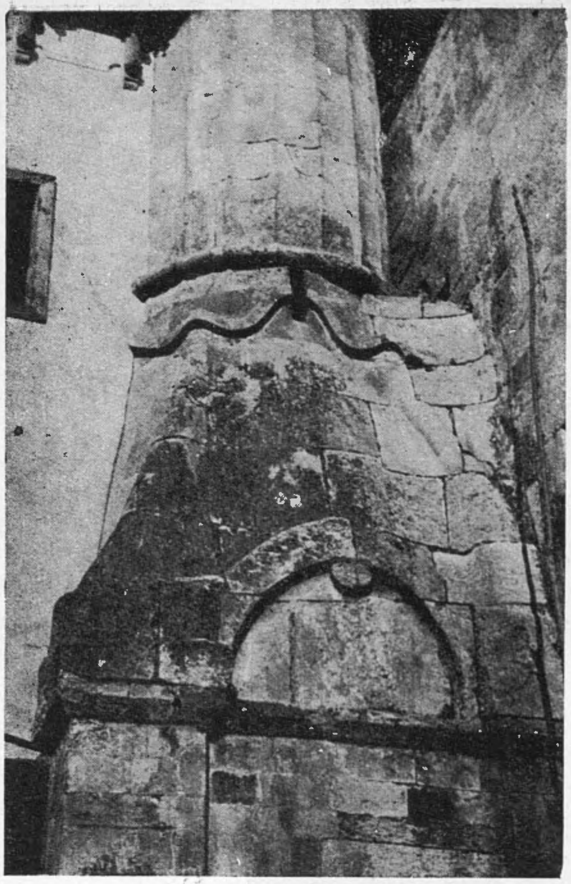

Обр. 175. Гр. Силистра. Детайл от минарето на Куршум джамия

и стените изградени от камъни и тухли. Тези хамами се издигали в североизточната част на града.

Старата турска казарма (обр. 179). В северната част на града се издигала т. нар. „стара турска казарма", която съществувала до 1945 г. Запазена е снимка, представяща част от главния ѝ вход. От нея се вижда, че сградата била масивна и имала интересна архитектура.

Ханове

Известни са четири хана в Силистра през време на Възраждането. Три от тях се намирали в центъра на града в западната половина на чаршийската улица, близо до Чаир капия.

Ханът при Чаир капия е известен под името „Старият хан" и е строен през 1876 г. Днес той е напълно запазен. Ханската сграда се намира в дъното на двора. От двете ѝ страни, перпендикулярно на нея, излизат две крила, образувани от навеси за коли и обори за животни. Така между трите постройки се заключва един почти квадратен вътрешен двор. Предната част на двора се ограничава от приземна постройка, в която са поместени дюкяни с витрини към улицата. Оттук с подлез минава широкият вход за вътрешността на хана (обр. 180).

Образуваният вътрешен двор е правилен четириъгълник с размери 18,50 на 28,35 м. Ханската сграда се състои от приземие със стопански помещения и етаж, съдържащ 5 стаи, разположени на лицевата страна на сградата. В тези стаи се влиза от чардака (обр. 181).

Един от ановете в чаршията бил този на Йонеску. Той се намирал на северната страна. Срещу него бил т. нар. „Ая хан". На запад, близо до хана на Йонеску, бил Рашковият хан. Ситуационното устройство на всички ханове било почти еднакво с това на Стария хан.

Тук трябва да се отбележи Старият кервансарай, който бил до Солак джамия. За него се знае само от устни предания.

Складови сгради. Най-стара сграда от тях без съмнение е безистенът, за който Евлия Челеби говори в пътеписа си. Не е известно точно мястото, където се намирал, но може да се приеме, че бил близо до площада.

И днес по западната страна на площада стоят два-три дълги, успоредни един на друг блока от приземие и етаж. В приземието си те имат дюкяни, складови помещения и др. Етажите съдържат помещения, ползувани за търговски цели. И трите блока имат еднакъв архитектурен характер: в приземието големи отвори на витрините с капаци, а в етажа — малки прозорци с железни масивни капаци. Главните корнизи са изравнени. Подобни сгради се срещат и сега по пристанищата на почти всички дунавски градове. Всички те произхождат от Късното Възраждане, когато търговията със Средна Европа била много оживена.

Кулата на градския часовник, която била висока 12 м, също участвувала в градските вертикални тела. Тя се намирала на главния градски площад непосредствено до северната му страна. По форма напомняла часовниковите кули от градовете в западната половина на страната. Състояла се от каменно приземно тяло с квадратна основа с дължина на страната 5,80 м. Над каменното тяло била поставена известната паянтова надстройка за часовниковия механизъм и камбаната. Кулата служела едновременно и за наблюдателница на пожарната служба.

Като вертикално тяло кулата допринасяла за обединяване на площадното пространство и заедно с купола на Куршум джамия играела определяща роля в организирането на

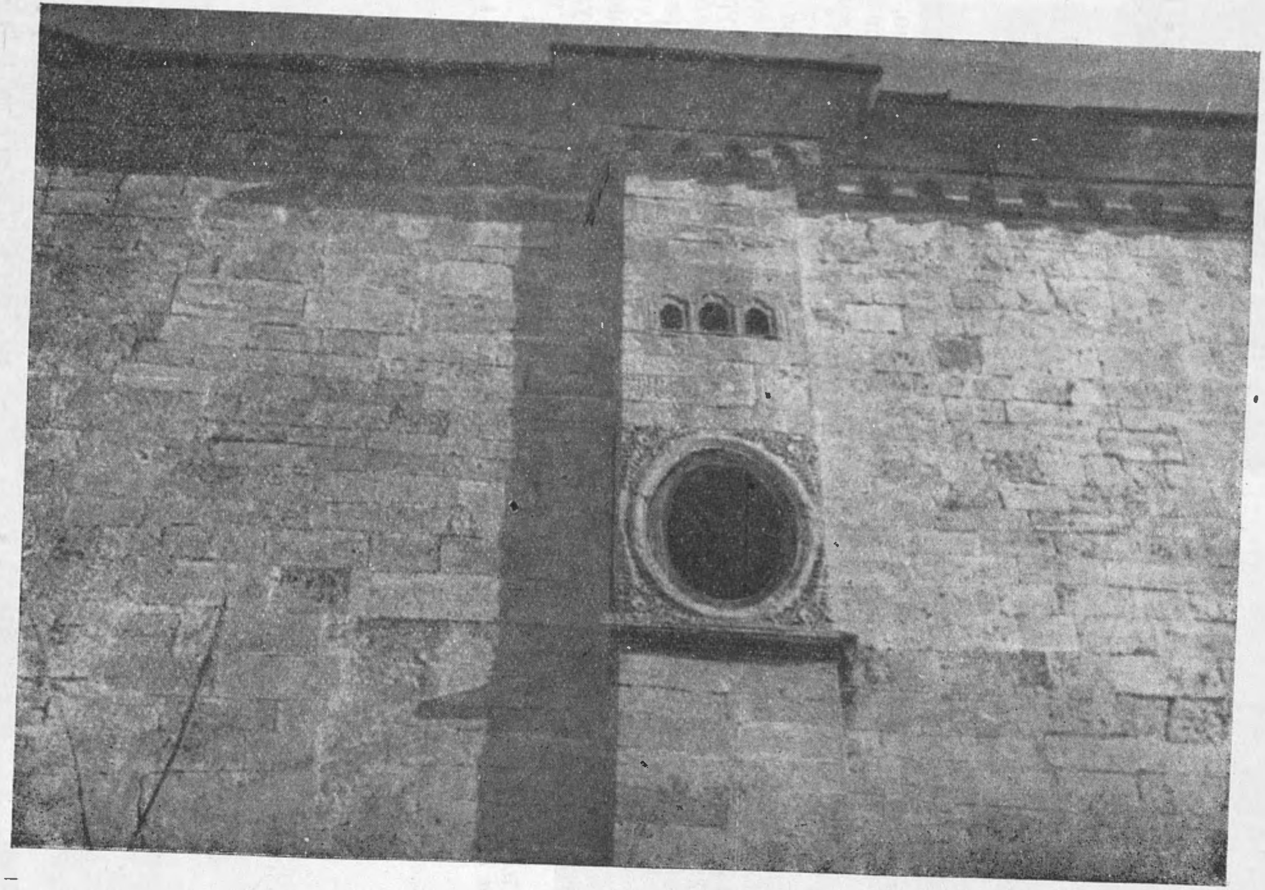

Обр. 176. Гр. Силистра, Детайл от минарето на Куршум джамия

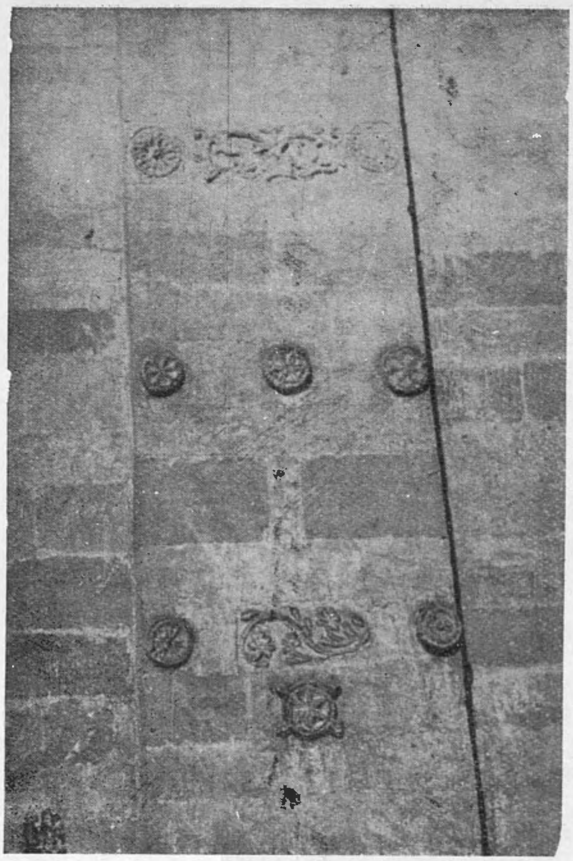

Обр. 177. Гр. Силистра. Детайл от минарето на Куршум джамия

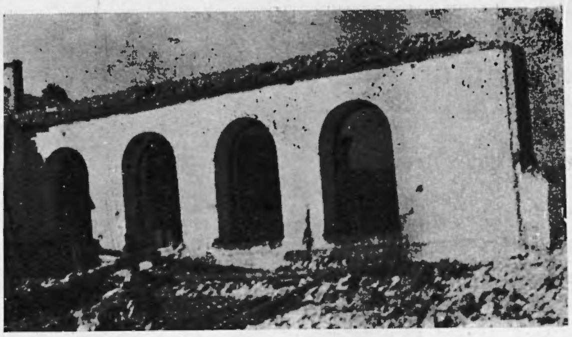

Обр. 179. Гр. Силистра. Главният вход на старата турска казарма Ени кшла

това пространство. Същевременно, стоейки близо до западната страна на триъгълника, тя се проектирала в оста на идващата от Стамбул капия улица.

В средата на XVII в. в Силистра се образували седем махали, където се намирали турските къщи, и то на богатите турци: това са конаците, за които и Евлия Челеби говори. От тях най-голям бил везирският дворец, който се „издигал на брега на Дунав, пред вратата на крепостта". Той го сравнява по височина и стабилност с двореца в Будин (Буда Пеща) и с босненския. От този тип постройки имало още много в града. Всички „дворци"

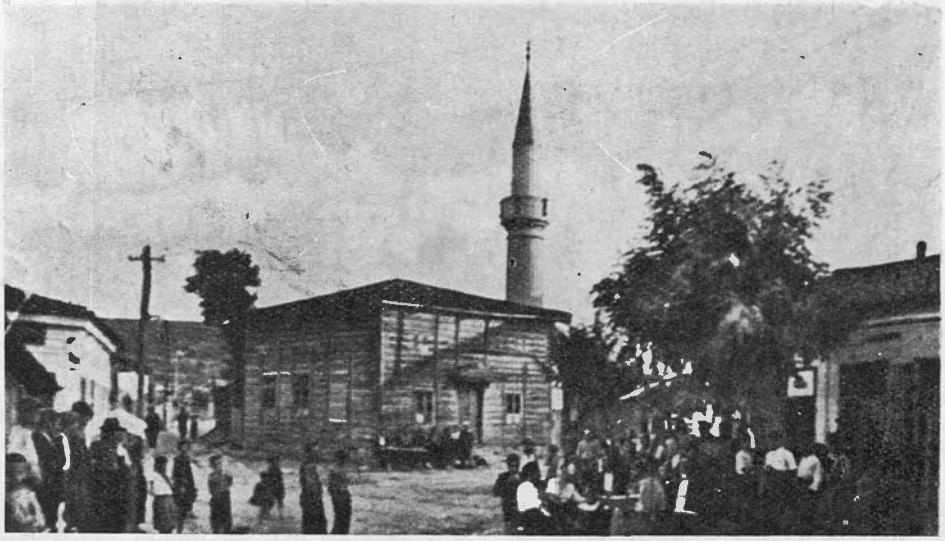

Обр. 178. Гр. Силистра. Тахта джáмия

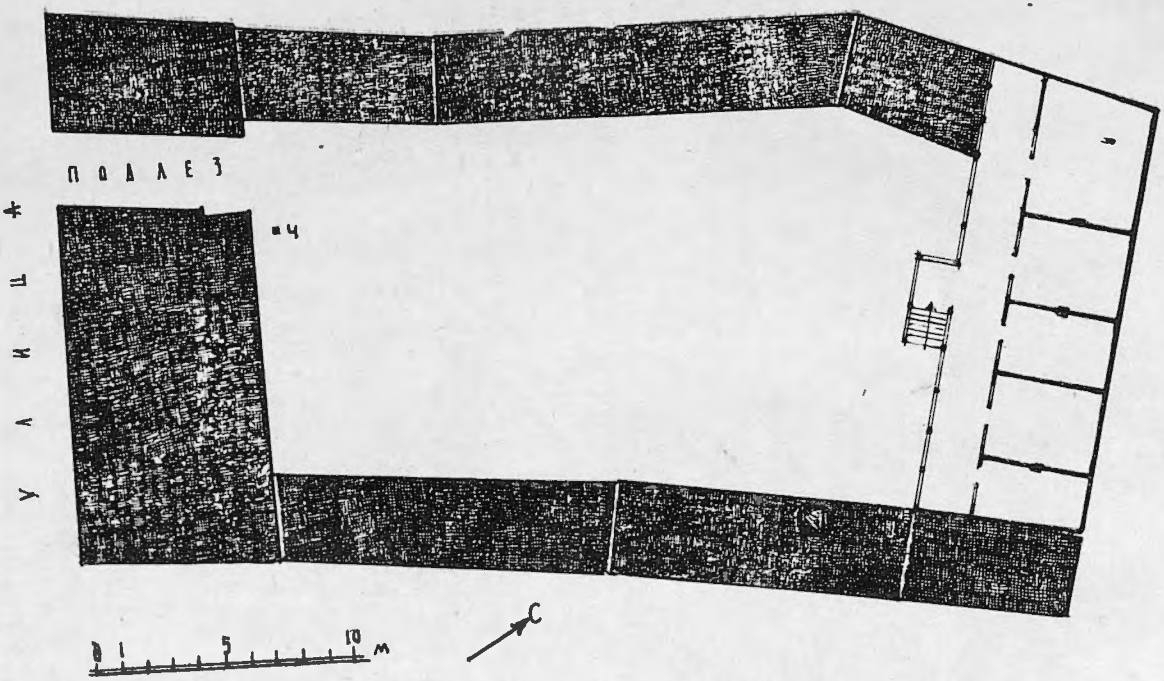
ПОДЛЕЗ
УЛИЦА
Ч
0 1 5 10 м
С

Обр. 180. Гр. Силистра. Старият хан — ситуация

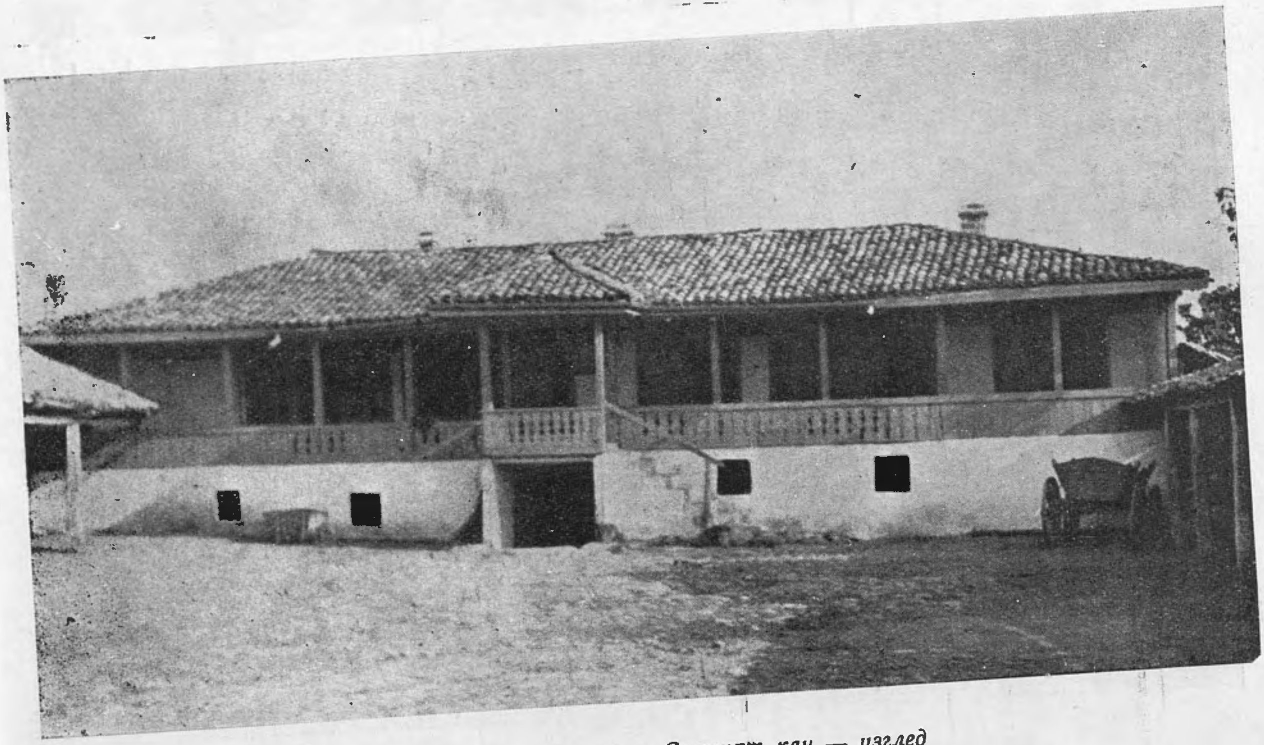

Обр. 181. Гр. Силистра. Старият хан — изглед

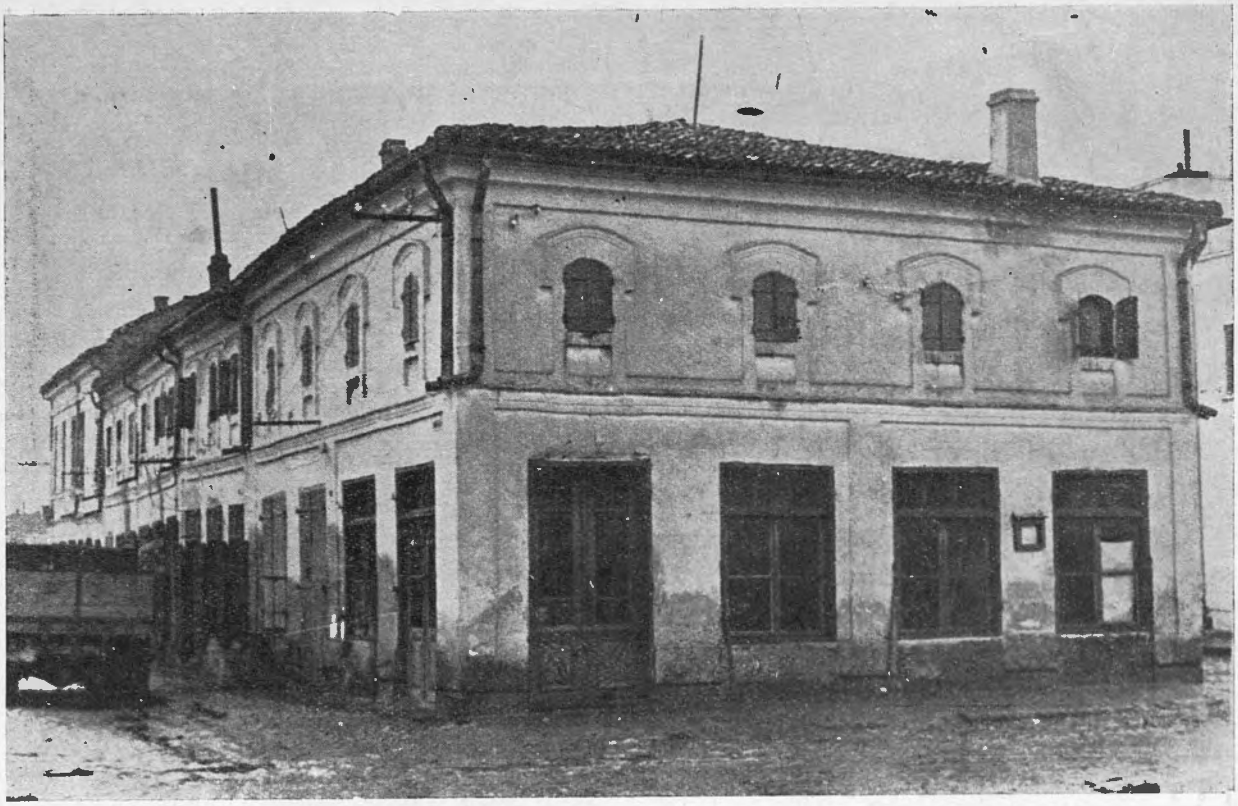

Обр. 182 Гр. Силистра. Изглед от чаршията

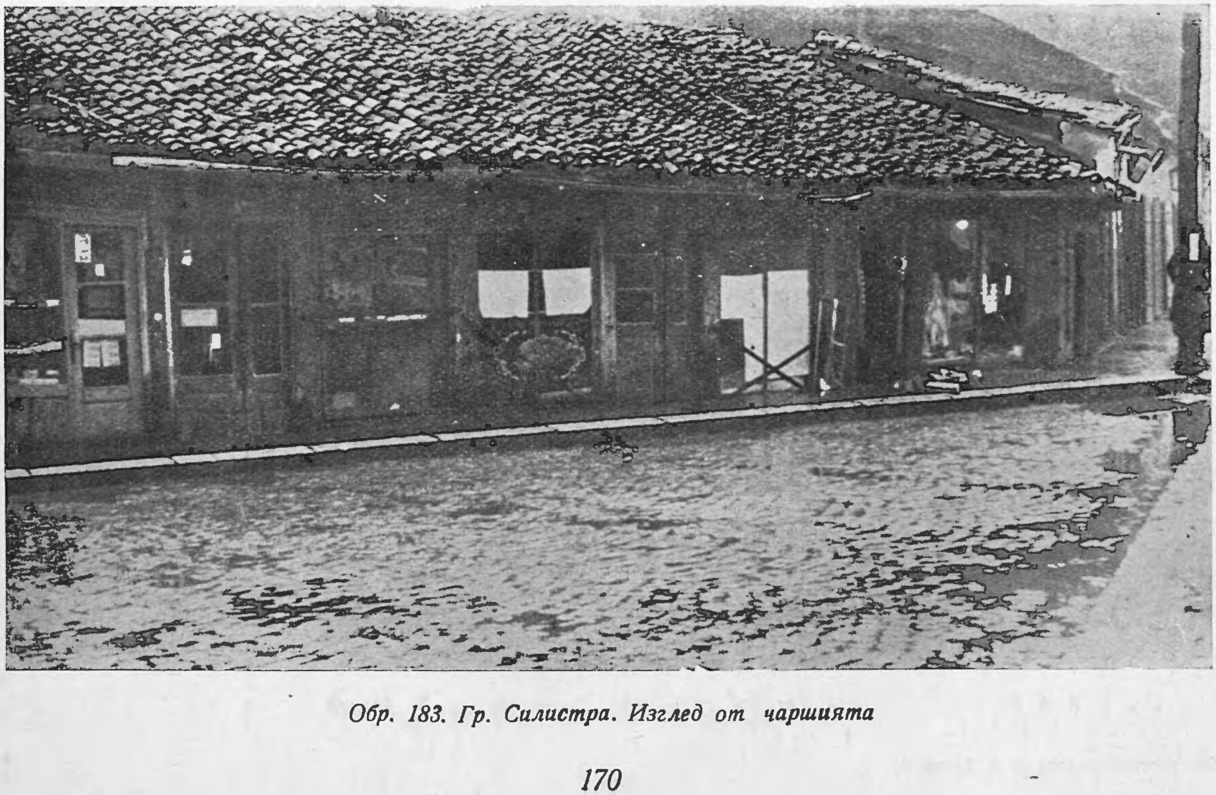

Обр. 183. Гр. Силистра. Изглед от чаршията

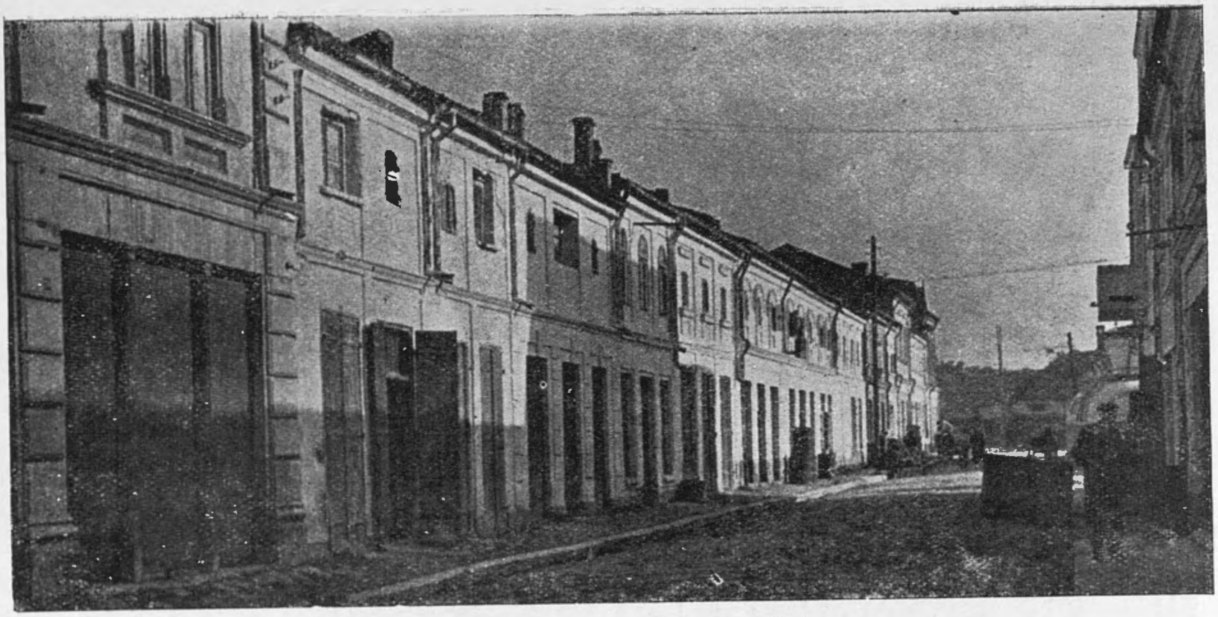

Обр. 184. Гр. Силистра. Изглед от старата чаршия

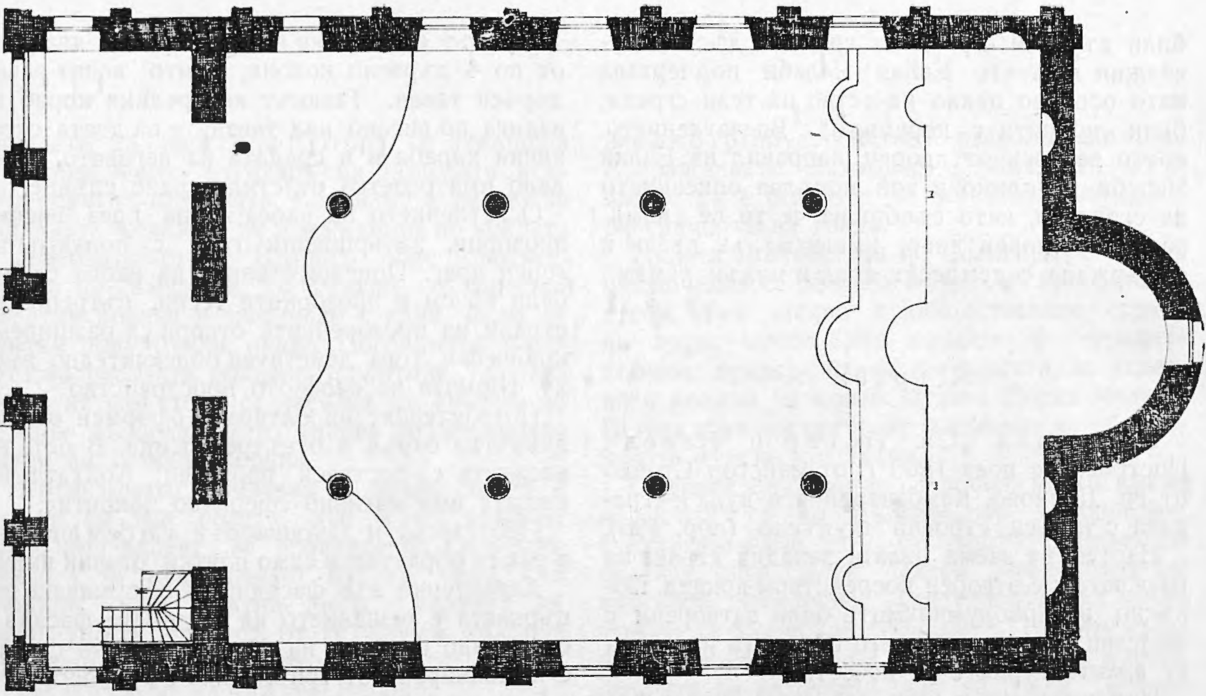

Обр. 185. Гр. Силистра. Църквата „Св. Петър и Павел" — план

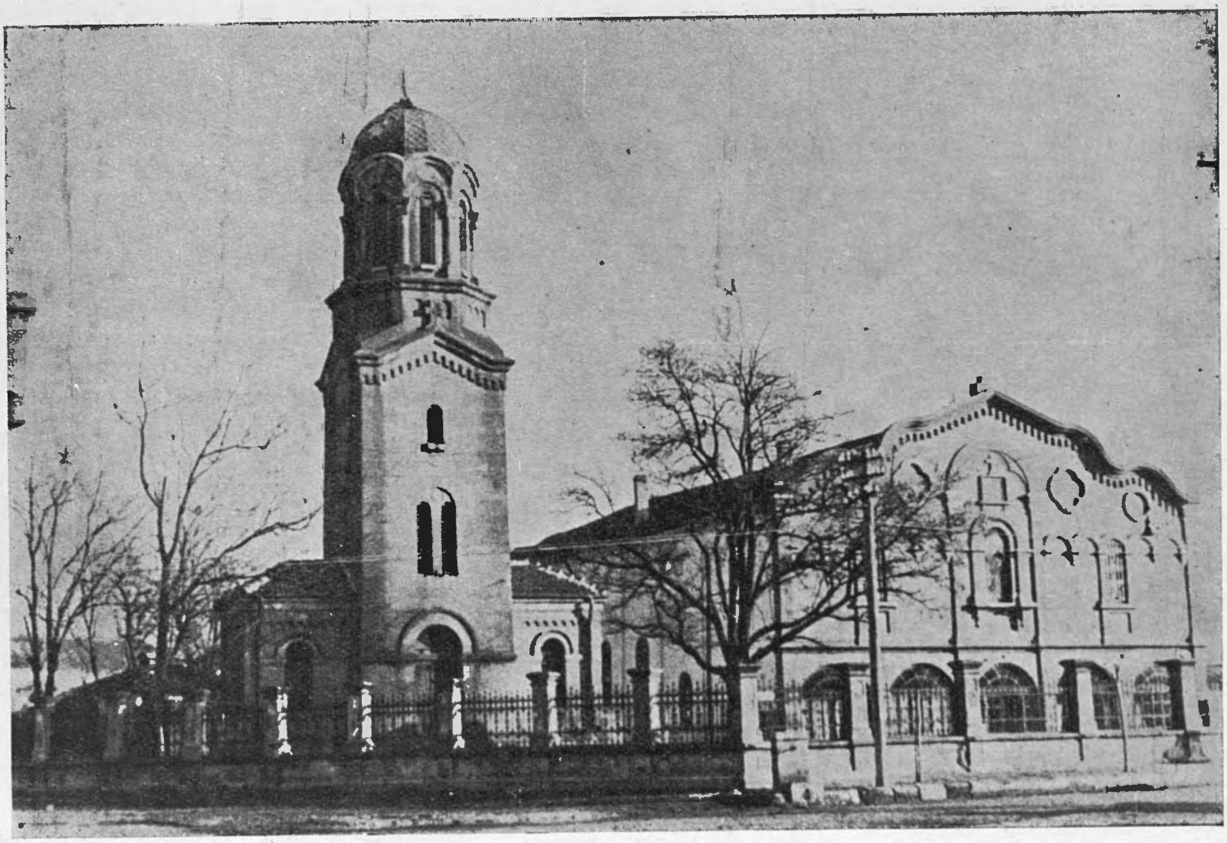

Обр. 186. Гр. Силистра. Църквата „Св. Петър и Павел“

били дървени сгради от греди и дъски, двуетажни и, което Евлия Челеби подчертава като особено ценно качество на тези сгради, били „покрити с керемиди“. Впечатлението, което везирският дворец направил на Евлия Челеби, е голямо и той попълва описанието на сградата, като съобщава че тя се „намирала в обширен двор, имала малък диван и съдържала седемдесет стаи и малък хамам“

Църкви

Църквата „Св. Петър и Павел“. Построена е през 1860 г. от майстор Стойко от гр. Дряново. Камбанарийната кула и сградата с нея са строени по-късно (обр. 185).

Нартексът заема цялата западна страна на църквата и е отворен посредством аркада. По-късно интерколумниумите били затворени с железни прозорци, с което църквата изгубила от архитектурните си качества.

Над нартекса и част от наоса е разположена галерията. Така наосът и галерията се включват в корпуса на цялата църква под един общ седловиден покрив.

Наосът е разделен на три кораба с два реда от по 4 дървени колони, които носят равен дървен таван. Таванът на средния кораб се издига по-високо над таваните на двата странични кораба и в средата на неговото огледало има розетка от стилизирано слънце.

Осветлението на наоса става през високи прозорци, завършващи горе с полукръгъл горен праг. Понеже стените на наоса са дебели 85 см и прозорците тесни, вътрешните страни на прозоречните отвори са разширени конически. Това действува облекчително върху формата на наосното пространство.

Презбитерият на олтара е оформен от полукръгла отвън и отвътре апсида. В оста на апсидата е поставен прозорец. Конхата на нишата има масивно сферично покритие.

Протезисът и дякониконът са без апсиди: в тях са образувани само плитки стенни ниши.

Характерно във фасадното оформяване на църквата е решението на западната фасада и специално формата на фронтона. Тази форма е комбинирана от триъгълник с вълнообразни криви линии и е една от редките, които се срещат у нас през Възраждането (обр. 186).

Цялата фасада се разчленява на три хоризонтални полета: приземието се образува от

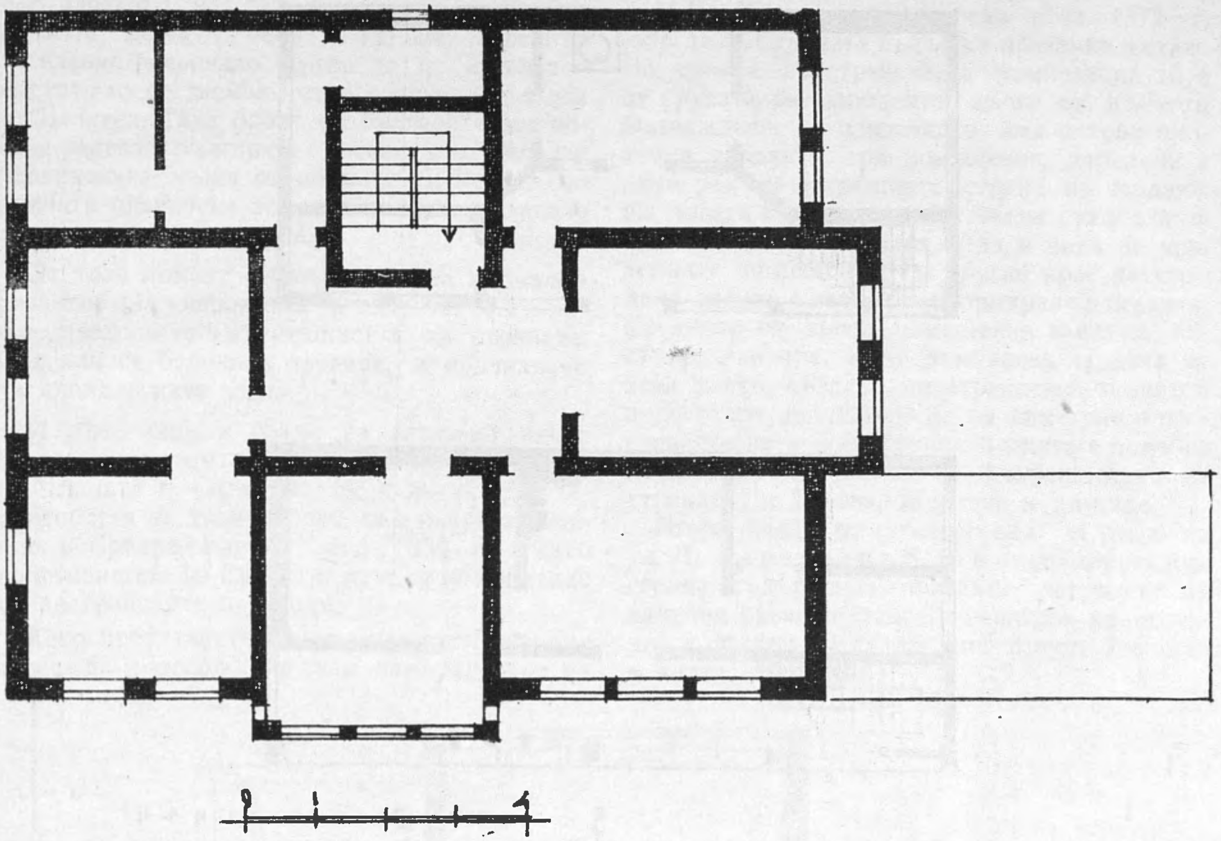

Обр. 187. Гр. Силистра. Къща на ул. Калчев 6

аркадата на нартекса. Отгоре то завършва с корниз, който отговаря на подовата конструкция на галерията. Корнизът е развит на западната фасада и не продължава по южната и северната стена. Второто поле съответствува на галерията. То започва от гореспоменатия корниз и завършва с един фриз от плитки полукръгли ниши. Последната плоскост на фасадата обхваща фронтона. Горната линия на фронтона се засилва от дребен, но дълбок зъборез, който следва раздвижената линия на главния корниз.

Вертикалното членение е осъществено с лизени на три полета, във всяко едно от които има акцент: за крайните по един прозорец, а за централното плитка ниша със стенопис. Тази плитка ниша е вариант на често употребяваната от Н. Фичев подобна декоративна форма, която е заета от католическите църкви на Средна Европа.

Сградата на църквата действува много добре като монолитно тяло. Градоустройствено сега тя не е поставена много удачно и не се свързва с околната си рамка. Не е установено нейното градоустройствено разположение през Възраждането. Възможно е сегашното положение да е резултат на по-късни промени в регулацията на града.

Цялата архитектура на Силистра с малки изключения се развила вътре в крепостните стени. Тук заедно с обществените сгради на първо място били къщите на турските нобили, представители на властта, за угледните конаци на които загатва Евлия Челеби. В тези граници срещаме и къщите на обикновените турски граждани.

Първите и най-ранни сведения, които имаме за къщата на българското малцинство, съставящо само 29 % от цялото градско население, дава Евлия Челеби. Той нарича нетурското население „християни“, под което трябва да разбираме българите. Техните къщи по неговото описание били построени в периферията на източната част на града. Те били покрити с дъски. От това следва заключението, че тези къщи били паянтов строеж с дървен скелет и пълнеж или дървени от типа на Камчийската група.

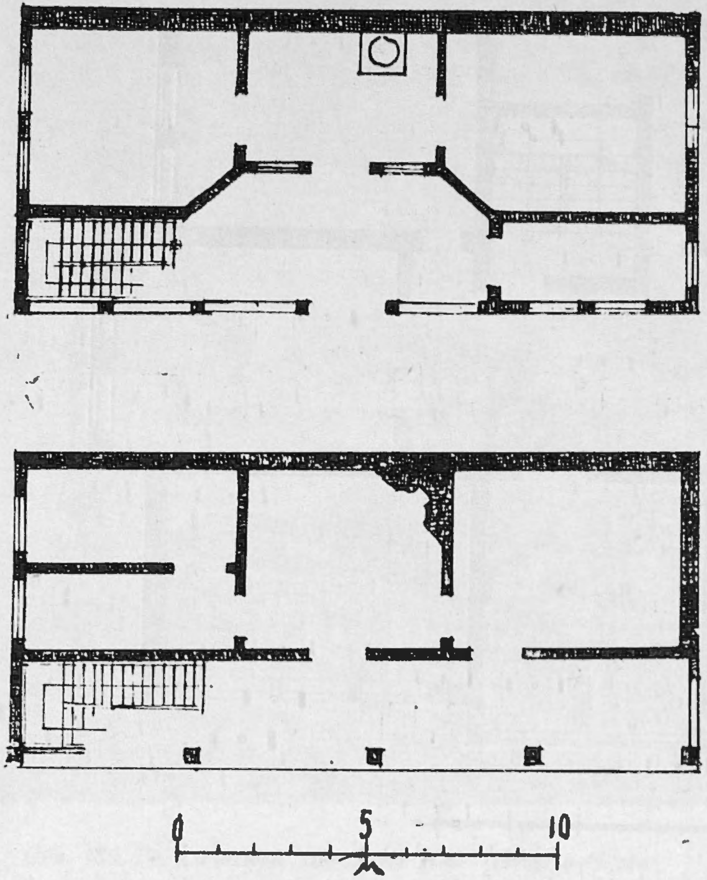

Обр. 188. Гр. Силистра. Къща на ул. Любен Каравелов — план

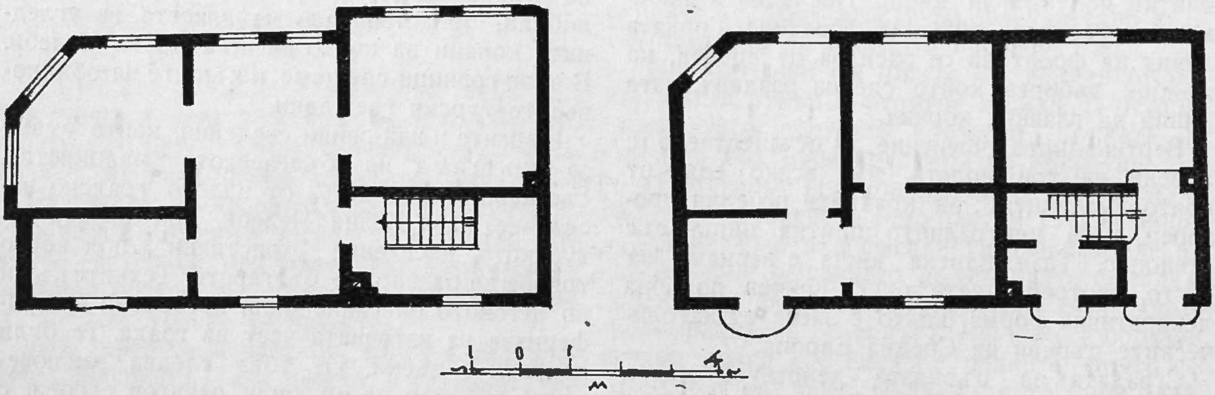

Обр. 189. Гр. Силистра. Къща на ул. Дойран — етаж

В началото на XIX в., когато зачестили войните между Русия и Турция, турското население започнало бързо да се изселва и мястото му се заемало от преселници-българи от Балкана. Така броят на българите все повече растял. Българите носели със себе си планинската къща от родните си места. Народната планинска асиметрична къща станала масово явление в града.

От този момент започнало онова нормално развитие на народната къща, което се наблюдавало и във вътрешността на страната. Появили се барокови влияния, и проникване на пловдивската къща.

И днес още в града са запазени някои къщи, които потвърждават пътя на развитието на къщата в Силистра. Не е изключена вероятността на този процес да е оказала влияние и Средна Европа след 1830 г., когато пристанището на Силистра вече се посещавало от австрийските параходи.

Като представител на къщата от това време може да разглеждаме тази, намираща се на ул. Б. Калчев 6, строена през 1872 г. (обр. 187). Сградата съдържа приземие и етаж. По своята пространствена композиция тя е от групата на народната къща от Късното Възраждане. В приземието има открит приземен чардак и три помещения, наредени в един ред по вътрешната страна на чардака. На лявата му страна е поставена стълбата за етажа. Етажът повтаря реда и вида на приземните помещения. На другия край на чардака софата е вече трансформирана в стаичка. Средното от трите помещения в етажа отстъпва навътре, като разширява чардака на това място, създава пространствен акцент и подчертава нещо като ос на симетрия в пространствената композиция. Къщата е подобна на множество такива от вътрешността на страната: в Трявна, Жеравна и другаде.

Втора къща от същия вид е тази на ул. Л. Каравелов 6. Тя е също двуетажна сграда, съдържаща приземие, изградено от каменни стени, и етаж — паянтова конструкция с пълнеж. В етажа има пруст, две стаи и килер (обр. 188).

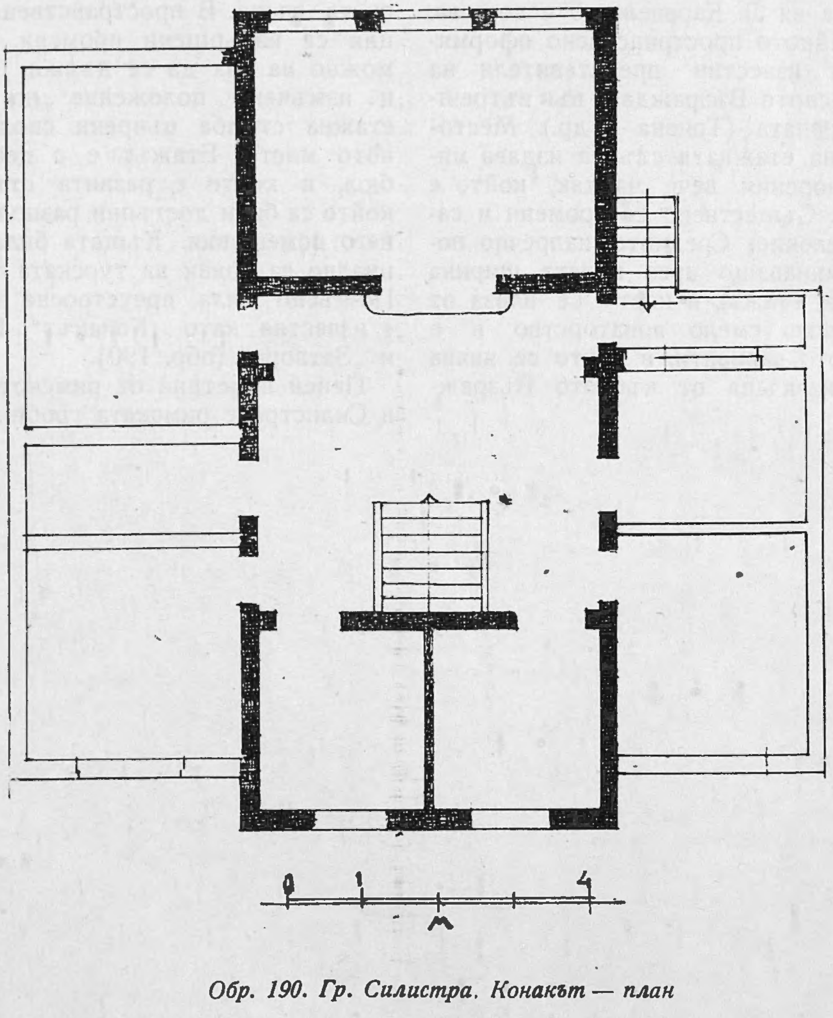

Обр. 190. Гр. Силистра. Конакът — план

Стените на етажа отвън са обковани с дъсчена обшивка, а в приземието те са измазани с варо-пясъчна мазилка.

В етажа са образувани два еркера — по един към двете улици. Еркерното надвесване е малко — 30 до 40 см. Те имат декоративно назначение да членят и обогатят фасадната плоскост, без да са наложени от разпределението. Това е белег на къщата, която се появява у нас около средата на XIX в. като резултат на настъпилите промени в стопанското производство и на влиянието на проникналия у нас барок. Тези промени бяха: загубване на чардака, поставяне стълбата в затворено пространство — стълбище, появяване на хаята (пруста). Отворената къща от ул. Б. Калчев и затворената на ул. Любен Каравелов са поредица от развитието на народната асиметрична къща и трябва да се определят като принадлежащи към една група.

Къщата на ул. Любен Каравелов 6 е понов етап на развитие на народната асиметрична къща. Тази къща и къщата на ул. Б. Калчев принадлежат към една група, но докато първата представя една първична форма, къщата на Л. Каравелов 6 е по-нова. Схемата на нейното пространствено оформяване напомня известни представители на къщата от Късното Възраждане във вътрешността на страната (Трявна и др.). Местоположението на етажната стълба издава мястото на затворения вече чардак, който е премоделиран. Съществено се променя и самото разпределение. Средното напречно помещение, преминаващо през цялата ширина на сградата (в етажа), в което се влиза от стълбата, е много смело новаторство и е един от многото варианти, в които се явява нашата народна къща от късното Възраждане.

Може с голяма вероятност да се приеме, че тази къща е строена в началото на втората половина на XIX в.

Представител на втората група къщи в Силистра е къщата на ул. Дойран 15, строена в 1865 г. (обр. 189). Съдържа приземие и етаж. Въпреки големите преустройства в разпределението на приземието, от това, което е запазено в етажа, се вижда, че тя е от групата на симетричната пловдивска къща от Късното Възраждане. При нея силно е подчертана симетричната ос на пространствената композиция. Тази ос е образувана от входа, от еднопосочната етажна стълба, развита в оста на добре оразмерения вътрешен вестибюл и от следващото в същото направление второ помещение, свързано с вестибюла чрез широк отвор към него.

Пространственото оформяване на симетричния осов комплекс не е лишено от монументалност — качество, рядко срещащо се в къщи от този мащаб.

Къщата на ул. Паисий 49 се състои от приземие и етаж. Строена е в 1860 г. Тя принадлежи също към групата на пловдивската къща. В пространствената ѝ композиция са извършени промени. Много е възможно на тях да се дължи несполучливото и измъчено положение на двураменната етажна стълба въпреки сполучливо избраното място. Етажът е с централен вестибюл, в който е развита стълбата и през който са били достъпни разположените около него помещения. Къщата била строена специално за конак на турската градска управа. По-късно била преустроена за затвор. Сега е известна като „Конакът“. Наричат я още и „Затвора“ (обр. 190).

Ценен паметник от римското владичество в Силистра е римската гробница (^{24}).

ГЛАВА ВТОРА

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Още в I в. от н. е. нашият дунавски бряг бил включен в границите на Римската империя и по него били построени редица крепости, някои от които се развили в градове. Почти всички наши дунавски градове от епохата на Възраждането повече или по-малко са свързани с римска крепост или град.

След сравнително спокойните години на римското владичество и последвалата несигурна власт на Византия в тази част на полуострова настъпвали тежки години поради варварските нападения от север. Примамвани от плодородната Дунавска равнина и красивите пейзажи на северните склонове на Стара планина, те преминавали реката и нахлували във вътрешността на страната.

Съдбата на дунавските градове по това време била тясно свързана с тези нашествия, с войните по тези места и с турското владичество. Това оказало голямо влияние върху тяхното развитие и архитектурно-художествения им образ.

Дунавските укрепени градове по българския бряг на реката имат общи белези — резултат на една и съща историческа съдба, почти еднакъв във всички времена стопански и политически живот и географско-теренни дадености.

Появата на укрепени градове се дължи на извънредно благоприятната конфигурация на десния дунавски бряг, създаваща естествени препятствия при отбиването на нападения, идващи от север (обр. 191). Самата река в тази си част е широка и трудно преодолима, а водите до брега — дълбоки. Като се прибави към това и високият стръмен бряг, става ясно каква сигурна опора било цялото поречие за отпор не само на нападения от север през реката, но и на такива от хинтерланда.

Дълбоките дунавски води към българския бряг са създавали още едно голямо предимство: възможност за акустиране на плавателни съдове. През мирното развитие на градовете те се превръщали в цветущи пристанища, които обслужвали търговските отношения между населението по българските земи и другите дунавски народи.

През всички времена Дунав бил винаги граница между земите и хората, които живеели на север и на юг от нея. В дългото историческо развитие се променили обществените системи, начинът на воюване, променяло се оръжието, а оттук и укрепяването на крайдунавските градове; в резултат на това се променял и архитектурният им образ.

Докато разстоянията между римските крепости и станции през античните времена били обикновено около 20 км, по-късно и главно през Възраждането тези разстояния се увеличили до 45—50, дори до 60 км. С това стопанският кръг на градовете ставал по-голям, културните обработваеми площи нараствали.

Всички градове са построени на реки, притоци на Дунав, или много близо до тяхното вливане. Селата в района на градовете имали полевъдни стопанства, продуктите на които се внасяли в града по радиално направляващите се към него пътища. Те спирали пред околоградската стена и през точно определени порти продължавали вече като основни градски артерии към центъра му — градския площад. От своя страна площадът имал отделна връзка с пристанището. Това е типичната схема, по която се оформявала уличната градска мрежа на дунавските градове през епохата на Възраждането.

Повечето градове по Дунав през времето на Възраждането имали градски отбранителни стени до Руско-турската война в 1810 г., когато стените и крепостите на градовете Силистра, Никопол и Русе били разрушени. В градовете се влизало през определени места — порти, които се затваряли вечер при залязване на слънцето и се отваряли сутрин при неговото изгряване. Обикновено портите били повече от една, а някъде (напр. във Видин) — четири. Площадът най-често бил и чаршия и се свързвал с пристанището с главна улица.

В този установен, органически оформен стандарт на градската мрежа на нашите дунавски укрепени градове през Възраждането се чувствуват границите на здравата рамка, вън от която било много трудно да се из-

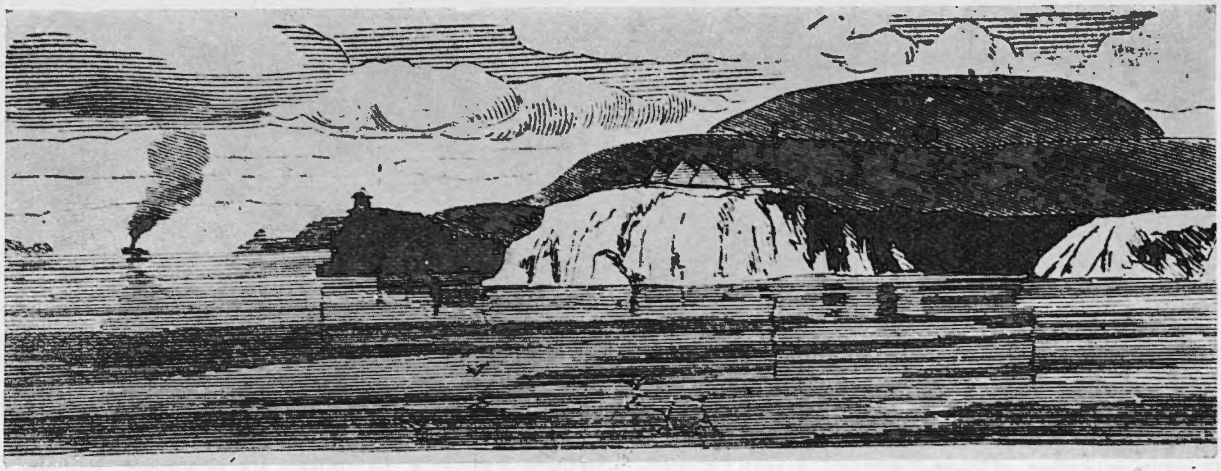

Обр. 191. Изглед на дунавския бряг при Флорентин (по Каниц)

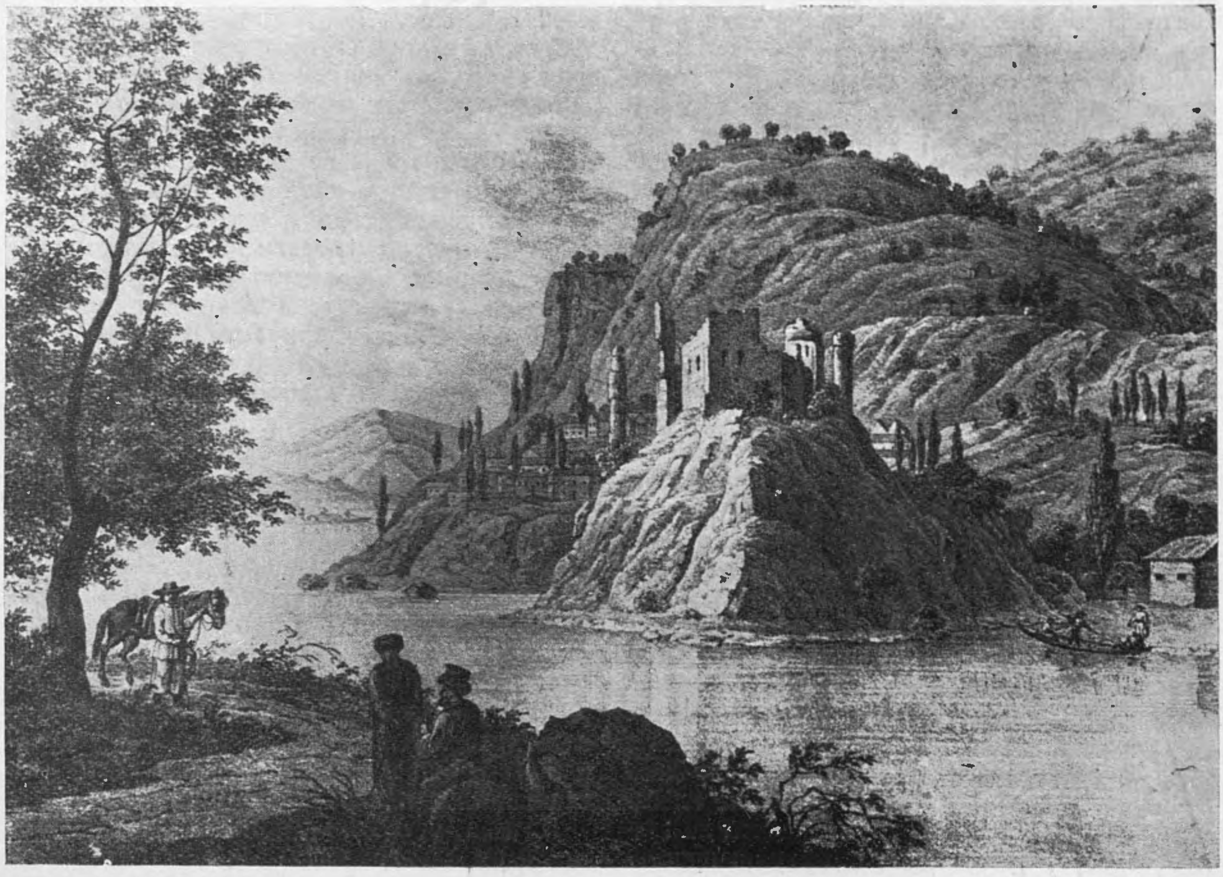

Обр. 192. Изглед от българския дунавски бряг при Флорентин (гравюра от неизвестен художник, вероятно от първата половина на XIX в)

лезе, без да се наруши органическата връзка на града.

Изключения от тази схема правят само случаите, когато теренната конфигурация ги е налагала. Такива са Никопол и особено Оряхово.

Никопол е вън от крепостта и напълно пригоден към гънките на терена в тесен дол, разтворен перпендикулярно към дунавския бряг. Денивелацията между нивото на нисколежащия град и високо разположената крепост е много голяма. Изменението на установената схема в действителност е творческото ѝ претворяване. Формообразуващият фактор на селището е долината с малката река, по левия бряг на която минава главната улица.

Безспорно зависимостта между конфигурацията на терена и организацията на уличната мрежа е валидна и за градовете от вътрешността на страната и следователно не е закон само за някои от дунавските градове. Особеното тук е, че при тях има един нов и постоянен фактор, който при градовете от вътрешността на страната липсва — пристанището. То и при най-особената форма на терена императивно се свързва с града. Значението на пристанището се вижда много ясно в уличната мрежа на гр. Оряхово: крайно стръмният терен, върху който е построен градът, е наложил и особената форма на уличната мрежа поради това, че пристанището стои много по-ниско от средното му ниво.

В дунавските градове транзитната улица има форма, различна от тази в градовете от вътрешността на страната.

Влизането в тях става само по ограничена част от периферията им, предимно откъм реката. Така се оформя улица, свързваща пристанището с центъра на града. Това обстоятелство засилва ролята и значението на тази улица и тя се налага като една от най-важните в уличната градска мрежа.

Градският площад в дунавските градове никога не се разполага непосредствено на брега. Той е оттеглен навътре и е отделен от брега с няколко квартала. Този начин на

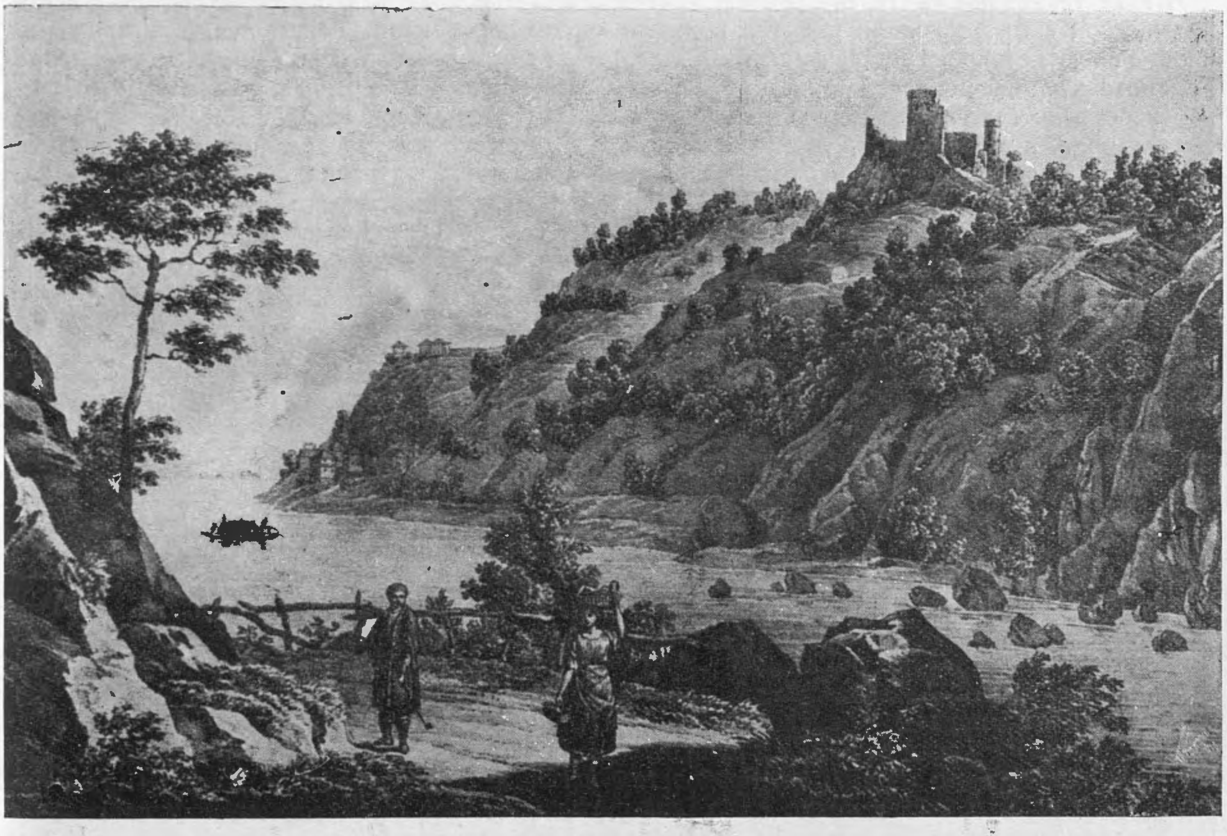

Обр. 193. Изглед от българския дунавски бряг (гравюра от неизвестен художник, вероятно от първата половина на XIX в.)

поставяне на площадното пространство се наблюдава и при градовете във вътрешността на страната, разположени на по-големи реки. Така например между речното корито и площада на самоковската абаджийска чаршия има редица застроени квартали; тревненският площад, който през Възраждането бил и чаршия, е отделен от реката със застроени квартали. Същото е и в Габрово, Пловдив и др.

Дунавските градове се редят по протежението на реката почти на равни разстояния един от друг. Така се създава ритъм от възлови пунктове, което обединява и организира целия речен бряг. Тази особеност на ландшафта донякъде е наследена от старите римски кули, крепости и градове, които били на еднакво разстояние помежду си. И понеже всички наши съвременни дунавски градове са основани върху староримски населен пункт, естествено се получава този порядък и ритъм.

Пейзажът, в който са се образували дунавските градове, има свой индивидуален характер. Той се обуславя от два главни елемента — природни дадености: река Дунав с нейните водни площи и характерният десен бряг, оформен предимно от големи хълмове и силно контрастиращ със срещуположния ляв, нисък и равен румънски бряг.

В тази тектоника на терена, реката, която прави завои с много големи радиуси, водната площ е винаги с широка и далечна перспектива. Големите хълмове на десния бряг, които спират непосредствено вертикално и отсечено до самата вода, и левият бряг, разкриващ безкрайна равнина, губеща се на север, всичко това заедно оформява едрия мащаб на пейзажа, който на известни места има характер на хероичен.

Подобен пейзаж се наблюдава при с. Флорентин. Между двадесетте и седем града, които Константин укрепил в района на Тимок, била и крепостта Флорентияна. Тук някъде, из долината на Тимок, е родното място на император Галерус, който построил на майка си Ромула един замък, известният Ромулиянум, в който той наредил да бъде погребан.

Каниц видял на това място следи от основните зидове на римската крепост. Той слушал от тукашното местно население, че камъни от стените на тази крепост били пренесени за изграждането на двата форта — Кумбаир и Газибаир при Видин.

Въпреки голямата близост между дунавските градове поради изтъкнатите вече причини всеки от тях има и своя индивидуалност, отличаваща го от другите. Градовете биха могли да бъдат сведени до два основни типа: единият тип се представлява от гр. Видин и към него принадлежат Русе и Силистра. Другият тип се представлява от гр. Никопол. От тази група са Оряхово и отчасти Свищов.

Съществена разлика между двете групи е връзката между селището и крепостта. При първата група градът е в крепостта, т. е. ограден е с крепостни стени, което оказва решително влияние в оформяване на уличната градска мрежа. При втората група градът е вън от крепостта, която се намира непосредствено до селището. С това градът не е ограничен в тесните рамки на крепостните стени. Неговата улична мрежа зависи от топографския характер на терена и на редица още условия, но не и от стената и нейните порти.

И при двете групи пристанището е свързано с града. В това отношение е много характерна ситуацията на Оряхово: крепостта е върху най-близкия висок хълм, до мястото на брега, където има условие да се развие пристанището. Но тъй като мястото едва е достатъчно за пристанище, градът се развива по наклонения терен непосредствено до пристанището на ниво, по-ниско от него. Пристанището принадлежи на града и е комуникационно свързано с неговата улична мрежа.

Голяма част от архитектурните постройки на дунавските градове през Възраждането принадлежи към групата на довъзрожденската архитектура. Въобще архитектурата на тези градове се представлява главно от турските обществени сгради. През целия период на турското владичество дунавските градове имали преобладаващ брой турско население. Като важни крепости в отбраната на империята от север те имали постоянен гарнизон, голяма администрация и религиозни институти. Въпреки отливите на турско население от градовете и прииждането на българи в началото и в средата на XIX в. властта и режимът в тях не се променял. Вследствие на това до Освобождението в крайдунавските градове все още са запазени стари довъзрожденски обществени сгради и влиянието на новите възрожденски идеи в архитектурата е осъществявано по-бавно.

По отношение на жилищните строежи процесът на развитие е по-друг. Богатата жилищна сграда се въвежда от местната турска аристокрация още преди Възраждането, в края на XIX в. Причините, разбира се, тук са съвсем други от тези, които са породили българската възрожденска къща.

Голям дял в обществените сгради на дунавските градове заемат **джамиите**. По-голямата част от тях принадлежи на групата на гражданската джамия: без купол, с обикновен четирискатен покрив с едноулучни керемиди. Между тези джамии се срещат такива със сполучлива пространствена оразмереност, художествена композиция и отличен силует. В повечето от тях предвходната триосна аркада към молитвения салон е включена в корпуса на сградата. Предвходното пространство в приземието е надстроено с етаж, на който се развива галерията, отворена към молитвената зала.

В дунавските градове се среща малък брой джамии от султански тип: Куршум джамия — с купол над молитвения салон. При тези джамии предвходната аркада е отделена от тялото на молитвения салон, аркадата е по-ниска, със самостоятелен покрив и нейният главен корниз винаги е по-нисък от главния корниз на централното тяло на салона. По този начин ясно се очертава неговият обем, който израства във формата на куб върху квадратен или близък до квадрата план. Покритието на молитвения салон при султанската джамия е винаги купол, облечен отвън с олово. Такава е Силистренската Куршум джамия и разрушената в 1924 г. Байрякли джамия.

Джамията в турския колониален град е централна сграда както по отношение формирането на градския център, така и в силуета на града. Поради известната турска строителна традиция да се събират в група около джамията и останалите обществени сгради се създава винаги напълно архитектурно оформен градски център.

Куполната джамия има по-голямо значение в силуета на града от гражданската, но и двата типа участвуват винаги в този силует с вертикалното тяло на минарето. Минарето като пространствен акцент има по-голямо значение за градския силует от този на самата сграда на джамията. В дунавските градове, както казахме, по-голям брой са гражданските джамии и мястото на всяка една в градската панорама се маркира с минаре. Неговият архитектурен ефект в силуета ясно се вижда в няколко гравюри, които са стигнали до нас. Те предават силуетите на градовете такива, каквито са били в края на XVIII и в началото на XIX в., гледани откъм Дунав. Нищо друго не е придавало повече

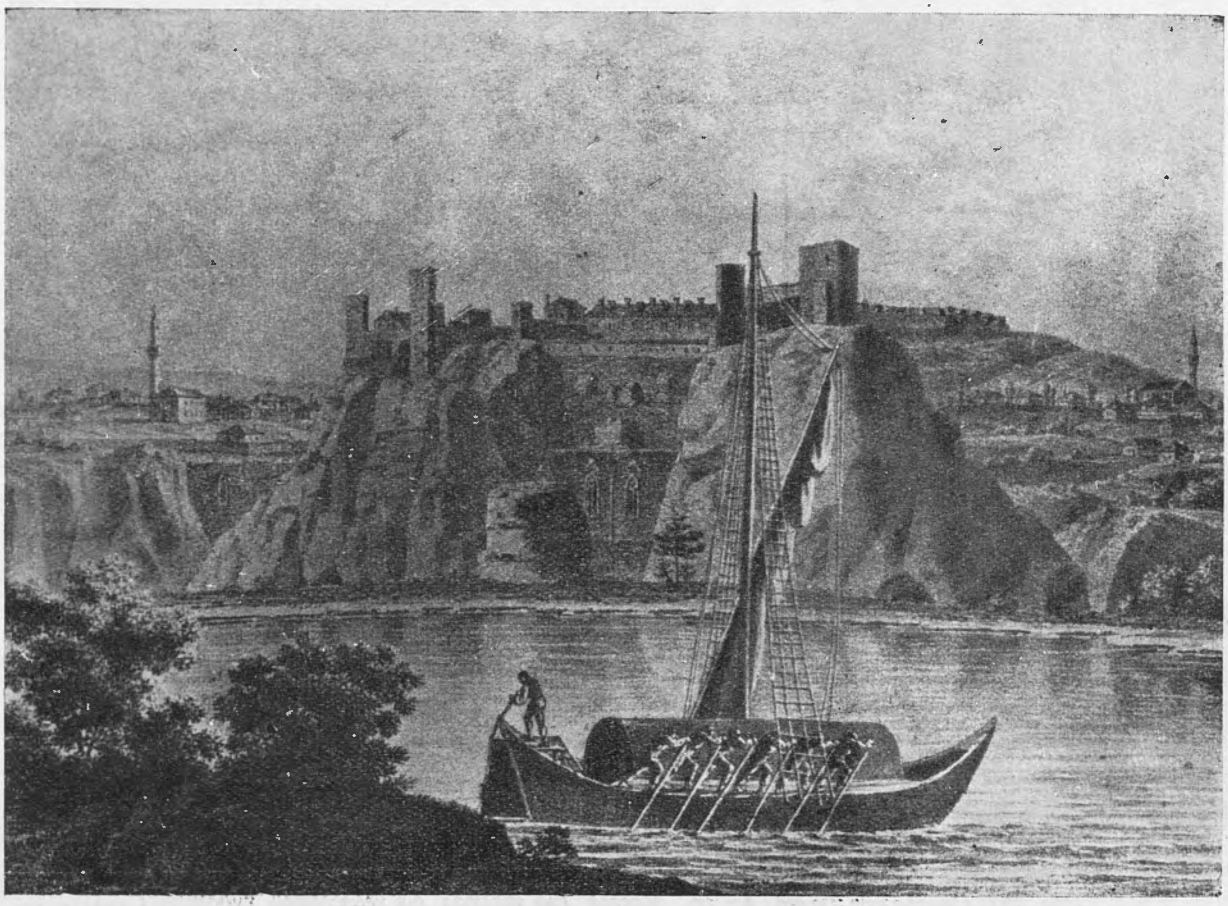

Обр. 194. Изглед на гр. Хърсово

турски характер на нашите градове освен минаретата. Техният брой във Видин е 32, в Русе 22, в Силистра 11, в Свищов 11, в малкото Оряхово 5, в Никопол 26, в Тутракан 4.

Вертикално издигащите се тела с островърхи конични покриви са проектирани върху монотонната контурна линия в силуета на турския колониален град, с което са внасяли известна динамичност в него. Те били пръснати без особено подчертан ред. Техният брой към центъра растял и те се проектирали нагъсто, а към периферията на града намалявал. Тази дислокация на техните контури в общия градски силует засилвала оптическото въздействие на центъра на града. Това било много характерно за по-големите дунавски градове, като Видин, Силистра, Русе.

В архитектурата на повечето дунавски градове срещаме интересните еднокорабни църкви, почти всички произхождащи от XV до XVII в.

Всички те имат една и съща форма на наоса, както и еднаква конструкция. Изградени са от камък със свободна неправилна фуга на варо-пясъчен разтвор. Съотношението на размерите на наоса им гравитира около 1:2. Олтарът им е образуван от силно издължена апсида, обхващаща почти цялата ширина на наоса.

Покритието на наоса е винаги полуцилиндров масивен свод, изграден от камъни и тухли на варо-пясъчен разтвор. Сводът е разделен по дължината на наоса на полета с полукръгли дъги-пояси. При някои църкви тези пояси започват като лизени от основата на стената и преминават по кривата на свода, а при други започват от неговата пета.

Много от църквите са строени в средата на XVII в. и в три от тях се среща името на Матей Бесараба.

Подобен тип еднокорабни църкви срещаме и в градовете и селата от вътрешността на страната. Повечето от тях също произхождат от периода между XVI и XVII в. Това показва, че само еднокорабната църква е било възможно да се гради през това време като малка по обем и напълно маскирана отвън, за да не дразни турския фанатизъм.

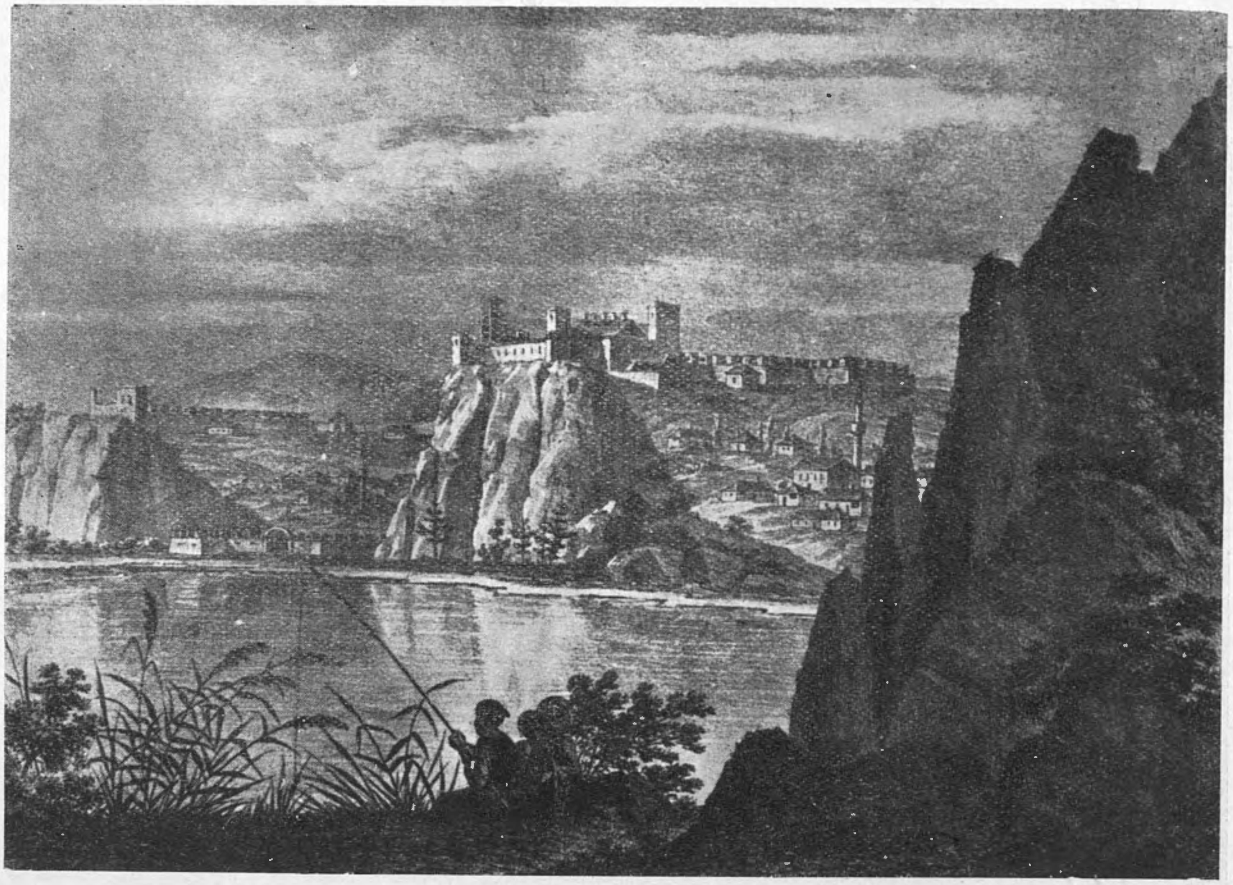

Обр. 195. Панорамен изглед от гр. Хърсово (по гравюра от неизвестен художник)

Църквите не участвували в образуването нито на центъра на града, нито са личали като сгради в периферните участъци, където обикновено са строени.

Най-характерен белег на дунавските градове през време на Възраждането са фортефикационните съоръжения в тях. Те определяли архитектурния им облик.

Главни укрепителни съоръжения били крепостната стена и цитаделата. В почти всички градове стените били запазени до началото на XIX в. Известна представа за формата им се добива от гравюри, представящи панорамните им изгледи.

Градовете имали ясно определена контурна граница, оформена от обикалящите ги стени. Те представлявали единни комплекси, без преливане на градската застроена площ към свободния, обикалящ ги ландшафт. Постепенното оредяване на строежите към периферията е характерно за градовете във вътрешността на страната и тук то не се среща. Градската площ е фигура с хомогенна гъстота почти във всичките ѝ части. Поради това градът преминава в околната среда рязко, запазвайки ясно ограничителната линия на крепостната стена. При това положение фигурата на града, наблюдавана неразделно от неговата пейзажна рамка, напомня огромна картина, изработена в техника на интарзията.

Това впечатление се добива от панорамата на възрожденския дунавски град, когато се наблюдава от дунавските води. Хоризонтът на неговата перспективна картина от това място лежи много по-ниско от града, който при повечето случаи е разположен по обърнатите към реката скатове на високите крайбрежни хълмове.

Даже и от гравюрите, които представят нашия дунавски бряг, все още мъчно може да се възстанови културният пейзаж на дунавските градове, така характерен за епохата на Възраждането. По времето, когато тези гравюри били работени, брегът бил вече изгубил много от своето съдържание. Многобройните и жестоки войни опустошили градовете и техните околности. Нарушавали икономическото и културното им развитие и пречели за укрепване на художествените и културните достижения на миналото.

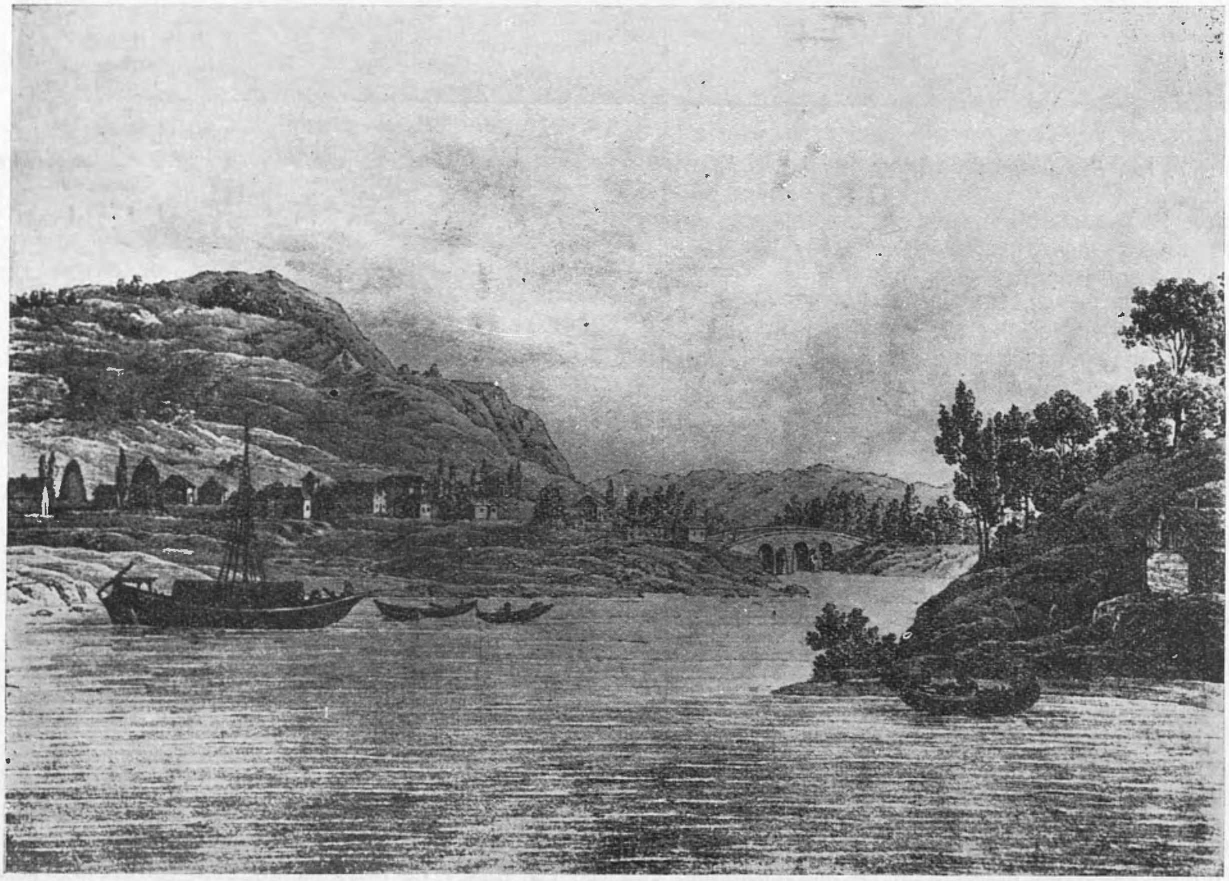

Обр. 196. Изглед от дунавския бряг при Флорентин и селище (гравюра от неизвестен художник, вероятно от средата на XIX в.)

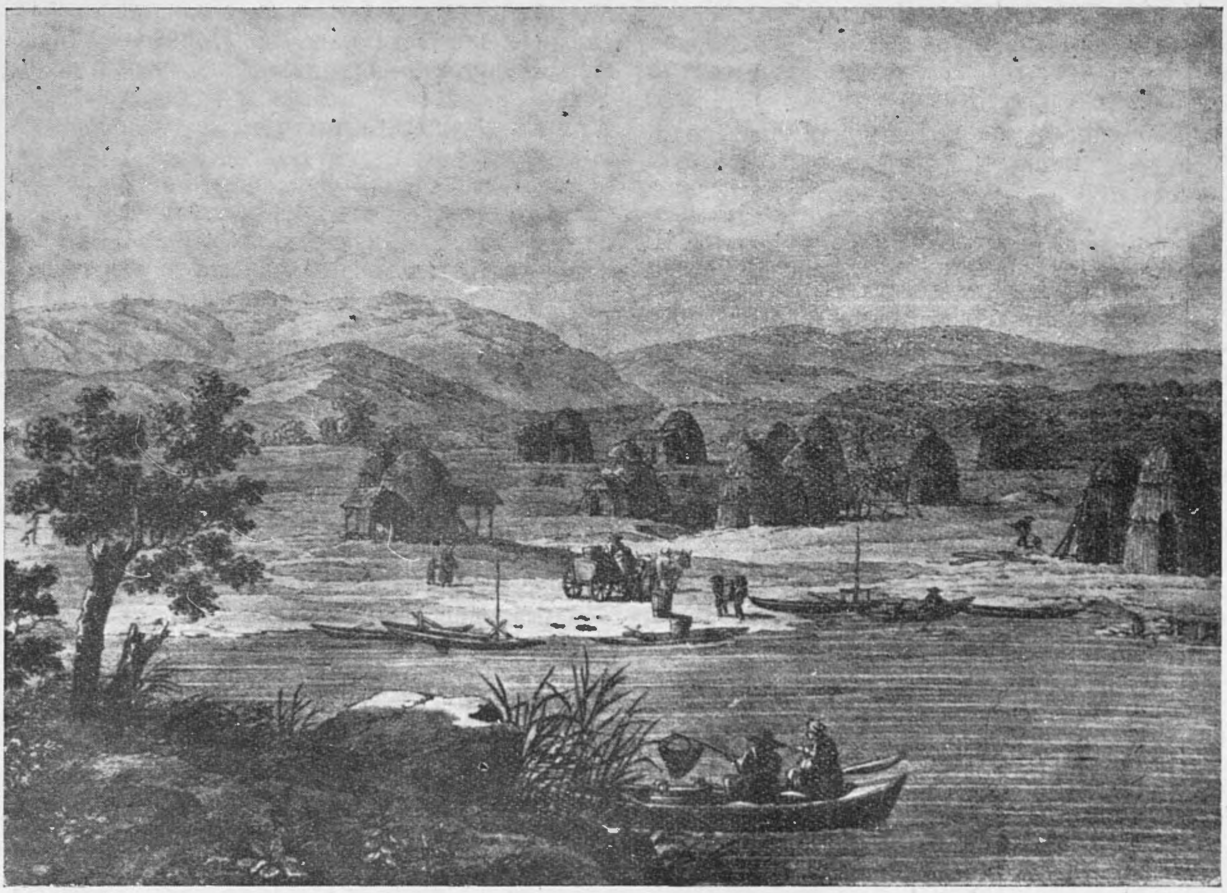

Обр. 197. Брегът на Дунава при с. Цибра. Гравюра от неизвестен художник, вероятно от средата на XIX в.

За да се състави по-вярна представа за материалния облик на тези градове за времето преди началото на разрушителните войни, трябва да се наблюдават други дунавски градове, все по долното му течение, които не са били засегнати от събитията. Такъв град е Хърсово и неговите крепости (обр. 195).

Самият естествен, незасегнат от човешката ръка пейзаж на брега не се е различавал много от днешния изглед по тия места. Това се вижда в гравюрата на Цибър, представяща Флорентин, и някои гравюри, за които не е определено точно коя част от брега представят (обр. 196 и 197).

В гравюрите на някои селища по западната половина на дунавския бряг, работени в началото на XIX в., се виждат характерни селски строежи, каквито не се срещат във вътрешността на страната. Така в панорамния изглед на Флорентин и на Оряхово са показани форми на селски къщи с кръгла основа и наподобяващи по силует купа сено. Крайната източна граница, до която достига тази селска къща-колиба, е Оряхово.

Същата форма на селска къща била разпространена и в София, в областта Шумадия и по долината на р. Морава (Бранислав Коич — Стара градска и селска архитектура в Сърбия, 1949 г., Белград, стр. 188 и стр. 124). Там тя е строена през времето на турското владичество.

Това е най-простата форма на жилищната селска къща-колиба, както и най-простата конструкция: формата на сградата е напълно определена от конструкцията. Тя представлява изплетен от пръти кош с конусообразна форма и заоблен връх. Така изплетената скелетна конструкция се измазва отвън и отвътре с глина, размесена със слама. Колибите, които са представени на гравюрата, са облечени отвън със слама или царевични стъбла. С дебел, вероятно не повече от 10 см, пласт се обшива конструкцията отвън в три хоризонтални полета. Покриването на върха на колибата става по-внимателно, обаче не се попълва плоскостта напълно, а се оставят междини, през които се процежда димът от огнището.

Тази форма на селското жилище е първичен етап на развитие на еднопространствената къща и както виждаме, тя била запазена у нас докъм средата на XIX в.

И при дунавските градове, както и при градовете от вътрешността на страната се виждат същите форми и пространствени композиции на народната къща, нейното развитие и стилна принадлежност. Къщата на всеки град поотделно принадлежи към групата народни къщи, в чийто район попада. Така народната къща в гр. Видин, която била доминиращ елемент, носи характера на западнобългарската къща. По-късно и тук се появяват барокови влияния, поради което крайният резултат на развитие била пловдивската къща. Много рано се появяват и форми, направо произлизащи от Цариград, носител на които е управляващата града турска аристокрация. Едва след 1834 г., когато австрийските параходи започват да посещават дунавските пристанища, се забелязва австрийско влияние, и то само в тясно ограничена среда. Това става главно във Видин, по-късно в Русе през времето на Митхад паша и донякъде в Свищов.

В пространствената композиция на къщата се вижда влиянието на стопанството върху нея. Това наблюдаваме както в народната къща, така и в по-късно изяснилата се пловдивска къща в тези градове. Лозарството и свързаното с него винарско производство оставило дълбок белег в пространственото оформяване на къщата без оглед на това, дали тя е от групата на народната къща, или от Ранното или Късното Възраждане. В приземието на къщите се появява винарската изба.

Не по-малко е влиянието на теренната специфичност. Тя не е оказала влияние във формиране на самото пространствено сглобяване на жилището, а върху свързването му с останалите елементи на цялата сграда и начина на поставяне върху теренния профил.

В Оряхово и Никопол теренната особеност е наложила оформяване на един характерен вариант на народната къща през Възраждането. Причини за това са недостатъчният терен в града и много голямата му стръмнина. Парцелите имат малка лицева ширина и по необходимост дълбочината им се развива срещу хоризонталите на терена. При това положение, колкото и плитко да е дворището, разликата между нивото на уличното лице и на дъното му е винаги много голяма. Къщата се поставя на уличната линия като и с двете си страни стъпва на граничните линии — получава се винаги сключено застрояване. Този начин на поставяне на къщата е прилаган почти без изключение по улиците на центъра и чаршията.

Къщите имат приземие и етаж. Приземието има винаги едно или две помещения за магазини и в една от страните еднопосочна стълба за етажа.

Голямата денивелация между нивото на лицевата улична линия и това на дъното на плиткия двор оформява към улицата приземие и етаж, а към двора етажът се появява като приземие.

Магазините от приземието нямат връзка с етажа. Еднораменна, еднопосочна стълба извежда в етажа или в отворен чардак, ориентиран към двора или в затворено пространство от жилището.

Тази основна схема на пространствената концепция на разпределението се среща в няколко варианта, които не се различават съществено помежду си. Често се среща етажната стълба да извежда на открито в двора, а входът за влизане в самото жилище е през двора.

В големите административни центрове, като Видин, Силистра и по-късно Русе, седалища на управата на санджака в областта изненадващо се появяват много рано изолирани, но изпреварили по време сгради, като Кръстатата казарма във Видин, която носи чуждоземен характер и не е продукт на онова каузално и закономерно развитие, което ни е известно в развитието на жилищната архитектура у нас през този период. От направените проучвания върху развитието на къщата в по-големите градове се установява много тясно, ограничено по места и обществени среди, бароково влияние, идващо направо от Средна Европа.

При пълното и изчерпателното изследване на къщата в нашите дунавски градове изпъква незасегнатата в този труд проблема за евентуални римо-византийски влияния върху къщата в източната половина на Дунавския район, от Русе на изток и на запад. При първия участък са допустими предположения за евентуални елинистични останки, каквито доц. арх. Иван Иванчев посочва в къщата от Черноморието у нас. За западната половина на Дунавския район, където римското влияние продължило сравнително близо четири века (от II до VI в.), такива изследвания са също наложителни.

Тази проблема представлява една нова тема, която не разглеждаме тук.

Във връзка с това стои изучаването на добруджанската къща, едва след което бихме могли да правим по-конкретно заключение за къщата, специално в дунавските градове източно от Русе.

Когато се разглежда къщата в нашите дунавски градове, особено внимание трябва да се отдели на едно обстоятелство, характерно почти само за тях и не така дълбоко засягащо градовете от вътрешността на страната — вътрешната и външната миграция в нашите земи през Възраждането, свързана с тези градове.

Движението на населението у нас било особено интензивно в зоната на северна България и по-специално в градовете по Дунав. През епохата на Възраждането известни са следните преселвания.

След разгромяване на турската армия през XVII в. в Унгария цялото турско население било преселено в градовете по Дунав и в Северната Дунавска равнина, а особено из Добруджа, и на това може би се дължи голямата гъстота на турци по тези места.

През XVIII в. преминали селяни от Румъния в България. Те се заселили северно от гр. Видин, между Тимок и Дунав, където образували болшинство от населението на 27 села. Тази част от територията е известна под името „Ръкава“. Прехвърляния станали и в останалите дунавски градове.

След кърджалийските нашествия и войните в началото на 19 в. някои от дунавските градове обезлюдели и наново се заселили с тетевенски колибари, които системно напускали балкана и слизали в полето. При тази миграция на хората станала и миграция на архитектурните форми и по-специално на къщата.

Друг случай на миграция на архитектурни форми у нас през Възраждането за разглеждания край има в края на XVIII и в началото на XIX в. с арбанашката къща. Арбанасчани, напускайки по това време селото си край Търново и отправяйки се към Румъния, където се изселили завинаги, минали Дунав при Свищов.

С тези раздвижвания на населението се внесли нови форми. Така планинската къща била пренесена в полето, а селската къща се появила в града и т. н. Тази миграция се отразява силно върху народната къща, признаци на което се виждат в нашите дунавски градове.

Развитието на архитектурата в тези градове през време на Възраждането и специално обществените сгради е забавено. Старите архитектурни обществени постройки се строят все още в стария турски характер.

Това се отнася особено за турските обществени сгради, и то предимно за фортификационните строежи. Между тях се налагат крепостните градски стени. При тях срещаме за пръв път известни данни, които ясно установяват, че тези строежи са извършвани от турци-архитекти.

Възстановяването на градските стени на Видин било възложено със султански ферман на Мустафа ага. След завършване на възложената работа той бил произведен в паша и наречен „губернатор на крепостите“. По-късно той извършил възстановяването на градските стени и в Никопол. Следователно не само за пръв път се доказва активното участие на турски архитект-майстор в строежа на големи държавни обекти, но се установява още и това, че в турската държава имало специална постоянна служба, която се грижела за строителството, поддържането и изправността на тези сгради.

Такъв строителен център в турската администрация не възникнал така изолирано по време — той имал началото си много порано. Известно е, че през средните векове с настъпващите турски войски се движели и така наричаните „черихари“, които били майстори-строители на укрепления и са укрепявали позициите на войските. Трудът на черихарите не бил ангария. Той бил заплащан с пари, а те били също така привилегировани, както и „строителите на мостовете“.

При Султан Мурад III се говори за дворцов архитект, който участвувал в една комисия в състав: дворцовия архитект, дворцовия астроном, двама майстори, предприемачи на строежи, други двама на водни строежи и надзирателя по водите. Тази комисия трябвало да разгледа въпроса за прокопаването на канала, свързващ Черно море с гр. Никодимия. При същия султан по-рано с тази задача бил натоварен известният Мимар Синан, към който бил придаден като помощник майстор Никола. Новата комисия установила, че каналът може да се прокопае лесно по едно протежение от 22 000 елен (мярка) от езерото Сабаджан до бреговете на Никодимия. Този канал се налагал за бързото и евтино превозване на дървен материал до големия град и до корабостроителниците при арсенала.

Трябва обаче веднага да отбележим, че имената на големи и малки майстори-строители турци се появяват към края на XV и началото на XVI в. Така Синан живее и твори през XVI в., а Мустафа ага в края на XVIII в. и в началото на XIX в.

Усилен строеж на обществени сгради започвал в завладените градове още през времето на техния завоевател Мурад и се извършвал и от чужденци. Така Хамер съобщава (B.I, 151-52. Buch d. Osman. Reichs), че Мурад построил между другите обществени сгради и една джамия в Бруса в „небесната долина" (Гьокдере), втора по големина срещу палата на резиденцията в западната страна на града в квартала на баните и най-после дом на „старата баня". Майсторът на банята и на джамиите бил грък или французин, заробен и отвлечен при едно морско нападение на турската флота.

Всички строежи се извършвали по нареждания на Мурад като обет и благодарност към Пророка за спечелени сражения и победи. Строежът на джамията в Бруса и на сарая в Одрин започнал същата година, когато рагузанските търговци сключили договор с Мурад. Срещу годишно плащане по петстотин дуката той им дал свобода и защита да търгуват във водите на Леванта.

Герлах съобщава в пътеписа си, че връщайки се с мисията от Цариград към Средна Европа, видял във Виза италианци-роби да строят в този град известния голям Кервансарай.

Вероятно в първите години от настаняването си в Европа турците не са имали свои майстори. Едва по-късно от тяхната среда се създали много майстори.

БЕЛЕЖКИ

1. **Ratiaris** се издигал близо до сегашното село Арчар. Градът се образувал от римска крепост върху населено място от неолита. Още в III в. преди н. е. тук се заселили келтите, които дали името на селището. Римляните го завладели и вероятно те го укрепявали. През времето на Траян то станало една от големите римски крепости на дунавската граница, а наскоро след него развилият се град се наричал Coloniae Ulpia Ratiaris; той станал главен град на Горна Мизия. Тук квартирувал IV Клавдиев легион, а към IV в. от н. е. станал база на римски дунавски флот.

Ratiaris бил разрушен от хуните в 447 г., а по-късно възстановен от император Юстиниян. През 576 г. аварите го унищожили завинаги.

Oescus се издигал близо до устието на р. Искър, наблизо до сегашното с. Гиген. В началото бил малко селище. През времето на император Траян се издигал голям град и носил името Coloniae Ulpia Oescus. До края на съществуването на Римската империя в него квартирувал I македонски легион. Тук се отклонявал от дунавския военен път друг главен път, който свързвал Дакия през Мизия с Тракия. През 330 г. Константин Велики построил мост над Дунав на това място.

Oescus бил разрушен в V в. от н. е. от хуните и възстановен след това от император Юстиниян. В края на VI в. го нападнали аварите и окончателно го унищожили. След това за града нищо не се споменава.

Римската крепост на Oescus имала неправилна петоъгълна форма, широка около 500 м. Една стена разделяла крепостта на две части — източна и западна. Градът се намирал в южната половина на западната част.

Novae бил третият голям град на Дунав през време на римското владичество. В Пойтингеровите таблици фигурира под името ad Novas. Пръв Птоломей споменава това име в своите работи. Намирал се източно от Стъклен. В него квартирувал през цялото време на Римската империя I италийски легион. Градът бил обсаден от готите в 250 г. от н. е., а около 474 г. бил владян от готите на Теодориха и бил тяхна столица.

Юстиниян украсил Novae. В него имало гарнизон до VI в. След това името на Novae никъде не се споменава.

Durostorum. Основан е от римляните през I в. от н. е. като постоянен лагер на XI Клавдиев легион. Около лагера се образувало канабско селище, което след това прераснало в муниципий град. Преди появяването на римляните на полуострова в I в. на това място имало тракийско селище със същото име Durostorum, което и римляните възприели за новия град.

Янко Тодоров — Durostorum. Принос към античната история на гр. Силистра в сборника „Силистра и Добруджа“, кн. I, 1912 г. „Терминът canabae като особена категория римско селище е засвидетелствуван единствено от надписите.

Легионите в провинциите, както било в реда на нещата, били следвани от различни занаятчии, продавачи на дребно, лавкаджии и комедиянти-фокусници. Така било през времето на републиката, а през времето на императорите, когато войската от подвижна станала постоянна — заседнала на едно място в гарнизона, палатките и бараките на споменатите продавачи и др. се застояли също на едно място край лагера на легиона, та от тях възникнали същински селища.

Вън от лагера, на известно разстояние от него, били определени места, където продавачите и търговците могли да издигат свои леки постройки-бараки. В тях те съхранявали и продавали своите стоки. Тези бараки носели името canabae. Тази дума не се среща в класическите римски писатели, а се намира само в надписите и по-късно в митологията (деянията на мъчениците) от III и IV в. от н. е. Още по-късно в VI в. думата означава

„килер“ или „зимник“ за пазене съдове и делви с вино и пр. Така била употребена от Eunodius, а и до днес в романските диалекти има същото значение.

Такива canabae възникнали като лагерни селища за първи път в историята през първите векове на римската императорска епоха покрай лагерите на легионите в провинциите и главно покрай дунавските легиони. Думата canabae, отнасяща се първоначално към отделните бараки, започнала да означава самото селище, съставено от такива бараки. Същевременно се споменавал обикновено и легионът, при който възниквало селището: казвало се напр. канабите на еди-кой си легион. Това се вижда в един надпис от Durostorum, където станувал XI Клавдиев легион — Canabae legiones XI Claudiae.

В канабите станували и се поселвали и изслужилите войници, които не са искали да си отидат по родните огнища, откъдето дошли, а предпочитали да се заселват на мястото, където са прекарали толкова години и където се задомявали. Жителите на канабите, въпреки че в паметниците (надписите) се наричат cives Romani, не са имали граждански права: те придобили такива едва когато канабското селище било възведено по благоволение на императора в град (муниципия или колония). Едва тогава канабите ставали „лагерни градове“.

Bononia — на мястото на сегашния Видин. Тук имало селище, в което към III в. пр. н. е. се заселили келти и наричали селището Дунония, т. е. „укрепено място“. Когато римляните го завладели, го укрепили още по-добре и го нарекли Bononia. Крепостта била разрушена в началото на III в. и възстановена наскоро. Хуните я разрушили в 444 г. и Юстиниян я възстановил наново. Кастелът пострадал много от нападенията на аварите.

Almus възникнал във II в. от н. е. Разрушен бил през времето на великото преселение на народите и възстановен от Юстиниян. На това място по-късно се появил гр. Лом.

Pomodiana се намирал на дунавския бряг срещу селото Лабец. Кастелът имал размери около 40 м ширина и 75 м дължина. Разрушен бил през V в. и възстановен през VI в.

Cebrus се намирал на южната част на сегашното с. Долни Цибър. Построен бил от римляните през II в. от н. е. Разрушен бил през V в. и възстановен в VI в. Изчезнал вероятно при нахлуването на славяните. Тук някъде в 630 г. от н. е. Лициний Краст разбил бастардите, където бил убит кралят им Делдон.

Augusta бил основан през II в. от н. е. на мястото северно от сегашното село Хвърлец и близо до устието на р. Огоста. Тук квартирували малки конни отделения. Разрушен бил през V в. и възстановен по-късно.

Valeria е вероятно същият, отбелязан в Пойтингеровите таблици под името Vico Vareni.

Valeriana — на изток от Vico Vareni.

Pedouianis — между Valeriana и Oescus (по Пойтингеровите таблици).

Utos (вероятно Vio в Пойтингеровите таблици), югоизточно от Oescus.

Asemus (вероятно Anasamo в Пойтингеровите таблици). Единствената дунавска крепост, устояла на хунските нашествия. Изчезнала през VII в.

Dimun (у Пойтингер Dimo), наблизо до Белене. До Никопол на дунавския бряг била римо-византийската крепост Securisca. След ad Novas по Пойтингеровите таблици на изток следват: Latro, Scaidava, Trimanio, Tegris, Appiaris (конница), Nigrimanis, Tegelizio.

2. Тази чешма няма особена архитектурна стойност. Известна е обаче със стария римски надпис върху каменна плоча. Плочата е пренесена от друго място, вероятно от Гиген, и поставена върху лицето на чешмата над чучурите. Надписът е на латински език и дава елегична римувана епитафия от Фронтон, римски финансов диспенсатор в Мизия, посветена на покойната му съпруга Елия. Плочата е публикувана от Момзен (Корпус III. 1. 754).

В свободен превод съдържанието е следното и е поместено в сп. Le tour de Mond от Лежан в 1878 г., книга II, стр. 121. Цит. по Ал. Бохачек — Град Никопол през вековете, стр. 168, София, 1937 г.

Чуй ми молбата, богиньо,
царице на задгробния мир.
Завинаги нека почиват в цветя
останките скъпи на мойта Елия,
положена в гроба.

. . . .

Няма я вече, уви.
Ах, неумолимите парки, богини, орисници,
които владеят над всичко, що диша,
копнее и страда в света,
скъсаха нишката на този живот.
И нека разкажа в отмерена реч за нея
и колко свенлива и чиста бе тя,
как се унесено вслушваше в моите думи
за тази пространна вселена, за трагичните
тайни зад гроба.
О, чуй ми молитвите, богиньо могъща.
Спри до себе си за миг таз мила
скитница,
сянка на Енисейските полета —
далече от скърби и печал.

Бръшлянът нека се сплита с нежния цвят
по челото на тая, която смъртта
тъй бързо отскубна от мен.
Самотно е моето огнище пусти са
моите надежди без нея...
Общи ни бяха желанията, мислите и
вкусовете.
Ръка за ръка споделяхме ние радости и
тъги.
Трудолюбива и сръчна предачка тя бе
грижлива за мъжа си
и в домашното огнище, и в любовта си
към него.
И без мен ѝ бе безвкусна и храната,
и даровете на Бакха дори.
Умна, проницателна, достойна, без думи
тя долавяше
желанията и мислите ми в сърцето
всеки миг.

. . . .

Когато мене няма да ме има,
който и да си ти,
владетелю на този гроб незнаен,
друже мой, молбата ми отправена
към тебе послушай:
окичвай гроба с цветя, та да остане
незасегнат от удара на вековете.
Нека го краси понявга росна роза,
понявга незабравки, букети
от пролетни цветя — на есен
пък овошки...
Нека се редят безспир върху него
и всеки шум и суета с поклон и с почит
нека отминат край земята,
що за веки прибра останките свещени
на моята Елия...

Французинът-пътешественик Дежарден минал през българските земи, прочел горното и написал следното, пак на латински, в стихове, издълбани на каменна плоча, която сега е вградена в същата чешма, встрани до първата плоча:

Подир седемнадесет века незнаен пътник
се спря пред твоите стихове
на фронта на старата чешма.
Молбата ти, Фронтоне, не е била напусто.
Гробът на Елия се превърнал в чешма:
и българските невести,
и моми, и дечица наливат своите стомни
и пролет, и есен.
Пътеката към гроба е станала алея
за разходка.
Другарката ти скъпа се превърнала
в нимфа, в неяда.
Девойка хубава вместо цветя над гроба...
А твоите сълзи, Фронтоне,
са бистрите струи на чешмата.

Втори паметник от III в. преди н. е., който говори за високото културно равнище, до което достигат дунавските градове през края на римското владичество, е римската гробница в гр. Силистра.

3. В австрийския план на крепостта от 1730 г. един от редутите в северната част носи името „Текели". Това е името на известен в това време унгарски магнат граф Емери Текели, роден в 1657 г. в Кешмаркт (Унгария) и починал в Измит (Мала Азия) в 1705 г.; син на участник в съзаклятието на унгарските магнати. Избягал в 1670 г. в Седмоградско и в 1678 г. бил водач на унгарските емигранти.

Със съгласието на Франция нахлул в Унгария и окупирал почти цялата северна част на страната с цел да възстанови протестантството. Останал тук до 1680 г. През 1681 г. с турска помощ завзел част от Южна Унгария и бил признат от Турция за княз на Унгария. В 1683 г. се присъединил към турския поход срещу Виена, но при гр. Пресбург (Братислава) бил разбит.

Каниц предполага, че бързото отнемане на Видин от ръцете на завладелите го войски на Баденския маркграф в 1689 г. от турците обратно се дължи на подкрепата, която Текели им оказал, като построил на отсрещния дунавски бряг на едно възвишение форт срещу северния край на Видинската крепост, откъдето им съдействувал.

4. Пазар капия получила това име по-късно, след като външният град се развил и неговият пазар се установил близо до нея, както това е днес. Старото име на капията е „Лонджа капия". Във връзка с тази капия е и основаването на първия хан във външния град в нейно съседство. Този хан бил на турчина Кол Оглу, който в края на войната с австрийците в 1645 г. пръв излязъл от обсадената крепост през същата врата и „подгонил" отстъпващите австрийци. За този му подвиг бил награден с едно празно място при капията, на което Кол Оглу построил първия хан в преградието.

5. Ролята на Пазвантоглу и онова, което той извършил, трябва да се цени в светлината на събитията, които стават по това време в Европа и в самата Турция. През 1807 г. станала срещата между Наполеон I и Александър I в Тилзит, където се постигнало съгласие между тях да се подели европейската територия на Турция между Франция и Русия: Франция да вземе Албания, Тесалия, Морея и Крит, а Русия — Бесарабия, Молдава, Влашко и България до Балкана.

Спогодбата не се осъществява: спорът кой да владее Цариград скарал „приятелите". При Пазвантоглу във Видин френски инженери командували неговата артилерия. Строената по това време джамия на Пазвантоглу имала декоративна художествена украса напълно в характера на френската от това време. (Сравни Миков и Орманджиев — Бележити места и градове в България.) Знае се, че Кръстатата казарма е строена от френски инженери (д-р Бончев, Видин).

От друга страна, в същото време Пазвантоглу бил тачен от австрийците, но ненавиждан от русите, които даже предлагали помощ на Цариград в борбата срещу него.

Според Каниц защитните строежи на крепостта били започнати от австрийците, а продължени и довършени от френски инженери.

6. Според един стар план на града от 1731 г., намиращ се по времето на Каниц във военния архив във Виена, крепостта била завършена в края на XVII в. заедно с по голямата част от съоръженията ѝ.

При описание на крепостните стени са използувани и проучванията на майор Ванков.

Матей Бесарабът е влашки княз, застанал начело на заговора за въстание в България, което се замисляло през войната между Венеция и Турция през 1645 г. Една от главните фигури в този заговор бил Петър Пейчинов.

7. През времето на Хюсеин паша харемът на пашата се намирал (помещавал) там, където след Освобождението постройките са превърнати в затвор. Този харем се намирал на 50 м северно от сарая. Все в това време, 1836—1865 г., в сарая се помещавали всички административни служби. Харемът-жилище бил до него.

Югозападно от сегашното винарско училище се издигала триетажната къща на Рашид ефенди.

Тази триетажна сграда имала 36 стаи. Строителните материали за нея са докарани от Австрия. Тя била подредена с голям лукс. Д-р Б. предполага, че тази сграда била жилището на Пазвантоглу. Тя била запазена до 1895 г., когато била разрушена. До нея се намирала джамията на Пазвантоглу. Мястото, на което била изградена, е най-високата точка на терена.

8. Погрешно би било да се смята тази постройка като представител на някаква втора група къщи. В основата на нейната пространствена композиция се показва основната схема на асиметричната народна къща. Обстоятелството, че е затворена, не я отделя от отворената народна къща. Тя е само форма на много късен етап на развитие през Късното Възраждане.

Нито еркерните образувания, нито напречното средно пространство на етажното разпределение не могат да я поставят като нова форма на пространствената композиция. Тук има един много характерен случай, когато влиянието на симетричната барокова къща своеобразно се е отразило. Стълбата за етажа, основният меродавен елемент на пространствената композиция, заема единия от дворните ъгли на паралелепипедната издълженост на фигурата на плана така, както това се вижда и в отворената асиметрична къща. Ясно можем да си представим етажния чардак, в единия край на който е излизала стълбата на предшествуващата я форма в миналото. Това, че средната част на този вече изчезнал чардак тук е зает от изтеглилото се на това място продължение на средното помещение на етажа, което не е повече от едно хипертрофирано увлечение в подражаване на вестибюла в пловдивската къща.

9. Д-р П. Ников — „Българо-унгарските отношения“ в сборник на Академия на науките, книга XI, София, 1920 г., стр. 157.

В грамотата № 30, издадена в 1286 г. от унгарския крал Владислав IV на братята Никола и Марцел, се казва: „Блаженопочиващият господин крал Бела IV, светлейшият унгарски крал, им подарил (на Никола и Марцел) някога някаква местност за техните заслуги, особено за донесения относно здравето на славнопаметния господин крал Стефан (V), действуващ тогава оттатък **крепостта, наричана Лом,** при р. Искър, за завладяване и война с българите, заради което дядо ни, господин крал Бела (IV), натоварил княза Марцела с мисия да отиде и го навести, според както ходът на тази работа се излага по-пълно в грамотата на крал Бела (IV)“ Грамотата на крал Бела IV, за която споменава тук неговият внук Владислав, още не е известна и по всяка вероятност тя не е запазена. Войната, за която се говори в горната грамота, била предприета съвместно от крал Бела IV и сина му Стефан (след Бела, крал на Унгария, под име Стефан V), който навлязъл далеч на изток в българските земи, чак до р. Искър. Бащата се безпокоял за него и натоварил въпросния Марцел с мисия да отиде и го навести.

10. За заселването на първите турци се запазило предание, което Д. Маринов предава така:

„Между 1688—1689 г. три чама плавали по Дунав с цел да отидат в Силистра. Нарочно или случайно тези чамове спрели при устието на р. Лом, при Алмус, и пътниците излезли на сухо. Те били стари борци, които участвували в тези толкова славни и толкова важни по своето следствие войни. Имената на тези мрачни и победени юнаци, които били принудени да търсят местожителство, според преданието били: Мехмед ага и Карамустафа от Ипек, наречен „Ипеклий“, Хаджи Осман ага, Селим байрактар, Ях Калфа, Ахмед ага, Исмаил Кокошар, Тасун байрактар, Хаджи Халил и Малджикоглу — всички от Темишвар.

Те отивали за Силистра, за да оставят своите семейства на по-безопасно място, но види се, изгонването на австрийците от Видин изменило решението им. Преданието твърди, че те останали в Алмус. Нарекли го Лом по името на реката.

Със силата на ферман, издаден от султана, на тези заслужили юнаци и борци били дадени и много села.“

(Д. Маринов — История на гр. Лом, сб. К. У. Т., XI, 1884).

По сведения, взети от един надпис на камък, намерен в 1818 г., е установено следното:

Старата църква „Св. Николай“, наречена „Борезиска“, била възстановена и тогава бил намерен камък с надпис: „... да се знае, че аз, Данаил Първанович, писар при Видинския владика, видях в Ломската църква на стената, кога е съграден във времето на Михаил Асен цар Български, в 1200 г., храмът „Св. Николай“. Писах Данаил в лето 1823, май 21. И превариха я чорбаджиите в лето 1818 и събориха я агарянците, като копаха шанецо около Паланка“ (Лом-паланка) — старото име на селището.

11. Д-р П. Ников — „Българо-унгарските отношения“ в сборник на БАН, кн. XI, София, 1920 г., стр. 157.

„За похода на Стефан V, син и наследник на Владислав IV (1272—1290), се издава грамота, в която се говори за подвига на бан Григория със следните думи: „когато баща ми, господин крал Стефан V, изпратил бан Григория против българите, които го поставили за началник на войските си, бан Григорий завладял със собствените си сили някаква **крепост, наименована Орхов (Орехово).“**

(Касае се за унгарския поход срещу България в 1266 г.)

12. Kanitz — Donaubulg. B. II, 1882, S. 169.

13. Сведенията, които дава Хаджи Калфа за месторазположението на гр. Никопол, са противоречиви и неясни. Така един път се казва, че градът е разположен „върху един хълм“, а по-нататък, като говори за чаршията в същия град — „намира се в теснината по продължението на реката“. Оттук следва, че чаршията била вън от града. Това мъчно може да се приеме.

Тази неизясненост може да се дължи на неверен превод на оригиналния текст, от който е превеждано (сравни българския превод от Стоян Аргиров — Мустафа бен Абдулах Хаджи Калфа — Румелия и Босна). Преводът на български е от немското издание на Йозеф фон Хаммер.

14. Цитираните преводи на двата надписа са направени от проф. П. Миятев и са взети от труда на проф. Л. Тонев „Кули и камбанарии в България до Освобождението“, София 1952 г., 294 стр. От същия източник са взети и следните данни за кулата:

Кулата е поправяна през 1859 г. и необходимите за това камъни били вземани от укреплението на „Чуката“. Много е възможно тази плоча да е била взета заедно с материала от горното място. Знаем, че преди Кримската война турците предприели поправка и възстановяване на дунавските крепости, между които били и разрушените през 1810 г. крепости на Русе, Силистра и Никопол.

Въпреки че на пръв поглед втората плоча, носеща годината 1765, не може да се вземе като доказателство за построяването на първата кула, все пак може да се допусне известна вероятност, че тя е построена за първи път около горепосочената 1765 г.

15. За църквата „Св. Троица“ в Свищов Каниц (цит. съч. B. II, S., 28,29) казва следното:

„Завършената в 1867 г. голяма църква е със съвършено неорганизирана конструкция и без всякакъв стилен характер, каквито са и големият брой модерни строежи в тези земи, не изключвайки в това отношение и Константинопол... Изненадваща е импозантната купола при първо виждане, обаче аз не мога да ѝ предреча много дълъг живот. Излизащият напред в наоса балкон поради това, че няма никаква подпора, е като прилепен. Прозорците са кръгли, овални или квадратни, с прави щурцове или с плоски дъги, като не говорим за другите стилни прегрешения.“

Каниц видял църквата, когато камбанарията ѝ още не била завършена. В изказаното впечатление, което той получил при първото виждане на църквата, има нещо вярно. В конструкцията има допуснати грешки. За тях ние говорихме. Въпреки всичко църковната сграда вече деветдесет години стои и въпреки лошия терен, на който е фундирана, не е показала недостатъци.

Във връзка с така сложения въпрос може да се приведе и мостът при гр. Севлиево, строен от Н. Фичев. Същото наводнение, което разрушило устоите на Беленския мост, разрушило устоите и на севлиевския.

Авторът си позволява свободата да се отнесе критично към този въпрос, защото при едно научно изследване е необходимо да изтъкне цялостно фактическото положение.

Трябва да кажем по този повод, че много автори, които са се спирали върху дейността на големия възрожденски строител-архитект, са се ограничили само в изтъкване на едната страна на неговата богата дейност. Това особено е наложително, когато се разглежда „Св. Троица“.

Досега с тези църкви се занимавали арх. Г. Козаров и проф. Н. Мавродинов. Арх. Г. Козаров даже говори за „двойна фичевска кобилица“, за фичевски мотив, което препоравтаря и Н. Мавродинов. Н. Мавродинов посочва (Бълг. изк. през Възраждането), че този мотив се среща много по-рано в руските църкви. Следователно не е правилно да го приписваме на Никола Фичев и следователно не бива да се възприема изразът „двойна фичевска кобилица“.

16. Един изолиран случай на къща с белези на арбанашката намираме в отдалеченото от Арбанаси Етрополе, къщата на Христо и Доньо Донови. Днес е запазена само тази къща. Съществувала и друга такава, съборена преди няколко години. Съборената била по-голяма от сега съществуващата.

Въпросната къща се състои от приземие и етаж. Планът на разпределението образува правилен четириъгълник, обърнат с по-дългата си страна към улицата. Покривът е седловиден, с два калкана.

В приземието има два дюкяна с по една широка витрина към улицата и едно избено пространство, в което се влиза от двора през врата, горният праг на която е полукръгъл. Отворите на витрините не се затварят с дървени кепенци, което е общоприето в града, а със закрепени на място вертикални железни капаци.

В етажа има отворен към двора чардак, от който се влиза в прав коридор. Чардакът минава по дължината на цялата дворна фасада. Пространството под чардака в приземието е затворено и е придадено към дюкяните и избата. Стълбата за етажа излиза на чардака.

Външните стени на постройката са каменни през двата етажа, гладки и неразчленени; еднички са прозоречните отвори, които ги пробиват. Стените в горния си край завършват с прост, зидан от тухли корниз с конкавен профил. Корнизът е оформен от четири реда тухли, като тухлите в отделните редове са разположени така, че всеки ред образува зъборез с изнесените напред ъгли на отделните тухли. Тухлите лежат с един от диагоналите перпендикулярно на фасадната плоскост. Гладките външни стени, простият главен корниз и спокойният покрив дават лаконичен израз на сградата, която напомня извънредно много арбанашката къща.

17. Prista произлиза от pristis — вид речни кораби. Sexanta prista — шестдесет кораба: пристанище на шестдесетте кораба, от които се състояла римската дунавска флотилия. В римско време гарнизонът в Prista се състоял от V кохорта на I Ital. Legio и отделените конници. Виж в Kanitz F. — Donaubulgarien, B. I, S. 132; Хаджи Калфа — Rumelien и Bosna, по превода на V. Hammer Wien, 1812, S. 43; по-подробно в Moltke—, Der Rusische Türkische Feldzug 1828—29, Berlin, 1845, S. 48.

18. През Възраждането се оформил т. нар. „дикиджийски хан“. Това били ханове, свързани със занаятчийското производство на еснафите в града. В техните дворове са строени отделни помещения — дюкяни и работилници, в които работили членове на определен еснаф, и изработената от тях стока била предавана на собственика на хана. Тази стока се съхранявала в хана.

Такива ханове знаем, че имало в Шумен — на брой около тридесет (сравни арх. Рашел Ангелова — дисертационна работа „Къщата в Шумен през Възраждането“).

Имало обаче и ханове, в които членовете на еснафа произвеждали стока за своя собствена сметка. Такъв бил вероятно „абаджийският хан“ в Търново на ул. „Никола Пиколо“.

Имало и ханове, притежание на цял еснаф.

През време на Възраждането, когато се развила търговията, във връзка с нея се развили транспортът и пътуването в страната. Турското правителство уреждало годишни панаири, които били много посещавани, дори и от чужденци. По тази причина се появили много ханове почти във всеки град. Като пример могат да се посочат по-малки градове, където хановете достигали голям брой: в Берковица (15 хана), в Етрополе, във Враца и т. н.

Днес са запазени много малко от тези постройки, които по своята композиция представляват интерес. Тяхната архитектура напомня нещо от масивните кервансараи, с тази разлика, че били изградени с паянтова конструкция.

Три вида постройки образуват композицията на хана: приемното здание, което винаги се поставяло на уличната линия и обикновено било двуетажно; в приземието се намирала кръчмата и гостилницата, а в етажа (на по-угледните ханове) — стаите за посетителите-пътници. Много често тези стаи били в отделна постройка, построена в двора като крило, долепено до първата сграда. Стаите били наредени в ред една до друга и пред тях минавал отворен широк чардак, от който се влизало във всяка стая. По-късно тази сграда се срещала като двуетажна. В етажа се помещавали стаите, а в приземието — стопанските помещения. По периферията на двора се разполагали оборите за впрегатните животни, най-често коне, навеси за пристигналите коли и сеновали за фуража на животните.

Тези три вида сгради затваряли един вътрешен двор, в който спирали пристигналите коли. Тук били разпрягани конете, а стоките били поставяни в стаите на приземията под жилищните стаи. В този двор ставали манипулациите както с разпрягане на колите, така и с впрягането на конете преди заминаване и напускане на хана.

19. Архитектурата на града се уплътнява с обществени сгради през четирите години, когато управлявал Митхад паша (1864—1868 г.). През това време в града били построени някои по-важни сгради: конакът (открило се мъжко професионално училище (1865), а в 1866 г. за него се построила специална сграда, т. нар. „Исляхане“; тази сграда се намирала на мястото на малката градинка при площада), двата големи хотела Гюлшахтин (царска роза) и Челяххане (дом на реформите), в които по-късно се помещавал градският народен съвет, парна мелница при устието на р. Лом, топла дунавска баня, бирена фабрика и църквата „Св. Петка“.

Основало се първото земеделско дружество, което подпомагало членовете си земеделци с пари. На втората година след неговото основаване то вече разполагало с капитал 10 000 златни лири. Тази земеделска каса след Освобождението се разширила в Българска земеделска банка.

Като управник с голяма интелигентност и прозорливост Митхад паша бил строг и „справедлив“ по своему. Правил опити за отоманизиране на българския народ.

20. Тутраканската църква е най-простият случай на това моделиране на олтарната част. У нас тези църкви се срещат предимно в източната част на страната: църквата в Добрич, в Котел и др., и в се лица в най-отдалечения край на Югоизточна България: в Карнобат в с. Лазарево — Карнобатско, с. Изгрев и др. Интересно е

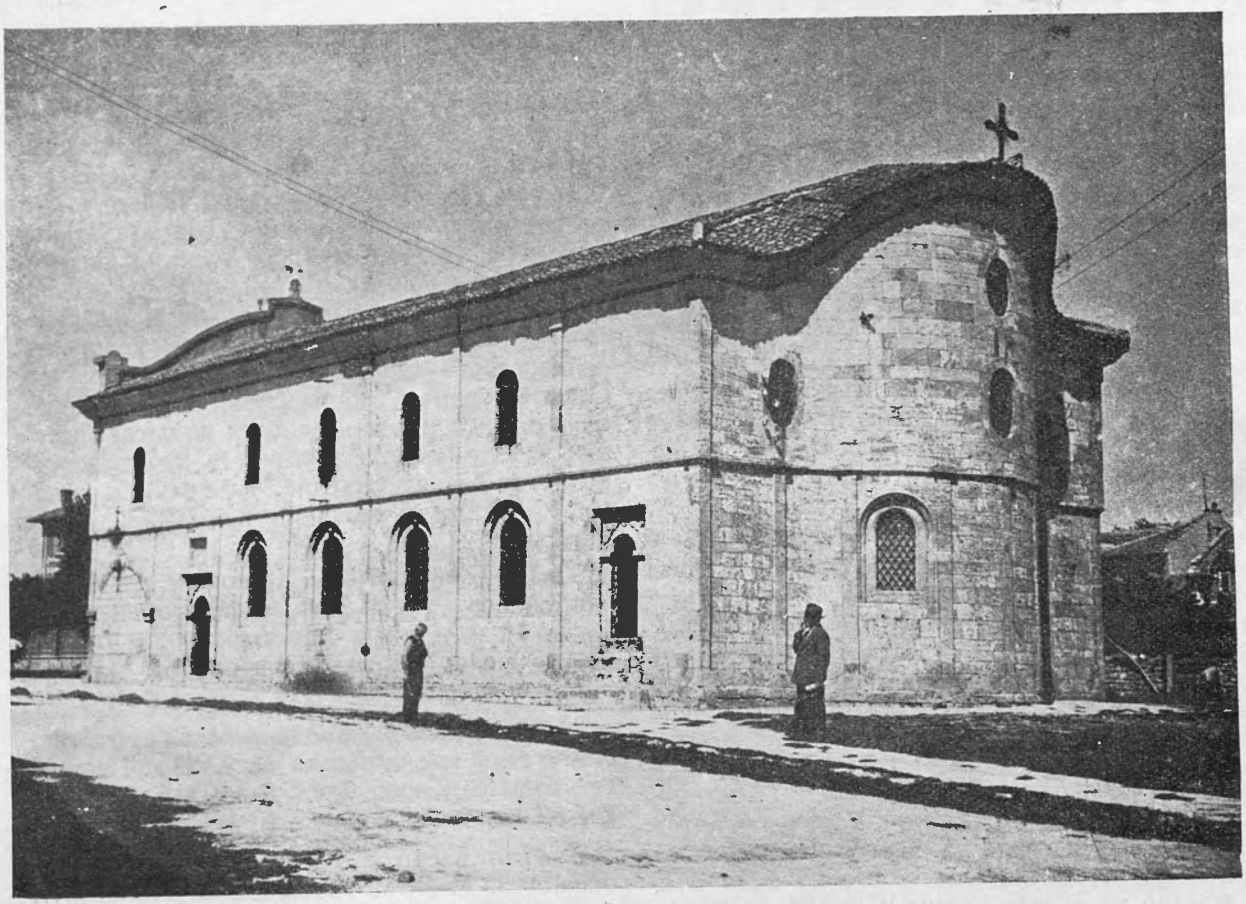

Обр. 198. Гр. Добрич (Толбухин) църквата „св. Георги“ източна фасада

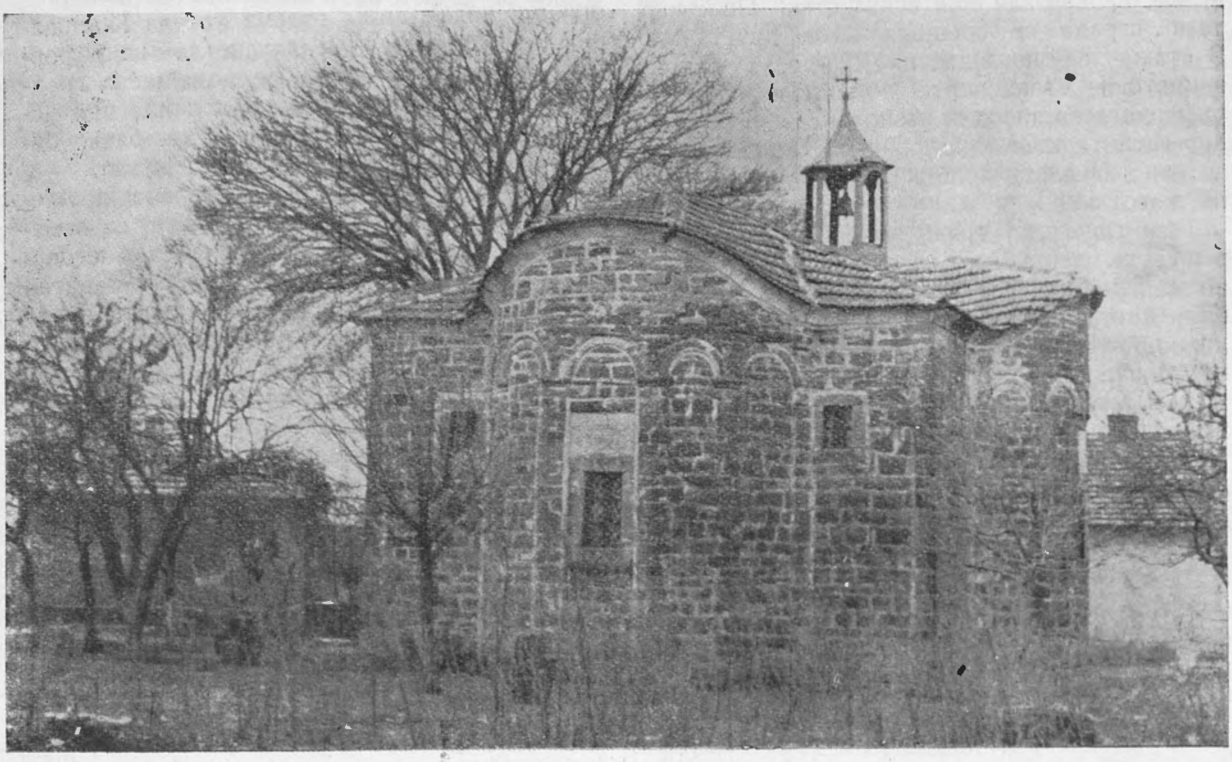

Обр. 199. с. Лазарево—Карнобатско. Църквата.

решението в с. Лазарево. Тя е малка църква, в която двата певника при олтара са развити като ниши, равностойни и по размера, и по формата с единствената ниша в олтара. И трите ниши достигат височината на наоса, така че вътрешното пространство на църквата в тази си част добива голямо разширение. Във външното оформяване на църквата нишите достигат до главния корниз и по-нагоре се развиват като изпъкнали фронтони — форми, израснали върху трицентровата симетрична крива.

Безспорно пространството над наоса в тази интерпретация е по-съвършена архитектурна форма. Поради това, че в католишките църкви олтарът е открит и без тежката преграда на иконостаса, по силата на католическия канон разработването му с апликирана ниша в линията на презбитериума загрозява перспективния му образ.

Тази форма е взета от католишките баровки църкви.

21. **Мевлеви Идризи (или Едризи)** — автор на първата история на Турция, написана на цветист персийски език, което му било възложено от султан Баязид II. Роден е в Бейли, а починал в 930 г. от Егира (1532).

Втори турски автор-историк, който много често се цитира, е Садедин. Той възхвалява и величае „осемте рая“ на Мевлеви Идризи. При султан Мурад III той бил учител на принца, по-късно военен съдия и мюфтия. По подтикване от султана пише историята на царството, започвайки от основаването му. От това време в Турция съществувала специална служба и всички писани по-после истории на Отоманската империя са продължения на историята на Садедин. Тази служба се наричала „таджет-теверих“, т. е. короната на историята.

Тарихи Зейах, т. е. „Историята на пътувача“, което е описание на пътуванията на Евлия Челеби, от четири части в два големи тома — фолио формат. Първият том има 450 листа, а вторият — 472.

22. Пътуванията на Евлия Челеби из българските земи през средата на XVII в. Период. сп., год. 1909, кн. 70, св. 9—10 и год. 1901, кн. 62, св. 3.

В края на 16 в. градът бил ограбен и опожарен. Авторът съобщава, че Дуросторум бил „хубав и голям град и прочут по търговията си“.

23. Якоб Алт (1789—1872 г.) — австрийски художник. Преселил се от Франкфурт в Австрия, живял във Виена. Той бил баща на художника Рудолф фон Алт (1812—1905 г.), наричан австрийският Менцел (1818—1905 г.).

24. Гробницата е най-древният паметник в града. Открита е в 1942 г. Намира се в източните покрайнини на Силистра, вън от сега изчезналите градски стени.

Преди откриването ѝ лежала цяла в земята, като върхът на свода ѝ бил на 70 см под сегашното ниво на терена. Стените ѝ са дебели 80 см и изградени от ломен камък на червено оцветен разтвор. Вътрешните размери са с ширина 2,60 м и дължина 3,30 м. На един метър от покрития с тухли под започва полуцилиндричен свод, който покрива помещението.

Най-характерното в гробницата е богатата стенопис, която плътно покрива плоскостите на стените и конхата на свода.

Проф. Д. Димитров, разглеждайки специално стенописа ѝ, предполага, че гробницата е строена между III до VI в. и е представител на изкуството, което се развива в римските провинциални градове в късноантичния период.

Независимо от ценните качества на стенописите (като художествена творба) те са още по-ценни поради творческото им използуване за отстраняване на известни недостатъци в самата архитектура.

Цялата стенопис в гробницата е съгласувана с мащаба на архитектурните елементи и с формата на пространството. Три групи фигури и образи образуват цялото съдържание на стенописа. Всяка от тези групи има свое назначение и в зависимост от това свой мащаб, форма и съдържание, съгласувани с това на съответния архитектурен елемент, върху който се изписва.

Първата група третира плоскостите на околовръстните стени. Стените имат височина само един метър от пода, след което започва сводът. Тази височина е неудобна; при нея сводът се смъква ниско и широкият и тежък полуцилиндър тежи и убива пространството. Художникът се е помъчил да отстрани това впечатление и е успял, като изписал част на височина, почти съответствуваща на нормалния хоризонт на човешката фигура.

Оттук нататък е изяснена и самата стенопис: всяка плоскост на четирите стени е третирана като правоъгълна рамка, в която е поставена по една изправена човешка фигура.

Образите имат големина почти на човешко тяло и влизащият в тясното и ниско пространство на гробницата има чувство, че се движи в нормална обстановка.

Втората група образува стенописа върху свода. Неговата ширина е сполучливо оптически редуцирана веднъж чрез придаване от двата му края на част от стените и втори път от дребния мащаб на стенописа върху останалата част на конхата. Така сводът оптически намалява ширината си и затова се облекчава пространството. Сводът е касетиран с два вида сравнително дребни касети.

Третата група от стенописите намираме между свода и околните стени. Това е може би най-сполучливото в цялата работа на художника в гробницата. Тази разграничителна хоризонтална ивица обикаля и четирите страни на пространството. В нея са нарисувани челата на греди от „тавански гредоред". С това художникът засилва оптическата илюзия, че на тази височина е горната граница, плафонът на пространството, че „гредоредът" лежи по-високо от кемпферната линия на таванското покритие, че сводът започва не от една височина на околните стени от 1 м, което е архитектонично фиксирано, а по-високо — в нивото на хоризонта на човешката фигура.

В това изписване е изтъкнат и решен много важен и съществен проблем: връзката между изписване интериора и неговата архитектура. Тази поука и днес не е изгубила своята актуалност. Ясно е, че за неизвестния стенописец, живял в III в. пр. н. е., зографисването било нещо много повече от едно декориране и той бил напълно наясно защо и как трябва да се изпише гробницата.

25. В силуета на градовете от Възраждането куполът на джамията внасял специфичен характер, произтичащ от конструктивната ѝ форма. Монументалната джамия, за която говорим, е покрита винаги с византийски купол, характеризиращ се с това, че лежи непосредствено върху пандативите. Като следствие той „лежи" в силуета на града, чиято контурна линия се развива органически, непрекъснато и без скок се включва в него. Това отличително качество на византийския купол особено силно проличава, когато го сравним с купола, които лежи повдигнат върху тамбур. Тамбурът създава прекъсване в контурната линия на градския силует. Тези прекъсвания от своя страна действуват динамично, създават акцент и понякога внасят стройност, докато византийският купол без тамбур внася повече покой и пълна статичност.

Султанската джамия със своя купол маркира най-високите точки на градския силует. Той се изгражда постепенно пирамидално във височина без прекъсване. Контурът на силуета е мек, закръглен, сякаш притискащ се към терена. Това пространствено въздействие е характерно за турския колониален град в нашите страни. То преминава и в силуета на възрожденския град, тъй като джамиите и в него остават като най-монументални сгради. Като прибавим към това и техния голям брой, можем да получим ясна представа за чисто ориенталския им облик, когато са гледани отдалеч.

Във връзка с този характер на византийския купол стои и минарето. При един купол с тамбур вертикалното тяло на минарето не би могло да се свърже с него, защото ще се появи конкуренция и повторение между две тела и двете с тенденция на движение във височина. Силуетът на византийския купол без тамбур не оспорва доминиращата роля на вертикалното минаре. Напротив, подчертава неговата вертикална тенденция.

Ценното архитектурно качество на византийския купол не се изразява толкова в неговата външна конвексна форма, колкото в пространствена конхалност и начина, по който се свързва органически с останалата част от пространството под него. Поради това, че този купол лежи непосредствено върху кръга, образуван от горния ръб на пандативите, куполното пространство представлява непосредствено огъване на общото таванско покритие.

При куполите с тамбур това не е така. Тамбурът издига конхата високо, отдалечава я от общото пространство на салона, а понякога даже може да я изключи от перспективния образ на общото пространство.

Обличането на куполите при султанските джамии отвън става предимно с оловни листове (куршум), откъдето и наименованието им. Оловни листове за покриване били правени в някои градове у нас, като Шумен и др. Р. Уелс в началото на XIX в. съобщава, че оловни и медни листове за покриване на джамиите са изработвани в Шумен (Цит. по А. Иширков, гр. Шумен в сборника Климент Търновски, София, 1927 г.).

Ли товете на оловната обшивка се съединяват с двойни, повалени или вертикални, фалцове. Хоризонталните фалцове са повалени винаги и обърнати с отворената си част към долната страна по посока на наклона, а вертикалните фалцове са стоящи и имат права посока по линиите на меридианите на сферата. Така те се събират на върха на свода в една точка. Свързването на полите в тази точка е трудна техническа работа.

Вероятно е при някои куполни обшивки покриването в тази връхна точка да е ставало, като разтопеното олово се изливало на място, и с дървени валци или дървени чукове се изтънявало до дебелина от 1—2 см. Оловната маса образувала плътна покривка (без фуга), която напълно покривала връхната част. За такъв начин на покриване с олово дават устни сведения стари майстори.

И днес на много места в развалините на стари турски сгради се намират дебели оловни парчета, които вероятно водят произхода си от така правената на времето оловна обшивка. При тези оловни парчета ясно се вижда негативният отпечатък на профила на плоскостта, върху която била изливана обшивката. Такава находка е намерена при Хрельовата кула в Рилския манастир при ремонта, който се извърши в 1958 г.

Не всички подобни находки от оловни кюлчета водят произхода си от тази манипулация. Много по-често това е стопено олово от оловната обшивка като последица от минали пожари в постройките.

Куполите върху стари турски бани никога не са покривани с олово, а със стари едно улучни керемиди.

ЛИТЕРАТУРА

1. БАСАНОВИЧ, И. — Ломският окръг. СбНУ, кн. V, 1891.
2. Бохачек, АЛ. ЙОСИФОВ – Град Никопол през вековете, София, 1937, стр. 168.
3. ВАНКОВ, С. — Крепостната ограда на гр. Видин в XVIII в. Свързочен сбор., г. XV, кн. 5—6, стр. 17, 1939.
4. ГАДЖАКОВ, Д. Г. — Пътуването на Евлия Челеби из българските земи през средата на 17 в. Пер. спис. XX, стр. 652, 1909.
5. ГАНЧЕВ, СТ. протоиерей — Свищов, принос към историята му, Свищов, 1928, стр. 426.
6. ГЕОРГИЕВ, Н. и Н. ПОПОВ — Описание на Русчук за времето 1860—1869, Русе, 1925, стр. 45.
7. ДИМИТРОВ, Д. — Стенописите на късноантичната гробница при Силистра. Сп. Архитектура, г. I, бр. 10, стр. 10—16, 1947.
8. Iean Bart (Eugenin Poter) — Cartea dunnarei. Bibl. leaei navale, 1933.
9. Geografia Judetului — Durostoru sia Romaniei Abmnou: Petresku, L. Mrejerin. Theodovu Iordan. Bucarest 1914—1915.
10. Gegoraphika Edrisi — Fauber, Paris, 1840, II, 560. Цит. по Мутафчиев.
11. Jorga — Geschichte des Osmanischen Reiches. B. II, 1912.
12. Joseph Hammer — Geschichte des Osmanischen Reiches.
13. ИРЕЧЕК, К. Д-р. — Историята на българите, раб. на проф. Златарски, 1929.
14. ИРЕЧЕК, К. Д-р. — Княжество България, т. II, стр. 943, loc. cit. 277—283, 1899.
15. КАНИЦ, Ф. — Donaubulgarien — Reisestudien aus d. J. 1860—1879. B. I, II, III.
16. Konrad Müller — Jtineraria Romana — Römische Reise an der Hand der Tabela Peutengeriana. Verl. Strecker u. Schröder in Strasb. M B CCC XVI loc. cit., S. 502—507.
17. КЪРДЖИЕВ, Д. — Из миналото на гр. Лом. Юб. сб. Лом, 1927, стр. 110—164.
18. МАКЕДОНСКИ, Ф. — Силистра през вековете.
19. МАРИНОВ, Д. — Историята на гр. Лом, СбНУ, XI, стр. 251—259, 1894.
20. Marsigli. — Statts militore dell'impero Otomans. Ed. Amsterdam 1732. В библ. „В. Коларов“ в 2 компл.: италиански и френски.
21. МИКОВ, Д. и И. ОРМАНДЖИЕВ. — Бележити исторически селища и места. София, 1936.
22. МИЯТЕВ, П. — Осм. епигр. пам. в Добр. експ. БАН, 1954, лок. ц. 252.
23. МУТАФЧИЕВ, П. — Съдбата на средновековния Дръстър. Сб. Силистра и Добруджа 1, 1913.
24. ПАСТУХОВ, ИВ. и ИВ. СТОЯНОВ — История на българския народ, София, 1929, стр. 267.
25. ПОПОВ, Д. — Градът и околията. Лом, 1927, стр. 261.
26. ЦУХЛЕВ, Д. — Историята на гр. Видин и неговата област. София, 1932, стр. 615.
27. СИМЕОНОВ, С. — Русе в миналото и днес. Русе. 1929, стр. 36.
28. СТЕФАНОВ, СТ. — Свищов някога и сега. Свищов, 1948.
29. ТЕОФИЛОВА, М. Др. — Бунтът на Пазвантоглу и неговото значение за бълг. освободително движение през XIX в., София, 1936.
30. ТОДОРОВ, Я. — Durostorum, сб. „Силистра и Добруджа“, Силистра, кн. 1, 1913.
31. ТОНЕВ, Л. — Кули и камбанарии, София, 1952, стр. 297, ц. м. 121.
32. ФЕХЕР ГЕЗА — Феликс Каниц — живот и пътувания, София, 1936, стр. 163.
33. ХАДЖИ КАЛФА, МУСТАФА БЕН АБДУЛАХ — Румелия и Босна, географско описание. От немското издание на Йозеф Хамер — превод от Ст. Аргиров. Архив за поселищни проучвания. Год. I, София, кн. 1, 1933.
34. ШКОПРИЛ, К. — Крепостната стена около Силистра от римско време, Арх. Рус., арх. инст. в Конст, Том X, 1905, с. 595, алб. XCIX, а.

БОЛГАРСКИЕ ПРИДУНАЙСКИЕ ГОРОДА В ЭПОХУ ВОЗРОЖДЕНИЯ

Проф. архитект ТОДОР ЗЛАТЕВ

РЕЗЮМЕ

С тех пор, когда римляне поселились на Балканском полуострове и до наших дней, Дунай всегда являлся границей между землями и людьми, населявшими их, на север и на юг от этой линии. Почти все болгарские придунайские города возникли на развалинах римских городов, крепостей или почтовых станций.

В эпоху Возрождения всего лишь восемь городов были укрепленными портовыми городами, огороженные крепостными стенами. Войти в эти города и выйти из них, можно было только через специально построенные ворота. Дороги из хинтерланда входили в эти города так же через ворота.

Города развивались в строгой рамке крепостных стен, что дало отражение на их градостроительство и на их архитектуру.

Центральными улицами в уличной сети считались те, которые соединяли порт с центральными городскими воротами и выходили на городскую площадь. В виду того, что города расположены на берегу, непосредственно у самой реки, транзитная улица этих городов заметно отличается от транзитных улиц городов внутри страны. Здесь, она связывает порт с центром города и направляется внутрь суши.

Транзитная улица в некоторых городах проходит параллельно берегу Дуная, но в те времена она не была особенно оживленной, в виду того, что транзит в этом направлении совершался чаще всего речным путем, что было дешевле и удобней.

Вся уличная сеть была в форме полукруга, диаметр которого лежал на берегу Дуная.

Архитектура придунайских городов определялась общественными зданиями и жилыми домами. Общественные здания имели турецкий характер в виду того, что в период Возрождения в них находился турецкий гарнизон и вообще в городах преобладало турецкое население.

Мечети, каравансараи, крытые рынки, медресета (мусульманские школы) вместе с башней, на которой были городские часы, все это придавало городам монументальный характер, однако жилые дома в этих городах имели характер жилых построек, которые всточались к внутри страны.

Преимущественно однонесные церкви были единственными общественными постройкиами, которые строило болгарское население и которыми оно могло пользоваться.

В придунайских городах, несмотря на их древность, сохранилось мало старинных памятников. Самым древним памятником является цитадель „Баба Вида“ в городе Видине, построенная по всей вероятности на развалинах древней римской крепости Бонония. Другой старинной постройкой является так же церковь „Св. Павла и Петра“ в городе Никополе (XII века); в прошлом эта церковь была центральным зданием, но теперь она почти разрушена. Некоторые авторы склонны принять, что церковь в один нес „Св. Пантелеймона“ в городе Видине тоже построена в XII веке. Церкви в один нес сохранились в некоторых городах, это церкви, построенные в XVII веке. В городе Русчуке — церковь „Св. Павла и Петра“, в Свищове — церковь „Св. Димитрия“ и Св. Петра и Павла“. В стенописях большинства из них встречается имя Валашского воеводы Матея Бесараба и его жены Елены.

Церковь „Св. Троицы“ в Свищове, постройка в три неса, построенная Николаем Фичевым, является остатком позднего Возрождения.

Важным памятником архитектуры этих городов являются крепостные стены и ворота особого архитектурного оформления. Можно сказать приблизительно, что около 1810 года большая часть городов потеряла свои стены.

В крупных административных центрах, как Видин, Русчук, Силистра, где было местонахождение областного управления, так называемого „санджак“, появились, хотя и совершенно изолировано, постройки, обогнавшие время. „Крыстата казарма“ — постройка в форме креста в городе Видине имеет вполне иностранный архитектурный характер, но это не является результатом закономерного архитектурного развития. Эти постройки стоят как то совсем одиноко, как чужие, без какой бы то ни было связи с окружающей средой.

В некоторых городах можно увидеть постройки в стиле барок, в этом ясно видно влияние средней Европы.

В этой части страны происходила большая миграция, что оказывало прямое воздействие на архитектуру жилых домов в этих городах. Русские и турки вели частые и тяжелые войны в течение всего XIX века и поэтому придунайские города часто становились безлюдными, а потом снова населялись пришельцами, в большинстве случаев жителями горных местностей, и таким образом в этих городах появляются дома нового типа, характерные для горных, холмистых областей.

В конце XVIII века и в начале XIX, в этих городах настало большое движение населения, вызванное нападениями Кырджалиев.

К середине XVII века, в эти города нахлынули турки, бежавшие из Венгрии после поражения турецких войск около Вены. Главным образом в городе Свищове появилась постройка нового типа, Арбанашский дом, являющимся результатом хозяйственных связей города с селом Арбанаси и Тырновом.

Благодаря крепостным стенам, окружающим придунайские города, они были с ясно очерченным контуром. По сохранившимся гравюрам начала XIX века, мы можем довольно ясно представить себе общий вид этих городов. Огороженные рамкой городских стен, они сливались с окружающей средой у большой реки, к тому же в этих гравюрах ясно видны существующие в то время стены.

Пейзаж, в котором создавались придунайские города эпохи Возрождения, имеет свой, совершенно индивидуальный характер, который обуславливается двумя главными элементами: рекой Дунаем и его водяной поверхностью, с одной стороны, и высоким, холмистым болгарским берегом, с другой.

В этой тектонике почвы река, делающая крутой поворот с очень большими радиусами, всегда имеет водяную поверхность с широкой и глубокой перспективой. Высокие холмы, находящиеся на правом берегу, спускаются вертикально до самой воды, и левый берег, раскрывающий бескрайную равнину, которая убегает в даль и теряется где то далеко на севере, оформляли пейзаж, принивший в некоторых местах просто героический характер.

Все придунайские города можно разделить на два вида; представителем первого вида является город Видин, а представителем второго — город Никополь.

Существенная разница между этими видами состоит в связи города с крепостью. В городах первого вида сам город находится в крепости, т. е. он отгорожен тремя крепостными стенами, что оказывает решительное влияние на оформление уличной сети. В городах второго вида, город находится вне крепости, но и в первом и во втором случае, порт всегда связан с крепостью.

ПЕРЕЧЕНЬ ИЛЛЮСТРАЦИЙ В ТЕКСТЕ

1. Карта расположения римских населенных пунктов по Дунаю
2. Карта расположения населенных пунктов по Дунаю в средних веках
3. План города Видина в эпоху Возрождения
4. План „Калето“ в эпоху Возрождения (реставрация)
5. Город Видин. План города в 1730 году
6. Город Видин. Центральные артерии городской уличной сети в эпоху Возрождения
7. Город Видин. План „Мослука“
8. Город Видин. План старых Негетинских торговых рядов
9. Город Видин. План гарема Хюсеина паши

10. Общий вид Видина (по гравюре неизвестного автора, по всей вероятности начала XIX века)
11. Город Видин. „Баба Вида" — план приземного этажа
12. Город Видин. „Баба Вида" — план терассы
13. Город Видин. Общий вид
14. Город Видин. Вход в цитадель
15. Город Видин. „Баба Вида" — вид с югозападной стороны. Гравюра Ф. Каница
16. Город Видин. Вход в цитадель „Баба Вида"
17. Город Видин. Общий вид цитадели „Баба Вида"
18. Город Видин. План части крепостной стены вдоль берега
19. Общий вид Видина (по гравюре неизвестного автора, по всей вероятности начала XIX века)
20. Общий вид Видина (по гравюре неизвестного автора, по всей вероятности начала XIX века)
21. Город Видин. План Стамбул капии
22. Город Видин. Стамбул капия — вид
23. План Пазар капия (рыночные ворота)
24. Город Видин. Пазар капия (рыночные ворота) — вид со стороны крепости
25. Город Видин. Пазар капия (рыночные ворота) — вид с наружной стороны
26. Город Видин. Пазар капия (рыночные ворота). Вид эпохи Освобождения
27. Город Видин. Боклук капия (мусорные ворота) — план
28. Город Видин. Боклук капия (рыночные ворота) — вид со стороны города
29. Город Видин. План расположения флорентинских ворот
30. Город Видин. Телеграф капия (телеграфные ворота) — план
31. Город Видин. Телеграф капия (телеграфные ворота) — вид со стороны крепости
32. Город Видин. Телеграф капия (телеграфные ворота) — вид со стороны крепости
33. Город Видин. Мечеть Пазвантоглу — план
34. Город Видин. Мечеть Пазвантоглу — вид
35. Город Видин. Мечеть Пазвантоглу — центральный вход с аркадой
36. Город Видин. Деталь двери мечети Пазвантоглу
37. Город Видин. Мечеть Пазвантоглу — оформление лицевого фасада постамента минарета
38. Город Видин. Библиотека Пазвантоглу — план
39. Город Видин. Библиотека Пазвантоглу — центральный вход
40. Город Видин. Мечеть Мустафы паши — центральный вход
41. Город Видин. Мечеть Мустафы паши — вид
42. Город Видин. Могила Пазвантоглу во дворе мечети Мустафы паши
43. Город Видин. Гробница Садаседин
44. Город Видин. Крыстата казарма (постройка в форме креста)
45. Город Видин. Крыстата казарма (постройка в форме креста) — общий вид
46. Город Видин. Старая почта — вид
47. Город Видин. Башня Мослука — план
48. Город Видин. Чешма Мослука — план
49. Город Видин. Чешма Мослука — вид
50. Город Видин. Чешма близ Дервиш мечети — вид
51. Город Видин. Церковь „Св. Пантелеймон" — план
52. Город Видин. Церковь „Св. Пантелеймон" — в разрезе
53. Город Видин. Церковь „Св. Петка" — план
54. Город Видин. Караульное помещение сарая Осман паши
55. Город Видин. Деревня Новое село — Видинской области. Дом — план
56. Город Видин. Жилой дом Ангела — план
57. Город Видин. Дом Ангела — вид
58. Город Лом-паланка. Фонтан чешма — вид
59. Вид части старой крепости, на восток от города Оряхово
60. Город Оряхово. План уличной сети
61. Город Оряхово. Площадь и центральная улица
62. Город Оряхово. Площадь — план
63. Город Оряхово. Торговые ряды — план
64. Общий вид города Оряхово (гравюра неизвестного художника, по всей вероятности начала XIX века)
65. Общий вид города Оряхово (неизвестного художника, по всей вероятности начала XIX века)
66. Город Оряхово. Общий вид города
67. Город Оряхово. Церковь „Св. Георгия" — план
68. Город Оряхово. Жилой дом — план
69. Город Оряхово. Старая улица торговых рядов
70. Город Оряхово. Старая улица торговых рядов — вид с южной стороны
71. Город Никополь. План уличной сети до Освобождения
72. Город Никополь. Площадь перед мечетью на восточном холме
73. Общий вид города Никополя (по гравюре неизвестного художника, по всей вероятности до 1878 года)

74. Общий вид города Никополя с крепостной стеной
75. Общий вид города Никополя с крепостной стеной
76. Город Никополь. Восточная дверь верхней крепости
77. Город Никополь. Чешма Елии
78. Город Никополь. Общий вид части города с церковью „Св. Павла и Петра“ и башня с часами
79. Город Никополь. Старая церковь „Св. Павла и Петра“ — план
80. Город Никополь. Старая церковь „Св. Павел и Петр“ — вид
81. Город Свищов. План городской уличной сети
82. Город Свищов. План главной улицы и центр города
83. Город Свищов. Площадь „Св. Троица“
84. Город Свищов. Общий вид города
85. Город Свищов. Атпазар (лошадиный рынок) — план
86. Город Свищов. Атпазар (лошадиный рынок) — вид
87. Город Свищов. План площади с часами
88. Город Свищов. „Велешаныт“ — площадь
89. Город Свищов. Домуз — торговые ряды
90. Город Свищов. Вид пристани — леса
91. Город Свищов. Общий вид города в эпоху Возрождения
92. Город Свищов. Общий вид города в эпоху Возрождения
93. Город Свищов. Общий вид города в эпоху Возрождения
94. Город Свищов. Мечеть в местности Атпазар (лошадиный рынок)—приземный этаж
95. Город Свищов. Мечеть в местности Атпазар. План — галлерея
96. Город Свищов. Мечеть в местности Атпазар — вид
97. Город Свищов. Вид части центра города с Ени Кышла
98. Город Свищов. Чешма в местности-Атпазар
99. Город Свищов. Старая турецкая чешма
100. Город Свищов. Чешма возле церкви „Св. Преображение“
101. Город Свищов. Постоялый двор при Велешанских торговых рядах
102. Город Свищов. Башня с часами
103. Город Свищов. Церковь „Св. Димитрий“ — план
104. Город Свищов. Церковь „Св. Димитрий — в разрезе
105. Город Свищов. Вид одной части города с крепостью
106. Город Свищов. Школа при церкви „Св. Димитрий“ (килийно училище—план этажа Город Свищов. Школа при церкви
107. „Св. Димитрий — план погреба
108. Город Свищов. Церковь „Св. Павел и Петр“ — план
109. Город Свищов. Церковь „Св. Павел и Петр — поперечный разрез
110. Город Свищов. Церковь „Св. Илья“ — деталь северного фасада
111. Город Свищов. Церковь „Св Илья“ — вид
112. Город Свищов. Общий вид части города с церковью „Св. Преображение“ до ее переустройства
113. Город Свищов. Церковь „Св. Преображение“ — план
114. Город Свищов. Церковь „Св. Троица“ — вид
115. Город Свищов. Церковь „Св. Троица — план
116. Город Свищов. Церковь „Св. Троица — продольный разрез
117. Город Свищов. Церковь „Св. Троица“ — поперечный разрез
118. Город Тырново. Церковь „Константин и Елена“ — план
119. Город Тырново. Церковь „Св. Константин и Елена“ — поперечный разрез
120. Город Тырново. Церковь „Св. Константин и Елена“ — продольный разрез
121. Город Свищов. Церковь „Св. Кирила и Мефодия“ — план
122. Город Свищов. Церковь „Св. Кирила и Мефодия“
123. Город Свищов. Старая школа „Николай Павлович“
124. Город Свищов. Музей „Николай Павлович
125. Город Свищов. Старый дом
126. Город Свищов. Дом Мира — вид
127. Город Свищов. Дом Хрулева — план приземного этажа
128. Город Свищов. Дом Хрулева — план этажа
129. Город Свищов. Дом Хрулева — вид
130. Деталь дом Хрулева
131. Город Свищов. Дом Гр. Начевича — вид
132. Город Свищов. Дом Сладкарева — приземный этаж
133. Город Свищов. Дом Сладкарева — этаж
134. Город Свищов. Дом Сладкарева — вид
135. Город Свищов. Дом близ Велешанских торговых рядов — вид
136. Город Русчук. Общий вид города 1877 года
137. Город Русчук. План города 1877 года (по оригиналу, находящемуся в проектантской организации в городе Русе)
138. Город Русчук. План основной уличной сети
139. Город Русчук. Общий вид города в эпоху Возрождения
140. Город Русчук. Общий вид города

141. Город Русчук. Общий вид города вместе с северной стороны
142. Город Русчук. Южные ворота
143. Город Русчук. Центральная мечеть
144. Город Русчук. Общий вид с башней с часами
145. Город Русчук. Турецкое кафе
146. Город Русчук. Церковь „Св. Троица“ — план
147. Город Русчук. Церковь „Св. Троица“ — детали
148. Город Русчук. Церковь „Св. Троица“ — восточный фасад
149. Город Русчук. Церковь „Св. Троица“ — фрагмент фасада
150. Город Русчук. Старые турецкие дома
151. Город Русчук. Дом Калепы
152. Город Русчук. Дом Райны Нешевой — приземный этаж
153. Город Русчук. Дом Райны Нешевой — этаж
154. Город Тутракан. Общий вид города (по гравюре неизвестного художника, по всей вероятности первой половины XIX века)
155. Город Тутракан. План городской уличной сети в эпоху Возрождения
156. Город Тутракан. Основная артерия городского уличного плана
157. Город Тутракан. Схема городской уличной сети по румынским источникам
158. Город Тутракан. Общий вид города со стороны Дуная по румынским источникам
159. Город Тутракан. Турецкое Тюлбе в восточной части города
160. Город Тутракан. Церковь „Св. Николая“ — план
161. Город Тутракан. Церковь „Св. Николая“ — восточный фасад
162. Город Тутракан. Дом в южной части города
163. Город Силистра. Крепостная стена при Римлянах
164. Город Силистра. План уличной сети
165. Город Силистра. Основная уличная сеть
166. Город Силистра. Схема уличной сети (по румынским источникам)
167. Город Силистра. Восточные ворота крепостной стены
168. Город Силистра. Подземное убежище (хумба)
169. Город Силистра. Подземное убежище (хумба)
170. Город Силистра. Мечеть Байракли — вид
171. Город Силистра. Общий вид города
172. Город Силистра. Мечеть Байракли — план
173. Город Силистра. Мечеть Куршум — план
174. Город Силистра. Мечеть Куршум — вид
175. Город Силистра. Деталь минарета мечети Куршум
176. Город Силистра. Деталь минарета мечети Куршум
177. Город Силистра. Деталь минарета мечети Куршум
178. Город Силистра. Мечеть Тахта
179. Город Силистра. Центральный вход в старую турецкую казарму Ени Кышла
180. Город Силистра. Старый постоялый двор — расположение
181. Город Силистра. Старый постоялый двор — вид
182. Город Силистра. Торговые ряды — вид
183. Город Силистра. Торговые ряды — вид
184. Город Силистра. Старые торговые ряды — вид
185. Город Силистра. Церковь „Св. Петра и Павла“ — план
186. Город Силистра. Церковь „Св. Петра и Павла“
187. Город Силистра. Дом на ул. Калчева № 6
188. Город Силистра. Дом на ул. Любена Каравелова — план
189. Город Силистра. Дом на ул. Дойран — этаж
190. Город Силистра. Конак (дворец) — план
191. Дунайский берег близ Флорентин — вид по гравюре Ф. Каниц
192. Вид Дунайского берега при флорентин (по гравюре неизвестного художника, по всей вероятности к середине XIX в.)
193. Вид Дунайского берега (гравюра неизвестного художника, по всей вероятности первой половины XIX в.)
194. Город Хырсово — вид
195. Общий вид города Хырсово (по гравюре неизвестного художника)
196. Вид берега при Флорентин и деревня (гравюра неизвестного художника, вероятно середины XIX века)
197. Берег Дуная при деревне Цебр (гравюра неизвестного художника, по всей вероятности середины XIX века)
198. Город Добрич (Толбухин)—Восточный фасад церкви
199. Церковь в с. Лазарево. Восточный фасад

DIE BULGARISCHEN DONAUSTÄDTE AUS DER ZEIT DER BULGARISCHEN WIEDERGEBURT

(Prof.TODOR ZLATEV, Architekt (Sofia)

(ZUSAMMENFASSUNG)

Schon als die Römer sich auf der Balkanhalbinsel an den Donauufern niederließen, bildete die Donau eine natürliche Grenze zwischen den Ländern und Völkern diesseits und jenseits des Flusses. Fast alle bulgarischen Donaustädte sind an der Stelle irgendeiner römischen Siedlung, Festung oder Poststation entstanden.

Zur Zeit der Bulgarischen Wiedergeburt war jede der acht Städte an der Donau von einer Stadtmauer umgeben, so daß diese Städte befestigte Hafenpunkte darstellten. Die Straßen, die sie mit dem Hinterland verbanden, führten über die Stadttore, so daß sich der ganze Verkehr mit diesen Städten über die Stadttore vollzog.

Die Städte entwickelten sich in den Grenzen ihrer Stadtmauern, was sich nicht nur auf ihren Bauplan, sondern auch auf ihre Architektur auswirkte.

Die Hauptstraßen in diesen Städten waren jene, die vom Hafen über den Marktplatz zum Haupttore führten. Dadurch, daß diese Städte unmittelbar am Flußufer liegen, hatten ihre Durchgangsstraßen einen ganz anderen Charakter als die sonstigen Städte im Lande. Die Durchgangsstraße in den Donaustädten verband den Hafen mit dem Stadtzentrum und führte dann über das Haupttor ins Innere des Landes.

Soweit Durchgangsstraßen in paralleler Richtung zum Ufer vorhanden waren, sind sie durch den Verkehr nicht stark belastet gewesen, da sich der ganze Transport in dieser Richtung hauptsächlich zu Wasser vollzog. Dies war zudem billiger und bequemer. Das ganze Straßennetz war auf einer Fläche entwickelt, deren Form zum Halbkreis gravitierte. Den Durchmesser bildete das Donauufer.

Die öffentlichen Gebäude und die Wohnhäuser verliehen diesen Städten das architektonische Bild. Die öffentlichen Gebäude hatten ein türkisches Gepräge, was darauf zurückzuführen ist, daß in ihnen während der ganzen Zeit der Bulgarischen Wiedergeburt türkische Truppen in Garnison lagen und ihre Bevölkerung sich zum größeren Teil aus Türken zusammensetzte. Die Moscheen, Karawansereien, Badeanstalten, Seminare usw. gaben diesen Städten einen monumentalen Ausdruck.

Das Wohnhaus war indessen vom Typ jener Häuser, die uns aus dem Hinterland dieser Städte bekannt sind.

Die von der bulgarischen Bevölkerung erbauten und genutzten öffentlichen Gebäude waren nur die Kirchen. Sie sind meist einschiffig. Obwohl die Donaustädte auf eine alte Geschichte zurückblicken, sind in ihnen nicht viel Kulturdenkmäler aus der Vergangenheit erhalten. Das älteste ist die Zitadelle „Baba Vida“ in Vidin, die wahrscheinlich auf der römischen Festung Bononia errichtet ist. Ein anderer alter Bau ist die Kirche „Sveti Petär i Pavel“ (Peter-und-Paulus-Kirche) im Zentrum von Nikopol. Sie ist zum Teil demoliert. Aus etwas jüngerer Zeit ist die Kirche „Sveti Pantheleimon“ in Vidin. Von den einschiffigen Kirchen aus dem 17. Jahrhundert sind erhalten: die Kirche „Sveti Petär i Pavel“ (Peter-und-Paulus-Kirche) in Rusčuk, sowie die Kirchen „Sveti Dimitär“ (Demetriuskirche) und „Sveti Petär i Pavel (Peter-und-Paulus-Kirche) in Svištov. In den meisten Kirchen aus dem 17. Jahrhundert findet sich in den Wandmalereien der Name des walachischen Woiwoden Matej Bessaraba und seiner Frau Helena.

Aus der späteren Zeit der Bulgarischen Wiedergeburt stammt auch die dreischiffige Kirche „Sveta Trojtza“ (Dreifaltigkeitskirche) in Svištov, gebaut von Kolju Fičeto.

Wichtige architektonische Denkmäler dieser Städte sind die Stadtmauern und insbesondere die Bauart der Stadttore sowohl auf der Flußseite, als auch auf der Seite zum Hinterland. Um 1810 haben viele dieser Städte ihre Stadtmauern verloren.

In den großen Verwaltungszentren, wie es nacheinander Vidin, Russe, Nikopol und Silistra als Sitz des Sandschaks waren, kamen überraschenderweise Gebäude auf, die ihrer Zeit vorauseilten, wie zum Beispiel die Kaserne in Vidin, ein kreuzförmiger Bau, der einen vollkommen fremdländischen architektonischen Charakter trägt und nicht die Frucht einer gesetzmäßigen einheimischen Entwicklung ist. Diese Gebäude stehen isoliert da und haben keine Verbindung mit ihrer Umwelt.

In manchen der Donaustädte finden sich Gebäude im Barockstil, was von einem unmittelbaren Einfluß aus Mitteleuropa herrührt.

Auf die Entwicklung der architektonischen Gestaltung des Wohnhauses wirkte unmittelbar auch die damalige erhebliche Migration in diesem Teil des Landes. Infolge der häufigen und schweren Kriege, die während des ganzen 19. Jahrhunderts zwischen Rußland und der Türkei geführt wurden, sind diese Städte oft entvölkert gewesen und von neuem wieder besiedelt worden. Die neue Bevölkerung kam von auswärts, meist aus den Gebirgen, demzufolge wir in diesen Städten auch das typische Berghaus finden.

Eine große Bevölkerungsbewegung setzte Ende des 18. und Anfang des 19. Jahrhunderts durch die Janitschareneinfälle ein. Um die Mitte des 17. Jahrhunderts strömte eine türkische Bevölkerung in diese Städte, die nach der Türkenniederlage bei Wien aus Ungarn flüchtete. Speziell in Svištov kommt das Arbanassenhaus auf, hauptsächlich als eine Folge der wirtschaftlichen Beziehungen dieser Stadt mit dem Dorfe Arbanassi und Tărnovo.

Das Panorama der Donaustädte zeigt eine vollkommene, geschlossene Komposition mit deutlicher Konturlinie, die durch die Stadtmauer entsteht. Dieses Bild sieht man zum Teil in erhaltenen Gravüren von diesen Städten. Sie stammen von der Hand unbekannter Künstler und datieren etwa aus dem Anfang des 19. Jahrhunderts. Fest in den Rahmen der Stadtmauer eingeschlossen, bilden diese Städte einen deutlich umrissenen Körper in der Landschaft des rechten Donauufers.

Die Landschaft, in der sich die Donaustädte während der Bulgarischen Wiedergeburt gebildet haben, hat einen betonten eigenen Charakter. Sie ist durch zwei Elemente bedingt: die Donau, mit ihren Wasserflächen, und das hohe rechte hügelige Ufer. In dieser Geländetektonik am bulgarischen Ufer macht der Fluß Windungen mit großem Radius, so daß man stets ein Bild von Wasserflächen mit weiter und tiefer Perspektive erhält. Die großen Hügel des rechten Ufers, die senkrecht aus dem Wasser emporsteigen, und das flache, niedrige und ebene linke Ufer, das sich nach Norden in der Weite verliert, alles das gibt der Landschaft einen großen Maßstab und verleiht ihr stellenweise einen heroischen Charakter.

Alle bulgarischen Donaustädte können auf zwei Typen zurückgeführt werden: der eine wird von Vidin und der andere von Nikopol vertreren. Die Städte von der Gruppe des ersten Typs entwickelten sich innerhalb der Festungsmauern und die von der Gruppe des zweiten Typs um die Festung. In beiden Fällen ist der Hafen jedoch mit dem Befestigungswerk verbunden.

VERZEICHNIS DER ABBILDUNGEN IM TEXT

1. Karte über die Verteilung der römischen Siedlungen an der Donau. Nach K. Müller.
2. Karte über die Verteilung der römischen Siedlungen an der Donau im Mittelalter. Vom Verfasser.
3. Stadtplan von Vidin zur Zeit der Bulgarischen Wiedergeburt. Mit Ergänzungen des Verfassers.
4. Lageplan des „Kaleto“ zur Zeit der Bulgarischen Wiedergeburt. Restauration vom Verfasser.
5. Stadtplan von Vidin aus dem Jahre 1730 Nach einem alten österreichischen Plan der Stadt.
6. Vidin. Die Hauptarterien des Straßennetzes zur Zeit der Bulgarischen Wiedergeburt. Vom Verfasser.
7. Vidin. Plan des „Mosluk“. Mit Ergänzungen des Verfassers.
8. Vidin. Plan der alten „Negotinska čaršija“ (Negotin-Marktplatz). Mit Ergänzungen des Verfassers.

9. Vidin. Grundriß des Harems Hüssein Paschas. Vom Verfasser.
10. Vidin. Panorama der Stadt. Nach einer Gravüre eines unbekannten Künstlers, wahrscheinlich vom Anfang des 19 Jh.
11. Vidin. „Baba“Vida“. Grundriß vom Erdgeschoß. Von den Architekten Totev, D. Grigorova und M. Sacharieva.
12. Vidin. „Baba Vida“. Grundriß der Terrasse. Vom Verfasser.
13. Vidin. Panorama. Aus dem Reiseführer von Vidin.
14. Vidin. Eingang zur Zitadelle. Illustration.
15. Vidin. „Baba Vida“. Südwestansicht. Illustration.
16. Vidin. Eingang zur Zitadelle. Gravüre von F. Kanitz.
17. Vidin. „Baba Vida“. Panorama. Gravüre von F. Kanitz.
18. Vidin. Lageplan von einem Teil der Festungsmauer am Flußufer. Skizze vom Verfasser.
19. Vidin. Panorama. Nach einer Gravüre eines unbekannten Künstlers, wahrscheinlich vom Anfang des 19. Jh.
20. Vidin. Panorama. Nach einer Gravüre eines unbekannten Künstlers, wahrscheinlich vom Anfang des 19. Jh.
21. Vidin. Lageplan der „Stambul kapija“[1]. Vom Verfasser.
22. Vidin Ansicht der „Stambul kapija“. Illustration.
23. Vidin. Lageplan der „Bazar kapija“, Vom Verfasser.
24. Vidin. „Bazar kapija“. Außenansicht. Vom Verfasser.
25. Vidin. „Bazar kapija“. Ausblick von der Festung. Photoaufnahme. Vom Verfasser
26. Vidin. „Bazar kapija“. Ansicht. Aus der Zeit der Befreiung. Im Bezirksmuseum Vidin.
27. Vidin. „Bokluk kapija“. Lageplan. Vom Verfasser.
28. Vidin. „Bokluk kapija“. Ansicht von der Stadtseite aus. Aus einer Publikation.
29. Vidin. „Florentiner kapija“. Lageplan. Vom Verfasser.
30. Vidin. „Telegraf kapija“. Lageplan. Vom Verfasser.
31. Vidin. „Telegraf kapija“. Aussicht von der Festung. Vom Verfasser.
32. Vidin. „Telegraf kapija“. Aussicht von der Festung. Vom Verfasser.
33. Vidin. Pazvantoglu-Moschee. Grundriß. Vom Verfasser.
34. Vidin. Pazvantoglu-Moschee. Ansicht. Vom Verfasser.
35. Vidin. Pazvantoglu-Moschee. Haupteingang mit Arkade. Vom Verfasser.
36. Vidin. Pazvantoglu-Moschee. Detail von der Eingangstür. Von Architekt A. Tornjov.
37. Vidin. Pazvantoglu-Moschee. Gestaltung der Frontfassade des Minarettsockels. Vom Verfasser.
38. Vidin. Pazvantoglu-Bibliothek. Grundriß. Vom Verfasser.
39. Vidin. Pazvantoglu-Bibliothek. Ansicht. Vom Verfasser.
40. Vidin. Mustafa-Pascha-Moschee. Haupteingang. Vom Verfasser.
41. Vidin. Mustafa-Pascha-Moschee. Ansicht. Vom Verfasser.
42. Vidin. Das Grab Pazvantoglus im Hof der Mustafa-Pascha-Moschee. Gravüre von F. Kanitz.
43. Vidin. Gruft von Saadedin. Vom Verfasser.
44. Vidin. Die kreuzförmige Kaserne. Grundriß. Vom Verfasser.
45. Vidin. Die kreuzförmige Kaserne. Ansicht. Vom Verfasser.
46. Vidin. Die Alte Post. Ansicht. Im Bezirksmuseum Vidin.
47. Vidin. Der Uhrturm. Ansicht. Gravüre von F. Kanitz.
48. Vidin. Der Moslukbrunnen. Lagepan. Von Architekt Karasimeonov.
49. Vidin. Der Moslukbrunnen. Ansicht. Im Archäologischen Museum, Sofia
50. Vidin. Der Brunnen bei der Derwisch-Moschee. Ansicht. Im Archäologischen Museum, Sofia.
51. Vidin. Die Kirche „Sveti Pantheleimon“. Grundriß. Vom Verfasser.
52. Vidin. Die Kirche „Sveti Pantheleimon“. Sohnitt. Vom Verfasser.
53. Vidin. Die Kirche „Sveta Petka“. Grundriß. Vom Verfasser.
54. Vidin. Serail Osman Paschas. Ausschauerker der Wache. Von Architekt A. Tornjov.
55. Bezirk. Vidin. Dorf Novo Selo. Haus. Grundriß. Vom Verfasser.
56. Vidin. Angelovs Haus. Grundriß. Vom Verfasser.
57. Vidin. Angelovs Haus. Ansicht. Vom Verfasser.
58. Lompalanka. Der Schadravan — Brunnen. Ansicht. Gravüre von F. Kanitz.
59. Orjahovo. Teil der Alten Festung östlich der Stadt. Photoaufnahme des Verfassers.
60. Orjahovo. Straßenplan.
61. Orjahovo. Hauptplatz mit Hauptstraße. Vom Verfasser.
62. Orjahovo. Der Hauptplatz. Lageplan. Photoaufnahme des Verfassers.
63. Orjahovo. Der Marktplatz. Lageplan. Vom Verfasser.
64. Orjahovo. Panorama. Gravüre eines unbekannten Künstlers, wahrscheinlich vom Anfang des 19. Jh.

---

[1] Kapija-Tor (türkisch).

65. Orjahovo. Panorama. Von einem unbekannten Künstler, wahrscheinlich vom Anfang des 19. Jh.
66. Orjahovo. Panorama. Gravüre von F. Kanitz.
67. Orjahovo. Kirche „Sveti Georgi“. Grundriß Vom Verfasser.
68. Orjahovo. Haus. Grundriß. Vom Verfasser.
69. Orjahovo. Die Alte Marktstraße. Vom Verfasser.
70. Orjahovo. Die Alte Marktstraße. Ansicht von Süden. Vom Verfasser.
71. Nikopol. Straßennetz vor der Befreiung. Plan. Ergänzt vom Verfasser.
72. Nikopol. Platz vor der Moschee auf dem Osthügel. Vom Verfasser.
73 Nikopol. Panorama. Nach einer Gravüre eines unbekannten Künstlers, wahrscheinlich vor 1878.
74. Nikopol. Panorama mit der Festungsmauer. Gravüre eines unbekannten Künstlers, wahrscheinlich vom Anfang des 19 Jh.
75. Nikopol. Panorama mit der Festungsmauer. Gravüre eines unbekannten Künstlers, wahrscheinlich vom Anfang des 19. Jh.
76. Nikopol. Osttor der Oberen Festung. Aufnahme von unbekanntem Autor. Im Stadtrat Nikopol.
77. Nikopol. Elias-Brunnen. Alte Aufnahme von unbekanntem Autor.
78. Nikopol. Panorama. Ausschnitt mit Kirche „Sveti Petär i Pavel“ und Uhrturm. Gravüre von F. Kanitz.
79. Nikopol. Die Alte Kirche „Sveti Petär i Pavel“. Grundriß. Nach N. Mavrodinov.
80. Nikopol. Die Alte Kirche „Sveti Petär i Pavel“. Ansicht. Vom Verfasser.
81. Svištov: Straßenplan. Ergänzt vom Verfasser.
82. Svištov: Plan des Stadtzentrums mit Hauptstraße. Vom Verfasser.
83. Svištov: Sveta-Troitza-Platz. Vom Verfasser.
84. Svištov: Gesamtansicht der Stadt. Illustration.
85. Svištov. At-Bazar (Roßmarkt). Lageplan. Ergänzt vom Verfasser.
86. Svištov. At-Bazar (Roßmarkt). Ansicht. Vom Verfasser.
87. Svištov. Plan des Platzes mit der Uhr. Restauration vom Verfasser.
88. Svištov. Der Velesanerplatz. Ergänzt vom Verfasser.
89. Svištov. Domuz-Markt. Ergänzt vom Verfasser.
90. Svištov. Hafen „Skeljata“. Teilansicht. Vom Verfasser.
91. Svištov. Panorama zur Zeit der Bulgarischen Wiedergeburt. Gravüre eines unbekannten Künstlers, wahrscheinlich aus der ersten Hälfte des 19. Jh.
92. Svištov. Panorama zur Zeit der Bulgarischen Wiedergeburt. Gravüre eines unbekannten Künstlers, wahrscheinlich aus der ersten Hälfte des 19. Jh.
93. Svištov. Panorama zur Zeit der Bulgarischen Wiedergeburt. Autor unbekannt.
94. Svištov. Moschee am At-Bazar (Roßmarkt). Grundriß. Vom Verfasser.
95. Svištov. Moschee am At-Bazar (Roßmarkt). Grundriß der Galerie. Vom Verfasser.
96. Svištov. Moschee am At-Bazar (Roßmarkt). Ansicht. Vom Verfasser.
97. Svištov. Teilansicht vom Stadtzentrum mit Eni käschla. Aus dem Archiv von F. Kanitz.
98. Svištov. Der Brunnen am At-Bazar (Roßmarkt). Vom Verfasser.
99. Svištov. Alter türkischer Brunnen. Vom Verfasser.
100. Svištov. Brunnen bei der Kirche „Sveti Preobraženie“. Vom Verfasser.
101. Svištov. Die alte Herberge am Velesaner Markt. Vom Verfasser.
102. Svištov. Der Uhrturm. Illustration.
103. Svištov. Kirche „Sveti Dimitär“ Grundriß. Vom Verfasser.
104. Svištov. Kirche „Sveti Dimitär“. Schnitt. Vom Verfasser.
105. Svištov. Stadtteil mit der Festung. Ansicht. Im Stadtmuseum Svištov.
106. Svištov. Klosterschule der Kirche „Sveti Dimitär“. Grundriß vom Obergeschoß. Vom Verfasser.
107. Svištov. Klosterschule der Kirche „Sveti Dimitär“. Grundriß vom Keller. Vom Verfasser.
108. Svištov Kirche „Sveti Petär i Pavel“. Grundriß. Vom Verfasser.
109. Svištov. Kirche „Sveti Petär i Pavel“. Querschnitt. Vom Verfasser.
110. Svištov. Kirche „Sveti Ilia“ (Eliaskirche). Nordfassade. Detail. Vom Verfasser.
111. Svištov. Kirche Sveti Ilia“ (Eliaskirche). Skizze. Vom Verfasser.
112. Svištov. Stadtteil mit der Kirche „Sveto Preobraženie“. Vor dem Umbau der Kirche. Panorama. Stadtmuseum Svištov.
113. Svištov. Kirche „Sveto Preobraženie“. Grundiß. Vom Verfasser.
114. Svištov. Kirche „Sveta Troitza“ (Dreifaltigkeitskirche). Ansicht. Illustration.
115. Svištov. Kirche „Sveta Troitza“ (Dreifaltigkeitskirche). Grundriß. Von Arch. St. Mateev u. Arch. Em. Momirov.
116. Svištov. Kirche „Sveta Troitza“ (Dreifaltigkeitskirche). Längsschnitt. Arch. St. Mateev u Arch. Em. Momirov.
117. Svištov. Kirche „Sveta Troitza“ (Dreifaltigkeitskirche). Querschnitt. Arch. St. Mateev u. Arch. Em. Momirov.

118. Tărnovo. Kirche „Sveti Konstantin i Elena“. Grundriß. Arch. St. Mateev u. Arch. Em. Momirov.
119. Tărnovo. Kirche „Sveti Konstantin i Elena“. Querschnitt. Arch. St. Mateev u. Arch. Em. Momirov.
120. Tărnovo. Kirche „Sveti Konstantin i Elena“. Längsschnitt. Arch. St. Mateev u. Arch. Em. Momirov.
121. Svištov. Kirche „Sveti Kyrill i Methodi“. Grundriß. Architekt Em. Momirov.
122. Svištov. Kirche „Sveti Kyrill i Methodi“. Vom Verfasser.
123. Svištov. Die Alte Schule von Nikolaj Pavlovič. Reproduktion. Vom Verfasser.
124. Svištov. Nikolaj-Pavlovič-Museum. Vom Verfasser.
125. Svištov. Altes Haus. Vom Verfasser.
126. Svištov. Haus des Friedens. Ansicht. Vom Verfasser.
127. Svištov. Das Haus von T. Hrulev. Grundriß des Erdgeschosses. Vom Verfasser.
128. Svištov. Das Haus von T. Hrulev. Grundriß des Obergeschosses. Vom Verfasser.
129. Svištov. (Das Haus von T. Hrulev.) Ansicht. Vom Verfasser.
130. Svištov. Das Haus von T. Hrulev. Detail. Vom Verfasser.
131. Svištov. Das Haus von Gr. Načevič. Ansicht. Vom Verfasser.
132. Svištov. Das Haus von Sladkarev. Erdgeschoß. Vom Verfasser.
133. Svištov. Das Haus von Sladkarev. Obergeschoß. Vom Verfasser.
134. Svištov. Das Haus von Sladkarev. Ansicht. Vom Verfasser.
135. Svištov. Das Haus am Velesaner Markt. Ansicht. Vom Verfasser.
136. Rusčuk. Panorama von 1877. Im Stadtmuseum Russe.
137. Rusčuk. Stadtplan von 1877. Nach einem Original in der Projektantenorganisation, Russe. Vom Verfasser.
138. Rusčuk. Plan des Hauptstraßennetzes. Vom Verfasser.
139. Rusčuk. Panorama zur Zeit der Bulgarischen Wiedergeburt. Von unbekanntem Autor.
140. Rusčuk. Panorama. Von unbekanntem Autor.
141. Rusčuk. Panorama mit Festungsmauern (von Norden gesehen). Von unbekanntem Künstler, wahrscheinlich aus der ersten Hälfte des 19. Jh.
142. Rusčuk. Südtor. Vom Verfasser.
143. Rusčuk. Hauptmoschee. Vom Verfasser.
144. Rusčuk. Panorama mit Uhrturm. Aus dem Archiv von F. Kanitz.
145. Rusčuk. Türkisches Kaffeehaus. Im Stadtmuseum Russe.
146. Rusčuk. Kirche „Sveta Troitza“. Dreifaltigkeitskirche). Grundriß. Vom Verfasser.
147. Rusčuk. Kirche „Sveta Troitza“ (Dreifaltigkeitskirche). Details. Von Architekt A. Tornjov.
148. Rusčuk. Kirche „Sveta Troitza“ (Dreifaltigkeitskirche). Ostfassade. Vom Verfasser.
149. Rusčuk. Kirche „Sveta Troitza“ (Dreifaltigkeitskirche). Fassadenfragment. Vom Verfasser.
150. Rusčuk. Alte türkische Häuser. Stadtmuseum Russe.
151. Rusčuk. Das Haus von Kaljopa. Vom Verfasser.
152. Rusčuk. Das Haus von Rajna Neševa. Erdgeschoß. Vom Verfasser.
153. Rusčuk. Das Haus von Rajna Neševa. Obergeschoß. Vom Verfasser.
154. Tutrakan. Panorama. Nach einer Gravüre eines unbekannten Künstlers, wahrscheinlich aus der ersten Hälfte des 19. Jh.
155. Straßenplan aus der Zeit der Bulgarischen Wiedergeburt. Im Stadtrat.
156. Tutrakan. Hauptarterie des Sraßennetzes. Vom Verfasser.
157. Tutrakan. Schema des Straßennetzes. Nach einer rumänischen Quelle.
158. Tutrakan. Panorama. Von der Donau gesehen. Nach einer rumänischen Quelle.
159. Tutrakan. Türkisches Tümbé (Gruft) im Ostteil der Stadt. Vom Verfasser.
160. Tutrakan. Kirche „Sveti Nikola“ (Nikolauskirche). Grundriß. Vom Verfasser.
161. Tutrakan. Kirche „Sveti Nikola“ (Nikolauskirche). Ostfassade. Vom Verfasser.
162. Tutrakan. Haus am Südrand der Stadt. Vom Verfasser.
163. Silistra. Stadtmauer zur Römerzeit. Nach Škorpil.
164. Silistra. Straßenplan. Mit Ergänzungen des Verfassers.
165. Silistra. Hauptstraßennetz. Vom Verfasser.
166. Silistra. Schema des Straßennetzes. Nach rumänischer Quelle.
167. Silistra. Osttor der Stadtmauer. Stadtmuseum Silistra.
168. Silistra. Unterirdisches Versteck (Humba). Vom Verfasser.
169. Silistra. Unterirdisches Versteck (Humba). Vom Verfasser.
170. Silistra. Bajrakli-Moschee. Ansicht. Stadtmuseum Silistra.
171. Silistra. Panorama. Von Jakob Alt.
172. Silistra. Bajrakli-Moschee. Grundriß. Vom Verfasser.
173. Silistra. Kurschum-Moschee. Grundriß. Vom Verfasser.
174. Silistra. Kurschum-Moschee. Vom Verfasser.
175. Silistra. Kurschum-Moschee. Detail vom Minarett. Vom Verfasser.

176. Silistra. Kurschum-Moschee. Detail vom Minarett. Vom Verfasser.
177. Silistra. Kurschum-Moschee. Detail vom Minarett. Vom Verfasser.
178. Silistra. Tachta-Moschee. Vom Verfasser.
179. Silistra. Die Alte türkische Kaserne (Eni k schla). Haupteingang. Stadtmuseum Silistra.
180. Silistra. Die Alte Herberge. Lageplan. Vom Verfasser.
181. Silistra. Die Alte Herberge. Ansicht. Vom Verfasser.
182. Silistra. Marktplatz. Teilansicht. Stadtmuseum Silistra.
183. Silistra. Marktplatz. Teilansicht. Vom Verfasser.
184. Silistra. Der Alte Marktplatz. Teilansicht. Vom Verfasser.
185. Silistra. Kirche „Sveti Petăr i Pavel“. Grundriß. Vom Verfasser
186. Silistra. Kirche „Sveti Petăr i Pavel“. Stadtmuseum Silistra.
187. Silistra. Haus in der Kalčevstraße (Nr. 6). Vom Verfasser.
188. Silistra. Haus in der Ljuben-Karavelov-Straße. Grundriß. Vom Verfasser.
189. Silistra. Haus in der Dojranstraße. Obergeschoß. Vom Verfasser.
190. Silistra. Der Konak. Grundriß. Vom Verfasser.
191. Donauufer bei Florentin. Ansicht. Gravüre vom F. Kanitz.
192. Donauufer bei Florentin. Ansicht. Nach einer Gravüre eines unbekannten Künstlers, wahrscheinlich aus der Mitte des 19 Jh.
193. Teilansicht des bulgarischen Donauufers (Stelle unbekannt). Gravüre eines unbekannten Künstlers, wahrscheinlich aus der ersten Hälfte des 19. Jh.
194. Stadt Hărsovo. Ansicht. Von unbekanntem Künstler.
195. Stadt Hărsovo. Panorama. Nach einer Gravüre eines unbekannten Künstlers.
196. Teilansicht des Donauufers bei Florentin und einer Siedlung. Gravüre eines unbekannten Künstlers, wahrscheinlich aus der Mitte des 19 Jh.
197. Das Donauufer beim Dorfe Cibăr. Gravüre eines unbekannten Künstlers, wahrscheinlich aus der Mitte des 19. Jh.
198. Dobrič (Tolbuchin). Kirche „Heil. Georgi“. Ostfassade. Vom Verfasser.
199. Dorf Lazarevo, Bezirk Karnobat. Dorfkirche. Ostfassade. Vom Verfasser.

THE BULGARIAN DANUBIAN TOWNS DURING THE BULGARIAN RENAISSANCE

PROF. ARCHITECT THEODOR ZLATEV (SOFIA)

(SUMMARY)

Eversince the Romans settled along the Danubian banks the Danube has been a border between the lands and the people living to the north and to the south of this line. Almost all Bulgarian Danubian towns have arisen out of some Roman towns, fortresses or post-offices.

During the Bulgarian Renaissance all the eight towns were fortified port points enclosed by strong walls. Going in and out of the towns was done through certain places—the town's gates. The roads coming from the interior passed into the towns through the gates.

During the Renaissance these towns developed inside the wall enclosing the town which had its influence on their town—planning as well as on their architecture.

Main streets in their street network were those connecting the port with the main town's gate—gathering together at the town's square. Because of the fact that the towns lie on the bank immediately by the river their transit street differs from the one in the towns situated in the interior of the country. There the transit street connects the port with the town's square and then directs itself to the dryland.

In case the transit street was in a direction parallel to the river bank it was not very busy because the whole transport in this direction was carried out along the river which was cheaper and easier. The whole street town network had a form tending to semicircle whose diameter was the Danubian bank.

The architecture of these towns was formed by the public building and the house. The first had a Turkish character for during the period of the Bulgarian Renaissance there was a permanent Turkish garrison and a predominant number of Turkish urban populations. The mosque, the „caravanserais“, the baths, the theological seminaries etc. together with the tower of the town's clock represented the monumental urban character.

The house, however, had the character of those dwelling buildings well-known to us from the interior whose district the town chanced to be.

The only public buildings built and used by the Bulgarian population in the towns were the churches—most of them with one aisle only. There are not many monuments in the Danubian towns preserved from the past, though they date from ancient times. The oldest monument is the „Baba Vida“ citadel in the town of Vidin probably built on Banonia — a Roman fortress. Next comes „Sveti Peter and Pavel“ church in the town of Nikopol from the 12 C. which was a central building but now half-destroyed. The church „Sveti Panteleimon“ — a one aisle in Vidin was built a little bit later. In the town of Ruschuk „Sveti Peter and Pavel“ church and in the town of Svishtov „Sveti Dimiter“ and „Sveti Peter and Pavel“ are preserved from the 17 Century. In most of the churches of this period one can see the names of the Wallachian chieftan Matei Bessaraba and of Elena—his wife in the mural paintings. The „Sveta Troitza“ church in Svishtov with three aisles is constructed by Koljo Fitcheto and dates from the time of the late Bulgarian Renaissance.

Belonging to the architecture of these towns are the fortified walls and especialy the architectural lay — out of their gates leading to the land as well as to the river bank. Towards 1810 many of the towns lost their walls.

In the big administrative centres the towns of Vidin, Russe, Nikopol and Silistra which were district head offices one can rather surprisingly see building forestalling their time such as the cross-shaped barracks in Vidin bearind an entirely foreign architectural character. These buildings are not the result of a local natural development and they stand isolated without any connection with the surroundings whatever.

As a direct influence from Central Europe one can find buildings in baroque in some of these towns.

The direct influence of the intense migration which has taken place in this part of the country can be seen in the development of house architecture in the Danubian towns. Because of the frequent and heavy wars waged at the end of the 18 Century and the beginning of the 19 Century between Russia and Turkey the towns were depopulated and repopulated mostly by immigrants from the mountain regions. That is why one can see the typical mountaineous house there.

The big movement of the population in these towns took place at the end of the 18th. and the beginning of the 19th. Century because of the Kurdjali attacks. By the middle of the 17th. Century the Turkish population which fled from Hungary after the Turkish defeat at Vienna invaded these towns. It is in the town of Svishtov that the Arbanasi house appears as a result of the economic relations between this town and the village of Arbanasy and Tirnovo.

The panorama of the Danubian towns showed the complete concise composition with a clear lay — out line expressed by the town wall enclosing the town. This appearance can be seen to a certain degree in the engravings preserved insome of the towns. These engravings were made about the middle of the 19th. Century by unknown artists. Being succinted in the frame of the wall these towns have entirely included themselves as a homogeneous body into the land scape of the right bank of the big river.

The landscape where the Danubian towns were formed during the Bulgarian Renaissance has a refinite character of its own. It depends on two main elements: the things given by nature namely the Danube river and its water area and ten high hills right bank. In this tectonics the river makes bends with very big radii in the ground of the Bulgarian bank and that is why water areas with a wide and deep perspective are always formed. The big hills on the right bank, that end immediately vertically in the very water and the left bank-flat and low disappearing into the Nort—all these things taken together make the large scale of the view — having at some places-heroic character.

All our Danubian towns can be brought to two types: the first represented by the town of Vidin and the second by the town of Nikopol. When speaking of the towns of the second type the town is outside the fortress while the town of the first type is inside the fortress. But in both the types the port is conn ected with the fortress.

LIST OF ILLUSTRATIONS TO THE TEXT

1. A map of the positions of the Roman settlements along the Danube — after K. Muler.
2. A map of the positions of the settlements along the Danube during the Renaissance — the Vidin T. C. and additions from the Author.
3. A plan of the town of Vidin during the Renaissance — the Vidin T. C. with additions from the Author.
4. A plan of the „Kaleto“ during the Renaissance — restoration.
5. Vidin. A plan of the town from 1730 — an old Austrian plan of the town.
6. Vidin. The main lines of communication of the town's street network. The Author.
7. Vidin. A plan of the cross-road „Moslukha“. From a plan of the town of Vidin with the Author's additions and researches.
8. Vidin. The plan of the old „Negotinska Charshia“. From the town's plan with the Author's researches and additions.
9. Vidin. A plan of „Husein pasha's Harem“. The Author.
10. A panorama view of the town of Vidin. After an engraving by an unknown author — probably the beginning of 19 C.
11. Vidin. „Baba Vida“. A plan of the basement. Photo — arch. Totev, D. Grigorova and M. Zaharieva.
12. Vidin. „Baba Vida“. A plan of the terrace. Photo the Author.

13. A panorama view — from the „Vidin Gude-book“.
14. The entrance of the citadel. An illustrated map.
15. Vidin. „Baba Vida“. A view from the Southwest. An illustrated map.
16. Vidin. The entrance of the citadel. An engraving by F. Kanitz.
17. The town of Vidin Panorama view of „Baba Vida“. An engraving by F. Kanitz.
18. The town of Vidin. Part of the fortress wall along the river. A sketch by the Author.
19. A panorama view of the town of Vidin after an engraving by an unknown author — probably from the beginning of the 19 C.
20. A panorama view of the town of Vidin after an engraving by an unknown author — probably from the beginning of the 19 C.
21. The town of Vidin. Plan of „Stambul Kapia“. An illustrated map.
22. The town of Vidin. View of „Stambul Kapia“.
23. The town of Vidin. A situation plan of „Pazar Kapia“ — the Author.
24. The town of Vidin. „Pazar Kapia“ A view from the outside. The Author.
25. The town of Vidin. „Pazar Kapia“. A view from the fortress. Photo — the Author.
26. The town of Vidin. „Pazar Kapia“. A view from the time of the Liberation in the Vidin County Museum.
27. The town of Vidin. „Bokluk Kapia“. A plan. The Author.
28. The town of Vidin. „Bokluk Kapia“. A view from the town. From a publication.
29. The town of Vidin. A situation plan of „The Florentin Kapia“. The Author.
30. The town of Vidin. „Telegraph Kapia“. A plan. The Author.
31. The town of Vidin. „Telegraph Kapia“. A view from the fortress.
32. The town of Vidin. „Telegraph Kapia“. A view from the fortress. The Author.
33. The town of Vidin. „Pazvantoglu Mosque“. A plan. The Author.
34. The town of Vidin. „Pazvantoglu Mosque“. A view. The Author.
35. The town of Vidin. „Pazvantoglu Mosque“. The main entrance with the arch. The Author.
36. The town of Vidin. A detail from the „Pazvant Mosque“. Arch. A. Tornov.
37. The town of Vidin. „Pazvantoglu Mosque“. The central facade of the base of the minaret. The Author.
38. The town of Vidin. The Pazvantoglu Library. A plan. The Author.
39. The town of Vidin. The Pazvantoglu Library. A view. The Author.
40. The town of Vidin. The Mosque Mustapha Pasha. The main entrance. The Author.
41. The town of Vidin. The Mosque Mustapha Pasha. A view. The Author.
42. The town of Vidin. The grave of Pazvantoglu in the yard of the Mustapha Pasha Mosque. An engraving by F. Kanitz.
43. The town of Vidin. The tomb of Saadedin The Author.
44. The town of Vidin. The Cross-shaped Barracks. A plan. The Author.
45. Vidin. The Cross-shaped Barracks. A view. The Author.
46. The town of Vidin. The Old Post-office. A view. Vidin County Mus.
47. The town of Vidin. The Tower of the Town's Clock. A view. An engraving by F. Kanitz.
48. The town of Vidin. Mosluka's Tap. A plan. Arch. Karasimeonov.
49. The town of Vidin. Mosluka's Tap. A view. Sofia Archeological Mus.
50. The town of Vidin. The Tap at Dervish Mosque. A view. Sof. Arch. Mus.
51. The town of Vidin. The Church „St. Panteleimon“. A plan. The Author.
52. The town of Vidin. The Church „St. Panteleimon“. A plan. The Author.
53. The town of Vidin. The Church „St. Petka“; A plan. The Author.
54. The town of Vidin. The Guard-room of Osman Pasha's Palace. Arch. A. Tornov.
55. The town of Vidin. Vidin county — the village of Novo Selo. A house. A plan. The Author.
56. The town of Vidin. Angelov's House. A plan. The Author.
57. The town of Vidin. Angelov's House. A view. The Author.
58. The town of Lompalanka. Shadravan Cheshma. A view. An engraving by F. Kanitz.
59. A view of a part of the old fortress to the East of the town of Oriahovo. Photo — the Author.
60. The town of Oriahovo. A plan of the street network. T. C. Oriahovo.
61. The town of Oriahovo. The square and the main street. The Author.
62. The town of Oriahovo. The square. A plan. Photo — the Author.
63. The town of Oriahovo. Charshiata. A plan. The Author.

64. A panorama view of the town of Oriahovo. An engraving by an unknown artist — probably the beginning of 19 C.
65. A panorama view of the town of Oriahovo by an unknown author — probably the beginning of 19 C.
66. The town of Oriahovo. Panorama. An engraving by Kanitz.
67. The town of Oriahovo. The church „St. George". A plan. The Author.
68. The town of Oriahovo. A house — plan. The Author.
69. The town of Oriahovo. The old charshiiska street. The Author.
70. The town of Oriahovo. The old charshiiska street — a view from the South. The Author.
71. The town of Nikopol. A plan of the street network before the Liberation. T. C. Nikopol — researches and additions by the Author.
72. The town of Nikopol. The square in front of the mosque on the East Hill. The Author.
73. A panorama view of the town of Nikopol after an engraving by an artist — probably before 1878.
74. A panorama view of the town of Nikopol with the fortress wall. An engraving by an unknown author — probably the beginning of 19 C.
75. A panorama view of the town of Nikopol with the fortress wall. An engraving by an unknown author — probably the beginning of 19 C.
76. The town of Nikopol. The East Gate of the upper fortress. Photo in the Nikopol T. C. — unknown author.
77. The town of Nikopol. Elia's Tap. An old photo by an unknown author.
78. The town of Nikopol. A panorama of a part of the town with the church „St. Pavel and Peter" and the clock tower. An engraving by Kanitz.
79. The town of Nikopol. The old church „St. Pavel and Peter". A plan. After N. Mavrodinov.
80. The town of Nikopol. The old church „St. Pavel and Peter". A view. The Author.
81. The town of Svishtov. A plan of the town street network. T. C. with additions and researches by the Author.
82. The town of Svishtov. A plan of the main street and the centre of the town. The Author.
83. Svishtov. The square „St. Troitza". The Author.
84. Svishtov. A general view of the town. An illustrated map.
85. Svishtov. „At Pazar". A plan. T. C. with additions from the Author.
86. Svishtov. „At Pasar". A view. The Author.
87. Svishtov. A plan of the square with the clock. A restoration — the Author.
88. Svishtov. The square „Veleshanat". T. C. with additions by the Author.
89. Svishtov. „Domuz Charshia". T. C. with additions by the Author.
90. Svishtov. A view of the port — Skeliata. The Author.
91. Svishtov. A panorama view of the town during the Renaissance. An engraving by an unknown author — probably the first half of the 19 C.
92. Svishtov. A panorama view of the town during the Renaissance. An engraving by an unknown author — probably from the first half of the 19 C.
93. Svishtov. A panorama view during the Renaissance by an unknown author.
94. Svishtov. „The Mosque at At Pazar." A plan of the basement — the Author.
95. Svishtov. „The Mosque at At Pazar." A plan of the gallery — the Author.
96. Svishtov. „The Mosque at At Pazar." A view. The Author.
97. Svishtov. A view of a part of the centre of the town with Eni Kashla. Photo from Kanitz' archives.
98. Svishtov. „The Tap at At Pazar". The Author.
99. Svishtov. „The Old Turkish Tap". The Author.
100. Svishtov. The Tap at the church „St. Preobrajenie." The Author.
101. Svishtov. „The Old Inn at Veleshanskata Charshia". The Author.
102. Svishtov. The Clock Tower. An illustrated map.
103. Svishtov. The church „St. Dimiter". A plan. The Author.
104. Svishtov. The church „St. Dimiter". A section. The Author.
105. Svishtov. A view of a part of the town with the fortress. Photo from the Mus. in Svishtov.
106. Svishtov. The Monastery School at the church „St. Dimiter". A plan of the floor. The Author.
107. Svishtov. The Monastery School at the church „St. Dimiter". A plan of the cellar. The Author.
108. Svishtov. The church „St. Pavel and Peter". A plan. The Author.
109. Svishtov. The church „St. Pavel and Peter". A longitudinal section. The Anthor.
110. Svishtov. The church „St. Illia". A detail from the north facade. The Author.

111. Svishtov. The church „St. Illia“. A view. A sketch by the Author.
112. Svishtov. A panorama view of a part of the town with the church „St. Preobrajenie“ before its reconstruction. The museum in Svishtov.
113. Svishtov. The church „St. Preobrajenie“. A plan. The Author.
114. Svishtov. The church „St. Troitza“. A view. An illustrated photo.
115. Svishtov. The church „St. Troitza“. A plan. Arch. Em. Momirov and St. Mateev
116. Svishtov. The church „St. Troitza“. A longitudinal section. Arch. Em. Momirov and St. Mateev.
117. Svishtov. The church „St. Troitza“. A cross section. Arch. Em. Momirov and St. Mateev.
118. Tirnovo. The church „St. Konstantin and Ellena“. A plan. Arch. St. Mateev and Em. Momirov.
119. Tirnovo. The church „St. Konstantin and Ellena“. A cross section. Arch. St. Mateev and Em. Momirov.
120. Tirnovo. The church „St. Konstantin and Ellena“. A longitudinal section. Arch. St. Mateev and Em. Momirov.
121. Svishtov. The church „St. Ciril and Methodi“. A plan. Arch. Em. Momirov.
122. Svishtov. The church „St. Ciril and Methodi“. The Author.
123. Svishtov. N. Pavlovich' old school. Reproduction. The Author.
124. Svishtov. The museum Nikolai Pavlovich. The Author.
125. Svishtov. An old house. The Author.
126. Svishtov. The House of Peace. A view. The Author.
127. Svishtov. „Hrulev's House“. A plan of the Basement. The Author.
128. Svishtov. „Hrulev's House“. A plan of the floor. The Author.
129. Svishtov. „Hrulev's House“. A view. The Author.
130. A detail from „Hrulev's House“. TheAuthor.
131. Svishtov. „Gr. Nachevich' House“. A view. The Author.
132. Svishtov. „Slatcarev's House“. The basement. The Author.
133. Svishtov. „Slatcarev's House“. A floor. The Author.
134. Svishtov. „Slatcarev's House“. A view. The Author.
135. Svishtov. The house at the Velleshanskata Charshia. A view. The Author.
136. Ruschuk. A panorama of the town from 1877. The Mus. in Russe.
137. Ruschuk. A plan of the town from 1877. After the original in the designer's organisation in Russe. Photo the Author.
138. Ruschuk. A plan of the basic street network. The Author.
139. Ruschuk. A panorama view of the town during the Renaissance by an unknown author.
140. Ruschuk. A panorama view of the town by an unknown author.
141. Ruschuk. A panorama view of the town with the fortress walls looked from the North by an unknown author — probably from the first half of 19 C.
142. Ruschuk. „The Southern Gate“. The Author.
143. Ruschuk. The Main Mosque. The Author.
144. Ruschuk. A panorama view with the clock tower. A photo from the archives of F. Kanitz.
145. Ruschuk. A Turckish Cafe. The Museum in Russe.
146. Ruschuk. The church „St. Troitza“. A plan. The Author.
147. Ruschuk. The church. „St. Troitza“. Details. Arch. A. Tornov.
148. Ruschuk. The church „St. Troitza“. The eastern facade. The Author.
149. Ruschuk. The church „St. Troitza“. A part of the facade. The Author.
150. Ruschuk. Old Turkish houses. The Museum in Russe.
151. Ruschuk. „Kaliopa's House“. The Author.
152. Ruschuk. „Raina Necheva's House“. The basement. The Author.
153. Ruschuk. „Raina Nesheva's House“. A floor. The Author.
154. Tutrakan. A panorama view ot the town after an engraving by an unknown artist — probably from the first half of 19 C.
155. Tutrakan. A plan of the town street network during the Renaissance. Tutrakan T. C.
156. Tutrakan. The Highway of the townstreet plan. The Author.
157. Tutrakan. A sketch of the town's street network after a Rumanian source.
158. Tutrakan. A panorama view of the town from the Danube after a Rumanian source.
159. Tutrakan. A Turkish Turbe in the eastern part of the town — the Author.
160. Tutrakan. The church „St. Nikola“. A plan. The Author.
161. Tutrakan. The church „St. Nikola“. The eastern facade. The Author.
162. Tutrakan. The House in the southern part of the town. The Author.
163. Silistra. The surrounding town wall at the time of the Romans after Shkorpil.
164. Silistra. A plan of the street network. T. C. with additions from the Author.
165. Silistra. The basic street network. The Author.

166. Silistr. A cketch of the street nerwork after a Rumanian source.
167. Silistra. The Eastern Gate of the surrounding town wall. The Museum in Silistra.
168. Silistra. An underground hiding (humba). The Author.
169. Silistra. An underground hiding (humba). The Author.
170. Silistra. Bairakli Mosque. A view — the Museum in Silistra.
171. Silistra. A panorama view of the town. lakob Alt.
172. Silistra. Bairakli Mosque. A plan. The Author.
173. Silistra. Kurshum Mosque. A plan. The Author.
174. Silistra. Kurshum Mosque. A plan. The Author.
175. Silistra. A detail from the minaret of Kurshum Mosque. The Author.
176. Silistra. A detail from the minaret of Kurshum Mosque. The Author.
177. Silistra. A detail from the minaret of Kurshum Mosque. The Author.
178. Silistra. Tahta Mosque. The Author.
179. Silistra. The main entrance of the old Turkish barracks Eli Kashla. Silistra museum.
180. Silistra. The Old Inn. Position. The Author.
181. Silistra. The Old Inn. A view. The Author.
182. Silistra. A view of the Charshia. The Museum in Silistra.
183. Silistra. A view of the Charshia. The Author.
184. Silistra. A view of the old Charshia. The Author.
185. Silistra. The church „St. Peter and Pavel“. A plan. The Author.
186. Silistra. The church „St. Peter and Pavel“. The Museum in Silistra.
187. Silistra. A house—6. Kalchev st. The Author.
188. Silistra. A house in Luben Karavelov st. A plan. The Author.
189. Silistra. A house in Doiran st. A floor. The Author.
190. Silistra. Konakat. A plan. The Author.
191. A view of the Danubian bank at Florentin. An angraving by Kanitz.
192. A view of the Danubian bank at Florentin after an engraving by an unknown author — probably the middle of 19 C.
193. A view of the Bulgarian Danubian bank (not indicated where from). An engraving by an unknown author — probably from the first half of 19 C.
194. A view of the town of Haskovo by an unknown artist.
195. A panorama view of the town of Haskovo after an engraving by an unknown artist.
196. A view of the Danubian bank at Florentin and a settlement. An engraving by an unknown artist — probably the middle of 19 C.
197. The Danubian bank at the village of Tziber. An engraving by an unknown author — probably the middle of 19 C.
188. Dobritch (Tolbuhin). The Author.
199. The county of Karnobat — the village of Karnobat. Eastern facade. The Autho

СЪДЪРЖАНИЕ

Предговор и Въведение 7

Глава първа

МОНОГРАФИИ

I. Видин

1. Исторически бележки 11
2. Градоустройство 11
3. Архитектура 18
    Укрепителни съоръжения 20
    Градски порти 28
    Обществени сгради 35
    Джамии 36
    Чешми 50
    Църкви 52
    Жилищна архитектура 55

II. Лом-паланка (Лом)

1. Исторически бележки 59
2. Градоустройство 60
3. Архитектура 60

III. Оряхово

1. Исторически бележки 63
2. Градоустройство 65
3. Архитектура 67

IV. Никопол

1. Исторически бележки 75
2. Градоустройство 76
3. Архитектура 81

V. Свищов

1. Исторически бележки 87
2. Градоустройство 88
3. Архитектура 95
    Чешми 96
    Църкви 103
    Жилищна архитектура 119

VI. Русчук (Русе)

1. Исторически бележки 129
2. Градоустройство 132
3. Архитектура 132
    Ханове 137
    Църкви 139

VII. Тутракан

1. Исторически бележки 147
2. Градоустройство 147
3. Архитектура 148

VIII. Силистра

1. Исторически бележки 155
2. Градоустройство 155
3. Архитектура 160
    Джамии 162
    Ханове 166
    Църкви 172

Глава втора

Заключение 177
Бележки 191
Списък на илюстрациите в текста
Литература 201
Резюме на руски език 203
Резюме на немски език 210
Резюме на английски език 215